Salih Bozok-Cemil S.Bozok

Hep Atatürk'ün Yanında

Sadece Okumak İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih - Anı - Gezi - Olay
dizisi : 38
Birinci bası : Mayıs 1985

CAN MATBAA
Cağaloğlu, Biçkiyurdu Sokak
Güz Han Kat 2, İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

BABA-OĞUL BOZOK'LARIN ANILARI ÜZERİNE

Hep Atatürk'ün yanında olduğu bilinir Salih Bozok'un. Çocukluk ve okul arkadaşı (hatta uzak bir akrabalık), ilk subaylık yılları, daha sonra Birinci Dünya Savaşının sonuna değin yaveri... Kısa bir ayrılıktan sonra Kurtuluş Savaşı yıllarının Ankara'sında yine birlikteler ve yine Atatürk'ün yaveri. İkinci Meclis'te Salih Bozok Yozgat milletvekilidir ve yine hep Atatürk'ün yanındadır. Büyük Önder'in öldüğü ana kadar da başucunda. (Ve, Ata'nın ölümünden beş-on dakika sonra kendine kıyışı, ki güçlükle kurtarılabilmiştir.)

Başyaver Salih Bozok'un anıları 1910'lu yıllardan başlar. Ancak bu anılar hep Atatürk'le, ve onun çevresinde duyduğu, gördüğü, olaylarla ilgilidir. Kendisinden, aile çevresinden, bu hizmetlere nasıl geldiğinden hiç söz etmez. Ama oğlu Cemil Salih Bozok, kendi çocukluğu ile birlikte aile çevresinin geçmişini de tanıtarak yazdığı anılarında, bu eksikliği en iyi biçimde gidermektedir.

Bu nedenle oğul Bozok'un anılarını, baba Bozok'unkilerden öne aldık. Böylece Salih Bozok'u da tanımış olarak girmeyi sağlamaya çalıştık siyasal anılara.

Cemil Salih Bozok da küçük yaşlarından itibaren hep babasının yanında olmuş. Babası gibi dayısı Nuri Conker de Atatürk'ün en yakınlarından biridir. Küçük Cemil'in, Abdülhamit Selânik'te hapiste, babasının da orada muhafız subaylığı günlerinden başlayan anıları, öğrenci olarak bulunduğu Kurtuluş Savaşı yıllarının Ankara'sını da içine alarak Atatürk'ün ve ardından babasının ölümüne değin sürmektedir.

Babasınınkinden önce okuyacağınız anıları için Cemil Salih Bozok şöyle diyor :

«Anılarımı, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları, Mütareke ve İstanbul'un işgali günleri, nihayet Millî Mü-

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet ve Cumhuriyet dönemi sıralarında tanığı olduğum toplumsal, siyasal, tarihî ve kültürel olayların görebildiğim, ve anlayabildiğim kadarını da katıştırmak suretiyle yazdım. Bir silsile halinde birbirini izleyen olgu ve olaylar arasında yalnız babamın değil, benim ve ailemizin de öz geçmişi bu anılara karışmış durumdadır.

Mesleğim olan Bankacılıktan emekliliğe geçtiğim günlerde kaleme aldığım bu anıları önce bir aile romanı olarak yalnız çocuklarım için düşünmüştüm. Fakat, aziz dostum gazeteci yazar Fikret Arıt bunların bir kitap haline sokulması önerisinde bulundu, beni ısrarla teşvik etti. Onun bu önerisine, bu anılarımı okuyan yakınlarım ve dostlarım da katılınca, yayınlanmasını gerçekleştirmeye giriştim. Sonunda gerçekleşti. Bu anıları gün ışığına çıkaran değerli Çağdaş Yayınları'na ve yöneticilerine şükranlar sunuyorum.

Anılarım, bir fotoğraf objektifi gibi tamamen olanı göstermektedir. Ne bizzat şahidi bulunduğum olaylara ne de babamdan işittiklerime kendim hiç bir şey katmadım. Bu hususta okuyanların müsterih olmalarını dilerim.»

Bu kitabın ederinin yükselmesini önlemek için Başyaver Salih Bozok'un anılarıyla ilgili belge ve mektuplardan, ancak birkaçını yayınlayabiliyoruz (*).

Baba-oğul Bozok'ların anıları, tatlı tatlı okunması yanında, sanırım yakın tarihimize yeni katkılar da getirmektedir.

Sami KARAÖREN

(*) Salih Bozok'un elindeki bütün Atatürk'e ait mektup ve belgeler çocukları tarafından Harp Akademileri Komutanlığına armağan edilmiş; sayın Tuğgeneral Orhan Celasun'dan (Akademiler komutanı) da 18 Mart 1980 Tuğgeneral Orhan Celasun'dan (Akademiler komutanı) da 18 Mart 1980 tarihi bir teşekkür mektubu alınıştır Bozok ailesi.

Levent Şahverdi Arşivi

i Bölüm :

BABAMLA BİRLİKTE...

BABAM BAŞYAVER SALİH BOZOK VE AİLEMİZ

1907 yılında Selânik'te gözlerimi dünyaya açtığım zaman, babam subay, rütbesi de teğmendir. Görevi ise tütünü ile meşhur İskeçe kasabasındaki bir birliktedir ve maaşı 337,5 kuruştur ama bunu da muntazam alamamaktadır. Bana sonradan anlattıklarına göre, Sultan Hamid'in müstebit idaresinin son yılı. Memleket ve Ordu, için için kaynıyor. O sıralarda annem İskeçe'den Selanik'e babası hoca Osman Efendi'nin yanına gelir. Dedemin Kulekahveleri semtindeki mütevazi evi bana da doğum yeri olur. Ancak altı yaşında bu evi tanıdım. İçinde bir kaç yemiş ağacı bulunan küçük, bir de iç bahçesi vardı. Buradan bir orta kapıyla anneannemin kardeşinin evine geçiliyordu. Ondan da öbür kardeşlerininkine. Bütün bu evleri, anneannemin babası, kızlarına yaptırmış. Bizim oturduğumuzun giriş kapısının üstüne gelen yere de dik bir merdiven ile çıkılan küçük bir selamlık dairesi vardı. Burada da dayım Nuri (Conker) ailesi ile oturuyordu. Tek katlı bu evin en büyük odasında bir de ocak vardı. Dedem bazı kış günleri, bu ocakta kadayıf pişirirdi. Nar gibi de kızarırdı. Ailece sininin başına oturur, iştiha ile yerdik. Medrese öğrenimi görmüş dedem Osman Efendi, iri yapılı, otoriter bir adamdı. Hayatını adı Mekteb-i Zindan olan bir Mahalle Mek-

Levent Şahverdi Arşivi

tebinde ders vermekle kazanıyordu. İmzasını da şöyle atarmış : «Muallim-i Sıbyan, der mekteb-i Zindan, Tikveşli Osman».

Erkek çocuğu dayım Conker'i çok sever, onun kurmaylığı ile iftihar ederdi. Dindarlığı da taassup derecesindeydi. Zamanın yeni fikirleriyle yetişmiş olan dayımla babama «Farmasonlar» derdi.

M. KEMAL'İN İKİ ARKADAŞI : SALİH (BOZOK) VE NURİ (CONKER)

Annem beni doğurduktan bir süre sonra Selanik'ten ayrılır, İskeçe'de babamın yanına döner : Annemle babamın evlenmesi de, dayımla babamın çocukluktan başlayan çok samimi bir arkadaşlık vesilesiyle meydana gelmiştir. Babaannem, Çelebi Hanım, büyükbabam Cafer Efendi'nin çok acıklı bir şekilde ölmesiyle genç denecek bir yaşta dul kalmış olduğundan bizimle oturuyordu. Hiç okumamış, fakat çok zeki, güzel, konuşan ve yaptığı esprilerle herkes tarafından sevilen ve aranan bir insan. Şâirliğe de istidatlı. Kafasında kafiyeli sözler toparlar, onları sonradan bize yazdırırdı.93 harbinde (1877) Rus Savaşı) daha küçük bir kız iken doğduğu Sofya'dan ailesiyle birlikte Selânik'e kaçmışlar. Orada dedeleri Arnavut asıllı büyük babam Safer Efendi ile evlenmiş ve bir çocuk doğurmuş; o da babam Salih Bozok. Bütün sevgisini onun üstüne toplamış. Bir dediğini iki etmemiş. Sert tabiatlı olan kocası ile oğlu arasında köprü olmuş, üç kızına karşılık bir erkek çocuğa sahip olamayan halası Zehra Hanım da babama büyük zaaf göstermiş ve onu şımartmıştır: «Salih Paşa» diye çağırırmış. Aile arasında Salih Paşa, baş tacı olmuş, aklına estiği zaman babasının atı üstünde kendisini aynada görmek üzere evlerinin holünden geçer bir kaç basamaklık asma ka-

Levent Şahverdi Arşivi

tına çıkarmış. Babam bu şekilde iki evin bir oğlu olarak büyümüş ve o zaman çok rağbette olan Selânik Askerî Rüştiyesi'ne girmiş. Burada Atatürk ve dayımla arkadaşlıkları ilerlemiş. Babamın, Atatürk ile esasen üçüncü kuşak akrabalıkları da vardır. Atatürk'ün dedeleri olan Hacı İslam Ağa ile Hacı Salih Ağa, babamın da dedeleri. Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'a ailece Hanım Hala derdik. Bu üç arkadaşın arasında çocukluktan başlayan dostluk, daha doğrusu büyük sevgi, ölümle birbirlerinden ayrılıncaya kadar sürmüştür.

Dünya tarihinin büyük insanları arasına giren ATATÜRK, bu iki arkadaşına karşı samimiyetini hiç bir zaman bozmamış; onlarla, çocukluk günlerinde olduğu gibi şakalaşmış ve kendilerine en mahrem şeylerini söylemekten çekinmemiştir. Babamla dayım kadar kendisine yakın ve onun tarafından bu kadar sevgi ve itimada mazhar olmuş başka kimseler gösterilebileceğini sanmıyorum. 1327 (1911) yılında Atatürk, bir Rus vapuru ile Trablusgarb'a giderken Urla Karantina İstasyonundan arkadaşı Fuat Bulca'ya gönderdiği bir mektubun aşağıdaki iki pasajı bunun canlı bir örneğidir.

«.....*Nuri'ye ayrıca mektup yazamayacağım. De ki, benim için hatırası kalp ve vicdanımdan bir an çıkamayan bir öz kardeş varsa NURİ'dir. Bu sonu karanlık seferi onunla yapmak isterdim. Allah izin verirse harp meydanında birleşiriz. Cenab-ı hak takdir etmişse, ahrette kavuşuruz. ..... SALİH'in gözlerinden öperim. Kalbinin vefasına, vicdanının saffet ve nezahatına medyun-u şükranım.*»

Dünyalara bedel bu iltifatları esirgemeyen Mustafa Kemal (Atatürk'ü) babam hakikaten çok severdi. Daha gençlik yıllarında onun büyüklüğüne inanmış, bu imanını hayatının sonuna kadar yitirmemişti. Ata-

Levent Şahverdi Arşivi

Türk'ü bize anlatırken çok kere coşar gözleri yaşarırdı. Büyük adamın dediği gibi, babam gerçekten vefakârdı. Arkadaşları arasında da sevilen, sayılan bir insandı. Başkalarına iyilik yapmak onun ideali idi.

Yukarıda kaydettiğim Atatürk'ün mektubundan alınmış, babamla dayıma ait yazdıklarının ne kadar samimi ve hakiki olduğuna da sonraki yıllar canlı hatıralardır. Tarih yaratan ve gittikçe yücelen Atatürk'ün çocukluktan ölünceye kadar devam eden mümtaz sevgisinden ötürü dayım da babam da haklı olarak iftihar ederlerdi. Soyadlarımız da babalarımıza Atatürk tarafından imzası altında lûtfedilmiş en büyük armağandır. Dayımı, Çanakkale savaşlarında Conkbayırı'nda yaralanması pahasına gösterdiği başarısından ötürü Conker adını vermekle armağanlandırmıştır. Babama da tarihsel adı BOZOK olan Yozgat ilimizin Millî Mücadele başlarında ortaya çıkan isyan vakasının o zamanki çete kuvvetleriyle bastırılması hareketine, Çolak İbrahim Bey'le katılması ve sonra da milletvekilliğini yapması dolayısiyle BOZOK soyadını vermiştir.

Dayım Nulri Conker'i genç denecek bir yaşta 1937 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Gaziantep milletvekili ve Başkanvekili bulunduğu sırada, üç gün süren kalp hastalığı sonucu kaybettik. Dayımı bir bakıma talihli saymak yerinde olur. Atatürk'ün ölümünü görmek talihsizliğinden kurtulmuştu. 1938 yılında yatağa düşen koca Atatürk'ün her gün biraz daha eridiğini ve ölüme gittiğini gören babam, ağlayarak bana böyle söylerdi. Çünkü, bu duygu ve anlayış içinde olan babam da Atatürk'ün sonsuzluğa göçtüğü gün o kadar teessüre kapıldı ki, kalbine kurşun sıkmaktan kendisini alamadı. İleride bu konuda ayrıntılı bilgi verilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

BABAMIN İLK GÖREVİ

1903 yılında Harbiye'den Subay çıkan babamın ilk görevi Bulgar hududundaki bir karakolda başlamıştır. Orada dokuz ay zarfında yaşadığı çok sıkıcı günleri ancak İskeçe'ye atandığında unutabilmiştir. Rahmetli babam, hudut boyundan yalnız bir şey unutmamıştır, o da emrinde çalıştığı alaylı Yüzbaşı'sı Hasan Ağa'yı. Babamı görevinde gösterdiği ciddiyetten ötürü çok sevmiş, ona ikinci bir baba olmuştur. Bir gün, kendisine kafa tutan, emrine itaat etmeyen ve saldıran bir redif askerini palasıyla tehlikeli bir şekilde yaralamak zorunda kalan babama mahkemede yardımcı olmuştur. Babam, ölünceye kadar ihtiyar yüzbaşısını hayırla andı. Heybetli bir Osmanlı Paşasını andıran resmini de duvarda asılı tuttu. Eski insanlar arasında dostluğa, arkadaşlığa çok büyük bir değer verilirdi. Vefakârlık, fedakârlık birer haslet sayılırdı. Dostluklarda menfaata pek yer verilmezdi. Memleket aşkı da, lafta ve nutuklarda kalmaz, gerekirse gözlerini kırpmadan insanları ölüme kadar götürürdü. Yakın tarihimizin bizlere gurur veren sayfaları hep dedelerimizin, babalarımızın hayatları pahasına yazıldı ve Cumhuriyet dönemine o sayede ulaşıldı.

İTTİHAT VE TERAKKİ'YE GİRİŞ

Babam İskeçe'de bulunduğu sırada henüz yeni kurulmuş ve gizli olarak çalışmaya başlamış bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giriyor. Bir nevi fedai sayılan rehber göreviyle çalışıyor. Bilhassa çoğunluğunu Subayların teşkil ettiği bu Cemiyet, genç subaylara, Sultan Hamit taraftarı bazı Paşaları ortadan kaldırma görevini de veriyormuş. Onlar da vatan menfaatı ve bir

Levent Şahverdi Arşivi

an önce Meşrutiyet'e, Hürriyet'e kavuşma umuduyla bu görevleri seve seve yapıyorlarmış. En yakın arkadaşlarının bu tip maceralarını kendisinden zaman zaman dikkatle dinlerdim. Bu subayların bir kısmı Cumhuriyet döneminde milletvekilliği yapmışlardır.

Rehber'in birinci vazifesi itimat ettiği kimseleri Cemiyet'e girmek için inandırmak, sonra da üyesi olduğu Hücre'ye gözü kapalı getirip Reis ve üyelerin huzurunda gene gözleri kapalı olarak yemin ile üye yapmak. Babam işe önce sevdiği eşraf çocuklarından başlamış ve üye adedini durmadan yükseltmiş.

1908'de Hürriyet'in ilanında da nutuk bolluğunun heyecan ve sevinç dalgaları içinde kendisinden geçmiştir. Rahmetli babam, o günleri tatlı tatlı anlatırdı. O, güzel günlerin arkasından kısa bir zaman sonra sıkıntılı günleri gördüğü ve yaşadığı için de üzülürdü. Evet 33 yıllık bir İstibdat İdaresinden sonra memlekette bir özgürlük havası esmiş fakat sonra parlak ve sevinçli günler çabucak arkada kalmış, milli birlik yerine ayrılıklar baş göstermiş ve siyasi cinayetler birbirini kovalamıştır. Orduda disiplin kalmamış, kendine güvenen ve bir kaç taraftar toplayan, baş kaldırmaktan çekinmemiştir. Sonuçta, Türkiye iki kampa bölünmüş : İttihatçılar, İtilâfçılar! Aralarında kıyasıya bir boğuşmadır başlamış, vatan büyük bir hızla karanlık günlere gitmiş. Çağın akışına göre kendini yenileyemeyen koca Osmanlı İmparatorluğu'nun yazık ki mukadder neticesi bu!

SELÂNİK'TE MUSTAFA KEMAL'LE

Babam Hürriyetin ilanından kısa bir zaman sonra Selânik'teki Küçük Zabit Mektebi'ne öğretmen subay olarak tayin edilir. Mektebin müdürü dayım Nuri Con-

Levent Şahverdi Arşivi

ker. Mustafa Kemal de Selânî'te bir vazifede. (Anılarımın bundan sonraki kısmında hep M. Kemal yerine Atatürk diyeceğim.) Hemen hemen her akşam Beyazkule civarındaki meşhur gazinoların birisinde buluşuyorlar. Atatürk'ün başka arkadaşları da oraya geliyorlar. Sofra, Atatürk'ün sofrası ve Başkan da o. Bundan sonra gece yarılarına kadar, memleket meseleleri konuşuluyor. Atatürk'ün ileriye yönelik parlak fikirleri, onları her gece coşturuyor. Büyük adam, geleceğinden çok emin. Bir gün Türkiye'nin başına geçeceğini adeta aynada görür gibi. Masasındaki arkadaşlarına şimdiden mevkiler veriyor. Fakat yarının Atatürk'ü, o günün kurmay subayı Mustafa Kemal, bu sofra masrafları yüzünden zaman zaman da parasız kalmakta ve babamdan borç almaktadır. Bunu, babama yazdığı mektupların birisinden anlıyoruz. Hayatın ne garip cilveleri oluyor!

Bu sıralarda kız kardeşim dünyaya geliyor. Sabaha karşı doğduğu için kendisine Sabah'a benzer bir ad, Sabiha adı veriliyor. Yanılmıyorsam, babam Atatürk'e sorduğunda O, bu ismi münasip görüyor.

DÜŞÜK ALBÜLHAMİD'İN MUHAFIZLIĞI

Hürriyetin ilanından sonra tahtından indirilen Sultan Abdülhamit, o sıralarda ailesi erkânıyla ve maiyetinden bazıları ile Selânik'te Alâtinî Köşkü'nde, mahpus hayatı yaşamakta, İttihat ve Terakki'nin güvenini kazanmış bir komutanın emrinde bulunan subaylar ve bir bölük askerle muhafaza altında tutulmaktadır. Hava almak için kendisine ayrılmış kısmın bahçesine ve balkonuna çıkarmış. Bir gün onu balkonda gören ve uzaktan gözetleyen muhafız subaylarından bir teğmen, bu Müstebit Hükümdara eskidenberi içinde beslediği kinin

Levent Şahverdi Arşivi

yarattığı intikam hissiyle olacak, ateş eder, fakat onu vuramaz, Sultan Hamit bu hadiseden sonra balkona çıkmaz olur. Bu durum üzerine ateş eden subay ile birlikte daha bir kaçını muhafızlıktan uzaklaştırırlar, kadroda bir değişiklik yaparlar. Babamı da Küçük Zabit Mektebi görevinden alıp buraya verirler. Babam bu suretle, Sultan Hamit'in muhafazasına memur edilir. Vazifesi icabı düşük Padişahı sık sık görmek fırsatına sahip olur. Babamın anlattığına göre, Abdülhamit'in Müşfika ve Naciye Hanım adında iki eşinden başka Abit Efendi adında 6 yaşındaki oğlu ve yedi, sekiz cariyesiyle Nurettin, Şöhrettin ve Cavit Ağa namında harem ağaları, bir de Kahvecibaşı Ali Bey bulunuyormuş. Bunların hepsi de dışarı ile ilişkiden alıkonulmuş ve dahili subayların gözetimi altında çok sıkı bir şekilde tutulmaktaymışlar. Bunlara gazete okumak yasak olduğu gibi, kendilerine dışardan Vekilharç eliyle satın alınan eşya, nöbetçi subayı tarafından kontrol edildikten sonra içeriye teslim edilirmiş. Köşkün her tarafı nöbetçilerle çevrili imiş. Gerek eski hükümdarın gerekse maiyetinden birisinin dişçi veya doktor gibi ihtiçaları, muhakkak surette nöbetçi subayının gözetimi altında giderilirmiş. Bir kısım muhafız subayları böyle bir görev ile eski Hükümdarına yanına girdiklerinde karşısında ayak ayak üstüne atıp içtikleri sigaranın dumanını onun yüzüne savururlarmış. Babam ise, mesleğinin disiplinine uyarak askerce bir selâm verip beklermiş, o da ona yanındaki koltukta yer gösterir altın tabakasından sigara ikram edermiş. Hasıl olan bu dostluktan ötürü babam kendisinin Şehzadelik zamanına ait hikâyeler dinlemiş. Ekseriya Lalası ile Boğaziçi tepelerinde atlı gezintiler yapar, bazan da avlanırmış. İyi silâh kullandığından da sözedermiş. Bir gün bir çiftliğin koruluğundan geçerlerken, bir takım silâhlı adamların saldırısına uğramışlar ve mukabelede

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmak suretiyle canlarını kurtarmışlar, yalnız bir ayağının hafif bir isabet almasını önleyememiş. Bir gün de yakınlarından birisinin, babamın yanında tedavisi yapılırken ağzını açıp dişlerini göstermiş. Çoğu yokmuş, gülerek babama demiş ki, «— Gördün mü? Bütün onları kendi elimle çıkardım. Dişçilere güvenim yoktur!»

Yıllarca sonra bir kaç kez Paris'te buluştuğum şehzade Abit Efendi ile Beylerbeyi Sarayına ait hatıralarımızı tazelediğimizde konuşmasının bir yerinde Abdülhamit'in babamı sevdiğini söylemiştir. Yalnız babasının değil, kendisinin de sevmediği subayları birer birer saydı idi. Onların sevmedikleri subaylar da aslında seçkin subaylardı. Ama, kendi düşürdükleri kişiye saygılı davranmak içlerinden gelmiyorsa ne denebilir!

Babam derdi ki, «— Vazifeli olarak yanına girdiğim zaman bu eski Hükümdarın hep saltanat günlerini gözümün önüne getirir ve Askeri Mektepte her gün onun için «Padişahım çok yaşa!» diye avaz avaz bağırdığımızı hatırlamaktan kendimi alıkoyamazdım. 33 yıl Osmanlı ülkesini istibdadı ile titreten bu adamın bugünkü tutuklu hali ise, o günlere nazaran ne büyük bir ibret teşkil ediyordu.»

Evet, babamın söyledikleri, hayatın tuhaf taraflarından bir ibret levhası. Tarih sayfaları arasında benzeri olaylar pek çok. Fakat bunlara rağmen tarih durmadan tekerrür ediyor. Çünkü geçmişten ders alan yok. İnsanlar demek ki, böyle gelmiş böyle gidecekler.

ABDÜLHAMİT'İN İSTANBUL'A NAKLİ

Ben beş, altı yaşları arasında kardeşim de iki, üç yaşlarında iken Balkan Harbi başlıyor. Daha dün dene-

Levent Şahverdi Arşivi

cek yakın bir tarihe kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun boyunduruğu altında yaşayan Balkan Devletleri memleketimizin içinde bulunduğu her bakımdan zayıf durumunu fırsat bilerek Rumeline saldırıyorlar. Bir kısmının arkasında Rusya, bir başka kısmının arkasında İtilâf Devletleri bulunuyor ve bunları destekliyorlar. Türkiye ise çeşitli dertlerin içinde adeta perişan bir durumda. Ordu siyasete karışmış, bu yüzden disiplini kalmamış, Lider vaziyetindeki generaller de yeteneksiz. Siviller ise, İttihatçılık, İtilâfçılık kavgasına kapılmışlar, birbirlerini yiyorlar. Harbin daha ilk gününden itibaren beceriksizlikler, hatta ihanetler birbirini kovalıyor. İmparatorluğun en mamur parçası koca Rumeli'nin güzel şehirleri arka arkaya düşman eline geçiyor. Selânik de nerde ise düşmek üzere. Hükümet, Sultan Hamit'i İstanbul'a nakletmeyi kararlaştırıyor.

BABAMIN HATIRA DEFTERİNDEN

Babam bu olayı hatıra defterinde şöyle anlatıyor :

«Abdülhamit ile bendegânının ve bilumum muhafız subayları ve eratının (erlerinin) özel bir tren ile İstanbul'a getirilmeleri hakkında Padişah emrini bildiren bir telgraf gelmiş. O zaman Garp Ordusu komutanı bulunan Ali Rıza Paşa, Baş Muhafız Rasim Beye bunu bildirmiş. Rasim Bey benim nöbetçi olduğum ve arkadaşım Vasıf Beyle nöbet odasında bulunduğum bir gece Köşke gelerek telgrafın metnini okudu. Abdülhamid'in haberdar edilmesi muvafık olup olamayacağını uzun uzadıya düşündükten sonra kendi tarafımızdan hiç bir mütalâa ilâve etmeksizin kısaca telgraftan bahsedilmesine karar verdik, sebebi de şu idi :

Levent Şahverdi Arşivi

Biz Selânik'in sukut edeceğine (düşeceğine) ve düşman ordularının Selânik'e kadar gelerek Abdülhamit için bir tehlike hasıl olacağına inanmak istemiyorduk. Bilakis, İstanbul'da bulunan Büyük Kabine'nin vaziyetten istifade ederek Abdülhamid'i tekrar padişah yapacaklarına ihtimal veriyorduk. Böyle bir fikrin vücuda gelmesine de sebep, Hüseyin Cahit Beyin bu telgraftan bir iki gün önce Tanin Gazetesinde çıkan bir yazısı olmuştur. Cahit Bey, yazısında, Abdülhamid'in İstanbul'a getirilmesi hakkında Nazırlar Heyeti'nin müzakere ettiğini ve buna karar vermek üzere olduklarını yazdıktan sonra : «— *Eyvah, bunu da mı görecektik? İtalya muharebesi bir sene sürdüğü halde, böyle bir şey düşünülmemişti. Yoksa o zaman Selânik için bu tehlike mevcut değil miydi? Faraza bugün daha büyük bir tehlike mevcut olsa da Bursa, Konya gibi yerler dururken Abdülhamid'in İstanbul'a getirilmesi ne demektir?*» gibi imalı ve manidar yazıları ile nazarı dikkati çekiyordu. Bu makaleden iki üç gün sonra alınan bu telgraf bizi büsbütün şüphelendirdi. Bundan dolayı haberdar edip etmemekte tereddüt ettik. Fakat yukarıda yazdığım gibi, yalnız telgraf metninden bahsetmekle başka hiç bir mütalâada bulunmamak kararını verdikten sonra Rasim Bey, haremağalarından Nurettin Ağa'yı nöbet odasına çağırmamı emretti. Vakit gece yarısına yakın olduğu için Nuri Ağa ve Köşkün bütün sakinleri uykuda idi. Hava bulutlu, inceden de yağmur yağıyordu. Aşçılar köşkün bodrum katında yattıkları için önce onlardan birisini uyandırdım. Nuri Ağa'yı kaldırmasını söyledim. Aksi bir tesadüf eseri olacak, o gün bir asker onbaşısının tekdirinden müteessir olarak intihar kastıyla kendisini mavzerle yaralamış ve tüfek sesini Köşktekiler işiterek ne olduğunu bize sormuş, biz de kazaen tüfeğin ateş aldığını söylemiştik. Bu olay üzerine geceyarısı Nuri Ağa'nın nö-

Levent Şahverdi Arşivi

bet odasına çağırılması, mühim bir mesele gibi karşılanması ve bütün Köşk halkının korku duyması muhakkaktı. Abdülhamit esasen çok müvesvis ve evhamlı idi. Nuri Ağa, benim yanıma gelmeden evvel kendisinin bizim tarafızdan gece yarısı çağırıldığından Abdülhamid'i haberdar ederse kötü bir maksada yorulacağını ve belki de gündüz olmadan Nuri Ağa'yı bırakmayacağını ve Köşkü açmayacağını zan ve tahmin ediyordum. Fakat Nuri Ağa'yı aşçı uyandırınca Abdülhamid'i haberdar etmeden uyku sersemliğiyle yanıma geldi. Ben mütebessim bir çehre ile : «Seni vakitsiz uyandırdım Nuri Ağa,» dedim. O da : «Zararı yok efendim. Bir emriniz mi var?» diyebildi. «Evet Rasim Bey, nöbet odasındadır. Azıcık seni görmek istiyor. Elbiseni giy. Seni burada bekliyorum. Beraber gideriz.» dediğim zaman korktuğunu ve telâş gösterdiğini hissettim. «Peki» diyerek gitti ve elbisesini giyip geldi. Elinden tuttuğum zaman buz gibi soğuktu. Ben kendisini teselli için havai bazı şeylerden bahsederek yavaş yavaş nöbet odasına geldik. Rasim Bey'le Vasıf Bey bizi bekliyorlardı. Nuri Ağa içeri girince, Rasim Bey kendisine : «Otur bakalım Nuri Ağa. Seninle görüşeceğim» dedi. Nuri Ağa, gittikçe artan bir korku ile sandalya üzerine edata çöktü bir dakika sükûttan sonra Rasim Bey telgraftan ve telgrafın gelmesine sebep olan ahvalden kısaca bahsetti. Hatırımda kaldığına göre şöyle söyledi : «Bir senedir Hükümetimiz İtalyanlarla muharebe ediyor ve muvaffak oluyordu. Şimdi de dört Balkan Devleti bize harp ilan etti. İnşaallah bunda da muvaffak olacağız. Fakat bir tedbir olarak Hakan-ı Sabık ile hepimizin İstanbul'a gitmesi hakkında Padişah iradesi çıkmıştır. Bunu Hükümet telgrafla bildiriyor. Kendisini haberdar etmek isterim. Gidiniz söyleyiniz. Biraz kendisiyle görüşeceğim.»

Levent Şahverdi Arşivi

Rasim Bey bunları söylerken, ben Nuri Ağa'yı tetkik ediyordum. O zavallı her kelimede bozuluyor, gözlerinin içi başkalaşıyordu. Çünkü o dakikaya kadar, ne İtalya Muharebesinden ne de Balkan Devletlerinin saldısımdan haberdardı. Şimdi bütün bunları işitince, büyük bir korku ve telâş içinde kaldı ve kalkıp Abdülhamid'i haberdar etmek üzere köşke gitti. Saatler geçtiği halde Nuri Ağa gelmiyordu. Biz, Abdülhamid'in telâş ettiğini ve hanımlarla, emniyet ettiği öbür kadınları uyandırarak bir meclis toplayacağını ve uzun boylu müzakerelerden sonra cevap göndereceğini tahmin etmiştik. Nitekim de öyle oldu. Sabaha karşı Nuri Ağa geldi. Rasim Bey'e, «Buyurunuz efendim. Size intizar ediyorlar» dedi. Rasim Bey Abdülhamit'in yanında çok kalmadı. Konuştuğumuz gibi, kendisine kısaca Telgrafdan bahsetmiş, ve Abdülhamit'ten «Ben gitmem» cevabını aldıktan sonra yanımıza dönmüştü. Gülerek bize, «Hakan, gitmiyor, gitmek istemiyor» dedi. Ve malûmatı Kumandan Ali Rıza Paşa'ya iletmek üzere Köşkten çıktı. Sabahleyin öbür arkadaşları da durumdan haberdar ettik. Hepimizde büyük bir merak ve endişe başlamıştı. Öğleye yakın Rasim Bey'le Ali Rıza Paşa köşke geldiler ve Abdülhamit ile görüştüler. Abdülhamit, Rasim Bey'e olduğu gibi Ali Riza Paşa'ya da aynı şekilde gitmeyeceğini ve ne olursa olsun Selânik'te kalacağını bildirmiş. Hüseyin Cahit Bey'in makalesini göz önüne getirerek Sultan Hamit'in gitmemek hakkındaki karar ve ısrarı bizi memnun ediyordu. Vakıa, Ordu çekilme halindeydi. Fakat nasıl olsa neticede galip geleceğimiz kanısında idik. Hele Selânik'in düşeceğine katiyen ihtimal vermiyorduk. Gerçi muharebenin iyi idare edilmediğini ve Selânik'te bir çok ikmal efradının (erlerinin) sokaklarda süründüklerini ve hiç kimsenin bunlara aldırmadığını görüyorduk. Hatta Rasim Bey Köşkteki subayların Karaburun civarında

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan erleri biraraya toplayarak talim ve terbiyeleri ile uğraşabileceklerini rica etmişse de cevaben, Muhafız subaylarına ihtiyaç olmadığı bildirilmişti. Muhafız subaylarını İttihatçı tanıdıklarından bize vazife vermekten çekiniyorlardı. Muharebeden biraz evvel Halaskârlık meselesi çıkınca Selânik'te bulunan herkese karşı birlik ve beraberlik içinde bulunduğumuzu, aramızda da hiç bir ayrılık olmadığını göstermek için bir defa toplanmış bazi kararlar almıştık. O zaman Kolordu kumandanı bulunan Kara Sait Paşa ile Onüçüncü tümen kumandanı Galip Paşa bu toplantıda bulunan subayları Harp Divanı'na vererek başta Rasim Bey olduğu halde hepimizi cezalandırmak istemişlerdi. Harbin çıkması üzerine her şey alt üst olmuş ve biz de bu suretle o zamanki kumandanların kahırlarından kurtulmuştuk. Kara Sait ve Galip Paşalar o zaman Halaskâr Subaylara taraftar olduklarından bize karşı katiyen emniyet göstermezlerdi.

Nihayet Dedeağaç'ın düşmesi, Yunan ordusunun Karaferye'ye yaklaşması üzerinedir ki, Sultan Hamit'in İstanbul'a nakli kaçınılmaz olmuştur. Fakat düşük Padişah buna bir türlü yanaşmak istemiyordu. O günlerde artık tren ile de İstanbul'a gitmek mümkün değildi. Vapurla denizdengitmek de gayrıkabil bir şekle girdiği sırada İstanbul'dan Alman Sefaretine ait «Lorley» yatı ile damat Arif Hikmet ve Şerif Paşalar Selânik'e geldiler. Bunlar da Abdülhamit'e durumu ve tehlike olduğunu söyledikleri halde bir türlü kendisini inandıramıyorlardı. Sultan Hamit, İtalyan muharebesinin devam ettiğine ve bu muharebe mevcut iken Balkan Hükümetlerine harp ilan edildiğine ve bilhassa Yunanlılar ile Bulgarların dostluk kurmalarına bir türlü inanmak istemiyordu. Her tarafın sıkışması üzerine, Harem Ağalarına bizim göz göre göre tehlike içine girdiğimizi ve Sultan Hamit'in lüzumsuz ısrarından hepsinin felâkete sürüklene-

Levent Şahverdi Arşivi

ceklerini anlatmaya başladık. Bunun üzerine, Nuri Ağa, haremdeki hanımları başına toplayarak o da tehlikeyi kendilerine anlatmış. Nuri Ağa'nın sözlerini işiten Abdülhamit kendisine kızmakla beraber hanımların da Nuri Ağa'ya iştirak ettiğini görünce fikrini ve kararını değiştirerek gitmeye razı olmuş, fakat emin olabilmek için «Lorley» yatının Alâtinî Köşkü'nün değirmeni önüne gelmesini söylemiş. Vapuru tanıdığı için Lorley'i ve Alman bayrağını gözü ile görmek istiyordu. Arzusu yerine getirildi. Ertesi günü de hareket hazırlığına başlandı. Yalnız vapur küçük olduğundan Süvari tekmil subay ve erleri götüremeyeceğini, yalnız üç subay alacağını bildirdi. Bu da aramızda mesele oldu. Neticede, başta Rasim Bey olmak üzere Mahmut, Vasıf Beylerle benim gitmem kararlaştı. Ertesi günü, 17 ekim 1328 (1912) tarihinde, çarşamba günü öğle sonu, saat üç buçukta Lorley yatına naklettik. Vapurda düşük Padişah ile kendi yakınları ve Damat Paşalarla Rasim Bey, Mahmut, Vasıf Beylerle ben vardım. Vapura girdikten sonra bizim vazifemiz adeta kalmamıştı. Çünkü Alman subay ve erleri muhafızlık görevinde bulunuyorlardı. Abdülhamit'in yanına hiç kimsenin girmesini biz men etmek değil, biz onun yanına girmekten men edilmiş bulunuyorduk. Akibetimiz meçhul olduğundan, dört arkadaş baş başa vermiştik. Vapur cidden küçüktü Bize salonda gösterdikleri yerlerde yatıyorduk. Herkes vapura bindikten sonra hiç beklemedik, derhal hareket ettik. Büyük Karaburun önünden geçerken, büyük çaplı toplarımıza, doğup büyüdüğüm güzel memleketim Selânik'e son defa bakıp için için ağladım.

Ertesi perşembe günü saat on bir de Midilli adası civarında Yunan donanmasından bir gemiye rastladık. Güverteden salona indik. Vapurumuzun süvarisi bizim güvertede Yunan donanmasına karşı dolaşmamızı uy-

Levent Şahverdi Arşivi

gun görmemişti. Akşam ezanından sonra Çanakkale Boğazına ulaştık. Boğaza yakın, Yunan donanmasından üç torpidoya daha rastladık. Vakit geçmiş olduğundan, Boğazdan geçemedik. Süvari limana girmek için vapura yol vermek istediyse de Boğazın her iki tarafından atılan birer topla durmaya mecbur edildi. Geceyi ilk istihkâmlar önünde geçirdik. Bütün gece Boğazın çeşitli yerlerine konmuş projektörler etrafı aydınlatıyordu. Sabahleyin cuma günü erkenden Boğazı kılavuz ile geçerek Çanakkale önüne geldiö. Mutasarrıf ile Alman Konsolosu vapura geldiler. Damat Paşalarla görüşerek Gazi Muhtar Paşa'nın yerine Kâmil Paşa Kabinesinin geçtiğini ve Damat Paşaların da Kabineye girdiklerini müjdelediler. Şüphesiz Damat Paşalar çok sevindiler. Son gece suvari, sofrada ayağa kalkarak söylevde bulundu. Fakat Damat Paşalar bir kelime olsun karşılıkta bulunmadılar. Yahut bulunamadılar. Bunu hayretle karşıladık. Geceyi fırtınalı geçirdik. Cumartesi şafakta İstanbul'a vardık. Vapur Çırağan Sarayı önünde demirledi. Gelişimizi haber alan ve esasen bunu bekleyen İstanbul Muhafızı Memduh Paşa, bir çatana ile vapura geldi. Sultan Hamit için Beylerbeyi Sarayının hazırlandığını söyledi. Güneşin doğuşu ile beraber vapurdan çıktık. Bizi almak için üç çatana getirmişlerdi. Sultan Hamit, Rasim Bey'i kendi çatanasına aldı. Biz de diğer iki arkadaşımla Memduh Paşa'nın çatanasıyla Beylerbeyi Sarayına geldik.

SELÂNİK, DÜŞÜŞÜ VE ACI GÜNLER...

Babam, Sultan Hamit ile İstanbul'a gittikten sonra biz de Selânik halkı ile birlikte mukadderatımızı beklemeye başladık. Aradan çok zaman geçmiyor, Selânik işgal ediliyor. Balkan Devletleri bu güzel şehre birlikte giriyorlar. Fakat sonunda Yunanlılara kalıyor. Temelli de

Levent Şahverdi Arşivi

onların oluyor. Hepimiz için kara günler başlıyordu. Manevi perişanlık yanında maddî sıkıntılar da baş gösteriyor, evler basılıyor, insanlara türlü hakaretler ediliyordu. Hiç unutmam bir gün eve gelirken, yakınımızdaki arsada talim istirahatı yapan Yunan askerlerinden bir grup, babamın eski kalpağından çevrilme başlığımı aldılar ve aralarında birbirlerine atarak beni dakikalarca koşturdular. Altı yaşında olmama rağmen bu hadise benim taze yüreğimde kin ve nefret hisleri uyandırmaktan geri kalmadı. Bir gün bizim de evimiz basıldı. İhbarlı bir baskındı bu — Mahalle bakkalımız Ligor adındaki Rum, bizi jurnal etmişti. Babam Sultan Hamit'in muhafazasına memur bir subay olduğundan evimiz silâh deposundan farksızmış. Bu, yalan da değildi. Babama ve dayıma ait kılıç, pala, tüfek... gibi şeyler evimizde vardı. Hatta dayıma ait olanları rahmetli Hoca Dedem, şalvarı içinde buraya taşımıştı. Onları tavanarasına saklamıştık. Garip bir tesadüf, o gün tavan kapak deliğinin kapağı da aralanmış durumdaydı. Bir teğmen komutasındaki bir takım asker evimizin içine daldılar, her tarafını didik didik aradılar. Allahın bir lûtfu olacak, başlarını kaldırıp tavana bakmadılar. Rahmetli babaanneciğim durmadan konuşmak suretiyle subayı oyalıyor, onun dikkat nazarlarını başka taraflara çekiyordu. Bunda da başarılıoldu. Yunan subayı iyi kalpli bir adammış, bir şey bulamayınca, bize teşekkür etti ve, «Meslekdaşımın evini korumak isterim» dedi, bize bir de düdük verdi. Herhangi bir baskına uğradığımız zaman bu düdük sesiyle imdadımıza yetişecekti. Düşman da olsa, bu, bir jestti. Takdir gerekir.

Bulgarlar Selânik'te ve civarında Türk halkına ve bilhassa kadınlara vahşiyane harekette bulunmaktan çekinmediler. Toplu bir halde olalım diye evimizin öbür odalarını boş tutup alt katta penceresi demirli bir oda-

Levent Şahverdi Arşivi

sını çeklidik. Hiç unutmam, bir gece evimizin kapısı sert sert çalındı. Açmadık. Zaten kısık yanan gaz lambasını tamamen söndürdük. Tir tir titriyorduk. Biraz sonra pencereye geldiler. Demirlere yüklendiler. Allahtan fazla ısrar etmeden çekilip gittiler. Ertesi günü öğrendik, Bulgar askerleri imiş. Mahallemizin biraz aşağısında bir eve girmişler, kadınların ırzına geçmişler ve bir kaçını da öldürmüşler. Bu bizim de başımıza gelebilirdi. Ailemizin öz vatanı Selânik'te artık kalamazdık. Çünkü her gün hayat pahasına ödenecek bir tehlike ile karşılaşmak işten bile değildi. Kaçmak en iyi bir hareketti. Biz de bunu yaptık. Bir kolayını bulup bir Nemse vapuruna binmeyi başardık. Bu benim hayatta ilk seyahatımdı. Ne yazık ki, bu bir hicret yolculuğu idi. Doğduğum yerden ayrılıyordum, bir daha dönmemek üzere! Ölüm gibi bir şeydi bu. Vapur rıhtımdan ayrılırken çocuk belleğimde son manzara Beyazkule kaldı.

Başta dedem olmak üzere, babaannem, annem, yengem, dayımın oğulları: Orhan, Mahmut ve kız kardeşim Sabiha, hepimiz bir küçük kamarot kamarasına sığınmıştık. Üst üste bir durumdaydık. Bu perişanlık içinde düşündüğümüz tek şey, bir an önce İstanbul'a varmaktı. Aksi gibi Aynaroz açıklarında müthiş bir fırtına çıktı. Sabaha kadar devam eden deniz bitirdi bizi. Kamaramızı da oturulmaz hale koydu. Denizin sakinleşmesi üzerinedir ki, kendimizi biraz olsun toparlayabildik. Vapurun su üzerinde çıkardığı beyaz köpükleri gören yeğenim Orhan, «Sabunlar, babama gidiyoruz.» diye söylenip duruyordu.

İstanbul rıhtımında bizi babam karşıladı. Dayım cepheye gitmişti. Beylerbeyi Sarayında tutuklu bulunan Sultan Hamit'in muhafız subaylarından olan babam, hem bize hem de dayımın ailesine Küplüce'de iki ev tutmuştu. Çok perişan bir halde rıhtıma inen bu aile kafilemi-

Levent Şahverdi Arşivi

zin sefil manzarası babamı fena halde üzmüştü. Hele benim, uzun zamandır berber yüzü görmeyen, bugünkü hipiler gibi uzun saçlarım, babamı sinirlendirmişti. Anneme çatmaktan kendisini alamamıştı. Binbir tehlike içinde düşman işgalinden kaçıyorduk. Saç ve berber düşünecek halde değildik. Çok şükür ki kurtulabilmiştik. Şimdi artık düşman ateşinden uzakta bulunuyorduk. Fakat yarın ne olacaktık?

Çok geçmedi, bir gün dayımın dizkapağından yaralandığı haberi geldi. Hepimiz üzüldük. Tedavi için Gülhane Hastanesine getirildiğini duyunca da ziyaretine gittik. Saçı sakalı uzamış durumda bulunuyordu. İyileştikten bir müddet sonra tekrar savaşa gitti.

BEYLERBEYİ'NDE...

Beylerbeyi güzel bir muhitti. Biz de çabucak alıştık. Ahbaplarımızın çoğu Saraydaki muhafız subaylarının aileleriydi. Beni de civarda bulunan bir mahalle mektebine verdiler. Mektep dönüşü evimizin içinde, yahut da bir kaç yemiş ağacı bulunan küçük bahçemizde oynamaktan zevk duyardım.

Babam beni bir gün Saraya (Beylerbeyi) götürdü, bir kısım yerlerini gösterdi. Büyüklüğü, möblelerinin güzelliği, muhteşem salonları karşısında adeta büyülendim. Bizim küçük, mütevazi evimiz bunun yanında bir kulübe bile zor olurdu. Bu Saray bana babaannemin anlattığı Peri Padişahının masallardaki saraylarını hatırlattı. Hayalimde canlandırdığım, o sarayların bir benzeriydi burası. Böyle bir yeri görmekten hem seviniyordum hem de şaşkınlık içinde bulunuyordum. Muhafız subayların nöbet odasına döndükten sonra, subaylar arasında otururken içeriye benden biraz kabaca, beyaz tenli ve yüzü hafif çilli bir çocuk girdi. Elbiseleri çok güzel ve başı da

Levent Şahverdi Arşivi

fesli idi. Şimdiye kadar muhitimde gördüğüm çocuklardan başka bir hali vardı bu çocuğun. Ona bakarken, babamın sesini duydum : «Abit Efendi (şehzadelere efendi derlerdi) bak oğluma,» dedi. «Hani sana bahsederdim?» O gülümseyerek bana çevrildi. Ben de yerimden kalktım ve kendisine doğru ilerledim. Tokalaştık. Artık tanışmıştık. Babam ve arkadaşları kendi aralarında sohbete dalmışlardı. Biz de aramızda konuşmaya başladık. Bu muhteşem Saray'ın içinde kendi akranlarından uzak yaşamaya mahkûm bu Şehzade, arkadaş hasreti içinde olacak, benimle çabuk kaynaştı. Bana ilk suali, mektebe gidip gitmediğim oldu. Mahalle Mektebi öğrencisi olduğumu söyledim. «Gel, sana ders odamı göstereyim.» dedi. Babamla birlikte gördüklerimden daha büyük salonlardan geçerek Sarayın Harem kısmına yakın denize bakan bir odasına girdik. Mutena möbleleri ve dekoru içinde güzel bir sıra ile bir kara tahta göze çarpıyordu. Duvarlarda haritalar asılmıştı. Bir masa üzerinde de bir mücessem küre duruyordu. Bol araçlı küçük bir mektepti burası sanki. Bana okuduğu kitapları da gösterdi. Bir ara odaya temiz giyinmiş, uzun boylu, tombulca bir arap girdi. Bu, Sarayın Haremağalarından Nuri Ağa idi. Şehzadeye yaklaştı ve incecik sesiyle ona bir kaç kelimelik bir şeyler söyledi. Sonra, Abit Efendi beni tanıttı : «Salih Efendinin oğlu Cemil.» dedi. Bu çok nazik ve terbiyeli adam elimi sıktı ve yanaklarımı okşadı. O zamana kadar sokaklarda susam satan arap bacılar, bazan da erkek araplar görüyordum ama bir Haremağasıyla ilk defa karşılaşıyordum. Bunlar sarayların en sadık kimseleriydi. O çıkıp gittikten sonra biz Şehzade ile konuşmaya daldık. Söyleyecek laf kalmadığı bir sırada, «Haydi şimdi de biraz bisiklete binelim.» dedi. Bu teklif çok hoşuma gitti. Şimdiye kadar hiç bisiklete binmemiştim. Merak içindeydim. Uzun koridorlardan geçerek büyük

Levent Şahverdi Arşivi

bir salona geldiğimizde üç tekerlekliden iki tekerlekliye kadar bir kaç tane bisiklet gördüm. Şehzade iki tekerlekliye bindi. Koca salon sanki bir meydandı. Üstünde başladık fır fır tur atmaya. Yerler nefis parke idi. Tavanın ortasında asılı duran muazzam avize pırıl pırıl parlıyordu. Etrafın bir kısmını çok büyük vazolar süslüyordu. Böyle bir dekor içinde bisiklete binmek gözlerimi kamaştırıyordu doğrusu. Çünkü, benim evimizde yegâne oyun aracım, annemin dikiş makinesiydi. Onu zaman zaman alır, sedirin üstüne koyar, boşa alınan kolunu habire çevirir, gemi kaptanlığı oyunu oynardım. Bisiklet turları yoruluncaya kadar devam etti. Sonra beni aldı Harem dairesine götürdü. Holde oturmakta olan saraylı kadınlar beni görünce yerlerinden kalktılar. Şehzade beni onlara tanıttı. Biri bırakıyor, öbürü alıyor, okşuyordu. Kimisi de öpüyordu. Bu kadar genç ve güzel kadını bir arada görmeyen ben, hem şaşkınlık duymuş hem de ürkmüştüm. Bunu anlayan Abit Efendi beni burada fazla tutmadı. Dışarı çıktık. Nöbet odasına geldik. Benim için tatlı bir rüya kadar enteresan olan saray hayatı sadece o günlük orada bitiyordu. Çünkü bu hayat ondan sonra bir kaç yıl devam etti. O günden sonra hemen hemen her gün babama, Saraya giriyor, Şehzade ile oynuyorduk. Abit Efendi, yalnız oyun oynamıyor, zaman zaman da Beylerbeyi Sarayı'nın güzel bahçesinin bir köşesinde kulübe büyüklüğündeki kendi yapısı küçük bir inşaatın duvarlarını örmek suretiyle tecrübeli bir usta gibi çalışıyordu. Bana da kendisine yardım etmek düşüyordu. Abit Efendi, Baş muhafız Rasim Bey'in kızlarını hiç sevmezdi. Hele bisiklet ve sair oyuncakları ile oynamalarına çok kızardı. Bir iş için harem dairesine geçtiğinde beni nöbetçi gibi, bunların başına dikerdi. Ben yaşta olan bu kızlardan ben de hoşlanmıyordum. Babalarının baş muhafızlığından mıdır nedir? böbürlenip du-

Levent Şahverdi Arşivi

ruyorlardı. Bazen öbür subayların çocukları da gelir aramızda türlü oyunlar oynardık. Yaz aylarının mehtaplı gecelerinde Saray'ın bahçesinde oynadığımız saklambaç hepimizi etkilerdi. Subay çocuklarının içinde en yakın dostluğu benimle kurmuştu.

Hocası Mahmut (Soydan) Bey ve bir Harem Ağası refakatında araba ile gezmeye çıktığı zaman, yanına yalnız beni alırdı. Lando biçimi, süslü takımlar takılı beyaz katanaların çektiği ve sırtında sırmalı cepken, ayağında da rugan çizmeler bulunan resmi kıyafetli bir arabacının idare ettiği bu saltanat arabasında gâh, Göksu'ya, gâh Fenerbahçe'ye ve Moda'ya yapılan bu gezintiler çok hoşuma giderdi. Ne yalan söyleyeyim, çocuk ruhumda bir gurur bile duyardım. Benim için bu güzel günler, Bursa'ya göç edeceğimiz tarihe kadar sürdü.

ÇANAKKALE SAVAŞLARI VE BİZİM BURSA'YA GİDİŞİMİZ

Balkan Harbi aleyhimize bitmiş, bir müddet sonra da Cihan Harbi'ne (Birinci Dünya Savaşı'na) girmiştik. Ve, böylece memleket yine karanlık bir geleceğin eşiğine basmış bulunuyordu. Çok geçmeden Çanakkale muharebeleri başladı. İstanbul'da yiyecek sıkıntısı çekiliyordu. Mısır ve süpürge tohumu karışımı bir undan ekmek yeniliyordu. Ordu mensuplarına az da olsa erzak verildiğinden pek o kadar sıkıntı çekmiyorduk. Memleketin aydın gençlerinden başka henüz bıyıkları terlememiş lise son sınıf öğrencileri bile askere alınıyor, Çanakkale cephesine gönderiliyordu. İşte, o günlerde meşhur şarkı ortaya çıktı :

«Çanakkale içinde vurdular beni,
Ölmeden mezara koydular beni.
Of gençliğim eyvah!»

Levent Şahverdi Arşivi

O tarihlerde «Şehbal» adında resimli, iyi kâğıtlı bir dergi çıkardı. Onun son sayfaları şehit subayların resimlerine ayrılmıştı ve «Yaşayan ölüler» başlığını taşıyordu. Annemle Cağaloğlu'nda Sarayın Diş Doktoru Mehmet Rifat Bey'in muayenehanesine gittikçe bu dergiyi karıştırır, vatan için hayatlarını feda etmiş bu genç insanların resimlerine hüzünle bakardım. Gün geçtikçe, bu yaşayan ölüler o kadar çoğalıyordu ki, onlara ayrılmış sayfaları sığabilmeleri için resimleri ufaltılıyordu.

Günün birinde evine bir şehit haberi gelmeyen aileler parmlka gösterilecek kadar azdı. Dayım Nuri Conker de Çanakkale'de Atatürk'ün emri altında bulunan sekizinci tümenin komutanlığını yapıyordu. Meşhur Conkbayırı muharebesinin bitimi anında yaralanması haberi, bizim ailemize de ulaştı. Başına bir şarapnel isabet ederek yara alan dayım iyileşir iyileşmez yine cepheye koştu.

Çanakkale muharebelerinin kritik günlerinde Hükümet İstanbul'u terk etme hazırlıklarına girişir. İlk olarak da Sultan Hamit'in Bursa'ya naklini karar altına alır. Daha evvel, biz muhafız subay aileleri Bursa'ya göç ettik. Bursa'da Sultan Hamit'e de Temenye'de bir Köşk hazırlandı. Oraya gidişimiz de bugünkü gibi gözümün önündedir. Bindiğimiz vapur, o dönemde zerresi bile bulunmayan kömür yerine zeytin çekirdeği küspesi ile işliyordu. Bunun randımanı ne olacak? «Çabalama kaptan, ben gidemem» kabilinden yerinde sayıyordu. Üstelik bir de düşman denizaltısının torpilini yemek korkusu vardı. Mudanya'ya ancak akşam üzeri varabildik. Bursa'da evvelce hazırlanmış Tuzpazarı civarında bir küçük eve yerleştik. Evin içinden geçip giden bir akarsu vardı. Artık Bursalı olmuştuk. Bir müddet okulsuz kaldım. Fakat sonra evimizin yakınındaki «Reyhanpaşa» mahalle mektebine verdiler. Sınıflara sıralar koymamış-

Levent Şahverdi Arşivi

lardı. Öğrenciler yerde bağdaş kurup oturuyorlardı. Her sınıfın bir sarıklı hocası vardı. Elinde de odanın sonuna kadar ulaşan kamıştan bir sopa tutuyordu. Bir kabahat yapan veya dersini bilmeyen öğrenciyi bu sopa ile kolayca cezalandırıyordu. Sopa bazen yerini bulmuyor, asıl cezalı yerine bir başkasının başında patlıyordu. Ben yaramaz olduğumdan sınıfta durmadan yer değiştiriyordum. Günün birinde bunu farkeden hoca efendi bana «Pire Cemil» adını taktı. O günden sonra çocuklar bana artık böyle sesleniyorlardı.

Bir gün babamın anneme yazdığı bir mektubun içinden bir zarf da bana çıktı. Bu Şehzade Abit Efendi'den geliyordu :

«14 Ocak 1330 (1914), İstanbul

Kardaşım,

Mektubunuzu aldım. Beni bu suretle hatırladığınız za çok memnun oldum. Afiyette olduğunuzu da işittim. Bu da ayrıca beni memnun etti. Allah'a hamdolsun ben de afiyetteyim. Mektebe başladığınızı hocamdan öğrendim. Okumanın lezzetini iyice anladığınızı bildiğim için fazla sözlere ve nasihatlara lüzum görmem. Zira çok çalışacağınıza, hain düşmanların pis ayakları altında kalan sevgili yurdumuzu kurtarmak için şimdiden iyice hazırlanacağınıza eminim. Sarayda beraber geçirdiğimiz günleri, birlikte oynadığımız zamanları hatırlıyorum da gene beraberce oynamak için o güzel günleri arıyorum.

Size bir ricam var. Bursa'daki faziletli büyük babalarımın türbelerini ziyarete gittiğiniz zaman beni de hatırlayınız. Ve, onlara hürmet ve tazimlerimi söyleyiniz.

Kardaşım Cemil, arada sırada böyle mektuplar gönderirseniz çok memnun olurum. Şimdilik bu kadar kâfidir. Bâki daima sıhhatta olmanızı isterim kardaşım.

Şehzade
Mehmet Abit.»

Levent Şahverdi Arşivi

Mektuba bir başka kâğıt eklenmişti. Üzerinde elle apılmış resimler bulunuyordu. Başında kabalak, sırtında çantası, omuzunda da tüfeği bir Türk askeri. Biraz ötesinde bir mavzer silâh ve bir kılıç. Yan tarafta bir su bardağı ve bir elbise fırçası. Oldukça güzel çizilmişlerdi. Asker, Kılıç ve Tüfek, bunlar fütuhat yapmış büyük Osmanlı Padişahlarının ahfadından olan bu Şehzadeye ilham vermiş olacaklar. Ne yazık ki, o tarihlerde koca İmparatorluk son demlerini yaşayan bir hasta durumundaydı. Resimdeki askerin canlısı olan on binlerce Mehmetçik şimdi çeşitli cephelerde ölüp duruyordu. İmparatorluğun bakiyesini kurtarmak için.

Dokuz on yaşlarında olan Sultan Hamit'in bu en küçük oğlu Şehzade, mektubunda ne güzel şeyler yazmıştı. Yaşından büyük bir ifade kullanıyor, bilhassa Osmanlı Devleti'nin kurucuları ve onun dedeleri olan Padişahların türbelerine gitmeyi bana adeta emrediyordu. O tarihlerde yedi yaşında bulunuyordum. Bu kabil türbelerden haberim bile yoktu. Muhakkak ki, Şehzadenin arzusunu yerine getirmek için annemle bu tarihî binalara gitmiş ve kendisine bildirmişimdir.

Abit Efendi, Beylerbeyi Sarayında muhafız subaylarından Mahmut Beyin (Soydan) hocalığında ilk tahsiline devam ediyordu. Mahmut Bey, Şehzadeyi muntazam ve ciddi bir şekilde yetiştiriyordu. Bir kaç lisan bilen ve çok okuyan bu zat (Mahmut Bey), Millî Mücadele yıllarında babamın delâletiyle Atatürk'ün emir subaylığında bulundu. Cumhuriyet döneminde de ölünceye kadar Siirt Mebusluğu yaptı. Aynı zamanda Milliyet gazetesinin başyazarlığını yürüttü. Yazdığı olgun başyazılarla Atatürk ilkelerinin önde gelen savunucuları arasına girdi. Çok halim selim görünen Mahmut Bey, İttihat ve Terakki'nin fedai subaylarındandı. İstibdat döneminin son yıllarında İttihatçılarca öldürülmesi kararlaştırılan Şem-

Levent Şahverdi Arşivi

si Paşa'nın suikasti işine subay arkadaşı Atıf Bey'le birlikte memur edilmiş ve Paşayı öldüren Atıf Bey'i kaçırırken ayağından yara almıştı.

Çanakkale Savaşı Türk zaferi ile bitmiş biz de yeniden İstanbul'a gelmiştik. Babam bu defa Beylerbeyi iskele meydanında bir parça deniz görürbir ev tutmuştu. Bu sayede iskeleye yanaşan vapurları ve bunlardan çıkan insanları görebiliyorduk. Canım sıkıldıkça da deniz kenarına gidiyor, bilhassa iskelenin yanıbaşındaki küçük mendirek içine zaman zaman gelen balıkçı kayıklarıyla ve onların ağlarından boşaltılan çeşitli balıklara bakmak çok hoşuma giderdi. Ramazan geceleri de komşu çocuklarıyla zarif bir mimaride yapılmış olan Beylerbeyi camisi önündeki rıhtımda piyasa eden insanların arasına karışırdım. Fakat en güzel saatlarım, çoğu günler, okul çıkışı, Saray'da Şehzade Abit Efendi ile geçerdi. Ben de artık onun ders odasındaki hocası Mahmut Bey'in kara tahtaya yazdığı şeyleri dikkatle okuyor, değerlendirmeye çalışıyordum. Mahmut Bey, hakikaten Şehzadeye her gün bir çok şeyler öğretiyor, onun bilgisini genişletiyordu. İşte, Mahmut Bey'in Şehzadeye benlik vermek için tarihi resimler ile süslü olarak hazırladığı ve her gün gözlerinin önünde bulundurduğu levhalardan bir kaçı :

«Yazık. Bu dünya bir Padişaha kifayet edecek kadar geniş değilmiş.»

Selim-i Evvel (Yavuz Selim)

«Hayatta en büyük kuvvet azim ve ümittir. Bütün keşifler ve icatlar azim ve ümit sayesinde vücut bulmuştur. Türkiye'yi iki asırdan beri mahveden sebeplerin en mühimi, azim ve iradenin noksanıdır. Dedelerimizin o demir gibi azim ve kararlarıyla, bugünkü güçsüzlüğümüz ve uyuşukluğumuz utanç veren bir tezat teşkil ediyor.»

Levent Şahverdi Arşivi

Şu levhalardaki büyük ceddimiz büyük mefkûreci, Birinci Selim'in azim ve ciddiyeti size bir örnek olsun.

Mahmut

Fatih Sultan Mehmet

«Padişahların, Serdarların canlı bir kaç sözü yorulmuş askerlere yeniden hayat ve cesaret verir. Fatih Sultan Mehmet Belgrat muharebesinde hafif yaralanınca, askerde yorgunluk belirtileri görülmeye başladı. O zaman Fatih atını ileri sürerek :

«Askerler, düşman mermileri korkaklarla saklananlara yetişir. Ben demincek, saklanır gibi oldum. Derhal beni buldu. Bakın şimdi göğüs geriyorum. Bana gelmiyor. Sanki mermiler benden kaçıyor.» demiş ve askerin maneviyatını yükseltmeyi başarmıştır. Savaşta düşman daneleri etrafa düştükçe, asker yüzükoyun kapanıp saklanırlardı. Hazreti Fatih : «Putperestler! Demir parçasına secde ediyorsunuz, değil mi?» itabıyla (azarlamasıyla) korkularını yok etmişti :

«İnsanı yüceleştiren rütbe değildir. Bilakis, insan rütbeyi yüceleştirir!»

Fatih Sultan Mehmet

Bize de okulda bir şeyler öğretiyorlardı, ama bu kıratta değildi doğrusu. Bursa dönüşü, beni Çengelköyü'ne yakın Havuzbaşı okuluna vermişlerdi. Büyük bahçesinin içinde koca bir çınar ağacı bulunan bu okulun öğretmenlerinin çoğu sarıklı idi. Bir tanesi vardı ki onun sarığı yeşildi. Bize ders sonlarında tarım bilgisi verirdi. Patatesin nasıl ekildiğini ilk defa ondan öğrenmiştim. Müdürümüz Şakir Bey adında kır saçlı bir zattı. Fesliydi. Oldukça da sert bir zattı.

Levent Şahverdi Arşivi

Yaz aylarında, Hadiye Halamın oğlu Edip ile beraber okulun civarında ağaçlıklı bir yere gider yemeklerimizi Boğazın mavi sularına bakarak yerdik. Onun babası Saip Bey, eniştem de subaydı. Sarayda çalışıyordu. İlkbaharın okul tatiline rastlayan günlerinde Edip ile beraber, emirberler refakatında Küplüce, Kuzguncuk tepelerine çıkar uçurtma zevkimizi doya doya tatmin ederdik. Geniş alanlar üzerinde uçurtmalarımızı iplerimizin son kerteğine kadar havalara bırakır, onların süzülüşlerine saatlarca bakmaktan kendimizi alamazdık.

Hiç unutmam, bir gün Kuzguncuk tepesinde Yahudi maşatlığı civarında uçurtmamız bahçesi çeşitli çiçeklerle süslü bir köşkün levanta çiçekleriyle çevrili bir tarhın içine düştü. Kimse görmeden korka korka çıktık. Mukedderatın garip bir tecellisi, Mütareke yıllarında ailece, Beylerbeyinden taşınıp bir müddet bu köşkte üzüntülü günler geçirecektik.

Beylerbeyi'ni Guzguncuk tepesine bağlayan yokuşun etrafı o zaman çilek tarlalarıyla dolu idi. Sonunda da dört bir yanı çinko ile kaplı küçük bir köşk vardı. Yeşil tulumbası ile meşhurdu. Bu köşkün yanından da Bağlarbaşı'ndan gelip Sarayın geyiklik denilen yukarı kısım bahçesinin duvarları hizasından Tünel ağzına kadar inen bir şosa geçerdi. Yeşil tulumbalı köşkün önündeki çok küçük bir meydanlıktan Boğaz'a bakıldığı zaman manzaranın güzelliğine doyum olmaz. Çengelköy koyunun çizdiği büyük kavis ve Kandilli burnunun ilerisindeki girinti ve çıkıntılarının denizi oralarda bitmiş gibi göstermesi, insana bir göle bakıldığı hissini verir. Etrafı çepçevre süsleyen yeşil tepeler, bunların aşağısındaki kıyılara dizilmiş birbirinden güzel yalılar, zarif minareleriyle bir biblo gibi duran Beylerbeyi camisi... Bugün yerinde yeller esen yeşil tulumbalı köşkün arta kalan yerine şimdi bile gider, Boğazın buradan güzelliklerine da-

Levent Şahverdi Arşivi

kikalarca bakarım. Baktıkça da gönlümde çocukluğumun ve gençliğimin acı, tatlı anıları canlanır, heyecanlanırım.

BEYLERBEYİ SARAYINDA SÜNNET DÜĞÜNÜ

Birinci Dünya Savaşı'nın ağırlığı memleketin üzerine çöktükçe çöküyor, genel bir memnuniyetsizlik ve sefalet İstanbul'da da kendisini belli ediyordu. Şekersizlikten uyuz hastalığına tutulmayan, sabunsuzluktan da bitlenmeyen parmakla gösterilecek kadar azdı. Her ikisi de bulaşıcı olduklarından korunmak pek güçtü. Özellikle bitin vücuda getirdiği «tifüs» genellikle cephelerdeki ordularda tahribat yapıyor, yalnız erler değil, kumandanları bile bu hastalıktan can veriyorlardı. Kız kardeşimle ben de uyuza tutulduk. Sanıyorum, bana okuldaki çocuklardan, kardeşime de benden geçmiştir. Annemin uğraşmaları, ve ilaçlar sayesinde bu dertten kolay kurtulduk. Fakat kendisi küçük yaptığı işler büyük bu bit denilen yaratık yalnız Anadolu'yu değil, o günlerde İstanbul'u da istilâya başlamış, insandan insana atlayarak üreyip gidiyordu. Her gün okula gitmeden önce ve akşam üzeri döndükten sonra, bitlendim mi diye sıkı sıkı kontrol ediliyordum. Garip bir tesadüf, Abit Efendi o günlerde sünnet edilecekti. Bu münasebetle, Saray'da yapılmakta olan hazırlıkları ve programı babam evde bize anlattıkça yüreğim oynuyordu. Acaba beni de çağıracaklar mıydı? Yahut babam götürecek miydi? Hayatımda ilk defa bir sünnet düğünü görecektim. Özellikle bunun bir saray düğünü oluşu, beni daha çok etkiliyor, rüyalarıma giriyordu. O günlerde, babam bir akşam eve keyifli geldi, anneme saraydan benim de Şehzade ile birlikte sünnet olmam için çok nazik bir teklif aldığını söylemesi beni çok sevindirdi. Benden başka benim yaşıma

Levent Şahverdi Arşivi

yakın birkaç muhafız subayının oğlu daha vardı. ve bunların başında Abit Efendi'nin hocası Mahmut (Soydan) Bey'in oğulları gelirdi. Hiç birisine böyle bir teklif yapılmıyor, sadece ben tercih ediliyordum. Bu herhalde, kendisine arkadaşlık ettiğim Şehzadenin şahsi arzusu olacaktı. Tahttan düşürülmüş hükümdar da olsa Osmanlı Devletini otuz üç yıl hükmü altında idare etmiş bir Padişah oğlu ile birlikte sünnet olmak, süslü bir saray karyolasında bir gün bile olsa yatmak o günün düşünce ve şartlarına göre, benim gibi bir çocuk için övünülecek bir olaydı. Fakat rahmetli babam, bir Padişah çocuğu ile de olsa, yanaşma vaziyetinde beni sünnet ettirmeyi gönlüne sığdıramadı. Bir tümen komutanı olarak cephede bulunan dayım Nuri Conker'in bu mutlu günümüzde bulunamayacağını bahane ederek, kabul etmedi ve harem ağalarından birisiyle galiba Nuri Ağa ile düşük Padişaha, bu iltifatlarından ötürü kendisinin ve ailemizin şükranlarını bildirerek dayım hakkında mazeretimiz dolayısıyla, affımız ricasında bulundu. Buna ben çok üzülmüştüm. O gün, ne bilirdim ki, kader beni bir kaç yıl sonra Çankaya'da başka mana ve biçimde bir sünnet düğününe kavuşturacaktı.

Şehzadenin sünnet düğününe bizler, muhafız subaylarının çocukları da davet olunduk. O gün Beylerbeyi Sarayı müstesna bir gün yaşıyordu. Her zamankinden fazla bir kalabalık, personelde yoğun bir hareket göze çarpıyordu. Abit Efendi'nin sünnet yatağı harem dairesi ile selamlık arasındaki kısımda ders odasının yanındaki salonda hazırlanmıştı. Büyük işlemeli filizi lake boyalı tahta karyolasını, tavana kadar yükselen bir cibinlik süslüyordu. Yastığına da bir büyük altın Maşallah iliştirilmişti. Biz subay çocukları kendisini kutlamak için yanına girdiğimiz zaman, rengârenk damalı elbiseler giymiş hokkabazlar türlü marifetler göstererek Şehzadeye acı-

Levent Şahverdi Arşivi

sını unutturmaya çalışıyorlardı. Saatlarca kaldığımız bu sünnet odasında çok eğlendik. Hele, hokkabazlardan sonra ortaya çıkan Karagöz oyununu hayretler içinde izledik. Nefis pastalar ve buzlu şerbetler ikram ediliyordu. Abit Efendi hepimizle alâkadar oluyor, vakit geçeriyordu. Bir ara bir harem ağası, gelip bizi aldı ve harem tarafına götürdü. Evvelce gördüğüm ve Saraylıların bulunduğu loş koridora dahil olduk. En başta ben olmak üzere yürüyor fakat nereye gideceğimiz bilmiyorduk. Bize rehberlik eden Harem Ağasına, bir kaç saraylı kadın daha katıldı. Hürriyetten mahrum bu kadınlar bizi öpüp okşuyorlardı. Nihayet büyük bir kapının önünde durdurulduk ve sıraya dizildik. Ben kız kardeşim Sabiha'nın elinden tuttum. Bizim arkamızdan da öbür çocuklar ikişer ikişer hizaya girdiler. Harem ağası : «Çocuklar, sizi şimdi zat-ı şahanenin (Padişahın) huzurlarına götüreceğim, sakın ses çıkarmayın!» dedi. Bir saraylının odaya girip çıkmasıyla kapı açıldı ve biz içeriye alındık. Artık Sultan Hamit'in huzurunda bulunuyorduk. Bu eski Padişah, bir divanın üzerinde oturuyordu. Temiz ve sade giyinmişti, başında da fes taşıyordu. Oldukça büyük burunlu yüzünün çoğu kısmını sakalları örtüyordu. Hepimize güleç bir yüzle bakıyor, kendisine Harem Ağası tarafından tanıtıldıkça, yanına bizleri çağırıyor ve okşuyordu. Yanıbaşında başları hotozlu, şık giyimli iki hanım da aynı şeyi tekrarlıyorlardı. Bir süre sonra bu hanımlardan daha genci ki, bu Abit Efendi'nin annesiydi, düşük Padişaha bir çekmece getirdi ve kapağını açtı. Sultan Hamit bizleri tekrar okşayarak, küçük avuçlarımıza içinde üçer altın bulunan birer tülbent çıkın sıkıştırmaya başladı. İlk ve son defa bir Osmanlı Padişahı ile karşılaşıyor ve onun elinden küçük bir ihsanına nail oluyordum. Geldiğimiz gibi, Harem ağasının rahberliğinde huzurdan çıktık. Sünnet odasının koridoruna ulaştığı-

Levent Şahverdi Arşivi

mız zaman, burda bizleri bekleyen babalarımızı gördük. Kız kardeşimle avuçlarımızda tuttuğumuz altın çıkınlarını babama gösterdik. Bunları gören babam, bizden çıkınları aldı. Bize onlardan çok gümüş kuruşlar verdi. Altı adet altın lira o zaman, babalarımızın birer aylık maaşları tutarında, belki de daha çoktu : Babamın evrakı arasında bulduğum bir küçük kâğıtta Sultan Hamit'e düşürüldükten sonra tahsisedilen maaşın elli altın olduğu yazılıdır. İki hanımı, Müşfika ve Naciye hanımlara, oğlu Abit Efendi'ye de ellişer, kahvecibaşı Ali Bey'e otuz beş, Harem Ağaları; Nurettin, Şöhrettin ve Cavit Ağalara yirmibeşer, Zülfet kalfaya onyedi, Gülşen, Fulye, Dilbeste, Mahmenver kalfalara onikişer, personelden Veli, Raşit ve Mehmet'e de onbeşer altın tahsis edilmiş. Sultan Hamit'in bize o gün vermiş olduğu altınlar hesaplanırsa, kasasından bir hayli altın çıktığı görülür.

YILLAR SONRA PARİS'TE ŞEHZADE ABİT EFENDİ'YLE..

Günler haftaları, haftalar ayları takip etti. Hayatımız geçip gidiyordu. O günlerde babam, İkinci Orduya kumanda eden Mustafa Kemal Paşa'nın başyaverliğine atandı ve Haleb'e gitti. Artık babamın zamanındaki gibi Saray'a sık sık gidemiyor, bu yüzden de Şehzade'yi çok seyrek görebiliyordum. Hele babası Sultan Hamit öldükten sonra hiç göremez oldum. Zaten ölümden sonra onun da hayatında değişiklikler meydana geldi : Yıllar geçecek, Millî Mücadele zaferle bitecek, altıyüz yıllık Osmanlı Devleti tarihe karışacak ve bütün hanedan mensupları bir gece içinde hudut dışına çıkarılacak ve Cumhuriyet kurulacaktı. Ve, nihayet yıllarca sonra biz, Abit Efendi'yle Paris'te buluşacaktık. Hemen belirteyim, bu karşılaşma şöyle oldu :

Levent Şahverdi Arşivi

1953 yılıydı, bir Avrupa gezisi yaptım. Paris'e de uğrayacaktım. Sultan Hamit'in tahttan indirilişinde ipten güç kurtulmuş, o zaman hayatta olan ikinci müsahibi Nadir Ağa'dan Abit Efendi'nin adresini aldım. Paris'e vardığımda, kendisine bir mektup yazdım. Eski günlerin çocukluk anı ve heyecanları içinde olduğumu, eğer o da aynı hisleri taşıyorsa görüşmek için bir randevu vermesini bildirdim. Her bakımdan onu görmeyi merak ediyordum. Bir gün sonra otelime gönderdiği cevapta mektubumdan memnun olduğunu, eski günleri unutmadığını bildiriyor şunları ilâve ediyordu : «Bugün dünyanın tanınmış hür memleketlerinden birisi olan Fransa'da bulunuyorum. Halbuki senelerce evvel memleketimde mahpus hayatı yaşadım. Keşki, gene vatanımda olsam da mahpus hayatı yaşasam. En mütevazi bir İstanbul evi beni bütün hayatım boyunca mesut eder. Yeter ki memleketime kavuşayım. Sizi bilhassa görmeye geleceğim, İnşaallah yarın saat dörtte otelinizde. Selamlar.

Mehmet Abit»

Ertesi gün öğleden sonra kararlaşan saatta otelin holünde kendisini beklemeye başladım. Tam zamanında geldi. Bilmiyorum o beni tanıdı mı? Ben onu karşıdan tanıdım. O da benim gibi biraz şişmanlamış ve gözlük taşıyordu. Getirdiğim İstanbul hediyelerine teşekkür etti, çok memnun olduğunu söyledi. Bunlar, sigara, lokum ve rakı gibi şeylerdi. Sigaraları özellikle getirmiştim. O yıl İstanbul Fethi'nin 500. yılı için çıkarılan bu sigaraların kutuları üstünde Fatih Sultan Mehmed'in resmi bulunuyordu. Dedelerinin en kudretlilerinden birisi olan bu Padişahın resmine bakarken bir çok şeyler düşündüğü muhakkaktır. Yıllarca önce Beylerbeyi Sarayı'nda birlikte geçen anılarımızı tazeledik ve o günleri yaşıyormuş gibi olduk. Sonra birbirimize hayat hikâyelerimizin

Levent Şahverdi Arşivi

belli başlı parçalarını anlattık. O, Galatasaraydan sonra Sorbon'u bitirmiş ve günün birinde de Arnavut Kralı Zogo'nun kız kardeşiyle evlenmiş, bu münasebetle de Arnavutluk'un Paris Sefiri olmuş. Sürgün hayatında rastladığı bu rahat günler pek uzun sürmemiş, anlaşamadığı karısından ayrılmak zorunda kalmış. İki ayrı çevreden, ayrı şekilde terbiye görmüş iki insanın bağdaşmasının imkânsız olduğu kanısındaydı. Ayrılık olayından sonra kötü günler birbirini izlemiş. İstanbul'da bulunan emlâkinin idaresi için vekâlet verdiği kimse ona ihanet ederek beş parasız bırakmış. Bir süre sonra annesini de kaybetmiş ve nihayet, daha Atatürk zamanında affa uğrayan saltanat erkânının kadın mensuplarından bulunan ablasının yanına sığınmış. Ve bir gün, affa kavuşur ümidiyle, bin bir müşkülât içinde hayat mücadelesine başlamıştı. Bu eski şehzade, çok zor bir durumdaydı. Onun, o tarihlerde, bütün ümidi iktidarda bulunan Demokrat Parti'nin ele aldığı bir af kanunundaydı. Öyle ya, Atatürk ölümünden ğnce Yüzellilikleri af etmemiş miydi? Yaşasaydı, şimdiye kadar onları da muhakkak böyle bir nimete kavuştururdu, diyordu. Çünkü Atatürk çok büyük bir adamdı. Bir gün bu insanları da vatanlarına kavuşturabilirdi.

Babamdan defalarca dinlediğim Yüzelliliklere ait şu hikâye, Atatürk'ün, onları da af edeceği hususunda eski şehzadenin söylediklerini kuvvetlendirecek niteliktedi : Babam, Refik Halit'in yazılarına hayrandı. Türk edebiyatında parlak yeri olan bu yazarın hemen hemen hiç bir yazısını kaçırmaz, okurdu. Bunu bilen dostları Refik Halit'in, Halep'te sürgünde bulunduğu zaman, orada çıkardığı gazetede yazdıklarını kendisine getirirlerdi. Babam, bunların arasında enteresan bulduklarını Atatürk'e de okurmuş. Bir gün, Suriye hudut karakolumuz civarınakadar gelen Refik Halit, bina üzerinde dalgala-

Levent Şahverdi Arşivi

nan Türk bayrağından aldığı ilham ile «Bayrağım» adı altında bir yazı yazar. Yıllardan beri, memleketinden uzak ve ona kavuşmaktan mahrum, yüreğini yakıp kavuran vatan hasretini kendine has üslûbuyla o kadar güzel ifade eder ki, bu yazıyı okuyan Atatürk : «Bunları yazan bir insandan, artık memlekete zarar gelmez. Bu adamları affedelim.» der. O akşam sofrada bulunanların bazıları : «Paşam, Millî Mücadele esnasında bu adam Padişahın Posta ve Telgraf Nazırıydı. Hakkınızda da kötü ve kaba yazılar yazmıştır. Size (Dağı), (Bağı) gibi sıfatlar kullanmıştır.» Bu gibi sözlerle Refik Halit'i yererlerse de Büyük Adam'ı fikrinden caydıramazlar. Bu suretle affa uğrayan Refik Halit ve arkadaşları, hayatlarının sonuna kadar, Atatürk hakkında yazdıkları yazılarda minnettarlıklarını bildirmekten geri kalmamışlardır.

Abit Efendi bana Atatürk'ü tanıdığından da söz etti. Ordu Kumandanlığı zamanında, Beylerbeyi Sarayına babama misafir geldiğinde tanıştırılmış. Memlekette olup bitenleri de yakinen takip etmekte olduğu, sözlerinden anlaşılıyordu. Özellikle kitap ve gazete yayınlarıyla çok ilgileniyordu. Onu en çok üzen de «Haymatlos» oluşu, bundan dolayı da hiç bir devletin pasaportuna sahip bulunmayışı idi. Laf arasında babasının dindarlığından da sözetti. Özellikle masonlardan nefret edermiş. Affa uğrayıp İstanbul'a geldiği takdirde hayatını kazanmak için iki projesi vardı : Birisi Avukatlık öbürü gazetecilik. «Ne dersin?» diye yüzüme baktı. «Avukatlık yapmanız en doğru hareket olur. Gazetecilik, sizin için çok sakıncalıdır, çünkü yazacağınız her yazının, satırında değil, kelimesinde bile haklı olarak mana ararlar. Bu da sizin için çok sıkıcı olur.» Bir süre düşünceye daldı. «Doğru söylüyorsun.» dedi.

Beyleri Sarayı dahili muhafız subaylarından Sultan

Levent Şahverdi Arşivi

Hamit tarafından kimlerin sevilip sevilmediklerini de adlarıyla söyledi. Babam sevdiklerinin başında geliyordu. Ne gariptir ki, hocası Mahmut Bey'i de sevmediğini anladım. Bu belki de Şemsi Paşa vak'asından ileri geliyordu.

İstanbul'a döner dönmez o zaman iktidarda bulunan, Demokrat Parti ileri gelenlerinden çocukluk arkadaşım Halûk Şaman'a mektup yazarak Abit Efendi ile Paris'te buluştuğumuzu, büyük bir maddî sıkıntı içinde bulunduğunu, vatan hasreti ile tutuştuğunu ve Demokrat Parti'nin onlar hakkında çıkaracağı af kanununu sabırsızlıkla beklediğini belirttim. Sonradan öğrendiğime göre, bu kanun tasarısı Parti toplantısında görüşülürken bir kaç milletvekili buna karşı çıkmış, Osmanlı Hanedanından arta kalmış bu kişilerin, Türkiye aleyhinde çalıştıklarından, düşman devletlerden para aldıklarından sözetmişler. İleri bir tarihte bel,i denilmiş.

Abit Efendi'yi, on yıl sonra Londra dönüşü son bir kez daha gördüm. Gene Paris'te, Üniversite Caddesi'nde küçük bir otelde oturuyordu. Memleket sigara ve lokumlarını ihtiva eden mütevazi hediyelerime, öyle içten teşekkür etti ki, «Siz, çok hakikatlı bir arkadaşsınız, Cemil Bey» demekten kendisini alamadı»

Konuşmamız bitip de veda için elimi uzattığım zaman, elimi bir müddet bırakmadı. Karımla bana otelin bulunduğu sokağın sonuna kadar refakat etmek suretiyle, yakınlık gösterdi. Umduğu af, 1974 genel affında da çıkmadı. Abit Efendi'ye o günlerde gönderdiğim mektup da geri gelmişti. Üzerinde «meçhul» damgası vurulmuştu. Yani böyle bir kimse artık o adreste bulunmuyor demekti. Nerede idi? Hayat mecmuasının o tarihlerdeki bir sayısında Abit Efendi'nin bir yıl önce Halep'te öldüğünü ve Şam'da Sultan Selim camisi yanındaki türbeye gömüldüğünü okuduğum zaman, çocukluk anılarının etkisiyle derinden üzüldüm.

Levent Şahverdi Arşivi

BABAMIN İLK EMEKLİLİK SERÜVENİ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğruydu. Bir gün babam, Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile birlikte İstanbul'a döndü. Halep'ten geliyorlardı. Paşa, ordu kumandanlığından istifa etmiş, babama da askerlikten çekilmesi tavsiyesinde bulunduğu için, o da emekliliğini istemek zorunda kalmıştı. Muamelesi uzun sürmemiş bir kaç gün içinde babam askerlikten ayrılmıştı. Artık üzerinde taşıdığı yaver kordonlu elbisesinin yerini lacivert renkte eskiden yaptırdığı bir kostüm almıştı. Onun bu kıyafetini günlerce yadırgadık. Sonra alıştık. Evimize hizmet eden, emirberimiz de olmayacaktı bundan böyle.

Kısa bir zaman sonra emekli maaşı ile geçinemeyeceğimizi anlayan babam, ticaret yapmaya karar vermiş olmalı ki, her gün sabahları, evden çıkıyor, Balıkpazarı'nda eskiden tanıdığı bir zahire tüccarının dükkânına gidiyordu. Sonradan anlattığına göre, daha askerlikte bulunduğu sıralarda, oldukça büyük işler yapmaya başlamış, eski asker arkadaşları kendisini emekli olmaya teşvik ederler ve, «Bırak askerliği. Gel bizim yanımıza. Ticaret çok tatlı bir şeydir.» derlermiş.

Babam da bu sözleri söyleyen arkadaşlarını hatırlamış, ve onlardan birisinin yazıhanesine gitmiş. Babamı sivil elbisesi ile karşısında gören bu zat, hayretle yüzüne bakmış, «Bu ne hal? Askerlikten çıktın mı?» diye sormuş. «Çıktım ya!» cevabını alınca, vah vah, gibilerinden bir ifade ile, «Otur bakalım.» demiş, bir koltuk göstermiş. Büyük işler yaparak zengin olanbu zat, havadan, sudan konuşarak, babamı oyalamaya başlamış. Bunu anlayan babam, artık dayanamamış, «Yahu,» demiş, «benim beklemeye tahammülüm yok. Emekli maaşı ile de geçinemiyorum. Askerlikte iken, müteaddit defalar, bana vaatte bulundun. İşte şimsi sırası geldi. Bir iş göster. Sıkıntıdan kurtulayım.»

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sonradan görme zengin, gülmeye başlamış. «Acelen ne be kardeşim? Böyle işler, yavaş yavaş olur. Sabırlı olman gerek.» Sahte bir ciddiyet ile sözlerine devam etmiş : «Mademki, acele ediyorsun, öyle ise sana göre biçilmiş kaftan gibi bir iş var.» Babamın gözleri ümitle parlamış. Harp engini, «Bak, azizim, şimdi buradan çıkarsın. Bir şirketi Hayriye vapuruna binersin. Evvelâ, Anadolu yakasının sonuna kadar gidersin. İskelelerde ne kadar ve ne cins balık tutuluyor? Onları not edersin. Sonra, Rumelikavağı'na geçersin. Oradan da Köprü'ye kadar olan iskelelerdeki balıkları ilâve edersin ve sonra, bana gelirsin. Ben de sana yapacağını söylerim. Tamam mı?» Hırsından tir tir titreyen babam, para şımarığı, vefasız bu eski dostunun suratına bir tokat atmaktan kendisini zor alıkoyar, hiddetli gözlerini onunkilere dikerek, sadece bakar ve oradan çıkıp gider. Babam ömründe ilk defa böyle bir sille yiyordu.

Fakat, hayat ne gariptir ve ne tesadüflerle doludur. Nihayet Birinci Dünya Savaşı bitiyor. Mütareke günleri de geride kalıyor. Millî Mücadele başlıyor. Babam da Atatürk'e iltihak ediyor. Atatürk o zaman, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa. Babam gene onun Başyaveri. Paşa, her gün, ecliste bulunuyor. Ya müzakerelere iştirak ediyor, ya da Reislik odasında çalışıyor. Babamın da Başyaverlik odası, orada. Bir gün, cümle kapısındaki polis babamın odasına giriyor. «İstanbul'dan yeni gelmiş bir zat sizi görmek istiyor.» diyor. Babam «Peki» cevabı verdikten biraz sonra kapı açılıyor, içeriye birisi giriyor. Babam gözlerine inanamıyor. Gelen adam, ona, Boğaziçi iskelelerinde balık saymasını tavsiye eden harp zengini değil mi? O, gayet pişkin, hemen babamın ellerine sarılıyor. Babam, çok ciddi bir tavırla, «Ne istiyorsun benden?» diyor. Eski harp zengini, «Evvelâ benim burada kalmamı sağla. Sonra da bir vazife veya bir

Levent Şahverdi Arşivi

iş.» diye adeta yalvarıyor. Babam soruyor : «İstanbul'da tatlı tatlı para kazanıyordun, buraya neye geldin?» O, cevap veriyor : «Biliyorsun, İttihat ve Terakki'nin büyükleriyle ilişkim vardı. Onlar düştükten sonra, işlerim bozuldu. Arkasından, bütün Parti mensupları aranmaya ve tutuklanmaya başlandı. Ayni akibete uğramamak için selameti kaçmakta ve buraya gelmekte buldum. İşte bunun için yardımını rica ediyorum.» Babam, elini çenesine götürüp bir müddet düşündükten sonra, «Vazifeyi bir tarafa bırak, seninle bir iş yapıp para kazanalım. Buna benim de ihtiyacım var. Nasıl? Kabul mü?» Eski harp zengini sevinçle, «Ne demek? Sen istedikten sonra, ben dünden razıyım.» der. Babam, «Güzel» dedikten sonra, «İnebolu'dan buraya yaylı arabayla geldin değil mi?» Ötekisi başını sallar. Babam devam eder : «Öyle ise gene buradan bir arabaya bin. İnebolu'ya kadar git. Yolda rastgeldiğin köylerdeki kümes hayvanlarını tetkik et! Kaçı tavuk, kaçı horoz? Sonra geri dön! Bana bir liste halinde bildir. Beraberce çalışalım zengin olalım.» Harp zengini, sapsarı kesilir. «Aman Salih'çiğim ben ettim, sen etme.» der. Bu kadar bir dersi yeter gören babam, acı acı gülmeye başlar. «Hayat böyledir azizim, hiç bir şeye güven olmaz. Merak etme, ben senin gibi zalim olmayacağım. Sana yardım elimi uzatacağım.» diyerek kendisine bir kahve ısmarlar.

İSTANBUL'DA ACI GÜNLER

Bu ilginç hikâyesini naklettiğim bu harp zenginin alaylı balık teklifinden sonra babam, bir başka arkadaşının aracılığı ile Balıkpazarı'nda ufak tefek zahire işleriyle meşgul olmak suretiyle, evimizin nafakasını sağlıyor, Beylerbeyi iskele yanında bulunan kiralık evde geçinip gidiyorduk. Bu sıralarda, Hollanda'da La-

Levent Şahverdi Arşivi

hey Sefareti Ataşe - Militerliği'nde bulunan dayım Nuri Conker bize yardım gayesiyle bir büyük sandık satılık eşya gönderdi. Neler yoktu bu sandık içinde? Savaşın son günleriydi. Değil böyle Avrupa eşyası, o zaman pek az olan yerli ürünleri bile bulmak büyük bir nimetti. O güne kadar böyle işlerle hiç meşgul olmayan annem, bu eşyanın en iyi satıcısı oldu. Onun yardımcısı da bendim. Dedemin oturduğu, Fatih taraflarındaki ahbaplarına bu eşyayı götürdüğü zaman, kendisine ben refakat ediyordum. Kapış kapış satılıyordu. Aksi bir tesadüf, o günlerde tramvaylar greve girdi. Köprü'ye kadar vapurla gidiyor, oradan Fatih'e yaya yürüyorduk. Dönüş de aynı şekilde oluyordu. Bu her ikimiz için de yorucuydu. Fakat ailemizin geçimi için paraya ihtiyaç olduğundan seve seve taban tepip duruyorduk. Gerek memleket gerekse ailevi bakımdan öyle günler yaşıyorduk ki, yarın ne olacağımız belli değildi. Balkan Savaşı'nı görmüş, ve neticesinde doğduğumuz yerlerden buraya göç etmiş bizler daha kötümser bir ruh haleti içerisinde bulunuyorduk. Gazeteler, her geçen gün, üzücü haberler vermekte birbirleriyle adeta yarış ediyorlardı.

Bizim evimize her gün bir tane Celal Nuri'nin «Âti» gazetesi giriyordu. Hayatımda elime ilk aldığım gazete de buydu. Yıllar sonra, bu gazete «İleri» adıyla çıkmaya devam etti.

İstanbul'da bulunan azınlıklar savaş sonunun Türkler aleyhine biteceğine emin oldukları andan itibaren, gemi azıya aldılar. Türlü taşkınlıklar yapıyorlardı. Özellikle, Rumlar her fırsatta Zito Yunanistan, Zito Müttefikler! diye bağırmaktan ve Rumca şarkılar söylemekten çekinmiyorlardı. Pazar günleri, Boğaziçi vapurlarını dolduruyor, içlerinde çaldıkları Latarnalara eşlik ediyor, türlü kepazelikler yapıyorlardı. Türklüğe hakaretler de caba. Küçük büyük her Türk'ün yüreği kan ağlı-

Levent Şahverdi Arşivi

yor, tevekkül içinde bunlara seyirci kalmaktan başka çare göremiyorlardı. Memleket iflasa yüz tutmuştu. Artık yapılacak iş kalmamış gibiydi. Sık sık da İngiliz uçakları İstanbul semalarında, gözükmeye başlamışlardı. Birkaç uçaktan kurulu küçük filolar halinde gelip birkaç bomba atan bu sevimsiz ziyaretçiler, bazan gündüzleri de akın ediyorlardı. Hiç unutmam, bir gün babamla İstanbul tarafında bir yere gitmiş, Beylerbeyi'ne dönüyorduk. Köprü'nün Boğaziçi iskelesinde vapur beklerken, bir hava hücumu başladı. Civardaki tepelere yerleştirilmiş bataryalardan ve yaralı vaziyette Bebek koyunda sahile bağlanmış Yavuz zırhlısından atışa geçildi. Gümbür bümbür toplar atılıyordu, olduğumuz yerden bir tarafa kımıldayamıyorduk. Havada dağılan mermilerin ufak parçaları iskelenin üzerindeki çinko çatıya düşüyor, insanı korkutan sesler çıkartıyordu. Ben babamın elini sıkı sıkı tutmuş, heyecanla bu işin sonunu bekliyordum. Herkes, görebildiği kadar havaya bakıyordu. Çok yükseklerde olmayan düşman uçakları, İstanbul üzerinde uçuşup duruyorlardı. Ne ise, bu hava akını pek uzun sürmedi. Birkaç bomba attıktan sonra çekilip gittiler. Bizde vapura binip evimize gelebildik. Düşman bombalarının İstanbul'a büyük zarar verdiğini hatırlamıyorum. Yaklaşan savaş sonu dolayısiyla galiba İngilizler İstanbul halkına sadece gözdağı veriyorlardı. O tarihlerde bir gün, İstanbul üzerinde, küçük bir hava savaşına şahit olduk ve gururlandık. Çünkü o gün akın yapan beş İngiliz uçağına karşı Yeşilköy'den bir Türk uçağı havalandı ve bunların üzerine saldırdı. Beklenilmeyen bu cesurane saldırı karşısında, İngiliz uçakları çareyi kaçmakta budular. Onları bir müddet kovalayan uçağımız da sonra arkasından beyaz dumanlar çıkararak Yeşilköy istikametinde inişe geçti. Muhakkak ki yaralanmıştı. Nitekim, ertesi günü, gazeteler büyük puntolarla bunu doğ-

Levent Şahverdi Arşivi

ruluyorlardı. Uçağımızın Pilotu Yüzbaşı Fazıl Bey'in de yaralandığını yazıyorlar ve kendisini övüyorlardı.

Kısa bir süre sonra, mütareke imzalanıp Müttefikler denizden ve karadan İstanbul'a girdikten sonra, o İngiliz havacıları cesur ve kahraman Fazıl Bey'i hastanede ziyaret ederek elini sıkmak ve onu kutlamak centilmenliğini gösterdiler.

İSTANBUL'DA DÜŞMAN ÇİZMELERİ...

Birinci Dünya Savaşı'nın içinde perişan olan Türkiye için kara günler nihayet glip çatmıştı. Mondros'ta çok ağır koşullar altında mütareke yapıldığını gazetelerde okuduk ve kahrolduk. Fakat ne çare, sabırla beklemekten başka çare var mıydı? Daha bir iki yıl önce, Çanakkale'de çok çetin ve tarihte eşi az görülmüş muharebeler yapan Türkleri, mağlûp edemeyerek İstanbul'u alamayan İngilizler ve Fransızlar, şimdi öbür müttefikleriyle birlikte ellerini, kollarını sallayarak muzafferane bir şekilde Osmanlı Devleti'nin payitahtına gireceklerdi.

Fatih Sultan Mehmet'in zaptettiği günden bu yana yüzyıllar boyu düşman yüzü görmeyen bu tarihî şehrin sokakları düşman askerlerinin çizmeleri altında çiğnenecek, masmavi denizinin berrak sularında gemileri demir atacaklardı. Bu ne acıydı, yarabbim!

Çok zaman geçmedi, böyle feci bir levha, bir sonbahar sabahı gözlerimizin önüne serildi. O gün okula gitmek üzere evden çıktım. Birkaç adım ötede bulunan Beylerbeyi iskelesine geldiğim zaman, deniz kenarındaki kalabalık dikkatimi çekti, ben de onların arasına karıştım. İstanbul tarafına bakıyorlardı. Her bakan Türk'ün yüzü buruşuyor, ağlamaklı oluyordu. Düşman donanması

Levent Şahverdi Arşivi

Sarayburnu'nu geçmiş, Boğaziçi'ne doğru ilerliyordu. Başta İngiliz donanmasının en büyük kruvazörleri, onların arkasından da Fransız, İtalyan, Japon ve Yunan savaş gemileri Kavaklar istikametinde yavaş yavaş seyrediyorlrdı. Artık kulu unutmuş, mhzun ve mükedder kalabalığın arasında, ben de herkes gibi donakalmış, denizin üstünü doldurmuş çeşitli büyüklükteki yüzen bu, çelik yığınlarına içim ürpererek bakıyordum. Boğazın bir noktasına kadar giden gemiler gene muntazam bir şekilde geri dönüyor, Dolmabahçe önünden itibaren Sarayburnu'na ve ilerisine doğru demir atıyorlardı. İngiliz gemileri tam Saray'ın önünü seçmişlerdi. Burası herhalde onlar için en mutena ve en münasip yer olmalıydı! İskele önündeki kalabalık dağılmaya başlayınca, ben de eve geldim. Annemle, büyük anneme gördüklerimi heyecanlı bir şekilde anlattım. Onlar, o günün durumunu benden daha iyi değerlendirdikleri için, perişan oldular. Hiç şüphe yok, birkaç yıl önce Balkan Savaşı mağlûbiyeti ve bunun neticesi Selânik'te düşman idaresi altında geçen günleri ve hazin bir şekilde İstanbul'a kaçışımızı hafızalarında canlandırıyorlar, bundan sonra ne olacağımızı düşünüyorlardı. Bunda da haklı idiler. O andan itibaren memleketin geleceği kara bulutlara gömülüyordu. Bakalım nasıl kurtulacaktık? Düşman donanmasının İstanbul'a gelişi, hafızamda öyle yer etti ki, o, kara günü bir türlü unutamadım. Daha, öğleden sonra düşman askerleri İstanbul sokaklarında gezinmeye başladılar.

O günlerde, Fransız askerî birlikleri de Edirne üzerinden gelerek Mareşal Franşe Despere komutasında İstanbul'a girmiş bulunuyorlardı. Fransız askerlerinin Osmanlı payitahtına gelişi, İstanbul halkını kalbinden vurmuştur. O günün bu acı hatırasını nakleden gazetelere göre, Fransız Mareşali, tıpkı Fatih Sultan Mehmet gibi

Levent Şahverdi Arşivi

beyaz bir atın üstünde Sirkeci'den itibaren askerlerinin önünde mızıkalarının çaldığı zafer havaları arasında, sanki İstanbul'u savaşla almış bir komutan, bir Fatih gururu ile Harbiye'ye kadar büyük bir kortej halinde ilerlemiştir. Beyoğlu baştan başa Rum ve levantenlerin astığı, başta Fransızlarınki olmak üzere çeşitli ecnebi bayraklarıyla süslenmiş, ihanet ve hiyanetin timsali azınlıkların «yaşa!» sesleriyle selâmlanmıştır.

Tarihin garip bir cilvesi olacak, Fransız birliklerinin İstanbul'a ayak bastıkları gün, Haydarpaşa'dan geldiği vapurdan Karaköy'e çıkmakta olan Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale'de mağlûp ettiği düşmanlarının şimdiki halleri karşısında »geldikleri gibi giderler» demiştir. O gün bir kehanet gibi sayılması icabeden bu söz, bir kaç yıl sonra, o büyük Komutan ve Devlet adamı sayesinde hakikat olmuş ve bütün düşman askerleri, İstanbul'dan muzaffer Türk Ordusunu ve Türk bayrağını selamlayarak gitmişlerdir. Mütareke yıllarında azgın azınlıkların ecnebi bayraklarıyla süsledikleri ve her vesilede Türklüğü tahkire yeltenen hareketlerine sahne olan Pera (Beyoğlu) Caddesi de «İstiklâl» Caddesi tarihsel adını almıştır.

★

İstanbul tam manasıyla işgal edilmiş bir duruma girmişti. Nüfuz bölgeleri olarak Müttefik düşmanlar tarafından semt semt parsellenmişti. Çekilen acıları ve bilinen tarihî olayları uzun uzun anlatmayacağım.

İstanbul'da terör havası eserken Anadolu da yer yer İtilâf Devletleri tarafından işgal ediliyordu. Türkler için en büyük facia, Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal ederek içeriye doğru yayılmalarıydı. İşte o günlerde, Mustafa Kemal Paşa üçüncü ordu müfettişi olarak «Seyri-

Levent Şahverdi Arşivi

sefain» idaresinin küçük bir vapuru (Bandırma) ile Karadeniz'e açılmış, Samsun'a gidiyordu. Hiç unutmam, ertesi günüydü; babamla Eminönü taraflarında bir işimizi görmüş, Beylerbeyi'ne dönmek üzere köprünün yan iskelelerinden birisine yaklaşırken, babam iriyarı, kendisinden biraz daha genç, gözlüklü bir beyle rastlaştı. Kısa bir müddet konuştular. Ben de kulak misafiri oldum. O bey sonunda, «Paşa gitti ha? Acaba bir şeyler yapacak mı, ne dersin?» dedi. Babam muhatabının bu sualini, «Kimbilir, ama güvenelim.» diye cevaplandırdı. Öbürü de, «İnşaallah, inşaallah» dilekleriyle yanımızdan ayrıldı.

Daha Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Millî Mücadele'ye başladığı ilk gün, kafamda bu konuşma canlandı.

★

İstanbul o güne kadar, geçmiş tarihinin en karanlık günlerini yaşarken bir emekli subay olarak ticarete başlayan babamın da mali durumu hiç parlak değildi. Her gün, Balıkpazarı'ndaki ahbabı tüccarın yazıhanesine gidiyor ve yeni bir iş kovalıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın başyaverliğinden kıdemli yüzbaşı olarak emekliye ayrılmak zorunda kalan babam bu yeni hayatını yadırgıyor, zaman zaman hırçınlaşıyordu. İşte bu arada ailevi bir vaziyet dolayısıyla, içinde bir kaç yıldır acı, tatlı bir çok hatıralarımızı yaşadığımız evimizi de terk edip Kuzguncuk tepesinde, Yahudi meşatlığı karşısındaki Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın maiyetinde çalışmış ve emekli olmuş, Mehmet Beyin köşkünün bir kısmına taşındık. Bu Mehmet Bey ve oğlu Fahri ağabey ilerde babamın başına gelecek olaylarda çok yardımcı olacakları için kısaca tanıtayım. Mehmet Bey'in evdeki adı «Beybaba» idi. Biz de kendisine böyle seslenirdik. Bey-

Levent Şahverdi Arşivi

baba köşkün kesin eğemeniydi; tam bir istibdat dönemi memur eskisiydi. Köşkte yaşayan eşi ve torunundan başka iki de oğlu vardı. Büyük oğlu Fahrettin, 1. Dünya Savaşı'na katılmış, Kafkas Cephesinde yara almış, kulakları ağır işitirdi. Biz ona Fahrettin ağabey derdik. O tarihlerde işsiz bir gençti. Fahrettin ağabey köşkte bazı akşamlar Kafkas Cephesi anılarını anlatır, herkes merakla dinlerdi. Ülkemizin o feci günlerini yansıtıyordu bu anılar.

BABAM YENİDEN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İLİŞKİDE

Bu köşke yerleştikten bir süre sonra, babam eski bir asker arkadaşıyla, Bağlarbaşı'nda, kömür ve odun deposu açtı, iki de yük arabası aldılar. Bunlarla, Alemdağı'ndan kömür ve odun getirtiyorlar ve bunları depoda toptan ve perakende olarak satıyorlardı. Bir süre sonra, arkadaşı başka bir şehre gitmek zorunda kaldığından babam yalnız çalışmaya devam etti. Biraz para kazanınca da, taksi gibi çalışan bir fayton ile şahsına mahsus tek atlı küçük bir binek arabası aldı. Beni de Bağlarbaşı'nda, Fransızların Frerler okuluna verdiler. Hem bina, hem de okutma bakımından, güzel bir müesseseydi. Tam manasıyla da, Fransız atmosferi içinde bulunuyordu. Çünkü hocalar Fransız papazlarıydı. Çok da otoriterdiler. Ben Türk okulundan geldiğim için hazırlayıcı sınıfa koydular. Ekseriya, akşam üzerleri okuldan çıktıktan sonra, yolumun üstünde bulunan babamın deposuna gider, yazıhanede oturur, işlerin nasıl yürütüldüğüne bakardım. Bazan da işçilere yardım ederdim. Depo kapandıktan sonra da babamın tek atlı arabasıyla birlikte eve dönerdik.

Levent Şahverdi Arşivi

Zaman zaman, depo yazıhanesinde babamın eski arkadaşları olduğunu sandığım muhtelif yaşlarda beylere rastlardım ve bunları bir daha görmezdim. Hep yeni simalar yerlerini alırlardı. Bu hal bende babamın haddinden çok ahbabı olduğu izlenimini uyandırıyordu. Hiç unutmam, okulun bir tatil günü, genç bir Hintli ile babam yaşında daha bir kaç kişi yazıhanede oturmuş babamla sohbet ediyorlardı. Babam beni görünce, «Cemil bak, Beyamcalar Üsküdar'a gidip, kendilerine pabuç alacaklar. Sen de onlara refakat et! Üsküdar'ı pek tanımazlar» dedi. Hep beraber depodan çıktık. Üsküdar'a gittik. İlk önümüze çıkan kundura mağazasına girdik. Dükkân sahibi raftan bir kaç tane pabuç çıkarıp bunların önüne koydu. Onlar da tecrübe ettiler. Fakat, hepsine bir bahane buldular ve almadılar. Öylece çıktık. Bir başkasına daldık. Akşam çarşı paydos edeceğine kadar girmediğimiz kundura mağazası kalmadı. İçlerinden ancak bir tanesi, bir pabuç alabildi. O da Hintliydi. Hava kararırken depoya döndük. Babam bana : «Haydi sen artık eve git ve benim bu akşam geç geleceğimi söyle» emrini verdi. Babam hakikaten, gecenin bir vakti eve geldi ve doğru odasına çekildi.

Bu yorucu Üdküdar gezintisinden kısa bir müddet sonra idi. Bir akşam üzeri okuldan çıkmış, gene depoya uğramıştım. İçeride olağanüstü bir hal vardı. Bir kaç kişiden ibaret işçiler, kafa kafaya vermişler aralarında hararetli bir şekilde konuşuyorlardı. Ortalıkta babam yoktu. Yazıhaneye girmek üzere idim ki, işçilerden birisi yanıma geldi: «Babanı biraz önce resmi, sivil olmak üzere bir alay polis aldı, sizin eve doğru götürüyorlar. Koş arkalarından!» dedi. Büyük bir heyecan ve korku ile evin yolunu tuttum. Koşarcasına yürürken de düşünüyordum. «Babam acaba ne yapmıştı da polisler onu böyle götürüyorlardı?» Adımlarımı daha da sıklaştır-

Levent Şahverdi Arşivi

dım; nihayet Şehzade Ziyaettin Efendi'nin köşküne yakın bir yerde onlara ulaştım. Resmî polislerin arkadan takip ettikleri bu kafilede sivillerin arasında bulunan babam durmadan bir şeyler anlatıyordu. Bir an önce, gidip eve haber vereyim diye yanlarından sıvıştım. Tam ilerliyordum ki babamın sesi gürledi : «Cemil!» Ben babama bakmakla beraber, yoluma devam ediyordum. Babamın sağ başındaki âmir olduğu anlaşılan sivil zat durdu. Babama beni göstererek «Oğlunuz mu?» diye sordu. Babam, «Evet oğlumdur!» deyince «O da bizimle gelsin!» emrini verdi. Bunun üzerine babam üzgün ve hiddetli bir sesle : «Gel hain evlâdı, sen de gel.» dedi. Artık ben de onlarla birlikte babamın yanında yürüyordum. Heyecanım bir kat daha artmıştı. Babamın akibetinin ne olacağını düşündükçe de acı duyuyordum. Âmir durumunda olan zat babama, sözde teselli edici sözler söylüyor, yıllarca önce içine işlemiş kinini dile getiriyordu : «Beyim, biz de İttihatçılar zamanında bundan daha üzücü muamelelere maruz kalmış, Sinop'a sürülmüştük. Oralarda ciğer satarak geçimimizi sağladık. Ne yapmalı? Hayat böyle!» Babam adamın ne demek istediğini anlıyor, durmadan sert bir tonla konuşmasına devam ediyordu. Paşa'sından, Mustafa Kemal'den söz ediyor, onu övüyordu : «Göreceksiniz, davasında muzaffer olacaktır!» diye adeta haykırıyordu. Babamın o günkü haleti ruhiyesi, belki de ölüme götürülen bir insanın duygularından farksızdı. Bu gibi kritik hallerde bazı insanlar, bütün ümitlerini yitirirler ve korku yerine, büyük bir cesaret gücüne ulaşarak, pervasızca konuşur ve haykırırlar. Ölüm artık onlar için bir hiç olur. Babam da her halde, aynı hislerin tesiri altında bulunuyordu. İşgal altında bulunan çökmüş bir İmparatorluk Payitahtının düşmanlarla işbirliği yapmış, bir kukla hükümetinin polisi eline düşmek, sonunda da o hükümetin acımasızca

Levent Şahverdi Arşivi

adam asan meşhur «Nemrut Mustafa» divan-ı harbına teslim edilmek düşüncesi ne demekti? Böyle bir düşünce en iyimser ruhlu insanlarda bile, tepki yapardı.

Kafilemiz, bir süre sonra köşkün kapısına dayandı. Resmi polisler bahçenin etrafını kuşattılar. Böylece, içerisi ile dışarı arasında ilişki kesildi. Tam bu esnada, Beybaba dükkânını kapatmış evine geliyordu. Bahçe kapısında bulunan polis onu durdurdu : «Yasak beyim, giremezsiniz.» dedi. İhtiyar adamın kafası böyle emri almadı. Nasıl olur da evine giremezdi? İleri geri söylenmeye başladı, ama para etmedi. Sonunda polisin yanında evden verilen bir iskemlede oturup beklemek zorunda kaldı.

Bütün köşk didik didik aranmaya başlandı. Eskiden kalma, bir kaç tüfek, tabanca ve kılıçlar ortaya çıktı. Babamın ifadesi alınıyor, zabıtlar tutuluyordu. Sıra geldi evrak karıştırmasına, çantalar, çekmeceler araştırılıyor, ne kadar kâğıt parçası varsa ortaya dökülüyordu. İlginç bulunanlar da okunuyordu. Babamın gözü gibi sakladığı, ona Paşa'sının ta Trablus'tan, Sofya'dan ve daha başka yerlerden gönderdiği mektuplar da bulundu. Bunların arasında, Mustafa Kemal Paşa'nın, savaşın son yıllarında Suriye cephesinden İttihatçıların Talat Paşa Hükümetine ve Başkumandan Enver Paşa'ya gönderdiği tarihsel raporlar da vardı. Bunlar yazılırken babam başyaver olarak Paşa'nın yanında çalışıyordu.

Paşa bu raporlarda, o zamanki müttefikimiz Almanların memleketimizi daha şimdiden bir müstemleke haline koymaya çalıştıklarını anlatıyor, Türkiye'yi bir gemiye benzeterek batmakta olduğunu sert bir dille belirtiyordu. Babam bu raporların bir kısım pasajlarını polis amirine okuyordu. Akşam karanlığı basmaya başladığı bir zamanda araştırma bittiğinden, babamı alıp gö-

Levent Şahverdi Arşivi

türdüler. Onun arkasından, köşkü bir matem havası kapladı. Kafalarımızdaki soru aynıydı : Acaba babamı ne yapacaklardı? O gün, İstanbul'a giden büyükannem, dönüşte babamı Üsküdar iskelesinde, bir kaç polisle birlikte vapura bindirilirken görünce, beyninden vurulmuşa dönmüş. Bize bunu anlatırken, ağlıyordu. Bütün varlığı, dayandığı, biricik oğlu babamdı. Bir ana olarak, onun yüreği muhakkak ki, herkesten fazla sızlıyordu.

BABAMLA BEKİRAĞA BÖLÜĞÜNDE...

Aradan bir kaç gün geçti. Babamdan haber geldi. Harbiye Nezareti (şimdiki İstanbul Üniversitesi merkez binası) bahçesinde bulunan ve o günlerde hapishane olarak kullanılan Bekirağa Bölüğünde imiş. Hem gelmemizi, hem de kendisine lüzumlu bazı eşyayı getirmemizi istiyordu. Ertesi günü, Mehmet Bey (Beybaba) ve Fahrettin ağabey ile birlikte oraya gittik. Duvarları demir parmaklıklı küçük bir avludan geçip cümle kapısına geldiğimizde nöbet yerinde, Mehmet beyin burası ile ilgili makamlardan aldığı yazılı belgeleri gösterdikten sonra içeriye alındık. Kısa bir süre sonra da babam yanımıza geldi. Ona kavuşmanın sevinci içinde, birbirimize sarıldık, öpüştük. Nöbet odası aynı zamanda, kabul salonu vazifesi gördüğünden boş iskemlelere oturup, konuşmaya başladık. Evden alındığından o zamana kadar, başından geçenleri anlatan babama fena muamelede bulunmamışlardı. «Burada, bir çok eski arkadaşları da gördüm. Bu sayede vakit de fena geçmiyor.» diyerek, bir nevi memnunluk havası içinde olduğunu göstermek istiyordu. Konuşmamız epey uzun sürdü. Ondan bir türlü ayrılmak istemiyorduk. Muhakkak o da aynı şeyi hissediyordu. Biraz sonra gülerek, şunları söyledi : «İstersek buradan, kaçarız da. Bu da imkân dahilindedir.» Bey-

Levent Şahverdi Arşivi

baba, başını sallayarak : «Allah Allah, bu ne biçim şey?» diye şaşırdığını belirtti. Nihayet kalkıldı. Gitmeye hazırlanırken, babam, «Cemil burada benimle kalsın. Siz onu, ikinci gelişinizde götürürsünüz!» dedi. Babamın bu söylediği de Mehmet Bey'in tuhafına gitti : «Şaka mı söylüyorsun, Salih Bey, bu nasıl olur?» Babam gülmeye başladı : «Beybaba şaka değil, ciddi söylüyorum, burası bizim!»

Onlar uzaklaştıktan sonra, biz de baba oğul yüksek tavanlı, geniş bir holde yürümeye başladık. Burası, büyük bir okulun koridoruna çok benziyordu. Oldukça da kalabalık bir görünümü vardı. Ekseriyeti, kerli ferli beyler teşkil ediyordu. Yürürken, bu beylerden bir kısmının önünde babam duruyor, konuşuyordu. Bazılarına da beni oğlum diye tanıtıyor ve ellerini öptürüyordu. Onlar da gülerek «maşallah, maşallah» sözleriyle okşuyorlardı. İkinci holün sonunda, koğuş olarak kullanılan, büyük bir odaya daldık. Hayatımda ilk defa bir hapishane ve içinde, dar aralıklarla sıralanmış, karyolalarla dolu bir koğuş görüyordum, bu yüzden heyecan duyuyor, etrafıma hayretle bakıyordum. Bu koğuşta kalmakta olan kişilerin, kimisi yatağının üstünde oturmuş ya da uzanmış, kimisi ayak üstü karşısındakilerle yarenlik ediyordu. Babam : «İşte burası, benim yatağım.» diyerek, duvara yaslanmış bir karyolanın önünde beni durdurdu.

Yatağın üstü, siyah bir çarşafla, daha doğrusu bir bezle kaplıydı. Üzerinde küçük bir yastık ve çok basit bir battaniye bulunuyordu. Duvarda da asılı bir şemsiye vardı. Babam «Burası, rahmetli Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey'in yatağı imiş, gelişimden bir gün önce kendisini idam ettiklerinden, beni buraya yatırdılar.» dedi. Babamın söyledikleri beni hem üzdü hem de düşündürdü. Rahmetli Kemal Bey'den garip bir miras gibi geriye kalan şemsiyesine bir kez daha baktım. Sanki bu

Levent Şahverdi Arşivi

yatakta yatanlar, hep idam edilirlermiş gibi, içimi bir korku kapladı. Çekinmesem, babama sarılacak, hüngür hüngür ağlayacaktım. Kendimi zor tuttum. Ben, bu düşünce ve duyguların etkisi altında ezilirken, babam da evden getirdiğimiz çantayı açmış, içinden, yatak, yastık ve yorgan çarşaflarını çıkarmaya çalışıyordu. Bunu görünce, toparlandım, kendisine yardım ettim. Her bakımdan hazin bir manzara arzeden bu yatağı düzeltmeye koyulduk. Biz bu işlerle meşgulken, yanımıza orta boylu, bir ayağı aksayan, güler yüzlü bir kişi geldi, ve babama: «Ne o Salih, gözün aydın. Seninkiler geldiler demek?» dedi ve devam etti : «Bu da oğlun ha! Maşallah!» Beni de okşadıktan sonra, tekrar babama döndü: «İyi ettin, oğlunu burada alıkoydun, bir kaç gün baba oğul hasret giderirsiniz, çok güzel!» Babam : «Doktorcuğum, iyi söylüyorsun. Ben de onun için alıkoydum. Fakat onu nerede yatıracağım?» deyince, Doktor gülmeye başladı : «Düşündüğün şeye bak, benim yatak ne güne duruyor?» «Ya sen nerede yatacaksın?» «Sen merak etme, ben bulurum bir yer. Yeter ki çocuk rahat etsin, değil mi oğlum?» diyerek bana baktı ve biraz ileride bir arkadaşına doğru ilerledi. Biz de babamın yatağının düzeltilmesine devam ettik. Bittikten sonra da, yanyana oturup konuşmaya başladık. Babama evden bir sürü havadis verdim. Öğle zamanı geldi, holde ve koğuşta hareketler çoğaldı. Herkes yemek peşine düşüyordu. Babam da ayağa kalktı. «Sana telkadayıflı bir ziyafet çekeceğim.» dedi. Tatlı sevdiğim için buna sevindim. Fakat, bu tatlılı yemek nereden gelecekti? Ben bunu düşünürken, babam bize yakın bir köşeye yerleştirilmiş, üzerinde bir iki tencere ve tepsi duran, petrol ocaklı yere gitti ve oradaki yaşlı bir beyle konuşmaya başladı. Biraz sonra da bana seslendi : «Cemil, buraya gel!» Gittim. Küçük bir mutfak haline getirilmiş bu yerin sahibi beyle tanış-

Levent Şahverdi Arşivi

tım. Adını unuttuğum bu kişi İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından bir devlet memuru imiş, yazar Ruşen Eşref'in de kayın babası. Siyaset icabı bugün buraya düşmüştü. Elinden geldiği için de aşçılık yapıyor, hayatını kazanıyordu. Babam da Ordu Seryaverliğinden ayrılıp geçimini sağlamak için işlettiği kömür deposunda tutuklanıp buraya getirilmemiş miydi? Yaşamın cilveleri bunlar! Siyasete atılanlar için, bu cilve bazan idam sehpasında bile kendisini gösterir! Babam, üç dört tencereden ibaret yemeklerden ikişer kap ısmarladı ve tepsisinde yarılanmış kadayıftan da sadece bana olmak üzere, bir tabak eklettirdi. Bir tepsi içinde yemeklerimizi aldık ve uyduruk bir masada yedik. Doktor da bizim masada karnını doyurdu. Bu çok sevimli insan, tatlı tatlı konuştu, etrafla şakalaştı. Yemekten sonra babamla, tur atmak üzere, koridora çıktık. Yandaki küçük koğuşun kapısından bakınca, burasının rütbe ve mevkileri daha büyük kişilere ait olduğu anlaşılıyordu. Buradakilerin çoğu yaşlıydı. Babam bana uzaktan tanıttı : Hüsnü Paşa, Vehip Paşa, Halil Paşa. Hüsnü Paşa'yı Kuzguncuk'tan tanıyordum. Tepeye doğru, bizim yol üzerindeki bir köşkte oturuyordu. Uzunca boylu, beyaz sakallı, nurani yüzlü bir zat. Ayan Meclisi üyesiydi. Vehip Paşa, kısa boylu, kara sakallı, sert bakışlı bir asker. Hapishanede olmasına rağmen, rüzgârlı bir duruşu var. Onu bir de kıtası başında görmeliydi. Kimbilir etrafı nasıl kasıp kavuruyordu? Çanakkale komutanı Esat Paşa'nın kardeşi olan bu zatın adı, yıllar sonra, İtalya'da cereyan eden bir siyasi olaya karıştı, daha sonra da, İtalyanların Habeşistan'a saldırması üzerine tekrar ortaya çıktı. Ölüm kalım savaşı yapan Habeş ordusunda başarılı kumandanlık etti. Enver Paşa'nın dayısı olan Halil Paşa, oldukça genç görünümlü, kibar tavırlı bir kişi. Orta boylu, zayıf vücutlu. Bir süre sonra, bu hapishaneden küçük Talat

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'le Anadolu'ya kaçışı büyük bir hadise olmuştu. Gazeteler, bu kaçışı iri puntolarla yayınlamışlardı. Babamın, hapishaneye ilk geldiğimiz gün Mehmet Bey'e «Burası bizim. İstediğimiz zaman kaçarız.» deyişi, boş değilmiş. Bunu bu kaçma olayından sonra anladım.

Akşam oluncaya kadar, koridorlarda hapishane diliyle «volta» attık. Babam ara sıra duruyor, rastladığı bir ahbabıyla ayak üzeri konuşmalar yapıyordu. Ben de onların lâflarına kulak kabartıyordum. İlginç konular geçiyordu aralarında. Hava kararır kararmaz, küçük ampullü lâmbalar yandı. Koca koridorları bir loşluk kapladı. Bu hal insana hüzün vermiyor değildi. Ortalıkta da öğleyin olduğu gibi, bir hareket başladı. Tutukluların yemek hazırlıklarıydı bu. Biz de babamla koğuşumuza doğru yollandık. Bir müddet karyola üzerinde oturup istirahat ettikten sonra Ruşen Eşref beyin kayın babasından yemeklerimizi aldık. Doktor yine bizimle yedi. Yemekten sonra, tekrar babamın yatağına geldik. Doktorunki de onun karşısında olduğu için, karşılıklı oturuldu ve yatıncaya kadar da sohbet edildi. Ara sıra, başkaları da geliyor, bir süre yarenlik ettikten sonra, gidiyorlardı. Biraz sonra ben Doktorun yatağına uzandım ve uyudum, onlar daha konuşuyorlardı.

Sabahleyin uyandığım zaman, ne göreyim? Doktor benimle babamın arasındaki boşluğa bir şilte sermiş, mışıl mışıl uyuyordu. O zamanlar fikir ve amaç arkadaşlığı her şeyin üstünde tutuluyordu. Koyu bir İttihatçı olan Doktorun, bir arkadaş çocuğuna gösterdiği bu fedakârlık kardeşlikten bile üstün kaynaşmanın ifadesinden başka bir şey değildi, sanırım.

Bu Bekirağa zindanında tutuklu bulunan çeşitli derece ve rütbede, sonlarının ne olacağı belirsiz bu insanlar, büyük bir dostluk içinde yaşıyorlardı. Yüzlerinde

Levent Şahverdi Arşivi

korku yerine, vakar vardı. Hele bizim Doktor, ne kadar da fütursuz ve neşeliydi. Sanki, yatılı bir okulda okuyan bir öğrenci kadar canlılığa sahipti. Dünyayı umursamıyordu.

Bekirağa Bölüğü hapishanesinde babamın misafiri olarak kaldığım üç gün çabucak geçti. İkinci bir ziyaret günü gelen Mehmet Bey ve Fahrettin ağabeyle eve döndüm.

Babamdan ayrılık bana acı geldi, çünkü üç günlük beraberlik beni çok etkilemişti. Cesur yürekli, göğüsleri iman dolu insanların doldurduğu bu hapishane beni adeta büyülemişti; orada babamla, sonuna kadar kalabilirdim.

BABAMIN KURTULUŞU, ANKARA'YA GEÇİŞİ

Aradan ne kadar zaman geçti, bilemiyorum. Babam bir gün çıkageldi. O zaman, Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Bey (Cumhuriyet Devrinde Orgeneral Salih Omurtak) babama büyük yardımcı olmuş, o da bu sayede Mustafa Kemal Paşa'ya ait raporlar ve sair evrakı geri almış, aynı zamanda da Nemrut Mustafa Divan-ı Harbinden, kabine değişince kurtulmuş. O akşam evimiz bir bayram havası yaşadı. Gece yarısına kadar, babamdan, hapishanede geçen acı, tatlı günlerinin anılarını dinledik.

Babamın Divan-ı harpten bu şekilde kurtulması, bir nimetti. Çünkü, tutuklandığı Bağlarbaşı'ndaki ticaret yeri odun, kömür deposunu, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kurduğu teşkilâta katılmak isteyenlerin toplanma ve gizlenme yeri olarak kullanıldığı da ortaya çıkmış olsaydı, akibeti çok feci olurdu.

Demek benim zaman zaman depoda gördüğüm kişiler, sandığım gibi, babamın ahbapları değil, Millî Mücadele yolcuları imişler. Babamdan bunları öğrendiğim zaman, saatlerce Üsküdar çarşısında dükkân dükkân dolaştırdığım Hintli ile arkadaşlarını hatırladım...

Levent Şahverdi Arşivi

Babam, hapishaneden çıkışından kısa bir süre sonra yeni doğacak kardeşimizin dünyaya gelmesini beklemeden, bir an önce Mustafa Kemal Paşa'ya kavuşmayı münasip gördü ve Anadolu'ya; Ankara'ya geçti.

Babam Ankara'ya gittikten sonra, biz büyük annemle köşkte yalnız kaldık. Şeyhülislamlıkta bir vazifede çalışan ve yalnız başına Fatih'te oturan dedem hoca Osman Efendi'ye o günlerde felç geldiğinden annem ona bakmak mecburiyetinde bulunuyordu. Onun kısa zamanda iyi olacağına inanıyor, bir an önce ayağa kalkmasını bekliyordu. Ne yazık ki, bu bekleyiş daha yıllarca devam etti ve dedem, dayımın (Nuri Conker) mebus (milletvekili) olduğu Kütahya'da 1926 yılında gözlerini dünyaya yumdu. Bir süre sonra biz de kardeşimle köşkü terketmek zorunda kaldık. Büyükannem Çelebi hanım da, o zaman Akaretler'de oturmakta olan Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım Hala'nın vene sığındı, uzun zaman onun yanında kaldı. Millî Mücadelenin bitiminden az önce de bu muhterem kadınla, İzmit'e geldi, oradan da Ankara'ya. O tarihlerde Paşa, Kocaeli havalisinin düşmandan kurtuluşu münasebetiyle İzmit'e gelmiş ve orada, Fransızların tanınmış yazarı Claude Farrère ile görüşmüştü. Paşa, kaç yıldır özlediği annesiyle kız kardeşini de bu vesile ile yanına aldırıyordu. Babam da bundan yararlanarak büyükannemin de onlarla birlikte gelmesini sağlamıştı.

Dedemin evine yerleştikten sonra, annem beni o sıralarda Saraçhanebaşı'nda bulunan İstanbul Sultanisi'nin ilk kısmına yazdırdı. Fransız okulundan geldiğim için akranıma göre beni daha küçük sınıfa aldılar. Bu, bir kayıptı benim için, fakat yapılacak bir şey yoktu. İkinci bir kayıp da, henüz öğrenmekte olduğum Fransızcamın yarıda kalması idi. Ailece hayatımız bir kere daha rota değiştirmişti. Neticesine de boyun eğmekten başka çare var mıydı?

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Bölüm :

BABAM'LA ANKARA'DA..

ANKARA YOLCULUĞUM

1336 (1920) yılının kış başı, bir gün babamdan gelen mektupta beni Ankara'ya yanına aldıracağı yazılıydı ve Fahrettin Ağabey ile temasa geçmemizi ve onunla birlikte yola çıkmamızı istiyordu. Bu davet annemin hoşuna gitmedi, fakat razı oldu.

Selânik'ten İstanbul'a göçten sonra, hayatımın ikinci büyük yolculuğuna çıkacaktım. Bu da vapurla olacaktı, çünkü Ankara'ya İnebolu üzerinden gidiliyordu. Kararlaştırılan gün ve saatta, annem beni Sirkeci rıhtımına getirdi. Vapur gece kalkıyordu. Nuhunebiden kalma Seyrisefain'in (O günlerin Deniz Yolları Şirketi) «Reşitpaşa» vapuru ile gidiyorduk.

Annem ve kız kardeşimle hazin bir şekilde vedalaştık. İçimde birbirine zıt duygular vardı. Bir yanda annem, öbür yanda babam. Birinden ayrılıp ötekine kavuşacaktım. On iki yaşlarında bir çocuk için, böyle bir yolculuk da bir macera idi. O günkü coğrafya bilgime göre de, Ankara bana öyle uzak geliyordu ki, sanki dünyanın bir ucuna gidiyor sanıyordum kendimi.

Fahrettin Ağabey, beni annemden teslim aldıktan sonra, gemiye çıkardı. Birinci mevki salonuna götürdü. Burada bir masa etrafında oturmuş akrabasından bir beye tanıttı. O da Ankara'ya gidiyormuş. O sıralarda en emin yol, İnebolu'ya vapurla, oradan da yaylı araba ile Kastamonu ve Çankırı'yı geçerek Ankara'ya varmak. İşte, bizim de yolumuz bu olacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Vapur çok kalabalıktı. Çoğunu gençler teşkil ediyordu. Sonradan öğrendiğime göre bunlar sivil kıyafette subaylardı.

Daha dün denecek kadar yakın bir tarihte savaştıkları cephelerden yuvalarına yeni kavuşmuş olmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele çağrısına koşuyorlardı. Biraz önce, rıhtımda gördüğümüz insan kalabalığı da, bu vatansever gençleri geçirmeye gelen analar, babalar, çocuklar, eşler, nişanlılar, sevgililerdi demek? Bu delikanlıların acaba kaçta kaçı Anadolu topraklarında şehit düşecekti? Bunu hiç birisinin düşündüğü yoktu. Kutsal bir amaç uğruna büyük bir şevk ve heyecanla gidiyorlardı. Vapurumuz Kızkulesi açıklarında durduruldu. İskele tarafına yanaşan bir motordan çıkan bir kaç ecnebi subayı tarafından kontrol edildi. Neyse bu iş pek uzun sürmedi. Biraz sonra Reşitpaşa vapuru tekrar hareket etti. Boğaz bittikten sonra da, Karadeniz'in dalgalarına kendisini kaptırarak karanlıklar içinde yola koyuldu.

Ertesi günü öğle üzeri İnebolu'ya varabildik. Deniz daha da şiddetlenmişti. Liman olmadığı için, vapur epeyce açıkta demirledi. Biraz sonra, dalgaların üstünde fındık kabuğu gibi çalkalanan kayıklar bize doğru gelmeye başladılar. Bunları kullananlar, Karadeniz'in en usta kayıkçıları imiş. Asıl mesele, bundan sonra başlayacaktı. Çünkü bu çalkantılı denizde bunlara binmek bir nevi cambazlığa dayanıyordu. Kendilerinden önce kayıklara binmeye çalışan kişileri görenleri bir korku, bir heyecan alıyordu. Vapura kanca ile tutunan kayıklar, yükselen dalga ile iskele sahanlığına geldiği anda yolcu kendisini kayığın içine atamadığı takdirde, havada kalmak tehlikesindeydi. Yaşlıları, çocukları bu tehlikeden kayıkçılar kurtarıyor, karga-tulumba vapurdan alıyorlardı. Yolcuların bir kısmı sahile çıkıncaya kadar dalgaların

Levent Şahverdi Arşivi

şiddetinden turşuya dönüyordu. Biz de bu suretle nihayet İnebolu toprağına ayak bastık. O gün, İnebolu iskelesi civarında dalgalar arasında sallanan kamaralı bir küçük motor dikkatimizi çekti. Sorduk : »Giresun Belediye Reisi Topal Osman Ağa'nın motoru.» dediler ve hikâye ettiler : Beş, on kişilik maiyeti ile Ankara'ya gitmek üzere gelmiş. Şaşakaldık. Böyle azgın dalgalar arasında bu küçük motorla buraya kadar gelmek, ölümü hiçe sayan bir cesaret işiydi.

Daha, Balkan Savaşı'nda aldığı yara sonucu topal kalan, Millî Mücadele tarihinde Pontus'çularla, doğuda isyan eden Kürtlerin tedibinde, sonra da, Yunanlılara karşı kahramanca savaşarak kendisine şanlı bir ad kazandıran, fakat bunu bir mebusu öldürtme vakasıyla gölgeleyen bu Osman Ağa'yı bir kaç zaman sonra yakinen göreceğimi ve tanıyacağımı o gün nasıl düşünebilirdim?

Bir yaylı araba temini için, iki gün kaldığımız İnebolu'da Osman Ağa'nın cesaretini simgeleyen bir çok anılar dinledik. Memleket hainlerinin bir numaralı düşmanı olan bu Ağa, eline geçen her fırsatta onları tesirsiz hale getirmekten geri kalmazmış.

Bir gün Karadeniz'de, bir vapur seyahatında rastgeldiği iki Taşnak komitecisi (Ermeni) onu karşıdan gördükleri zaman, korkularından kendilerini denize atmışlar. Gene o günlerde, Giresun'a uğrayan bir Yunan vapurunu istirdat ederek karaya oturtmuş. Bir başka gün bir İtalyan yolcu vapurundaki kaptanın yanında bir Tük kadınının sevgili olarak bulunduğunu haber vermeleri üzerine gazaba gelmiş ve İtalyan kaptana, Türk kadınını derhal karaya çıkarmasını, aksi takdirde kendisi için iyi olmayacağı mesajını göndermiş. İtalyan kaptan, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış bir devletin Giresun Belediye Başkanı'nın bu cesaret üstü ni-

Levent Şahverdi Arşivi

telikteki hareketine gülmüş ve mesajı getiren adamı kovmuş. Fakat bir müddet sonra, bakmış ki, gemi karaya doğru ilerliyor. Hemen kamarasından fırlamış, ama bir Karadeniz uşağının ona doğru çevirdiği tabancasıyla burun buruna gelince işin hiç de şakaya gelir tarafı olmadığını anlamış. Meğer Ağa, kaptana mesajı gönderdiği zaman, yolcu gibi, bir kaç adamıyla, vapura gelmiş ve salonda kendisine bir de kahve ısmarlamış. O, kahvesini içerken, adamları vapur içinde etrafa dağılmışlar, bir kaçı yolcuları tabanca tehdidi ile etkisiz bırakırken, öbürleri, demir alma yeri ile makine dairesini işgal ederek gemiyi karaya doğru yürütmeye başlamışlar. Bu vaziyet karşısında İtalyan kaptana Türk kadınını teslim etmekten başka çare kalmamış. Daha sonraları, Ağa'nın bunlara benzer bir çok hikâyelerini dinledim. Türkiye için ölüm-kalım günleri olan o dönemde öyle şeyler oluyordu ki, hem şaşılıyor hem de tabiî karşılanıyordu.

Geldiğimizin üçüncü günü sabahleyin erkenden bir yaylı arabayla yola revan olduk. O zaman Anadolu'da, şehirler arasında yolcu naklini sağlayan bu arabalar, dört tekerlek üstüne yaylarla monte edilmiş üstüvane şeklinde ve içinde bağdaş kurulup oturulur bir gövdeden ibaretti. Rahat edebilmek için, çukur kısmı saman ile doldurulur, üzerine de beygirlerin çulları örtülürdü. Biz de aynı şekilde çulların üstüne bağdaş kurduk. Arabanın ön tarafı açık olduğundan rüzgâr olduğu gibi içeri giriyordu. Saatlerce, daha doğrusu günlerce böyle bir yolculuk pek hoş olmayacaktı her halde!.

Kasabadan ayrıldıktan sonra tepelere tırmanmaya başladık. Yan tarafta bir nevi pencere vazifesi gören perdeleri araladıkça, aşağıda dalgalar içinde çalkalanan deniz görünüyordu. Onu, bir daha kimbilir ne zaman görecektim? Tırmandıkça, ondan uzaklaşıyor, dağlık ve ağaçlıklı yerlere yükseliyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Öğle üzeri bir çeşme başında arabacı mola verdi. Biz de arabadan indik. Ayaklarımız uyuşmuş bir halde idi. Bir müddet çeşme civarında yürüyüp onları rahatlattık. Sonra da beraberimizde getirdiğimiz şeylerden yiyerek karnımızı doyurduk. Çeşmenin suyu buz gibiydi. Yaz günü olsaydı, çok makbule geçerdi. Fakat bu soğuk havada, aranır bir şey değildi. Arabacı da atlara torbalarını takmıştı. Bir saatten fazla süreden sonra hareket ettik. Akşam üzeri alacakaranlık basmadan «Küre» denilen yere geldik. Burası bakır madeni ocakları idi, durmadık. Sol tarafımızdaki yanından geçtiğimiz yamaçta da ocak ağızları görünüyordu. Hava, iyiden iyiye soğumuş, kar da başlamıştı. Arabacı, başını arkaya bize doğru çevirdikçe, bıyıklarının kardan beyazlandığı görülüyordu. Yolda ilerledikçe, gurbetin bütün hüznü gönlüme çöküyor, İstanbul'daki evimi, orada benim özlemimi çekmeye başlayan anamı, onun şefkat dolu bakışlarını, daha şimdiden aramaya başlıyordum. Bir yandan da bu araba yolculuğunun ilk gecesinin nasıl geçeceğini düşünüyor, ümitsiz bir hal alıyordum. Uzaklardan hafif esen rüzgârın sesine karışan köpek havlamaları geliyordu. Demek bir köye yaklaşıyorduk. Geçtiğimiz yer bir çam ormanının kıyısıydı. Akşam da oluyordu, araba bir anda yavaşladı ve iki katlı, ışıklı bir binanın önünde durdu. Arabacı inmeden önce bize döndü : «Beyler, işte Ecevit'e geldik. Burası da İsmail Efendinin otelidir. Geceyi burada geçireceksiniz.» dedi. Biz daha inmeye hazırlanırken, güler yüzlü bir adam otelin kapısından çıkarak arabaya yaklaştı. «Hoş geldiniz beyler, buyrun.» dedi. Bu, otelin sahibi İsmail Efendi idi. Arabadan inmemize yardım etti. Hep beraber binaya girdik. Petrol lambasının aydınlattığı hol, sabahtan beri yaptığımız yorucu yolculuktan sonra gözümüze hoş göründü. Bir kaç dakika devam eden hoşbeşten sonra, İsmail Efendi bizi üst katta-

Levent Şahverdi Arşivi

ki odalarımıza çıkardı. Çok sade döşenmiş olmalarına rağmen, yataklar temizdi. Biz yerleşip, dışarıdaki muslukta ellerimizi yıkarken, genç bir adam, koca bir tepsi içinde yemeklerimizi getirdi. Bir masanın üstüne bıraktı. Nefis bir tereyağı kokusu daha uzaktan, kendisini hissettiriyordu. Vakit geçirmeden masanın başına oturduk. Önce bir tas yayla çorbasını içtikten sonra, sahanda yumurta yedik. Onu tereyağla pişmiş parlak inci taneleri gibi bakır sahanda dizi dizi duran pilavın üstüne yerleştirilmiş kızarmış tavuk takip etti. En sonunda da lezzetli bir yoğurt yiyerek, sofradan kalktık. Bu menü, Ecevit Oteli'nin spesyalitesi imiş. Ne zaman birisi Ecevit'ten geçse, bu oteli ve yemeğini anlatmaktan kendisini alamazdı. Millî Mücadele yıllarında kendisiyle görüşmek üzere, İnebolu yoluyla gelen bir yabancı heyetini de, Refet Paşa bu otelde ağırlamıştı. Ertesi sabah, gün ağarırken İsmail Efendi'ye veda ederek ayrıldık. Hava soğuk ve kar yağıyordu. Küçük kar habbecikleriyle bezenmiş çam ağaçlarının manzarası inanılmaz güzellikteydi. Bir kaç yerde mola vermek suretiyle, akşama kadar yol aldık. Kastamonu'da geceleyecektik. Nitekim, hava kararduktan sonra, şehrin kenar mahallelerine vardık. Kısa bir müddet sonra, da şehrin merkezini bulduk. Sokakları, evlerin pencerelerinden sızan petrol lambalarının zayıf ışıkları aydınlatıyordu. Babamın İnebolu'ya telgrafla verdiği talimat gereği, buranın P.T.T. Müdürü Enver beyin evine misafir olacaktık. Arabacı, Kastamonu'nun meşhur şahsiyeti olan müdürü tanıyormuş. Bir derenin kenarında sıralanmış iki, üç katlı büyük evlerden birisinin önünde durdu. «İşte! Burası Müdür beyin evi.» dedi ve arabadan atlayıp kapıyı çaldı. Biraz sonra, açılan kapıdan elinde bir lamba, şişmanca bir bey göründü. Bizden evvel, arabacı, «Müdür bey, misafirlerini getirdim.» dedi. Enver bey bir yandan gaz lambasının sön-

Levent Şahverdi Arşivi

memesi için uğraşırken, bize de sesleniyordu : «Hoş geldiniz beyler. Hemen buyurun. Yoksa lamba sönecek.» Arabacı da eşyalarımızı indirmeye koyuldu. Tanışma merasimi esnasında da hepsini kapının arkasına yerleştirdi. Zaten bunlar azdı. Birer bavulla seyahat ediyorduk. Arabacı, ertesi günü burada hayvanlarını dinlendireceğinden, ancak öbür gün hazırlanmamızı söyledi. Biz «Nasıl olur?» kabilinden birbirimize bakarken, Enver bey arabacıyı tasdik etti. «Tabii, tabii. Âdet böyledir, beygirler yarın istirahat etmezlerse yolda kalırsınız; hem de Ilgaz dağlarında!»

O, önde biz onun arkasında merdivenleri çıkıp ikinci katta çıtır çıtır yanan bir büyük odun sobasının ısıttığı oldukça ferah bir salona girdik ve patiska örtülü tertemiz minderlere kendimizi adeta attık. Saatlerdir, bağdaş kurmaktan yorulan ayaklarımızda artık hal kalmamıştı. Kısa bir zaman sonra da kar fırtınasının sertleştirdiği yüzlerimiz yumuşamaya, ve üzerimize bir rehavet çökmeye başladı. Hani, Enver bey bizi sofraya çağırmayıp da yataklarımızı göstermiş olsa, daha memnun olacaktık. Aradan yarım saat geçmeden bulunduğumuz salondaki masaya davet edildik. Evin hanımının hazırladığı veya hazırlattığı yemekler birbirinden güzeldi.

Enver bey babacan, hoşsohbet bir zat. Yemek asnasında tatlı tatlı konuştu. Biz de zevkle dinledik. Kendisi buradaki teşkilâtın ileri gelenlerindendi. Özellikle muhaberatın düzenleyicisi durumunda bulunuyordu. O zaman, telefon olmadığı için muhaberat telgrafla yapılıyordu. Şifreli şifresiz telgraflar ondan geçiyordu. İnebolu'dan Ankara'ya gidip gelen haberlerin hakimi o idi. O tarihlerde Millî Mücadeleye katılmak isteyen ya da başka bir iş için Ankara'ya gidenler İnebolu'da durdurulur, Enver bey kanalıyla Ankara'ya sorulurdu.

Ev sahibimiz yorgunluğumuzu anlamış olacak ki, ye-

Levent Şahverdi Arşivi

mekten kalkar kalkmaz bizi yataklarımıza yolladı. Rahat bir uykudan sonra ertesi sabah kalktığımızda, salonda Enver beyin güler yüzü ile karşılaştık. Bizi bekliyordu. Kahvaltıdan sonra hep beraber evden çıktık. O, dairesine gitti. Biz de kendisinden müsaade aldık.

Kastamonu, Ankara yolu üzerinde en büyük vilâyet merkezi bulunuyordu. Ağaçlıklı, sulak bir şehir. Tam ortasından akıp giden büyük bir derenin etrafını konak biçimi evler çevreliyor, kıyısını da büyük ağaçlar süslemiş bulunuyordu. Bedestene benzeyen bir çarşısı, oldukça büyük bir camisi de var. Osmanlı Padişahları zamanında şehzadelerin bir kısmı burada valilikte bulunduklarından tarihî bir karaktere de sahip. Kâh kahvelerde oturduk kâh çarşıda dolaştık ve böylece akşamı bulduk. Sonunda da Enver Bey'in evine damladık. Ev sahibimiz bizi güler yüzle karşıladı ve sitemde bulundu : «Öğle yemeğine neye gelmediniz, doğrusu üzüldüm.» dedi. Kendisinden özür diledik. O gün, çarşıda gezerken, birisinden Kastamonu'nun etli ekmek kebabının meşhur olduğunu öğrendiğimizden öğle yemeğine onun için gelmediğimizi söyledik. Enver bey bizi doğruladı. «Hakikaten meşhurdur» dedi.

Yemekten sonra, epeyce sohbet ettik. Ertesi sabah da Enver Bey'e veda ettik. Gene yola koyulduk. Arabamızın atları, şehir dışına çıktıktan sonra hızlandılar, bir günlük mola onları dinlendirmişti. Fakat, biraz sonra, Ilgaz dağı ve çam ormanı başladığı için, yavaşladık. Manzaranın güzelliği insana yağan karı ve havanın soğuğunu unutturuyordu. Uzun ve zahmetli yolculuğumuzun bütün ayrıntısını anlatmayıp, bir fikir vermek için bu kadarla yetineceğim. Yalnız şunu belirteyim : O tarihlerde gerek geçtiğimiz yolda gerekse başka yerlerde asker kaçakları ve profesyonel eşkiya cirit atıyormuş. Onlara rastlamamak bir şans eseri oluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet Çankırı'dan da çıktığımızın ikinci günü akşam üzeri Ankara uzaktan göründü, yaklaştıkça da yüksek bir tepenin üzerindeki kalesi iyice belirmeye başladı. Bu kadar gün beklediğim halde şimdi sabrım kalmamıştı. Bir an önce şehre varmak, babama kavuşmak için can atıyordum. Bu yolun, Ankara giriş kapısı olan Çankırı kapısı, (Yıldırım Bayazıt) na ulaştığımızda şehre ayak basmış bulunuyorduk.

Kerpiç evlerin çevrelediği mahallenin anayolu üzerinde yürüyen, birbirleriyle ayak ütü yarenlik eden insanlar, yanımızdan geçip giden arabalar, atlılar eşekliler şehre girdiğimizi belli ediyordu. Hafif bir yokuşu çıktıktan sonra sol tarafta küçük bir meydanlıkta beş yol ağzında iki katlı oldukça büyük bir taş binanın önünde durduk. Burası ünlü Taşhan'dı. Ana cadde üzerinde kocaman bir kapısı vardı. Arabalar buradan hanın oldukça geniş avlusuna giriyordu. Biz de öyle yaptık. Avlunun içinde yaylı arabadan geçilmiyordu. Şimdi Sümerbank'ın yerleştiği bu yer, o zaman Ankara'nın en ünlü otel ve hanı idi. Karşı tarafında da bir bahçe içerisinde Büyük Millet Meclisi bulunuyordu. Onun karşısındaki Millet Bahçesi de İstasyon yolu ile İncesu'ya giden yol arasında bir köşe teşkil ediyordu. Sol tarafında, Karaoğlan caddesine çıkan kısmın köşesinde de kapısına merdivenle çıkılan Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) binası vardı.

İstanbul'dan gelen yolcuların paralıları kendilerine önce Taşhan'da yer ararlar, bulamazlarsa, Karaoğlan Caddesi üzerindeki Kurşunlu cami yakınında bulunan öbür Han-Otel'e giderlerdi.

Gelir gelmez babama haber saldık. Bu arada yol arkadaşımızı otele yerleştirdik. Kısa bir bekleyişten sonra,

Levent Şahverdi Arşivi

babam gelip Fahrettin ağabey ile beni aldı ve İstasyon'da Mustafa Kemal Paşa'nın hem karargâh hem de ikametgâh olarak kullandığı binaya götürdü. Kesme taştan yapılmış iki katlı bu binanın bir tarafı, küçük ve dar bir bahçeye, öbür yanı ise, tren hattının peronuna bakıyordu. Gar binasına da 25-30 metre mesafedeydi. Bu bina, istasyon müştemilatından ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geldikten sonra ikinci yeri oluyordu. Paşa, Ankara'ya geldiği zaman, Keçiören yolu üzerinde bir tepedeki Ziraat Mektebi'nde karargâh kurmuş; orada aynı zamanda Genelkurmay karargâhı da bulunuyormuş. Babam Ankara'da Paşa'ya ulaştığı zaman, ilk orada işe başlamış ve benim gelişimden kısa bir süre önce taşınmışlar. Genelkurmay ise orada kalmış.

Karargâhın giriş kapısıyla çevresini de başlarına (kemaliye) denilen bir kabalak giymiş avcı elbiseli, omuzlarına kadar göğüsleri çaprazlama iki uzun fişeklikle kaplı, bellerinde de kamalarıyla bombaları sallanan nöbetçiler muhafaza ediyordu. Bunlar Paşa'nın o zamanki muhafızları çetecilerdi. Biz bu binanın birinci katında bulunan babamın dairesine yandaki kapısından girdik. Cümle kapısı da biraz ötedeydi. Paşa'nın hem çalışma hem de oturma yeri olan kısma buradan giriliyordu. Buranın babamın dairesiyle içeriden bağlantısı vardı.

Ben babama, babam bana kavuşmaktan mutlu idik. Ben daha da başka bir sevinç duyuyordum. Çünkü bana korku ve heyecan veren ve oldukça meşakkatli geçen bir yolculuktan sonra Ankara'ya salimen varmıştım. Bu, benim gibi on iki yaşlarındaki bir çocuk için hayat boyu unutulmayacak bir olay ve serüvendi. Beni çok sevindiren bu varış da ancak o gün için orada bitiyordu. Benim için asıl heyecan dolu günler bundan sonra başlayacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da karaya çıkmasıyla başlayan ve bir çoklarının bir «macera» olarak niteledikleri Milli Mücadele hareketinin kaynak noktasına gelmiş bulunuyordum. Paşa'nın o günlerde rütbesiz seryaverliğinde bulunan babamın yanında onunla yazgı ortağlığı yapacaktım. O günlerin sadece Çanakkale savaşlarının Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'sı, altıyüz yıllık Osmanlı Devleti'ne başkaldırmış ve payitahtı İstanbul ile bir çok yerleri çeşitli düşmanların elinde bulunan Türkiye'nin yıllardan beri devam eden savaşlardan bezmiş, yoksullaşmış insanlarının tümünü «Ya istiklâl ya ölüm!» parolasıyla harekete getirmeye çalışıyordu. Sivas ve Erzurum kongrelerinden sonra şimdi de Ankara'da topladığı Millet Meclisi'yle yeniden bir devlet ve ordu kurma çabası gösteriyordu. Bütün bunlar bir çokları için «macera» idi. Fakat o, büyük adam ve ona inanarak çevresinde yer alan ve gittikçe bir çığ gibi çoğalan insanlar için bir ölüm-kalım savaşından başka bir şey değildi. İşte ben o gün bunları muhakeme edecek durumda bulunmuyordum. Sadece babama kavuşmak sevinci içinde idim. Fakat o tarihlerde Ankara vali ve kumandanı iken Adana vali ve kumandanlığına atanarak Pozantı'ya giden dayım Nuri Conker'i göremeyişim beni üzmüştü.

Daha geldiğimiz gece, ayağımızın tozu ile «öğretmen okulu»ndaki müsamereye gittik. Babam, Paşa ile geleceğinden, Fahrettin ağabeyle beni karargâhın bir arabasıyla daha önce gönderdi.

Salonda mebuslarla öğrenciler çoğunluktaydı. Bir ara babam beni Paşa'nın yanına götürdü ve elini öptürdü. Kendilerini daha İstanbul'dan tanıyordum. Zaman zaman validelerinin ziyaretine giderdik. Orada görür-

Levent Şahverdi Arşivi

düm. Paşa da birkaç defa bizim Beylerbeyi'ndeki evimize gelmişlerdi. Gecelerini babamın misafiri olarak Beylerbeyi Sarayında geçirirlerdi. Eski arkadaşları olan Saray muhafız subaylarından Vasıf (Çınar) ve Mahmut (Soydan) beylerle de sabahın erken saatlerine kadar memleket işlerinden konuşurlarmış. Paşa, Viyana dönüşü evimize son gelişinde kristalden bir de vazo getirmişlerdi. İlk bindiğim otomobil de Birinci Dünya Savaşı sıralarında Paşa'nın Ordu Kumandalığı arabası (Benz) olmuştur, babamla birlikte Diyarbakır'dan yahut da Halep'ten bir süre için İstanbul'a gelmişlerdi. Bir gece de, kendilerinin şeref verdikleri arkadaşı çolak İbrahim Beyin düğününden valideleriyle ailecek bu açık araba ile dönmüş, geceyi de Paşa'nın evinde geçirmiştik.

Bu büyük adamı o geceden sonra İstasyondaki karargâhtan Çankaya'daki Köşk'e kadar taşınıncaya dek aylarca hemen hemen her gün denecek kadar sık görmek bahtiyarlığına ulaşacaktım. Beni her görüşünde: «Nasılsın Cemil, çalışıyor musun?» demek suretiyle iltifat etmek lütfunda bulunurlardı.

Müsamere, okul müdürünün bir açış konuşmasıyla başladı. Sonra öğrenciler tarafından hamasi şiirler okundu. Çocuklar bu şiirleri o kadar içten okuyorlardı ki, herkes tarafından vecd içinde dinleniyordu. Salonda bulunanlar tümüyle vatan ve iman dolu bir atmosfer içinde idiler. Namık Kemal'in bir piyesiyle müsamere son buldu. Çıkarken kapıda hepimize birer de Anadolu Ajansı bülteni dağıtıldı. Bir esericedit büyüklüğündeki bu gazete yavrusu o zaman Ankara'nın biricik yayın organı vazifesini görüyordu. İçinde önemli havadisler bulunmakla beraber bazan o günlerin gerektirdiği konuları kapsayan küçük makaleler de bulunuyordu. Daha sonraları, Hakimiyet-i Milliye gazetesi çıkmaya başladı. Millî Mücadelenin bu ünlü gazetesinde icap ettikçe başmakaleleri Paşa'nın yazdığını babamdan duyardım.

Levent Şahverdi Arşivi

İstasyondaki Paşa'nın karargâh binasında babama tahsis edilen daire bir büyük salon bir de yatak odasından ibaretti. Buna bitişik bir bağımsız oda daha vardı. Orada da yaver Muzaffer Kılıç Bey kalıyordu. Muzaffer Bey, Paşa'ya İstanbuldan beri refakat ediyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı kadrosunda, Özel Kalem Müdürü Hayati Bey, Kâtip Memduh Bey, Fotoğraf subayı Esat Bey'le birlikte daha bir iki memur bulunuyordu. Recep Zühtü Bey de maiyet erkânındandı. Tren hattının öbür yanında yine Paşa'nın emrine verilmiş başka binada özel kalem kadrosuyla birlikte kalıyordu. Erzurum, Sivas kongreleri sırasında Paşa tarafından Harput valisi Ali Galip'in üzerine sevkedilmiş ve onu firara mecbur etmiş, daha sonraları da yine Paşa'nın emriyle Haymana taraflarında İstiklâl Mahkemesi kaçağı Vanlı Musa Bey zade Abbas'ı tutuklamak suretiyle hizmetler görmüş enerjik, hareketli ve sert mizaçlı bir zattı. Uzun zaman Hakimiyet-i Milliye'nin sahip ve sorumlu müdürlüğünü de yürütmüştür. Bütün bu kişilerin çoğu Paşa'nın o zamanki sofrasının insanlarıydı. Ekseri akşamlar da mebuslardan ve kumandanlardan konuklar eksik olmazdı. Başta Paşa olmak üzere kadroyu teşkil edenler sivil kıyafette idiler. Ancak Sakarya savaşından itibaren resmî üniforma taşımaya başladılar. O günlerin elbise modası şöyle idi : Külot pantolon, Rus kazaklarının dik yakalı gömleği, İngilizvari büyük körük cepli ceket, başta da astragan kalpak. Fes taşıyan pek azdı. Ayakta çizme yahut da dize kadar avcı çorabı. Babam bana da böyle bir kıyafet yaptırdı. Daha sonra da sıra okul işime geldi. Bu önemliydi. Babam beni yatılı okula vermek istiyordu. O zaman Ankara'da iki yatılı okul vardı Birisi Darülmallimin (Erkek Öğretmen Okulu), öbürü Ankara Sultanisi. En uygunu da bu idi. İlk kısmına yazılmak üzere bir gün babamla karargâhtan bir araba-

Levent Şahverdi Arşivi

ya binerek buranın yolunu tuttuk. Bu yol, İstasyonun sağından şehre giden ikinci şosaydı. Dümdüz bir şerit halinde, bataklık olan bir arazi üzerinde uzanıp Namazgâh denilen ve baştan başa mezarlarla dolu bir tepeye doğru ilerliyordu. O günün Ankara'sında İstasyon ile şehrin arasında bugün Gençlik Parkı ile Stadyomun bulunduğu alan tamamen bataklık ve sıtma bölgesi idi. O zamanki Namazgâh Tepesi'ni, şimdi aşağısına kadar, Halkevi, Türk Hava Kurumu ve Türk Kuşu, Radyo binası, Kız Enstitüsü ile Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi binaları süslemektedir. O gün, bu yapıları rüyamda görseydim, inanmazdım. Bir süre yol aldıktan sonra, Samanpazarı'nın ait yanından geçerek, Numune Hastanesi'nin önündeki yokuştan indik ve Sultani'nin kapısına ulaştık. Okul büyük bir bahçe içinde Ankara'nın kesme taşından yapılmış. Şehrin o zamanki ünlü binalarından biri. Heybetli görünüşte. Bahçesinde bir kaç akasya ağacından başka bir yeşilliği yoktu. Binanın yarısını Millî Müdafaa Vekâleti işgal ediyor durumda olduğundan, küçük sınıfların Samanpazarı'ndaki Abidinpaşa konağında bulunduklarını, benim de orada öğrenimime devam edeceğimi müdür Haydar Bey söyledi ve parasız yatılı olarak kaydımı yaptı. Babam kendisine teşekkür etti, ben de mürümün elini öptüm, ayrıldık. Yolda babam tatlı tatlı nasihatlar etti. O gece, kafama saplanan bir sürü düşünce ile uzun zaman uyuyamadım. Ailemden uzak bulunduğum bu şehirde şimdi de bir hafta babama hasret kalacaktım. Bu yatılı hayatına nasıl alışacaktım? İşte, bütün bunlar beni düşündürüyor, yatağımda bir sağa bir sola dönerek uyuyamıyordum.

Ertesi sabah babam beni bir çete askeri ile mektebe yolladı. Abidinpaşa konağı oldukça büyük ve küçük bir de iç avlusu bulunan Ankara'nın tanınmış binalarındandı. İçi ahşap, duvarları ince kırmızı tuğladan örülmüş

Levent Şahverdi Arşivi

yarı kâgir bir yapıydı. Üst kattaki müdür odasında kendimizi tanıttığımız müdür yardımcısı bey bizi iyi karşıladı ve idare memurunu yanına çağırarak bana icap eden levazımı vermesini söyledi. Depoya gittik. Memur önüme, muhtelif boyda kahverengi şayak kumaştan takım elbiseler, siyah renkte ayakkabılar, pazen gömlekler, Ankara yününden örülmüş çoraplar ve Amerikan bezinden dikilmiş iç çamaşırları serdi ve «Bunlardan vücuduna uyanları al,çocuğum» dedi. Kısa bir denemeden sonra dediğini yaptım, kahverengi dik yakalı elbise, Sultani'nin üniformasıydı. Üzerimden çıkanları çeteci askere verdim ve karargâha gönderdim.

Şimdi düşünüyorum, yeni teşekkül etmekte olan bir Devletin bunları vermesi, ne büyük hizmet, öğrenciler için ne yaman bir nimetti. Kısa belirteyim : Gece okulda yatılı kalmamayı babama güç kabul ettirerek gündüzlü öğrenci oldum.

ANKARA'NIN HUZURSUZ GÜNLERİ, İSYANLAR...

Ankara'da o günlerde bir çok bakımlardan durum tam anlamıyla istikrar kazanmış değildi. Her gün çeşitli yönlerden bir olay, bir serüven ortaya çıkıyor, derhal de halli yoluna gidiliyordu. Hele iç isyanlar, düşman tehlikesinden daha fazla ürkütücü ve düşündürücü bir nitelik taşıyordu. Özellikle Ankara'nın burnunun dibinde bulunan Bolu ve Gerede'de meydana gelen isyanlar korkunçtu. Hainlik ve casusluk gibi faaliyetler de bunlara eklenince, işin vahameti daha da büyüyordu.

O günlerde çok kritik bir durum karşısında bulunuluyordu ki, bir sabah okula gitmeden önce, babam beni yanına çağırdı ve, «Seni buraya yanıma aldırmakla iyi etmedim galiba?» dedi ve devam etti : «Belli olmaz, bir gün belki, annen ve kardeşlerini de hiç göremez olur-

Levent Şahverdi Arşivi

sun.» Bu sözler beni adeta dondurmuştu. Ne kadar karamsardı. Niçin, diye soramadım. Sorsam da kafasından geçenleri bana söyleyecek miydi? Sonra kendimi toparladım ve düşündüm : Acaba neler oluyordu? Herhangi bir ihtimal karşısında aile efradımı göremeyecek kadar uzak hatta, bilinmez nereye gidiliyordu? O günün koşulları içinde bu pekâlâ bir ölüm de olabilirdi.

O sıralarda Ankara'ya Mustafa Sagir adında bir Hintli geldi. Hindistan müslümanlarının, İstiklâl Mücadelesi yapan Ankara hükümetine para yardımında bulunmaya amade olduklarını bildiriyordu. Daha İnebolu'ya ayak basar basmaz Millî Emniyet (M.A.H.) teşkilâtı tarafından şüphe ile karşılanan bu adam sıkı bir şekilde takip olunur. Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul edilen Mustafa Sagir'in zaman zaman Hindistan'a yazdığı mektuplar teşkilât tarafından açılır. Kâğıtların yarısından fazlasının boş bırakılması dikkati çeker. Bunların bir maksada dayandığı kanısına varılır. Kimyagerlerden fikir alınır. Bunların başında gelen bizim Sultani'nin kimya hocası Avnirrefik Bey, bu yarım bırakılmış mektupları kimyevi maddelerle muameleye tabi tutar. Kâğıtların boş kalmış yerlerinde inci gibi dizilmiş yazılar meydana çıkar. İngiliz casusu buralarda neler yazmamış? Babam yaver Muzaffer beye bunları anlatırken, merakla dinledim. Baştan aşağı Paşa'dan bahsediyordu. İkametgâhını anlatıyor, maiyet erkânı ile personeli teker teker adlariyle belirtiyor. Paşa'nın karargâhtan çıkışlarını, ne şekilde korunduğunu, gidiş geliş saatlerini, otomobillerinin markalarını, ve bunların durumlarını, sürat ve farlarının kuvvet derecelerine kadar ayrıntılı biçimde belirtiyordu. Amacı, Paşa'ya suikast. Fakat ne şekilde? Bu yargılamasında da açıklığa kavuşmadı. Hakimiyet-i Milliye gazetesinde okumuştum : İstiklâl Mahkemesine verilen bu ünlü İngiliz casusu yargılanması sı-

Levent Şahverdi Arşivi

rasında fütursuz ve küstah bir tavırla, «Siz bana bir şey yapamazsınız. Benim arkamda İngiltere vardır.» demiş. İki gün sonra, Karaoglan caddesinin dört yol ağzında idamı sırasında yanılmış olduğunu herhalde anlamıştır. O gün, bir çokları gibi ben de okula gitmeden önce onun darağacında sallanan cesedini seyretmiştim. Hayatımda ilk kez böyle hoş olmayan bir manzara karşısında bulunuyordum. İrkilmiştim. Ankara'da daha sonraları ulusal davaya ihanet edenlerin, devrimlere karşı gelenlerin yanız mahkemelerini dinlemekle kalmamış asılmalarına da tanık olmuşumdur. Hiç unutmam, bir gece sabaha karşıydı : Köylere kadar «Distol» koyun ilacı satmak bahanesiyle giden ve oralarda Hilafetçilik lehine propaganda yapan ondan fazla idam mahkûmu gözümün önünde Ulus meydanında Zafer Anıtı'nın çevresinde birbiri arkasına sallanmışlardı.

★

O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın korumasını, bir kısmı piyade öbür kısmı da suvari olmak üzere iki bölükten ibaret bir çete temin ediyordu. Milli Hükûmet Ordusu henüz teşekkül halinde olduğundan, memleketin asayişinde daha çok bu çete kuvvetleri kullanılıyordu. Özellikle iç isyanların bastırılmasında bunlardan çok faydalanılmıştı. Milis ordusunu oluşturan bu çete kuvvetleri de iki esaslı birlikten ibaretti. Bunlara kuvve-yi seyyare deniliyordu. Birisinin kumandanı Çerkes Etem, öbürününki de Çolak İbrahim Beydi. Bu zat, Paşa'nın eski arkadaşlarından binbaşı emeklisiydi. Babam da ben Ankara'ya gelmeden bir süre önce Çolak İbrahim Beyin kuvvetleriyle Yozgat isyanının bastırılmasına katılmış. Paşayı korumaya memur çeteciler maaşlı askerlerdi. Çoğu Rumeliliydi. İçlerinde hapishanelerde yatmış insanlar olduğu gibi, okur yazar takımından kimseler de vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan Cemal adındaki çeteci, yabancı ülkelerde bulunmuş mükemmel bir manyetizmacıydı. Çetecilerin bölük kumandanı yerinde olan şeflerine «Kaptan» denirdi. Suvarilere Rifat Kaptan, piyadelere de Arslan Kaptan kumanda ediyordu. Her ikisinin başındaki kumandan da Uzun Faik sanıyla ünlü yüzbaşı Faik Bey adında bir zattı. Hepsi de babamın emir ve sorumluluğu altında bulunuyordu. Karargâh binasına yakın tren hattının karşı yanında düzlükte inşa edilmiş istasyon müştemilâtında efradı ile birlikte otururlardı. Faik Bey, her iki birliğe de zaman zaman eğitim yaptırırdı. Rifat Kaptan, müşekkel bir vücut yapısına ve korku veren bir yüze malik, otoriter bir adamdı. Arslan kaptan ise orta boylu olmasına karşın, esmer yüzünü örten bıyık ve sakallarıyla dikkatleri üzerine çeken bir tipti. Faik Bey de iki metre boyunda hiç gülmeyen bir insandı. Rumeliliydi. Babam, vazifesinde iyi olduğunu söylerdi. Paşa, karargâhtan çıkıp bir yere gittiği zaman bu çete efradı otomobilinin arkasından at koştururlar, yol boyunca nöbet tutarlar, Paşa'nın dönüşünü beklerlerdi. Geceleri, gündüzleri yoktu. Paşa nereye onlar da oraya... Piyadeler de karargâh civarını ve karargâhın muhtelif yerlerini muhafaza ederlerdi. Bu «serdengeçti muhafızlar» kuş uçurtmazlar, hep tetikte bulunurlar, babamın da gözünün içine bakarlardı. Gerek Rifat Kaptan, gerekse Arslan Kaptan sık sık bizim daireye gelirler, babamla konuşurlardı.

Ben yarım yatılı olunca, babam bu çetecilerden birisini beni okula götürüp getirmeye memur etti. Adını unuttuğum bu çeteci çok terbiyeliydi. Her sabah kapının önüne atımı getirir birlikte okula giderdik. Benim için demirikir renkte bir at tahsis etmişlerdi. Birliğin en sevimli hayvanı imiş. İlk günler yavaş sürüyordum kısa zamanda alıştım, rahvan, İngiliz süratlisi... derken nihayet dörtnal bile bana vız gelmeye başladı. Bu yüzden az

Levent Şahverdi Arşivi

kaldı ya ölecek ya da sakat kalacak bir kaza atlattım. Bunu duyan babam bana çok kızdı. Beni bir daha ata bindirmeyecek diye çok korktum. Ata binmem bütün Millî Mücadele yılları boyunca sürdü. Zaman geçtikçe babamın yarış atına, daha sonra aldığı Macar katanasına da biniyordum. Üzerlerinde de istediğim gibi eğemen oluyordum. Mükemmel bir binici olmuştum. O günler en büyük zevkim ata binmekti.

O GÜNLERİN ANKARA'SINDAN ÇİZGİLER

Ankara o dönemde Orta Anadolu'nun sayılı bir il merkezi olmasına karşın, belli başlı bir çok medeni imkân ve konfordan yoksun bulunuyordu. Şehrin merkezini Taşhan'ın bulunduğu yer — bugünkü Ulus meydanı — teşkil ediyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de burada oluşu günün her saatinde bir kalabalık oluşturuyordu. En büyük çarşısı Karaoğlan idi. Taşhan'ın ilerisinden başlar, hafif bir yokuşla şehrin ortasına doğru uzanır, yukarı semtin çarşısı Samanpazarı istikametinde giderdi. Belediye binası da Karoğlan meydanına yakın cadde üzerinde mütevazi bir bina idi. Meydanın sol tarafına sapan yol da Hacıbayram caddesiydi. Vilâyet konağı da bunun civarında bir bahçe içinde bulunuyordu. Halen de oradadır. Hacıbayram Caddesi üzerinde Karaoğlan'a çok yakın iki büyük kahve vardı. Bunlardan birisi caddenin sağındaki Merkez Kıraathanesi, öbürü sol yanda ünlü Kuyulu Kahveydi. En rağbette olanı da buydu. Kuyulu Kahve o zamanın bir siyasi kulübü görevini de görüyordu. Mebuslar boş zamanlarında bu kahvede buluşurlar, kulis faaliyetinde de bulunurlardı. Bu kahveye babamla bir kaç kez ben de gittim. Kuyulu Kahve'nin karşısında bulunan Merkez Kıraathanesi'nin yanında da

Levent Şahverdi Arşivi

yanda ünlü Kuyulu Kahve idi. En rağbette olanı da buylu, sakallı sahibi, Hürriyet kahramanlarından Eskişehir Mebusu Eyüb Sabri Beyin kardeşi Dayko idi. Bu zatı tanımayan o zaman Ankara'da pek az kimse vardı. Yakın arkadaşları olan mebusların çoğu onun dükkânında gizliden parlatırlardı. İçki yasağı kanunu vardı. Bundan dolayı Ankara'da açıkça içilmezdi. İşin en ilginç yanı da rakıyı Polis Müdürü Dilaver Bey, bir bağ evinde imal ettiriyor, eşine dostuna dağıtıyordu. İçenler bu rakının fevkalâde olduğunu söylerlerdi. Mebusların bir kısmı öğretmen okulunun bir yatakhanesinde yatarlar, öbürleri de Yahudi mahallesinde aileler yanında birer ikişer yaşarlardı. Çarşıdaki lokantalar aşçı dükkânlarından farksızdı. Daracık sokaklı mahallelerin evleri yarı ince tuğla, yarı kerpiç karışımı binalardan oluşuyordu. Kuyusu olmayan evlerin kullanılacak suları mahalle çeşmelerinden taşınırdı. Kıyı mahallelerde arnavut kaldırımı bile olmayan sokaklar vardı. Şehrin bir başka ticaret merkezi olan Atpazarı Ankara kalesinden aşağı uzanırdı. Kale içinde tipik Türk evleri vardı. Eski dönemlerin bir çok şehirleri gibi, Ankara da önce Kale içinde kurulmuş, zamanla merkezinden uzaklaşarak tepenin eteklerine doğru yayılmış. İncesu ile Bentderesi adlarında dereden biraz büyük iki su, Ankara'nın yanından akıp giderdi. İncesu bugün eski ankara ile Yenişehrin sınırını oluşturmaktadır. Bentderesi ise kuzey kısmında kalmıştır. Eskiden bütün deri imalathaneleri Betderesi'nde bulunurdu. Karaoğlan'ın merkezî bir yerinde bulunan Belediye binasına yakın bir mesafeden geçtiği için derilerin imalat kokuları buraya kadar gelirdi. Belediye binasının hemen arkasında Tahtakale adında Anadolu şehirlerinin tipik çarşılarına benzeyen bir ticaret yeri daha vardı. Dükkânlarında vitrin yoktu. İki kısımdan ibaret tahta kepenklerinin altı tezgâh vazifesi görür, üstü de yağmura karşı siper olur-

Levent Şahverdi Arşivi

du. İki kepenk arasındaki boşlukta satılık mallar sergilenirdi : Yün çorapla pastırma ve sucuk kangallarının sallandığını çok gürmüşümür. Cumhuriyet döneminde bu ünlü çarşı bir gecenin içinde kül olmuş tarihe karışmıştır. Enkazı üzerinde bugün Yeni Hal, modern dükkânlar ve apartmanlar kurulmuştur.

O zamanlar şehrin belli başlı semtleri şunlardı : Atpazarı, Koyunpazarı, Samanpazarı, Hacıbayram camisi yöresi, Elmadağı'na bakan yanında da Ulucanlar ve Cebeci. Nüfusun en büyük kısmı da bu iki semtte otururdu. Belediye binasının karşısında bulunan sırt da oldukça geniş bir alanı kaplayan arazi, yangın yeri idi. Ateşten kurtulmuş bir iki kâgir bina göze çarpıyordu. Bunlardan bir tanesi Osmanlı Bankası'ydı. Ankara'da o zamanlar çok az vitrinli mağaza vardı. Bunların arasında en güzeli, Hüseyin Hüsnü Bey'in İstanbul Eczanesi'ydi. Bundan sonra da emekli subay Yusuf Ziya Bey'in tuhafiye mağazasıyla kunduracı Kohen Efendi'nin mağazası gelirdi. Oldukça şık giyinen bu musevi, kıvırcık saçlı bir adamdı. Daima papyon kravat takardı. Mebuslara yaptığı botlardan da çok para kazanıyordu. Dayım Nuri Conker'i pek sevdiğini söyleyen Kâzım Özalp Paşa bana da armağan olarak Kohen efendiye bot yaptırmıştı. İstasyon şehirden ayrı durumda bir kilometre kadar uzaklıkta bulunuyordu. Şehirle arasını iki yanı bataklık olan daracık bir şose bağlıyordu. Bugün bu bataklık yeri, Gençlik Parkı, 19 Mayıs Stadyomu ve Hipodrom gibi haşmetli tesisler süslemektedir.

O dönemde yeni teşekkül etmekte olan Millî Orduya subay yetiştiren Talimgâh Cebeci spor alanına yakın bir tepenin üstündeydi. Kartal yuvasını andıran bu binanın da Ankara'ya bir çok eserler bırakmış Abidin Paşa tarafından yaptırıldığı söylenir. Cebeci çayırının bir kısmında her hafta muntazaman futbol maçları yapılır-

Levent Şahverdi Arşivi

di. İlk zamanlarda iki takım vardı. Talimgâh ile Sanatkâran Gücü, ki sonra Turan Gücü, şimdi Ankaragücü). Sanatkâran Gücü'nü, İmalat-ı Harbiye'de Orduya silâh hazırlayan gençler teşkil ediyordu. Daha sonra bizim Sultani takımı da ortaya çıktı. Bu takımın kurucusu ve kaptanı jimnastik hocası Altınordulu Badi Ekrem Bey'di. Çok güzel futbol oynuyordu. Takımlar üçleştikten sonradır ki, maçlar daha hararetli oldu ve yeni yeni oyuncular ortaya çıkmaya başladı. Daha çok sonraları da bizim lisedeki arkadaşlarımızın bazıları «Gençler Birliği'ni» kurdular. Bu arada, Muhafız Taburu Kumandanı İsmail Hakkı Bey (Tekçe), Muhafızgücü takımını meydana getirdi. Talimgâh takımında o zaman şöhretli gençler vardı. Maçlar parasız seyredilirdi. Oldukça da çok seyirci olurdu. Futbol alanının oldukça uzağında bulunan bir alanda da Ankaralı gençlerin Cirit oyunları büyük rağbet görürdü. Ata yadigârı Cirit her şeyden önce, çok iyi binicilik, cesaret ve büyük beceri isteyen bir oyundu. O zamanın Ankaralı gençleri bunu gerçekten güzel oynuyorlardı. Ne yazık ki, ata mirası bu oyundan bugün sözedilmiyor. Daha sonraları, Yahudi mahallesine yakın büyük bir konakta çalışmaya başlayan Türk Ocağı'nda boks faaliyetleri görüldü. Almanya'dan yeni gelen ve Dışişleri Bakanlığı'nda memuriyet alan Pertev Şevki Bey, hocalık yapıyordu.

Türkiye'nin ölüm-kalım savaşı devam ederken Ankara'da çeşitli spor faaliyetleri, her gün biraz daha artıyordu. Bu da, her halde, ulusun moralini ayakta tutuyordu, sanıyorum. Okullarda da her fırsatta müsamereler düzenleniyor, okunan şiirler, oynanan piyesler ruhlarda heyecan yaratıyordu.

Millî bayram ve tatil günleri de Keçiören yolu üzerinde Kalaba köyü civarında Ziraat Okulu çayırında Okullar arasında yapılan jimnastik hareketleri yanında

Levent Şahverdi Arşivi

çuval ve yumurta yarışları gibi çeşit çeşit yarışmalara da yer verilirdi. Bu gibi hareketler zamanla Askerî birliklerde de görülür oldu. Bunları, zaman zaman Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Bakanlar, milletvekilleri ve komutanlar da izlemek suretiyle şereflendiriyorlardı. Sonraları at yarışları da başladı.

Ankara'da o zamanlar tiyatro binası olmadığı gibi profesyonel bir sanatkâr topluluğu da yoktu. Tiyatro meraklıları bu zevklerini Sultani ile Öğretmen Okulu'nda sık sık verilen müsamerelerde giderirlerdi. İl merkezinde o zamana kadar bir park bile yapılmış değildi. Büyük Millet Meclisi karşısında ağaçlıklı küçük bir bahçe (Millet Bahçesi) bu görevi görmeye çalışıyordu. Sinema da neden sonra başladı.

Millî hükümetin Vekâletleri de o günün güç koşulları altında bulunabilen yerlere adeta sığınmış durumda idiler. Zaten kadroları da küçüktü. Bunların önemli bir kısmı il konağının odalarını paylaşmış olarak çalışıyorlardı. Millî Müdafaa Vekâleti (Millî Savunma), şimdiki gibi o zaman da en büyük kadroya sahip bulunuyordu. Ona Sultaninin yarısından fazlası tahsis edilmiş, zamanla da tümünü işgal etmişti. Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) de Öğretmen Okulu'nun bir kısmında çalışıyordu. Hariciye (Dışişleri) Vekâletine, şimdiki Merkez Bankası'nın olduğu yerde bulunan eski reji binasını vermişlerdi. Burası taş bir bina olduğu için küçüklüğüne karşın sevimli bir görünümü vardı. O günlerde kadrosu da sınırlıydı. En tipik memuru da Genç Osman adında iri yarı, güler yüzlü bir hariciye kâtibiydi. Aynı zamanda köse idi. Ali Fuat Paşa ile ilk Moskova sefaretine kâtip olarak gitmişti. Vazifesi daha ziyade kuryelikti. Ankara'nın maskotu gibiydi. Cumhuriyet döneminde bir çok büyük görevlerde ve Millî Eğitim Bakanlığı'nda bulunan Hikmet Bayur da Umur-u Siyasiye müdürü ola-

Levent Şahverdi Arşivi

rak çalışıyordu. Bakanlıkların şimdiki gibi otomobilleri de yoktu. Vekiller fayton arabalara binerlerdi. İlk İktisat Vekili Celâl Bayar, Çankaya'daki evinden bakanlığa atla gider gelirdi. O günlerin Ankara'sında üç Sefarethane vardı : Rus (Sovyet), Azerbeycan ve Afganistan. Daha sonra bunlara İran Sefaretiyle Fransa Mümessiliği katıldı. Aralof Yoldaş, Rusya'yı, İbrahim Abilof Bey, Azerbeycan'ı; Ahmet Han da Afganistan'ı temsil ediyorlardı. Rus sefarethanesi Ulucanlar'ın aşağı taraflarında Cebeci yolu üzerinde bahçeli eski bir büyük konak idi. Bahçede bir de ayı besliyorlardı. Gerek Abilof Bey gerekse Ahmet Han güzel Türkçe konuşurlardı. Sevimli kişilerdi. Aralof Yoldaşın hiç gülmeyen bir yüzü vardı. Rus sefarethanesi bir gece içinde ayısıyla birlikte yandı. Yine o taraflarda başka bir binaya geçti.

Bugün İller Bankası'yla Opera'nın olduğu yer o tarihlerde şehrin dışı sayılan büyücek bir meydandı. İsmi de «Hergele Meydanı» idi. Burası hem bir pazar yeri hem de Konya, Kırşehir, Yozgat, Samsun taraflarına giden ve oralardan gelen taşıtların hareket ve buluşma merkezini teşkil ediyordu.

Ankara'yı çevreleyen tepelerde bağlar vardı. Bunların belli başlıları Çankaya, Kavaklıdere, Dikmen, Ayrancı,Küçükesat, Büyükesat, Etlik ve Keçiören. Bu son ikisine, Çankırıkapısından geçilerek gidilirdi. Buradan sonra da her iki bağın yolları ayrılırdı. Etlik, Sarıkışla istikametini alır, Keçiören ise Kalaba köyü yolunu. Öbürleri ise, bugünkü Yenişehir'in biraz ilerisinden başlayan civardaki oldukça yüksek tepelerin üzerine serpilmişlerdi. En büyükleri de Çankaya ile Dikmen bağlarıydı. Faruk Nafiz'in şiiri ile Çankaya, Akagündüz'ün Dikmen romanıyla da bu iki bağ semti edebiyatımızda yer almıştır.

Ankara'da eskiden kalma bir de kışla vardı. (Sarı Kışla). Çankırıkapısı ile Etlik bağları arasında bulunan bostanlar arasındaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da elektrik tesisatı da yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın istasyonda oturduğu binaya özel surette Sanayi Mektebi'nden çekilmiş bir hatla elektrik veriliyordu. Küçük ve ilkel bir motorun ürünü olan bu elektriğin ışığı hafif hafif titrerdi. Ancak Cumhuriyetten sonradır ki, Almanlar tarafından kurulan ve işletilen bir şirket Ankara'yı elektriğe kavuşturmuştur.

Genel taşıt diye de bir şey yoktu. Taksi mahiyetinde bir kaç fayton vardı. Halk, gerektiğinde ya bunları kullanır ya da kendisine ait at ve eşeklere binerdi. Çarşıya bile bunlarla gelinirdi. Çoğunun eyerinde bir de heybe bulunurdu. Çarşıda alış veriş edenler atlarını dükkân kapısına bağlar, içeride işini rahatça görürdü.

Mustafa Kemal Paşa'nın üç tane otomobili vardı. Benz, Mersedes ve Daimler marka açık askerî arabalardı. Bunlar Paşa'yı Samsun'dan buraya kadar getirmiş eski otomobillerdi. Ne yazık ki, bunlar bugün askerî müzeye konacak yerde, parçalanıp kaybolmuşlardır. Bu arabaların vites kolları kaporta dışında bulunuyordu. Yan taraflarında da mavzer konacak yerleri vardı. Tekerlekleri de dolma lastikti. Ben Ankara'ya geldikten sonradır ki havalı lastiklerle değiştirdiler. Birinci İnönü savaşından sonra idi, nereden geldiğini ya da alındığını bilmediğim kullanılmış bir Ford araba bunlara katıldı. Bu da açık bir arabaydı. Paşa, zaman zaman buna da binerdi. Hatta, Franklin Bouillon ile bu arabada çekilmiş bir de resmi vardır. Mehmet Emmi lakabıyla maruf İbrahim ve Çakır namıyla anılan Hüseyin namındaki şoförler, Paşa'nın arabalarını Samsun'dan itibaren kullanan çok sadık ve terbiyeli askerlerdi. Bunlardan Mehmet, çavuş rütbesindeydi. Özellikle Paşa'nın bindiği arabayı kullanırdı. Bütün Millî Mücadele boyunca bu cefakâr insanlar Paşa'larına hizmet etmişler, Cumhuriyet döneminde yerlerini sivillere bırakmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankaralı oluşumdan bir süre sonra, en büyük Kuvve-i Seyyare kumandanı Çerkes Etem'in Ankara'ya geldiği ve karargâhını Taşhan'a kurduğu görüldü. Mustafa Kemal Paşa'ya ilk ziyaretini yaptığı gün ben de tatil olduğu için okula gitmemiş, İstasyon'daki karargâhta babama tahsis edilmiş dairenin önündeki bahçede kendi kendime oynuyor, muhafızlarla yarenlik ediyordum. Tepeden tırnağa silâhlı muhafızlarıyla geldi. Onu yakından görebilmek için olduğum yerden karargâhın cümle kapısına doğru ilerledim. Sarışın, gözleri açık mavi renkte, uzun boylu, yapılı bir adamdı. Dimdik ve mağrur yürüyordu.

Kapıda kendisini babam karşıladı, yukarıda onu bekleyen Paşa'nın yanına götürdü. Muhafızlarının bir kısmı iç merdivenlerde nöbete girdiler, öbürleri ise kapı önünde mevki aldılar. O esnada Çerkes Etem'den önce karargâhta Albay Kâzım Bey (Özalp), Tümen kumandanı Bekir Sami Bey, Erkânıharbiye'den binbaşı Salih Bey (Omurtak) ve Diyarıbekir Mebusu Hacı Şükrü Bey gelmişler ve Paşa'nın yanında bulunuyorlardı. Görüşme epey uzun sürdü. Ben de toplantı boyunca bahçede kaldım. Çıkışlarını bekledim. Sonunda başta Paşa olmak üzere hepsi kapı önüne indiler. Samimi bir hava içinde bulunuyorlardı. Ayrılmadan önce bir anı resmi çekildi. Bu tarihî fotoğrafta ben de babamın yanında yer aldım. Benden başka, o gün karargâhta bulunan vazifeliler de katıldılar. Bu fotoğrafın bir de macerası vardır : Resimdeki Çerkes Etem'in ve muhafızlarının bizdeki kopyasında, gözleri oyulmuş durumdadır. Bunu, sonradan Atatürk'e uzu yıllar hizmet eden babamın emirberi Bekir çavuş yapmıştır. Ona bunu neye yaptığını soran babama, «Beni affediniz, kumandanım, elimde olma-

Levent Şahverdi Arşivi

dan yaptım. Çünkü bu adam ve çeteleri Çorum'a geldikleri zaman köyümüzü yaktılar. Yağma ettiler, akrabamdan bir kişiyi de astılar. O gün buraya geldiklerinde, bütün bunlar gözümün önüne geldi, asabiyetten tir tir titredim. Nihayet intikamımı bu resimden alabildim.» dedi. Bekir çavuşun bu sözleri üzerine, babam hiç bir şey söylemedi, yürüdü gitti.

Aradan ne kadar zaman geçti, hatırlayamıyorum, Çerkes Etem bir kez daha geldi Ankara'ya ve Paşa'ya bir ziyaret daha yaptı. Ben o gün, okuldaydım. Babamdan dinlediğime göre, Çerkes Etem Mustafa Kemal Paşa ile konuşurken muhafızları olan çerkes çeteciler gerek binanın içinde gerekse dışında dikkati çekecek bir takım kuşkulu hareketlerde bulunmaya başlarlar. Bunu gören Recep Zühtü Bey, Paşa'nın yanında olan babama haber salar. O da derhal karargâhın muhafız kitlesini harekete geçirterek binanın etrafını sardırır. Bunu gören çerkesler, aralarında kendi dilleriyle konuşmaya başlarlar ve normal hale dönerler. Etemde bir süre sonra Paşa'nın yanından çıkar ve hiç bir şey olmamış gibi gider. Sonunda Yunanlılara iltihak eden bu adamın yaptıkları hakkında Atatürk Söylev (Nutuk) inde geniş bilgi vermektedir.

Çerkes Etem'in, Paşa'yı ortadan kaldırarak duruma egemen olmak isteyişi, o tarihlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ordusunun süratle teşkilâtlanmasına ve Milis Kuvvetlerine de çeki düzen verilmesi hareketlerine rastlar. Birinci İnönü Muharebesinden önceki günlerde, Paşa'yı koruyan çeteciler yerine bölük şeklinde ordu askerleri getirildi. Yüzbaşı İsmail Hakkı Beyin (Tekçe Paşa) kumandası altında teşekkül eden bu birlik, zamanla Tabur, Alay, sonradan da Muhafız Alayı oldu. Paşa tarafından Millî Mücadele muharebelerine sevk edilen bu birlik, büyük kahramanlıklar göstermiş,

Levent Şahverdi Arşivi

şanlı bir tarihe sahip olmuştur. Bünyesinden de Türk Ordusu'na değerli komutanlar yetiştirmiştir.

Birinci İnönü muharebesinin başlayacağı günlerde idi, Paşa bir gün ansızın bir tren hazırlatarak Eskişehir istikametinde yola çıktı. Dönüşte, babamdan, Biçer İstasyonu'na kadar gittiklerini; orada Kumandanlarla görüşme yaptığını öğrendim. Karargâhta da her zamankinden fazla bir hareket göze çarpıyordu. Paşayı da o zamanın önemli kişileri sık sık ziyaret ediyorlardı. Sokaklarda dolaşan askerler de gün geçtikçe çoğalıyordu. Bunlar Sarı Kışla'da talim gören Mehmetçiklerdi. Paşa da o günlerde vakitli vakitsiz Genelkurmay Başkanlığı'na gidiyordu. Hiç unutmam, bir akşamdı, okuldan gelmiş ders çalışıyordum. Yalnızdım. Her zaman olduğu gibi, babam Paşa ile yukarıdaydı. Bana yemeğimi getiren mutfak askeri, Paşa'nın her zamankinden fazla konukları olduğunu söylemişti. Bir anda silâh sesleriyle yerimden fırladım. Acaba basılmış mıydık? Bir yaylım ateşidir gidiyordu ve İstasyonun peronlarından geliyordu. Perdenin kenarından o tarafa bir göz attım. Ne göreyim? Kırk kişilik vagonlardan kurulu bir askerî katar, Eskişehir istikametinde ilerliyordu. Kapıları açık bu vagonları dolduran Mehmetçikler havaya ateş ediyorlardı. Büyük bir coşkunluk içinde sanki cepheye değil, bir düğüne gider gibiydiler. Bu ne büyük bir iman ve ne sonsuz bir vatan sevgisiydi! O günden sonra, bu coşkulu cepheye gidiş adeta bir gelenek halini aldı. Cepheye her giden Birlik, İstasyondan ayrılırken şarkı söyler ve havaya topluca ateş ederdi.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ VE ANKARA'DA SEVİNÇ

Birinci İnönü muharebesi başlar başlamaz, Mustafa Kemal Paşa her akşam üzeri babamı yanına alır, Genel-

Levent Şahverdi Arşivi

kurmay karargâhına giderdi. Ertesi sabaha kadar telgraf başında Garp Cephesi'nin muharebe harekâtını izler, gereken emirleri verdiğini babam söylerdi. Bu, İkinci İnönü savaşında da böyle olmuştur. O günler sabahları, okula gitmek üzere karargâhtan çıktığımda, bazan onlarla kapıda karşılaşırdım. Paşa'yı içten saygıyla selâmlar, yoluma devam ederdim.

İnönü Muharebesinin başlamasından iki gün sonra da Ankara'ya yaralılar gelmeye başladı. Bir kaç gün önce, neşe içinde cepheye gidenlerin bir kısmı şimdi, yaralanmış olarak geliyordu. Onlara karargâhın penceresinden hüzünle bakıyorduk. Yahudi Mahallesi civarındaki Askerî Hastahane bunların hepsini alacak durumda olmadığından önce bizim Abidinpaşa okul binasının yarısı, daha sonra tümü yaralı Mehmetçiklere tahsis edildi. Bizi de öğretmen okulunun binasına taşıdılar. Bu okulun oldukça büyük olan sınıflarını tahtalarla dörde bölmek suretiyle bir taksimat yapıldı ve eğitim o şekilde devam ettirildi. Yokluk içinde varlık yaratmak için her çareye baş vuruluyordu.

Öğretmen Okulu, Büyük Millet Meclisi karşısında olduğundan, akşam üzeri paydostan sonra çoğunlukla oraya gidiyordum. Babamın Meclis'te Riyaset Seryaverliği (Başkanlık başyaverliği) odası vardı. Ona bitişik salonda da Paşa çalışıyordu. Babamın odası Mebuslar, Kumandanlar ve müracaatçılarla dolup boşalıyordu. Bu kişilerin, gerek babamla, gerekse kendi aralarında konuşmaları benim çok ilgimi çekerdi. Söyleşilerini, bazan da tartışmalarını can kulağıyla dinlerdim. Konular genellikle memleket işleriydi. Sık sık da Meclis salonunun dinleyici yerine gider, görüşmeleri dinlerdim. Salon pek büyük değildi, fakat o günün milletvekilleri sığışıyorlardı. Salonun iki yanı da daracık balkon şeklinde dinleyici localarına ayrılmıştı. Durumum gereği benden başka

Levent Şahverdi Arşivi

çocuk dinleyici pek bulunmazdı, desem yeridir. İlk B.M. Meclisi'nde sarıklı mebuslar çoktu. Bunların arasında hatırımda kaldığına göre sivrilmiş olanların başında Bursa mebusu Hasan Fehmi, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi, Konya mebusu Kâzım, Antalya mebusu Rasih Efendiler gelirdi. Erzurum mebusu Yeşilizade Salih Efendi'yi de saymak gerekir. Bu hoca, bir zamanlar Meclis'te çok karılı aile müessesesi hakkında kanun teklifinde bulunmuş ve bu yüzden gazetelerle mizah mecmualarının diline düşmüştü. Rasih Efendi sık sık kürsüye çıkar, söylevler verirdi. Yanılmıyorsam, Hasan Fehmi Efendi ile Abdullah Azmi Efendi, Şer'iye Vekilliklerinde bulunmuşlardır. İkisinin de saygın görünüşleri vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmelere katıldığı günler, babam da dinleyici locasında bulunurdu. Meclis çalışmaları bazan çok geç vakitlere kadar sürerdi. Salonu, büyük petrol lambaları aydınlatırdı. Bunların en büyüğü şapkalıydı ve salonun tavanına asılıydı. Görüşmeler çoğu kez harahetli geçerdi. Muhaliflerin ileri gelenlerinden Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, Ziya Hurşit (İzmir'de asıldı), Mersin mebusu Selahattin Bey doğaçtan (irticalen) uzun uzun konuşurlardı. Muvafıklardan, yani birinci gruptan Bursa mebusu Muhittin Baba (Pars), Hamdullah Suphi, genç mebuslardan Mahmut Esat (Bozkurt) beyler kürsüde hitabet örneği verirlerdi. Her iki grubun mebusları arasında zaman zaman kıyasıya söz düellosu olurdu. Paşa kürsüye çıktığı zaman dinleyici localarında yer kalmaz, biz babamla ayakta kalırdık. Paşa'nın her konuşması Meclis'in muhalifleri dışında, büyük bir inanış içinde dinlenir, uzun uzun da alkışlanırdı.

Recep Peker, o zaman mebus değildi. Kurmay Binbaşıydı ve Meclisin başkâtibiydi. Yarı sivil, yarı asker bir kıyafeti vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci İnönü Muharebesi ordumuzun zaferiyle bitmiş, başta Ankara olmak üzere Anadolu çok büyük bir sevince kavuşmuştu. Nasıl sevinmesin? Millî Mücadelenin ilk zaferiydi bu! Mustafa Kemal Paşa'nın Garp Cephesi kumandanı İsmet Bey'e gönderdiği telgrafta dediği gibi, Milletin makûs talihi yenilmişti. Bir kaç gün Ankara'da büyük bayram havası yaşandı. Resmi daireler, okullar, bütün çarşı ve evler bayraklarla donandı. Bize de okuldan söylediler, ertesi günü Millet Meclisi önünde Mustafa Kemal Paşa'nın ve mebusların huzurunda yapılacak geçit törenine katılacaktık. Hepimizin beyaz gömlek ve koyu elbise giymemiz emrediliyordu.

O gün askerî birliğin mızıkasıyla geçit töreni başladı. En başta sancak-ı şerif, onun arkasında din adamları, hocalar ve dervişler yürüyorlar ve ilâhiler söylüyorlardı. Paşa, Meclis balkonunda mebuslar arasında yer almıştı. Yediden yetmişe kadar Ankara halkı da Meclis'in karşısında Millet Bahçesi'ni doldurmuştu.

Din adamlarının arkasından çarşı esnafı yaptıkları işleri gösterir levhalarla geçiyorlardı.

Bu törenin en görkemli manzarası, İmalat-ı Harbiye'nin hazırladığı tablo idi. İki atın çektiği bir araba üzerinde yapılan ve oldukça uzun, geniş bir platform üstüne yerleştirilmiş demir ocağında soğuk demirleri kızdıran ve bunları örste döğen karayağız delikanlıların Orduya nasıl kasatura ve mermi kovanı ve saire yaptıklarını göstermesi, cidden o günün anlamını simgeliyordu. Hele bu arabayı izleyen yine İmalat-ı Harbiye tarafından onarılmış bir küçük topun kuru sıkı atışları, ortalıkta heyecan yaratıyordu. Özellikle top arabasını izleyen köylü kadınların yönettiği mermi yüklü kağnı arabasının geçişi, halkı coşturmuştu. Ortalık alkıştan inliyordu. Millî Mücadele ruhunun canlı birer timsaliydi bunlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonra okullar, biz öğrenciler geçtik. Bizim arkamızdan da askerler. Gece de fener alayları yapıldı.

İkinci İnönü zaferinde de aynı sevinç, aynı coşku ve tören... Bu defaki, bir öncekinden de görkemliydi ve okullar da üniformalı olarak geçiyorlardı.

O gün benim için, bütün hayatım boyunca unutamayacağım çok değerli ve onurlu bir anı olmuştur. Çünkü geçit törenine katılan Muhafız Taburu Komutanı İsmail Hakkı Bey'in yanında, onun yaveri gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın huzurundan geçtim. Bugün bile onun heyecanını yaşıyorum. Törenden bir gün önceydi, benim güzel ata bindiğimi bilen İsmail Hakkı Bey (Tekçe) babama : «Salih Bey, yarın geçit töreninde Cemil'i yanıma alayım, senin al kısrağına binsin, yaverim gibi beraber geçelim Paşa'nın önünden. Zaten kıyafeti askerden farksız, yakasında yıldızları eksik. Ne dersin?» dedi. Babam gülümsedi. «Fena olmaz, yalnız Paşa'nın müsaadesini alalım,» cevabını verdi. İsmail Hakkı Bey, «Onu da sen al» dedi. O akşam yukarıda yemekte babam Paşa'ya söylemiş ve müsaadeyi almış. Ertesi sabah kalktığımda, «Haydi hazır ol! Hakkı Bey'le resmi geçite katılıyorsun!» müjdesini verdi. Tören saatine kadar heyecandan adeta titriyordum. Paşa başta olmak üzere bu kadar insanın önünden resmi bir şekilde at idare ederek geçecektim. Kolay bir iş değildi benim gibi bir çocuk için.

Geçit başlar başlamaz kendimi toparladım. Kumandanın bir iki metre kadar sol arkasından onu takibe başladım. Nihayet şeref balkonu önüne geldik. Kumandan ile birlikte resmi selâmı ifa ettim. Bizim alkışrak burada mızıkanın sesinden huylanmaz mı? Bütün gücümü kullanarak denetimim altına aldım. Mustafa Kemâl Paşa mütebessim bir halde bana bakıyordu. Babama da bir şeyler söylüyordu. Sevinçten uçacak bir hale

Levent Şahverdi Arşivi

gelmiştim. Törenden sonra Kumandanımın elini öptüm ve teşekkül ettim. Onun sayesinde tarihi bir gün yaşamış, unutulmaz bir anıya sahip olmuştum.

★

Sakarya Muharebesindenbiraz önceki günlere kadar Öğretmen Okulunda sığıntı gibi eğitim yapan okulumuz, Millî Müdafaa Vekâleti tarafından işgal edilmiş, Sultanimizin bahçesinde bir kat üzerine yapılmış pavyonlara nakledildi. Aynı bahçe içinde iki katlı olarak yapılan bir başka binaya da Maarif Vekâleti yerleşmişti. Cumhuriyet döneminde, İstiklâl Mahkemesi üyeliği, Bakanlık ve Sefirlik yapan Vasıf Çınar, o günlerde Maarif Vekâleti özel kalem müdürü idi. Okulumuz Müdürü de değişmiş, yerine Münif Kemal Bey gelmişti. Yeni yeni hocalar da tayin olunuyordu. Bir gün bakıyorduk, ad yapmış edebiyatçı İsmail Habib, bir başka gün, daha Selânik'te Ali Canib ve arkadaşları ile Tükçülük çığırına girişmiş ve «Genç Kalemler» dergisine yazılar yazmış Nüzhet Haşim, hoca olarak derslere giriyorlar ve bize Türklük ülküsü aşılamak için çaba gösteriyorlardı.

Maarif Vekilleri de sık sık müfettiş gibi belirler; derslere girer, bizleri kara tahtaya kaldırırlardı. Vatani eğitime fazla önem veriliyordu. Vekillerin sordukları soruların çoğu, ulusal ruhu daima harekette tutacak nitelikteydi.

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, beni Meclis'te babamın yanından tanırdı ve bana !Küçük» diye hitap ederdi. Bir gün bizim sınıfa geldiğinde beni gördü ve «Küçük, buraya gel,» dedi. Kalktım, kürsünün yanına gittim. Heyecan içindeydim. Sorduğu sorulara cevap veremezsem çok mahcup olacaktım. Gülerek, «Bana, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışından iti-

Levent Şahverdi Arşivi

baren geçen zaman zarfında cereyan eden hadiseleri kısaca anlat,» dedi. Bunu duyunca içimden bir oh çektim. Çünkü, Ankara'ya geldiğim gündenberi bu olayların hikâyelerini o kadar çok dinlemiştim ki, artık ezbere biliyordum. Başladım anlatmaya, dikkatle dinledi ve sonunda «Aferin küçük!» demek suretiyle iltifat etti.

ÇANKAYA'YA YERLEŞİŞ

Ankara'ya geldiğimin ertesi yılı, yaz başlangıcında bir gün babam, bir hafta içinde Çankaya'ya taşınacağımızı, ona göre hazırlanmamı söyledi. Çünkü Paşa'ya orada Bulgurluların köşkünü tutmuşlar, babama da Serattar zadelerden Kerim Efendi'nin evi kiralanmıştı.

Kararlaştırılan günde Paşa ile birlikte Çankaya'ya taşındık. İstasyondaki binada bütün kadrosu ile özel kalem müdürlüğü kaldı.

Serattar zadeler, Ankara'nın eşrafındandı. Bize kiralanan bu bağ evi oldukça büyüktü. Birinci katı kâgir ikinci katı ise, ince kırmızı tuğladan yapılmıştı. Bağlık sahası da epeyce genişti. Evin önünde bakımlı bir bahçesi, bira ilerisinde yemişliği ve sebzeliği bulunuyordu. Binanın yanı başında da Ankara taşından yapılmış güzel ve durmadan akan, yalaklı bir de çeşmesi vardı. Bu çeşmenin önünde yüzünü yıkamış Paşa'nın ve yanı başında duran babamın bir fotoğrafı vardır. Foto zabiti Esat Bey tarafından çekilmiştir. O gün ben de oradaydım.

Çeşmeden boşalan sular, tam karşıdaki üzüm asmasının örttüğü çardağın önünde bir havuza geliyordu. Bahçenin bir kenarında da oldukça büyük bir ahır mevcuttu. Bu da babamın çok sevdiği atları için güzel bir şeydi. Üstelik bir de seyis odası bulunuyordu. Evimiz küçük bir yamaca yaslanmıştı. Yamacın üstünde badem

Levent Şahverdi Arşivi

ağaçlarının bulunduğu bir düzlük geliyordu. Burası da eve aitti. Paşa'nın evine de burada başlayan bir toprak yolla gidilirdi, 200 - 250 metre kadardı.

Eve yerleştiğimiz günün ertesi sabahında, bülbül sesleriyle uyandık. Bunlara karışan ve durmadan akıp giden çeşmenin su sesi de ayrı bir müzikli hava yaratıyordu. Bu, çok hoş bir şeydi. Özellikle bizim gibi İstasyondaki binada vakitli vakitsiz duyulan lokomotif gürültüleri, tren düdükleri ve kampana seslerinden bizar olanlar için.

Sağ tarafımızda bizim bahçeye bitişik küçük bir bağ evi vardı. Geldiğimizde boştu. Bir süre sonra buraya Doktor Binbaşı Sıtkı Bey taşındı. İkisi öğretmen, öbürü ev kadını, en küçüğü de benim yaşımda dört kızı vardı. Bu âile, Paşa'nın annesinin Akaretler'den komşuları olduğu için onun himayesi altındaydı ve Paşa'nın zaman zaman yaptığı aile toplantılarında bulunurlardı. Bu toplantıların bir kısmı bizim evde yapılırdı. O günlerin bir tür sosyete hayatıydı. Bizdeki toplantılarda ben de bulunurdum. Benim için çok ilginçti. Gelenler, o zamanın kalburüstü kişileriydi. Sıtkı Bey'in okumuş kızları kısa bir zaman sonra güzel evlilikler yaparak gittiler.

Evimizin sol tarafında, kırk, elli metre uzağında bulunan bağ evinde de İktisat Vekili Celâl Bey (Bayar) oturuyordu. Sabah, akşam kır atının üstünde siyah peleriniyle başında kalpağı olduğu halde geçişi hâlâ gözümün önündedir.

Bizim evden daha çok aşağılarda, bugün İsmet Paşa'nın köşkü karşısındaki meydanlığa yakın bağ evlerinde Diyarbakırlı Kâzım Paşa (Samsun Valisi), Ruşen Eşref Ünaydın ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu Beyler oturuyorlardı. Onların biraz ilerisindeki ev de İzzettin Çalışlar Paşa ailesine aitti.

Levent Şahverdi Arşivi

Celâl Bayar'ın oturduğu evin alt tarafındaki vadide bizim tarafa bakan yamaçtaki bir bağ evine Sakarya zaferinden sonra, Evrenos zare Ali Muhsiyn Bey'in damadı, Paşa'nın Harbiye sınıflarından arkadaşı Mithat Bey (Denli) geldi. Zengin bir zattı. Üstelik eli açık ve keyif ehli olduğu için de hafanın bir kaç gecesinde arkadaşlarını toplar, evinde sazlı sözlü ziyafetler verirdi. Yazar Akagündüz ve Bülent Ecevit'in babası Adli Tabip Fahri Bey, Mithat Bey'in baş konuklarıydı. Paşa da babam da zaman zaman Mithat Bey'in ziyafetlerine katılırlardı. Ailelerimiz münasebetiyle arkadaş olduğum Mithat Bey'in büyük oğlu Ali Muhsin, bu ziyafetlerin bazılarına beni de davet ederdi. Biz başka bir odada yemek yer, saz dinlerdik.

Bulgurluların Paşa'ya tahsis edilen köşkü, tamamen taştan yapılmış güzel görünümlü bir yapı idi. İçi de sevimliydi. Çankaya'nın en egemen yerinde bulunduğundan Faruk Nafiz Çamlıbel'in orasını bir kartal yuvasına benzetmesi, haksız değildi. İki setten ibaret bahçesi büyük ağaçlarla çevrelenmiş ve bunların altında durmadan akan çeşmenin suları da oldukça büyük bir havuzu dolduruyordu.

Çoğu akşam üzerileri Paşa'nın manevi evlâdı Abdürrahim ile okul dönüşü, elimize oklarımızı alır bu ağaçların üzerinde tüneyen yüzlerce serçeye atıp onların bir kaçını yere serer, sonra da aşçıbaşıya pişirtir, kendimize ziyafet çekerdik.

Köşkün bahçesinde iki bina daha vardı. Bunlar asıl Köşk'ün biraz aşağısındaydılar. Birisinde yaverler ve bürolar bulunuyordu. Daha küçük olan öbüründe de Personel oturuyordu. Bahçenin aşağı taraflarına gelen kısım, Kavaklıdere'den itibaren yükselen vadinin sonunu teşkil ediyordu. Burada oldukça büyük bir bağ köşkü vardı. Bahçesinin kavak ağaçlarıyla ünlüydü. Burası An-

Levent Şahverdi Arşivi

kara eşrafından Nazım Bey'e aitti. Bu köşkte bir süre Millî Mücadelenin kahraman kumandanlarından Derviş Paşa oturdu. O tarihlerde, İnönü Muharebelerinden dönmüş Millî Müdafaa Vekâletinde bir şube müdürlüğünde bulunuyordu. Daha çocukluğunda aileleri tarafından sözleri kesilmiş nişanlısı akrabamız hanımla bu köşkte evlenmek fırsatını buldu. Çünkü o güne kadar, savaşlar dolayısıyla buna olanak bulamamıştı. Nazım Bey Köşkünün kavak ağaçlarının çevrelediği güzel bahçesinde, Paşa'nın da şeref verdiği görkemli bir düğünle dünya evine giren bu kahraman Paşa enişteмizle çoğu sabahlar, atlarımıza biner, Okulumun da eğitim yaptığı illî Müdafaa Vekâleti'ne birlikte giderdik. Sakarya muharebesinden önce tekrar cepheye gitti. Dumlupınar Meydan Savaşı'nın zaferle bittiği günlere kadar savaştı. Ankara'ya Başkumandanın Nutuk'unda taltif ettiği gibi, kahraman bir Paşa olarak döndü. Ne yazık ki, Cumhuriyet döneminde Millî Müdafaa Vekâleti Müsteşarı bulunduğu sırada genç yaşında öldü.

Daha çok sonraları, bu Nazım Bey'in Köşkü'nde Fethi Okyar da oturmuştur. Bu ikamet, Paşa'nın Latife Hanım'la evli olduğu günlere rastlar. Köşkün yakınında bulunan, yamaca isabet eden bağ evinde de refakat subayı Mahmut Bey (Soydan), Paşa'nın köşkünün bahçe cümle kapısına yakın bulunan evde de Fuat Bey (Bulca) oturuyorlardı.

İsmet Paşa, ünlü pembe köşke neden sonra geldi. Çankaya'nın bir kısım evleri de muhafız kıtası tarafından işgal edilmişti. Geriye kalanların sahipleri Ankaralılar da, sadece yaz aylarında gelirlerdi.

Paşa'nın köşkünü, ana binaya yakın bir kulübeye monteedilmiş kasnaklı küçük bir motordan elde edilen elektrik aydınlatıyordu. Bizim evlerde petrol ve karpit lambaları kullanılıyordu. Karpit rüzgâra karşı da yan-

Levent Şahverdi Arşivi

dığı için revaçtaydı. Maiyet erkânını teşkil eden bizim evlerimize birer manyetolu telefon yerleştirilmişti.

İnönü muharebeleri sonrası, Çankaya'da Paşa'nın etrafında yaşayanlar ve onların çoluk çocuğu arasında, kader birliği etmiş insanların samimiyeti vardı. Paşa'nın yarattı Kuva-yı Milliye ruhu bütün benliklerini sarmıştı. Maddî imkânsızlıklar içinde bulunmalarına karşın kendilerini manevî bir zenginliğin hudutsuzluğu içinde görüyorlardı. Ve her geçen günün onları bir parça daha büyük kurtuluş gününe yaklaştırdığı inancı içinde idiler. Bu inanış, yalnız onlarda kalmıyor, büyük bir hızla Ankara'ya, memleketin diğer kısımlarına da yayılıyordu. Bilhassa, Sakarya Zaferinden sonra da en yüksek noktasına varıyordu.

★

Çankaya'ya yerleştikten kısa bir süre sonra, Topal Osman Ağa, Giresun'da gönüllü olarak topladığı iki bölük muhafız efradını, Mustafa Kemal Paşa'nın emrine tahsis etti. Bu bölümlerden birisi piyade, öbürü suvari idi. Bugün meydanlarda, sahnelerde seyrettiğimiz Karadeniz uşağı kıyafetinde bulunuyorlardı. Hepsi de seçme olduklarından, çakı gibi delikanlılardı. Piyadelere, yine onlardan olan Mustafa Kaptan, suvarilere de bizim Fahrettin Ağabey kumanda ediyordu. Her ikisi de babamın kumandası altındaydı. İsmail Hakkı Bey'in kumandasındaki Askerî Tabur ise İstasyon'da kalıyordu. Bu Karadeniz uşaklarına Llazlar denirdi. Bu deyim yanlış olmakla beraber, İstanbul Boğazı çıkışından itibaren, bütün Karadeniz sahili halkına bugün bile şaka olsun diye hâlâ böyle hitap ederler.

Mustafa Kemal Paşanın muhafızları olan lazlar köşkün etrafında kendilerine tahsis edilmiş binalar-

Levent Şahverdi Arşivi

da otururlardı. Kumandanları Mustafa Kaptan, hareketli, cesur ve zeki bir adamdı. Fahrettin Ağabey dolayısiyle ben de bu karargâha zaman, zaman giderdim. Mustafa Kaptan, Osman ağanın Pontesculari ve isyan eden Kürtleri, hainlik yapan gayri müslümleri nasıl tenkil ettiğini bize anlatırdı. Bu vakaların kahramanı olan Osman Ağa, öyle anlaşılıyor ki, bağnaz bir vatanperverdi. Bütün yaptıklarını hiç kuşkusuz vatan için yapıyordu. Giresun'da teşkil ettiği gönüllü alayı o tarihlerde cephede bulunuyordu. Kendisine de kaymakam rütbesi verilmişti, o şekilde giyiniyordu.

Daha İnebolu'ya çıktığımızda bir kaç hikâyesini dinlediğim Osman Ağayı ilk kez görüyordum. Orta boylu idi. Sıfır numara tıraşlı başındaki yüz ifadesi insana korku veriyordu. ağır, ağır konuşuyordu. Anlatılan hoş laflara da tatlı, tatlı gülerdi.

Laz Muhafızlar, Paşayı çok seviyorlardı. Ona sadakatla hizmet etmekte birbirleriyle adeta yarış ediyorlardı. Paşaya «Bizim Baba» derlerdi. M. Kemal Paşa da babam da onları çok hoş tutarlardı. Zaman, zaman kendilerine has, kıvrak oyunlarıyla Paşayı eğlendirirlerdi.

★

Sakarya muharebesinden önceki günlerde, daha henüz bizim aile İstanbul'da bulunuyordu. Babam, Saip Bey enişteminin İstanbul'a gidişini fırsat bilerek yaz tatilini geçirmek üzere beni onunla İstanbul'a gönderdi. Bu defa, Paşanın otomobillerinden şöför çakır Hüseyin'in kullandığı bir arabayla yola çıktık. Ve iki gün içinde Ilgaz ormanlarına ulaştık. Burada bir handa Ankara'ya gelmekte olan Paşa misafirleri kimselerle araba değişmesi yapacaktık. Onlar bizim geldiğimiz otomobile binecekler, biz de onların bırakacakları yaylı araba ile İne-

Levent Şahverdi Arşivi

bolu'ya varacaktık. Randevu yerine geldiğimizde tuhaf bir tesadüf, yaylı araba birden karşımıza çıktı. Ürken hayvanlar arabayı ormanın kenarındaki bir yara doğru sürüaklemeye bşladılar. Bizim şöför çakır çevik bir hareketle otomobilden atladı ve hayvanların başını tutmayı başardı. Fakat acele ile el frenini çekmeyi unutmuş, bu yüzden bizim otomobil hafiften kaymaya koyuldu yarın kenarına doğru bu defa biz gidiyorduk. Durum korkunçtu. Bunu gören Saip bey, enişte bağırarak arabadan atladı. Ben her halde şaşkınlıktan olacak olduğum yerde kaldım. Saip bey, eniştenin bağırmasından olacak, bizim tarafa bakan çakır vaziyeti gördü, gene çevik bir hareketle şöför yerine atladı ve freni çekti. Yardan uçmamıza bir iki metre kalmıştı. Bütün bunlar birkaç saniye içinde oldu, bitti. Saip bey, eniştenin sıyrıklarını tedavi ettikten sonra, misafirlerden boşalan yaylı arabaya binerek yolumuza devam edip İnebolu'ya vardık. Kısa bir zaman evvel Yunanlıların Kılkış zırhlısı tarafından topa tutulan bu şirin kasabanın denize bakan bir oteline yerleştik. Binanın üst kısmı Kılkışın mermilerden isabet aldığı için kullanılmıyordu. Yeniden denize kavuşmak gönlüme ferahlık verdi.

Nihayet bir nemse vapuru ile İstanbul'a vardığımızda, bu gün Bandırma ve İnebolu'da yetişemeyip kaçırdığımız adını hatırlayamadığım o küçük vapur, İnebolu açıklarında daha o akşam bir Yunan torpidosu tarafından durdurulmuş ve içindekiler tutuklanarak Yunanistan'a götürülmüşler. İçlerinde kimler vardı da, bu akibete uğradılar? Bizim için meçhul kaldı. Bir şans eseri olarak onların arasına katılmayışımızdan ötürü de tanrıya şükrettik. Hele üzerimizdeki evraktan kimliğimiz de meydana çıkınca kimbilir nasıl felâketlere uğrayacaktık.

★

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da, aileme kavuşmaktan büyük bir sevinç içindeydim. Fakat kısa bir müddet sonra Ankara'yı özlemeye başladım. Özellikle Çankaya'da şerazat geçirdiğim günler gözümün önünden bir sinema şeridi gibi geçip gidiyordu. Hele, her gün beni evden okula götüren cefakâr demirkır atım gözümde tütüyordu.

Aradan çok zaman geçmedi, bir gün gazetelerde Sakarya muharebesinin başladığını okuduk. Bir süre sonrada savaşın çok şiddetli geçtiği yazılmaya başladı. Günler geçtikçe de aleyhimizdeki havadisler çoğalıyordu. Yalan, yanlış gazeteler, kendilerine gelen her havadisi yazıyorlardı. Muharebenin, bizim için kötü gidişi, İstanbul'daki Rumları da sevindirmekten geri kalmıyordu. Aynı Mutareke günlerindeki azgın ve taşkın havaya bürünmüşlerdi. Hele Yunan ordusunun Polatlı'ya kadar ilerlemesi biz Türklerin büyük ümitlerini adamakıllı gölgeliyordu. Bu arada babamdan da haber kesildi. Ne alemdeydi? Yunanlılar Ankara'yı işgal ederlerse ne olacaktık? İşte bu endişe ve düşünceler içinde iken gazeteler, Mustafa Kemal Paşanın başkumandan olarak cepheye geldiğini ve muharebeye bizzat kumanda etmeye başladığını yazadılr. Bu haber gönüllerde yeniden ümit kapılarını açıyordu. İlk emr-i yevmisinde (günlük emrinde) Paşa «Hat-tı müdafaa yoktur, Sath-ı müdafaa vardır , O satıh da bütün vatandır» demek suretiyle, yurdun son karış toprağına kadar savaşılacağının işaretini veriyordu.

22 gün, geceli, gündüzlü devam eden bu meydan savaşı nihayet bizim zaferimizle bitti ve babamdan mektup gelmeye başladı. Mustafa Kemal Paşa, Gazi ünvanıyla Müşir olmuş, babam da Binbaşılığa terfi etmişti. Sevinç içindeydik. Hele babamın çok yakında beni tekrar Ankara'ya aldıracağı haberinden, nerede ise uçacaktım.

Çok geçmedi, bir gün evimize babamın askerlik arkadaşı Abdullah bey geldi. Sonraları Devlet Demir Yol-

Levent Şahverdi Arşivi

larında mevki sahibi olan bu zat, beni Ankara'ya götüreceğini söyledi.

Kararlaştırılan günün akşamı kendisiyle rıhtımda buluştuk. Budefa bir Nemse vapuru ile gidiyorduk. Vapurda benim için güzel bir sürpriz de, Paşanın evine gittikçe, beraber oynadığımız ve bu suretle arkadaş olduğumuz, evladı manevisi Abdürrahimin de Abdullah beyle birlikte gittiğini görmek oldu. Her ikimizde bu yolculuktan memnunduk.

Vapurumuz, boğazdan çıktıktan sonra dalgalarla boğuşmaya başladı. Ben şimdiye kadar bir kaç defa böyle seyahat ettiğimden, denize dayanıklığım vardı. Fakat ilk deniz yolculuğu yapan Abdürrahim, fena halde sarsıldı. Ve pestil gibi yatağa serildi.

Gemide bir ecnebi hey'et vardı. Ecevit'te karargâh kurmuş olan Refet Paşa ile görüşmeğe geliyorlardı. İnebolu önünde Kaptan otuz saat bekledi, kuduran denizin bir türlü sakinleşmediğini görünce de Samsun'a hareket etti.

Ertesi günü öğleye doğru Samsun'a vardık. Burada da liman yoktu. Vapur bir hayli uzakta demirledi. Deniz sakinleşmiş olduğundan karaya rahat çıktık, çarşıda dolaşırken, bir küçük dükkânda, babamın Bağlarbaşında kömür deposundaki eski ortağı, Beylerbeyi sarayının eski muhafız subaylarından Vasıf Beye rastladım. Beni karşısında görünce şaşırdı. İttihatçıların Emniyet Umum Müdür Muavini olan bu zat şimdi de bu dükkânda, öteberi satarak hayatını kazanıyordu.

Bir gün bir gece Samsun'da kaldıktan sonra gelen ilk vapurla İnebolu'ya döndük. Ecnebi Hey'et de bizimle aynı vapura bindi. İnebolu iskelesinde onları Refet Paşanın mihmandarı Subaylar, bizi de Ankara'dan gönderilen iki süvari muhafız karşıladı. Bunlar Paşanın karar-

Levent Şahverdi Arşivi

gâh efradındandı. Ankara'ya kadar emniyet altında gitmemizi sağlayacaklardı.

Ecnebi hey'et, Refet Paşanın araçlarıyla, biz de bir yaylı araba ile İnebolu'dan hemen hareket ettik. İlk geceyi gene Ecevit'te geçirdik.

Birinci seyahatımda olduğu gibi,bu defa da yol boyunca aynı yerlerde konaklıyorduk. Abdürrahim ile beraber olduğumuzdan canım sıkılmıyordu.

★

Sakarya muharebesi esnasında Ankara'da top sesleri başlayınca, memur ailelerinin bir kısmı Kayseri'ye göç etmişler. Kötü bir sonuç ihtimali göz önüne getirilerek Hükümet teşkilatının da oraya nakli planlanmış. Paşanın maiyetinde çalışanların aileleri ise, muharebenin sonucunu Ankara'da beklemişler, fakat her an hareket hazır bir halde imişler.

Ankara'ya döndüğüm zaman, sınıf arkadaşlarımın mühim bir kısmı henüz Kayseri'den gelmemişti. Neden sonra döndüler.

★

Çankaya'daki hayatıma yeniden başlamak, ve okuluma devam beni mutlu etmişti. Ankara'ya ikinci gelişimin ertesi yaz başlarında bütün aile etrafı İstanbul'dan geldiler. Bu suretle babamla bekâr hayatından kurtulmuş olduk. Aileler arasında da ziyaretler yapılıyor, komşularla ilişkiler çoğalıyordu.

O tarihlerde Ankara'ya Paşa ile mülakat yapmak üzere bir Fransız gazetecisi gelmişti. Madam Golis adındaki bu kadın, Ankara'da bir süre kaldı ve Paşadan başka Devlet erkânından bazılarıyla da görüşmeler yaptı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir akşam, Paşa yanında bu madam ve refakat subayı Mahmut Bey (Soydan) Abdürrahim de beraber olmak üzere bizim eve geldiler. Başta babam evce onları bahçe kapısında karşıladık. Madam, sevimli bir kadındı. Biz Abdürrahim ile büyüklerin yanında kalmayıp, benim odama gittik. Şimdi düşünüyorum, Paşa acaba o gece ne için Madam Golisi bizim eve getirmişti? Bu, her halde yakını olan bir Türk evini ve ailesini ona göstermek arzusundan ileri geliyordu. O büyük adamın her hareketinde bir maksat ve anlam aramak gerekir.

★

Başkumandanlık muharebesi başlamasından kısa bir süre önce babam beni sünnet ettirmeğe karar verdi. O tarihlerde 14 yaşında bulunuyordum. Bu işte geç kalınmış sayılırdı.

Sünnetimin bir meydan düğünü olmasını isteyen babam, Paşanın müsadesiyle köşkünün bahçesinde kurulu olan salon çadırla zaman zaman, içinde istirahat ettiği, ayran içtiği oda şeklindeki küçük çadır ve bir diğerini bizi mevin bahçesinin üst kısmındaki badem ağaçlarının olduğu sahaya kurdurdu. Köşkten bir de elektrik hattı çekildi. Hazırlıklar bir kaç gün sürdü. Bir hafta evvelinden, Hakimiyeti Milliye matbaasında bastırılan davetiyeler gönderildi. Davetlileri, başta Paşa olmak üzere vekiller mebuslar, Kumandanlar, sefirler akrabalar ve dostlarımız, teşkil ediyordu.

1922 yılının 13 Temmuz günü Bursa Mebusu operatör Emin Bey tarafından düğün alanında açıkta, kalabalık huzurunda sünnet edildim. Operasyon esnasında, askeri mızıka gürültülü havalar çalıyordu.

Bana hazırlanmış küçük çadırda kendime gelir gelmez, Abdürrahim ve öbür yakın arkadaşlarım etrafımı

Levent Şahverdi Arşivi

çevirdiler. Onlarla şakalaşarak devam eden eden acımı unutmağa çalışıyordum. Konuklar öğleden sonra gelmeye başladılar. Gelenler, benim yattığım çadırın tam karşısındaki salon çadırına alınıyorlardı. Akşam üzerine doğru Gazi Paşa, yanında Ali Fuat Paşa ile geldi ve törenle karşılandı. Benim çadırıma uğrayıp hatırımı sormak suretiyle iltifatta bulundular. Hanım konuklar ayrı bir çadıra alınıyorlardı. Bunların başında Gazi Paşanın anneleri Zübeyde Hanı mbulunuyordu. Küçüklüğümden beri beni tanıyan bu muhterem hanım, bana kapakları desenli Lonjin marka bir cep saatı verdi. Gazi de kıymetli bir çay takımı, Ali Fuat Paşa çok güzel ve büyük bir Buhara Şalı hediye ettiler Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilof Beyin verdiği köstekli altın cep saatının iç kapağında «Cemil Beye: İbrahim Abilof» yazısı işlenmişti. Bunlardan başka, getirilen kordonlu bir kaç saat, bir elmas yüzük, müteaddit halılar, fotograf makinesi ve sair armağanlarla çadırım bir dükkâna dönmüştü.

Zaman zaman, muhtelif havalar çalan mızıka hava kararınca yerini ince saza bıraktı ve içki faslı başladı. Gazi Paşa gecenin geç saatına kadar kaldı sonra ayrıldılar. Babam bir kısım konuklarıyla şafak sökünceye kadar eğlendi. Düğün onu çok keyiflendirmişti.

Uykuya dalmadan önce, bir kaç yıl önce Beylerbeyi Sarayında yapılan Şehzade Abid Efendinin sünnet düğününü düşünmekten kendimi alamadım. Onunla birlikte sünnet olamadım diye ne kadar üzülmüştüm? Nereden bilirdim ki, talih bana bu günü ve Gazi Mustafa Kemal gibi bir büyük insanın şereflendiği bir düğünü saklıyormuş? Bunun verdiği büyük mutluluğu bu gün daha çok duyuyor ve öğünçle anımsıyorum. Üç gün sonraki Hakimiyeti Milliye gazetesi bizim düğün haberini şu başlıkla veriyordu : «Seryaver Salih Bey'in mesut günü»

Levent Şahverdi Arşivi

O günlerde Berlin'de görevli olarak bulunan dayım Nuri Conker gönderdiği 5 Ağustos 922 tarihli mektubunda bana çok esaslı nasihat ediyor. İşte! O Mektuptan pasajlar :

Sünnet Düğünün güzel olmuş. Tebrik ederim..... ...Seni bundan sonra, iyi terbiye ve tahsil görmüş, sağlam kafalı, sağlam vucutlu, metin ahlaklı ve bilgili bir genç olarak görmek isterim... Her şeyden önce temiz yürekli, doğru sözlü, yalansız riyasız, cesur ve serbest olmalısın. Yani hüsnü ahlakı, ilim ve irfandan evvel bilmelisin. Bunu kazandıktan sonra, kesbi malûmat edersen faydalı adam olursun... Bütün düşüncen, bütün emellerin Millet ve vatana hizmetten ibaret olsun. Böyle gidersen, kendi menfaatların kendiliğinden hasıl olur. Büyüklere daima hörmetkâr ve küçüklere her vakıt şefkatlı olasın.»

Benim 13/7/922 tarihindeki sünnetimi yazan Hakimiyet Milliye gazetesinin bir başka sütununda (14 Temmuz) Fransızların Milli Bayramları dolayısıyla, Fransa'nın Ankara Sefarethanesinde düzenlenen toplantıya iştirak eden Mustafa Kemâl Paşanın Mümessil Albay Mojen'e verdiği cevabi söylevi yazmaktadır. Paşa söylevinde, Fransız ihtilalinden, sebeplerinden ve neticelerinden uzun uzun bahsetmektedir. Anlaşıldığına göre, Fransız İhtilalini derinlemesine tetkikten geçirmiş ve bizim Milli Mücadele hareketimizle olan müşterek noktalarını veciz şekilde belirtmiştir. Bu söylev, Atatürk'ün söylevlerinde vardır. Gazi «Fransız Milleti, 14 Temmuz Bayramını kutlarken, zan ediyorum ki, ruhunda Hürriyet ve İstiklal aşkını taşıyan her kavim manen olsun bu kutlamaya iştirakten kendisini alıkoyamaz. Bu pek tabiidir. Çünkü, şanlı safhalarını derin bir hayret ve takdir ile tetkik ettiğimiz Fransız İhtilalikebiri her ne kadar, Fransız Kavminin sinesinde parlamış ise de neticeleri

Levent Şahverdi Arşivi

alemişumul olmuştur» diye başlayan çok güzel bir konuşma yapmıştı.

«Hürriyet ve İstiklâl aşkıyla galeyan ve feveran eden bir kavmin ne harikalar yaratabileceğini Fransız İhtilalikebiri ispat etmiştir» diyen Paşa, İhtilalden sonra, Fransız topraklarını çiğnemeye gelen büyük düşman ordularına karşı milli bir heycan ile karşı koyan ve mukabil bir taarruz ile Belçika'yı bile ilhak eden ve daha sonra Avusturya'ya karşı da zaferler kazanan Fransızları övdükten sonra: Zaferin sürur ve hikmetini İzmir'in işgali üzerine ayni heycan ile çarpan kalplerden mürekkep Milli Ordumuzun nelere kadır olacağını kolayca tahmin edebilirler. ...Efendiler, bizim esbabı kıyam ve cidalimiz dâhi Fransız milletini o kahramanane harekete sevk eden avamilden daha az ve daha az mantıki değildir.» diyordu.

BÜYÜK TAARRUZ!

14 Temmuz 1922 günü Fransız sefaretinde bir nutuk irat eden Gazi Mustafa Kemal Paşa aynı senenin Ağustos ayı sonlarına doğru bir gece maiyeti erkanı ile bir kaç otomobillik bir kafile halinde Konya istikametine hareket eti. Babam bize veda ederken Akşehirdeki Garp cephesi kmandatnlığına gitmekte olduklarını söyledi. O kadar.

Babamın evden ayrılışından bir saat sonra idi ki, Otomobillerin bizim evin sol tarafındaki tali yoldan birbiri arkasına geçip gittiklerini gördük. İçimizden onlara hayırlı yolculuklar diledik.

Anlamadığımız bir şey vardı; o da, bu tali yoldan gidişleriydi. Çünkü ana yol, Paşanın köşkünden başlar ve dikleme Kavaklıdereye inerdi. Otomobillerin bizim evin yan tarafındaki tenha yolu seçmelerindeki hikmeti biz

Levent Şahverdi Arşivi

o gece anlayamadık. Sadece tuhafımıza gitmişti. Fakat Paşanın hareketinden iki gün sonraki Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, hareketinin ertesi günü Çankaya'da resmi bir çay ziyafeti verildiğini okuyunca önemli günlerin arifesinde olduğumuzu anladık ve beklemeye başladık.

26 Ağustos sabahı Baş Kumandanlık savaşı başlamış ve Gazi Mustafa Kemal Paşa «Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir, İleri» demişti.

Gazi Paşanın planı gereğince, bir noktaya toplanmış çok miktarda Türk Topları Afyonkarahisardaki tahkim edilmiş en kuvvetli Yunan mevzilerine bir anda yüzlerce mermi yağdırmış altı saat içinde de orasını göçertmişti.

Bu ilk zaferi babam, bize gönderdiği şifre ile şöyle belirtiyordu:

Garp Cephesi 27 Ağustos 922

«Riyaset Kalemi mahsus Müdürlüğüne,

İnayeti bari ile bir sene sonra Afyonkarahisarına kavuştuğumuzu müjdeler bu telgrafı aynen aileme vermenizi istirham ederim.

Seryaver Salih»

İkinci şifrede de şunları yazıyordu :

«Evelisi günkü telgrafımda arz ettiğim gibi dün avnihakka sığınarak taarrüza başladık. İlk hamlede düşmanın şiddetli mukavemetine ragmen, mühim tepeler işgal olundu. Birinci Ordu tarassut yerinden muharebeyi gece oluncaya kadar temaşa ettik. Bu sabah, şayanı memnuniyet daha mühim haberler aldık. Fakat, şimdi tafsilah vermeyeceğim. Çünkü, malumat furuşluk etmek istemiyorum. İnşallah hepsini birden yazarım. Vaadim gibi, size daima müjdeler vereceğim. Bu telgrafımın aynen refikama veriniz. Gözlerinizden öperim.

Seryaver Salih»

Levent Şahverdi Arşivi

Afyon karahisarın düşüşünden kısa bir süre sonra Yunan Baş Kumandanı esir edilmiş, Ordumuzun süvarileri, onların arkasından da piyadeler yıldırım hızıyla İzmir'e Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği hedefe doğru sel halinde akıyorlardı.

Ankara büyük bir bayram havasına girmiş, coşkunluk içinde idi.

Bir kaç gün sonra kafileler halinde Yunan esirleri gelmeye başladı. Bunlar, İstasyonda trenden indiriliyor dizi kolu halinde yürütülerek Büyük Millet Meclisi önünden geçirtiliyor, ve Sarıkışlada kendilerine hazırlanan çadırlara yerleştiriliyordu. Bir süre sonra da Kayseriye sevk ediliyorlardı. Ankara'da alıkonulanların bir kısmı o yılın kışında Ankara-Çankaya yolunun yapılışında kullanılmışlardır.

«Trenden indirilen Yunan esirlerinin başlarındaki kasketleri hariç üstleri oldukça perişandı. Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olan bu insanlar, şimdi onları idare eden Kral ve Hükümet adamlarının günahlarını çekiyorlardı. Muhakkak ki, sıfırı tüketmiş bir haletiruhiye içinde yorgun ve bitkin zorlukla yürüyorlardı.

Bir kaç gün sonra idi, Ankara'ya bir havadis yayıldı. O gün, öğleden sonra Yunanlıların esir Baş Kumandanı General Trikopis ve muavini Dionis ve de öteki bir kaç büyük rütbeli kumandan getiriliyordu. Halk daha sabahtan sokaklara döküldü. Meclis ile İstasyon yolu üzerinde yer tutmaya başladı.

Ankara Kumandanı Fuat Bulca amcamız o gün, Abdürrahim ile beni yanına alarak otomobili ile Etimesut istikametine götürdü. Esir Yunan Baş Kumandanı Trikopis ve maiyeti olan öbür kumandanlar orada bir yerde trenden indirerek halka göstermeden arka yollardan Sarıkışlaya getirecekti. Bu muhakkak ki, kendisine yukarıdan verilmiş bir emirdi. Esir oldukları an, Baş Ku-

Levent Şahverdi Arşivi

mandan Gazi Mustafa Kemal Paşanın huzuruna çıkarılan bu Generaller onun tarafından iyi muamele görmüşler hatta, teselli bile edilmişlerdi. Bu itibarla, Ankara'da Halk tarafından hakarete maruz bırakılmak istenmiyor demekti.

Onları getiren tren daha Sincan İstasyonuna gelmeden durduruldu. Biz Abdürrahim ile otomobilin yanında kaldık Fuat Bulca yaveri ile trene çıktı; esirgeneralleri aşağıya indirerek kendi arabasına aldı. Biz de öbür arabalara binerek, toz, toprak içindeki yollardan kaçak gibi Sarıkışlaya geldik. Burada esir generaller bir salona alındılar. Kendilerine çay ikram edildi. Kapı açık olduğu için Yaverlik odasından onların her hareketini seyrediyorduk. Bir süre sonra Esir Generalleri yerleştiren ve etraflarında çok sıkı emniyet tertibatı aldıran Fuat Bulca, bizi otomobiline alarak Çankaya'ya getirdi.

Akşam geç vakitlere kadar yollarda esir Generalleri bekleyen insanlar, onların gelmediklerini görünce çok üzülmüşler ve çaresiz bir halde dağılmışlardır. Fakat ertesi günü hakikati öğrenince de kendilerine gösterilmeyişine çok kızmışlardı.

O gün Ankara halkından kaçırılan General Trikopis esir bir başkumandan olarak, huzuruna çıkarıldığı Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan gördüğü soylu muameleyi hayatında hiç unutmamış olacak ki, yıllarca sonra, davet edildiği Atina'daki Sefaretimizin resepsiyonlarında, o zaman Başkâtip, sonradan Büyükelçi olan yeğenim Orhan Conker'e ve öbür sefaret erkânına her vesilede Atatürk'ten sitayişle bahsedecektir.

★

Milletin bağrından kopmuş Türk Ordusu, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kumandası altında Dumlupınar mu-

Levent Şahverdi Arşivi

harebesini kazandıktan sonra İzmir'i, Bursa'yı ve bütün işgal altındaki yerleri kurtararak düşmanı da denize dökmek suretiyle büyük zaferi noktalamıştır.

Bir süre İzmir'de kalan Paşa'nın Ankara'ya döneceği duyulunca, Hükümet merkezinde büyük karşılama hazırlıkları başladı. Ankara baştan başa bayraklarla süslendi. İstasyon ile Meclis binası arasındaki yol boyunca takızaferler kuruldu. Yerlere halılar serildi.

Millî Mücadele başında Paşa'yı bağrına basan Ankara'lılar şimdi de Muzaffer Başkumandana parlak bir karşılama töreni yapacaklardı.

Bir gün önceden Fuat Bulca, Paşa'yı Eskişehir'e yakın bir istasyonda karşılamak üzere özel trenle giderken Abdürrahim ile beni de yanına aldı. Trende çoğu mebuslardan kurulu bir karşılama heyeti vardı. Böyle bir tarihi karşılamaya katılmamız, bizim için bir nimetti ve ilelebet unutamayacağımız bir anı olacaktı.

Uzun gün gittikten sonra, akşam üzeri, adını unuttuğum bir istasyonda Paşa'nın treniyle karşılaştık. Gazi başkumandanı getiren trenin lokomotifi defne dallarıyla ve bayraklarla süslenmişti. Fuat Bulca ile birlikte o trene aktarma olduk. Babam beni görünce şaşırdı, aynı zamanda da sevindi. Bu Fuat Bulca amcamızın bir sürpriziydi. Babam da kendisine bizim gibi teşekkür etti.

Trendeki insanların yüzlerinde mesut bir ifade vardı. Zafer ne güzel şey!

Gecenin bir vakti hareket ettik. Ben babamın kompartmanında sabahı zor ettim. Biran önce Ankara'daki töreni görmek heyecanı içindeydim. Zaten trende bulunanlar, başta Paşa olmak üzere herkes erken kalkmıştı. Biz de Abdürrahim ile Paşa'nın vagonunun salon kısmına geçtik. Masa başında oturmakta olan Paşa'yı seyre daldık. Etrafını çevreleyen Paşalar ve mebuslarla kahvaltı ediyordu. Bunların arasında olan yalnız Fethi Ok-

Levent Şahverdi Arşivi

yar Bey'i tanıyordum. O, Paşa'nın sağ tarafında oturuyordu. Öbürleri yemek masasının etrafında yer almışlardı. Bir kısmı da onların arkasında ayakta duruyordu. Paşa'yı can kulağıyla dinliyorlardı. Paşa muharebenin ilginç safhalarını kendine özgü üslûbu ile o kadar güzel anlatıyordu ki, vecde kapılmamak imkânsızdı.

Nihayet öğleden önce Ankara'ya varıldı. İstasyon peronu Vekiller, mebuslar, sivil ve askerî erkân tarafından doldurulmuştu. Mızıkaları başta, bir kıta asker de resmî selâm ifasına hazır vaziyette bekliyordu.

Müşir üniformasını giymiş olan Paşa, evvelâ vagonun penceresinde göründü, alkış ve varol sesleri, mızıkayı bastırıyor, istasyonda akisler yapıyordu. Biraz sonra Paşa trenden inerek mütebessim bir halde ön sıradakilerin ellerini sıkmaya başladı. Bu protokol işini bitirdikten sonra da askerî kıt'anın önünden geçerek istasyon dışına çıktı. Biz de arkasından yürüyorduk. Daha istasyon önünde bir kaç kurban kesildi. Paşa, yere serilmiş halıların üzerinde yavaş adımlarla yürüyor, ta Meclis önüne kadar sağlı, sollu dizilmiş halkı selâmlıyordu. Bu arada durmadan kurbanlar kesiliyor «yaşa, varol!» haykırışları, kafilenin önünde yürümekte olan Dervişlerin okuduğu ilâhi seslerine karışıyordu. Bir coşku ki, tasviri imkânsız. İnsan ancak böyle bir manzaranın içine karıştığı zaman, bunun anlam ve heyecanını anlayabilir.

Türk Milleti o gün, ne kadar sevinse yeriydi. Çünkü dört seneye yakın bir zamandır hep bugünü, zafer gününü bekliyordu.

Kortej Meclis'in önünde durdu. Paşa Meclis'e girdi. Halk, uzun zaman geçtiği halde Meclis'in önünden ayrılmıyordu. Alkış, «Yaşa!», «Varol!» sesleri de kesilmiyordu. Bir yandan da İstasyondan beri oraya kadar gel-

Levent Şahverdi Arşivi

miş olan Seymenler oyunlarına ara vermemişler, habire oynuyorlardı.

Ankara zeybekleri olan bu Seymenler, Paşa daha ilk Ankara'ya ayak bastığı gün, Dikmen sırtlarında karşılamışlardı. Yiğit Ankara efeleriydi bunlar.

Nihayet Paşa, Riyaset odasının balkonuna çıktı. Vefakâr hemşehrileri Ankaralıları uzun uzun selâmladı. İşte, bundan sonradır ki, halk yavaş yavaş dağıldı.

ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ÖLDÜRÜLÜŞÜ, TOPAL OSMAN'IN «TENKİL»İ

1923 yılının nisan ayı başlarında bir gece, Çankaya'daki evimizde derin uykudayken babam tarafından uyandırıldım : «Kalk çocuğum, hemen giyin, gidiyorsunuz!» Nereye, demeye vakit bulamadan babam odadan çıktı, biraz sonra da evden gitti. Bütün ev halkı benim gibi kalkmış, hazırlanmıştı. Bizim fayton arabasına bindik ve derin bir sessizlik içinde olan Çankaya'dan şehir istikametine doğru karanlıklar içinde ilerlemeye başladık. Evimizde çalışanları beraberimizde götürmüyorduk. Onları orada bırakmıştık. «Gecenin bu saatinde nereye gidiyorduk?» Bunu ancak İstasyonda Muhafız Kumandanı İsmail Hakkı Tekçe Bey'in evine geldiğimizde anlayabildik; fakat sebebini bilmiyorduk. Yalnız Kumandanın evinin hemen yakınındaki Karargâhta büyük bir faaliyet vardı. Askerler tam teçhizat silâhları elde koğuşlarından çıkıyorlar ve sıralanıyorlardı. Muharebeye gider bir halleri vardı sanki.

Kumandanın hanımı bizi misafir odasına aldı. Biraz sonra, maiyet erkânından bulunan zevatın aileleri de geldiler. Çay ikramından sonra biz çocukları kanepelere yatırdılar. Ve «Haydi uyuyunuz bakalım» dediler. Tatlı uykumdan uyandırılıp bir araba yolculuğu ile buraya geldiğim için bir müddet uyuyamadım. Henüz daldığım

Levent Şahverdi Arşivi

bir sırada Çankaya taraflarından gelen silâh ve makineli tüfek sesleri ile yerimden fırladım. Bütün ev halkı da ayağa kalkmıştı : Ne oluyorduk? Ankara baskına mı uğramıştı? Biraz sonra büyüklerin konuşmalarından meselenin ne olduğu öğrenildi : Muhafız Taburu tarafından Topal Osman Ağa, Çankaya'da «tenkil» ediliyordu. Çünkü, Trabzon Mebusu Ali Şükrü'yü öldürten o imiş.

Hemen o geceden başlayan günlerde, Ali Şükrü Bey'in esrarengiz bir şekilde kaybolması yüzünden Millet Meclisi'nde çok şiddetli konuşmalar, tartışmalar olduğunu, Hakimiyet-i Milliye'de okumuştuk. Gece yarısı buraya geldiğimizde, hazırlık içinde gördüğümüz askerler şimdi Osman Ağa ile çatışıyorlardı.

Şafak söktükten bir kaç saat sonraya kadar silâh sesleri devam etti. Öğleden sonra da, tutuklanmış Laz muhafızlar ufak kafileler halinde İstasyona getiriliyor ve enterne ediliyorlardı. Yaralı olanlar da taburun revirine götürülüyordu.

Akşam üzerine doğru, yine arabamıza binerek Çankaya'daki evimize döndük. Kapıda karşılaştığımız aşçı kadın ve öbür hizmetliler harpten henüz kurtulmuş insanların heyecanı içinde idiler. Aşçı kadın, «Geliniz, görünüz yukarı kat odaların duvarlarının ne hale geldiğini,» diyor bizi oraya sürüklüyordu.

Arkadaki salon ile bizim yatak odasının duvarlarında, mermi isabetinden açılmış kocaman delikler vardı. Çatışma sırasında bu odalarda olan bir kimse muhakkak vurulabilirdi.

Zavallı bizim hizmetliler silâh seslerini duyduklarında, taş duvarlı aşağı kata inip birer köşeye saklanmışlar.

Emirberimizin söylemesi üzerine, bahçeye çıkıp dolaştığımda, evin arka tarafındaki arkadaşlarla top oynadığımız sahanın yanındaki badem ağaçlarının diplerin-

Levent Şahverdi Arşivi

de bir kaç Laz cesedini gördüm. Çok üzüldüm. Kendimi tutamadım ağladım. Bunlardan bir tanesi de çok sevdiğimiz Galip çavuşa aitti. Uzun boylu, yakışıklı bu babayiğit delikanlı Paşa'nın muhafızı idi. Paşa bir yere gittiğinde daima o da şoförün yanında mevki alırdı. O zavallı neden ölmüştü? Bunu babamdan öğrendik. O gece biz Çnkaya'dan uzaklaştığımız zaman, Paşa köşkte Başvekil Rauf Bey'le beraber imiş. Tenkil işini görüşüyorlarmış. Sonunda, Rauf Bey'le birlikte İstasyon'daki Kalem-i Mahsus'un olduğu eski karargâh binasına gitmek üzere otomobile binerlerken, Galip çavuş da her zamanki gibi nöbet yerinden çıkıp otomobile binmeye hazırlanırken, biraz evvel Başvekil ile alınan karar gereği, babam ona, «Galip, sen bu akşam bizimle gelme, kal.» emrini vermiş. O da, «Başüstüne!» diyerek otomobilin hareketine kadar selâm vaziyetinde kalmış ve sabaha karşı da silâhlar patlayınca öbür muhafız arkadaşları gibi, «Eyvah, baba basıldı,» diyerek silâhını eline alıp koğuşundan dışarı fırlamış. Fakat bazı talihsiz arkadaşları gibi, cansız yere serilmekten kendisini kurtamamış.

Gerek Galip çavuş, gerekse onunla birlikte hayatlarını kaybeden bu genç insanlara acımamak imkânsızdı. Uzun zamandır Paşa'yı muhafaza eden bu gönüllü gençler sayesinde bütün Çankaya halkı da huzur içinde yaşıyordu. Ne yazık ki Ağa'larının yaptığı bir hatanın kurbanı olarak, şimdi yere serilmişlerdi.

Muhafız Taburunun harekâtı büyük bir gizlilik ve sessizlik içinde yürütülerek Çankaya her tarafından kuşatılmış ve Osman Ağa'nın şehirdeki evinden gelip geceyi geçirmekte olduğu Papazın bağına Kumandan tarafından bir çavuş gönderilerek hemen teslim olması istenmiş, fakat Ağa'nın emriyle bu çavuş kapı önünde kurşundan geçirilmiştir. Bunun üzerine de Tabur'un harekâtı başlamış.

Levent Şahverdi Arşivi

Ev yaylım ateşine tutulunca, Osman Ağa yanında bulunan maiyeti ile birlikte elinde silâhı kapıdan çıkmış, ağaçlar arasında hem ilerliyor hem de sağa, sola ateş ediyormuş. Aldığı bir kurşunla yaralanmış, fakat aldırmayarak tekrar yürümeye ve ateş etmeye devam etmiştir. Sonunda da ölmekten kurtulamamıştır.

Hakimiyet-i Milliye'de okuduğumuza ve sağdan soldan duyduklarımıza göre, Balkan Harbi'nde aldığı yaralarının nüks etmesinden ötürü o günlerde Cebeci Askerî Hastanesi'nde tedavi görmekte olan Osman Ağa, Samanpazarı taraflarında Giresun'dan tanıdığı ermeni dönmesi Terzi Mahir'in evinin üst katında oturuyormuş. Memleketinden ahbabı olan Ali Şükrü Bey'i işte bu evde boğdurmuş. Sonra, «Biraz da Mustafa Kaptan'ın evinde istirahat edeceğim,» diyerek, eşyasını bir yük arabasına yükletmiş, kendisi de körüğü açık bir faytona binerek Papazın Bağı'na gitmiş.

Garip bir tesadüf, Ağa'nın Çankaya'ya gelişine o gün birlikte top oynadığımız arkadaşlarla şahit olduk. Çünkü, yol bizim futbol sahasından geçiyordu.

Önde bir yük arabası, üzerinde çadır bezi ile örtülü bir büyük denk, arkadaki faytonda da bir kaç lazla Osman Ağa. Üzerinde kaymakam üniforması, yanındakilerle konuşup duruyordu. Yaklaştığı zaman, kendisini selâmladım, o da mukabelede bulundu.

Gazetenin yazdığına göre, bizim yük arabasında gördüğümüz denk içinde, Ali Şükrü Bey'in cesedi bulunuyormuş ve daha o gece Çankaya'ya bir kaç kilometre mesafede Mühye köyü civarında ıssız bir yere gömülmüş. Bir iki gün sonra, Ankara Jandarma bölük kumandanı Kemal Bey kumandasındaki bir takım asker, cesedi olduğu yerden çıkararak hükümete teslim etmiş.

Gazete muhabiri, cesedin bulunmasında büyük sineklerin gömü yerinde çoğunlukla uçuşlarının en büyük

Levent Şahverdi Arşivi

amil olduğunu yazmakta ise de, Fahrettin Ağabey'in Mustafa Kaptan'dan işittiğine göre, Osman Ağa'nın maiyetinde bulunan iki Laz kardeş cesedin olduğu yeri Jandarmaya ihbar etmişlerdir. Her ikisi de o hengâmede hayatlarını kaybetmekten kurtulamamışlardır. İhbar faslına terzi Mahir de katılmış ve Osman Ağa'nın katından acı feryatlar duyduğunu söylemiş.

Laz Suvari Bölüğü'nün Kumandanı olan yedek subay Fahrettin Ağabey de tenkil harekâtının başlayacağı gece daha akşam üzeri plan gereğince manevra yapmak bahanesiyle kıtasıyla birlikte Kalecik istikametine gitmek emri almış ve bu suretle, Köşkte yalnız piyade lazlar bulunmakta idi.

Paşa'yı büyük bir sevgi ve sadakatla uzun zaman muhafaza eden bu insanlardan harekât sonrası sağ kalanlar hakkında hiç bir işlem yapılmamış ve terhis edilmişlerdir. Yalnız kanlı vakaya karışan bir iki kişi mahkeme karşısında hesap vermek suretiyle ceza gördü.

Laz Piyade Birliği Kumandanı Mustafa Kaptan da Askerî Hapishane'de bir müddet bir kaç arkadaşıyla tutuklu kaldıktan sonra. Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'ne verildi, orada yürütülen dava sonunda beraat etti.

Ali Şükrü Bey'in cenazesi gösterişli bir törenle Trabzon'a gittiği gün, Meclis'e yakın bir yerde kurulmuş olan bir sehpada Osman Ağa'nın cesedi sallanıyordu. Ertesi günü hemşehrileri tarafından alınıp Giresun'a götürüldü.

Şimdi, Giresun'un deniz kıyısındaki bir tepede mezarı ta uzaklardan görülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü Bölüm :

BÜYÜK ZAFER'DEN SONRA...

BABAMIN İKİNCİ EMEKLİLİĞİ VE MİLLETVEKİLLİĞİ

Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından bir süre sonra çok büyük tarihî hizmetler görmüş olan Birinci Büyük Millet Meclisi dağılmış, 1923 yılı yazında da seçim yapılarak İkinci Büyük Millet Meclisi işe başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında ve bütün Millî Mücadele boyunca Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaverliğinde bulunan babam da Paşa tarafından adaylar listesine konulduğundan Yozgat'tan milletvekili (Mebus) seçildi. Yarbaylıktan emekli olan babam böylece, ikinci kez sivil hayata geçiyordu. Birinci emekliliğine zahirecilik ile başlamış kömürcülükle sonuçlandırmıştı. Şimdi ise milletvekili olarak giriyordu.

Paşa, 14 Temmuz 1923 tarihinde yazdığı bir yazıda babamı şöyle kutluyordu :

«Başkumanlık Seryaveri Kaymakam Salih Beyefendiye;

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası namına Yozgat livasından gösterilmiş olan namzet (aday) listemiz muvaffakiyet kazanmış ve bunların arasında bulunan zatıalileri gibi kıymetli bir arkadaşımızın Türkiye Büyük Millet Meclisi âzalığına intihap buyurulmuş (seçilmiş) olduğunu iblağ vesilesiyle beyan-ı memnuniyet ve temenni-i muvaffakiyet eylerim efendim.

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Reisi
Gazi M. Kemal»

Levent Şahverdi Arşivi

Babamın milletvekilliği yüzünden ben atımdan, evdekiler de faytondan olmuştuk. Artık evimizde ne emirber ne de seyis vardı. O tarihlerde Çankaya ile Ankara şehri arasında genel araç işleten bir şirket veya bir idare yoktu. Ancak Cumhuriyet kurulduktan epeyce sonradır ki, Ziya Gevher adında bir zat tarafından Fransız Berliet kamyonlarından değişiklikle oluşturulmuş bir kaç otobüs, şehir içinde işletilmeye başlanmıştır. Neden sonra da günde bir iki sefer Çankaya servisi konuldu. Bu da pek yeterli değildi. Bundan dolayı beni de tam leyli (gece yatılı) yaptılar. Hafta tatilinde Çankaya'ya ya bir ahbabımızın arabasıyla giderdim ya da yürürdüm. Uzun yol boyu da atla gittiğim günleri düşünmekten kendimi alamazdım. Heyhat! O günler «mazi» olmuştu.

Dayım Nuri Conker'in oğulları bir gün bizim okuldan ayrılıp Galatasaray Sultanisi'ne naklettiler. Bana yazdıkları mektuplarda okulu çok methediyorlar, benim de gelmemi öneriyorlardı. Futbola meraklıydım. Sınıf takımında oynuyordum. O tarihlerde Ankara'nın yegâne Kütüphanesi olan Kâmil Efendi'nin İstanbul Kütüphanesine her hafta muntazaman gelen Spor Alemi dergisini de takip ediyor, Galatasaray takımına karşı, gün geçtikçe artan bir sevgi besliyordum. Bunların tesiri altında nihayet bir gün beni de Galatasaray Sultanisi'ne göndermesi için babama ricada bulundum. İstediğimi makul karşılayan babam derslerin bitiminde bu gaye ile beni İstanbul'a Saip Bey eniştemin Beşiktaş'taki evine gönderdi. Bütün tatil onlarda kaldım. Kuzenim Edip ile bol bol gezdik. Onun arkadaşları olan çocuklar sonradan vekillik yapan Halûk Şaman ve daha ikisi ile müştereken bir futbol topu aldık. Balmumcu'nun bir arsasında her gün top oynamaya başladık. Hayatımdan memnundum. Sabırsızlıkla da Galatasaray'a kaydolacağım günü bekliyordum. Ne yazık ki, sonunda hayal sukutuna uğ-

Levent Şahverdi Arşivi

radım. Ne gibi bir aksilik olduysa, Saip Bey eniştem beni Kabataş Sultanisi'ne leyli yazdırdı. Hafta tatillerini onlarda geçirecektim.

Kabataş iskelesinin karşısındaki daracık sokaklardan birisinde bulunan bu okula ilk başladığım gün binası ve küçük bahçesi bana çok antipatik geldi. Ancak bir yıl okuyabildiğim bu okulda diyebilirim ki, o zamana kadar olan hayatımın en tatsız günlerini yaşadım. İlk günler, akşam paydosundan sonra bahçenin bir köşesine çekilir, Çankaya'daki evimizi düşünür, gönlüm hüzünle dolar, ağlardım. Ankara Sultanisi'nin büyük bahçesi, arkadaşlarım, hele Çankaya'da serazat dolaştığım günler gözlerimin önünden bir sinema şeridi gibi geçerdi. Yegâne avunmam, o zamanlar hafta sonu olan Perşembe günü halam Hadiye Hanım'ın evine çıkmakla olurdu. Kuzenim Edip ile top oynar gezerdik.

Bir sömestr tatilinde, o zaman çıkmakta olan Kelebek mecmuasında neşredilen küçük piyesleri oynamaya başladık. Kadın artist olarak kuzinim Perihan rol alıyordu. Kadromuzun iki artisti daha vardı. Bunlar, Latife Hanımın dayısının çocukları sonradan gazeteci olan Naci Sadullah ile kardeşi Tevfik idi. Onlar da benim gibi, Saip Bey eniştemin hafta sonu öğrenci misafirleriydi. Âile içinde oynadığımız bu oyunlarda herhalde muvaffak oluyorduk ki, defalarca yakın akraba ve komşular da seyircimiz oldular ve bizi alkışladılar. Hiç unutmam, bir gece büyük halam Nazmiye Hanım, oynadığımız acıklı bir oyundan o kadar etkilenmiş ki, teessürü bayılma derecesine varınca, perdeyi kapatmak zorunda kaldık.

İlk tiyatro denemesini benimle yapan Edip, benden sonra gittiği Kabataş Sultanisi'nde verilen müsamerelerde oynadığı piyeslerde çok başarılı olmuştur. Benim tiyatroculuğum ise, ne yazık ki orada noktalandı.

Levent Şahverdi Arşivi

O yıl zaman zaman İstanbul'a gelen babam okula uğrar, müdürden izin alarak beni de konuk olduğu Uşşakizade Muammer Bey'in Gümüşsuyu'unda Marmara'ya egemen bir manzaraya sahip Ekselsiyor Apartmanındaki dairesine götürürdü. Geceyi orada geçirirdik. Ertesi sabah okuluma dönerdim.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Latife Hanımla' evlenmesinde büyük âmil olan babama karşı Uşşakizade âilesi erkânı fevkalâde yakınlık gösteriyorlar, evlerinde misafir ediyorlardı. Ben de bu sayede Uşşakizadelerin bu güzel apartmanında kalmakla büyük bir zevk duduyordum. Bu vesile ile Latife Hanımın en küçük kardeşi Münci ile de arkadaş olmuştuk. Ben yaşta olan bu çocuk, o zaman yatalaktı. Sonra iyileşen ve Gazi Paşa'nın sabık kayınbiraderi olan bu çocuğun intihar ettiğini duyduğum zaman üzüldüm. Demek ki, kurtuluşu ölümde buldu.

★

Kabataş'tan sonra Ankara Lisesi'ne ikinci defa kaydoluşumu da hiç unutmam. Mektebe o gün, kendi başıma gittim. Eski Müdür Münif Kemal Bey ayrılmış yerine bir Paşa çocuğu olan meşhur Sakallı Celâl gelmişti. İlk işim kendisini odasında aramak oldu. Fakat kapı açık ve içeride de kimse yoktu. Bir süre bahçede dolaştıktan sonra, tekrar aradım. Gene yoktu. Aradan daha bir müddet geçtiği halde onu bir türlü makamında bulamıyordum. Koridorda rastladığım birisine sordum. Bana biraz ileride yürümekte olan, ayaklarında balıkçı çizmeleri bulunan, siyah paltolu, yapılı bir adamı gösterdi. «İşte müdür o!» dedi. Önce benimle alay ettiğine hükmettim. Çünkü onda hiç de bir müdür hali yoktu. Çocuklara «katır yavrusu» der kötü davranırmış. Bu ada-

Levent Şahverdi Arşivi

ma «Sakallı Celâl» dedikleri gibi «Deli Celâl» de diyorlardı.

Eskiden tanıdığım müdür yardımcılarından bir hocanın yardımıyla kaydımı yaptırdım. İşin en garibi, Fransızcadan Sakallı Celâl'in hocalığını yaptığı üçüncü kura verdiler. Bu beni ilk günlerde çok korkutmuştu. Fakat hocamız müdürün hiç bir gün bir hakaretine maruz kalmadım. Ders bitimi zilini hepimiz büyük bir sasırsızlıkla beklerdik. Sınıfta ders esnasında tokat yiyenler de olurdu. Bir gün bozulan su yollarını kazma, kürek elinde sabaha kadar hademelerle birlikte tamir etti. Bu gibi işlerden büyük zevk alırdı. Avrupa'da ve daha başka ecnebi memleketlerinde geçen yaşamında işçi olarak çalıştığı da söylenirdi. Mektepte işe başladığı gün, son sınıf mümessilleri kendisini tebrike gitmişler. İlk lafı şu olmuş : «Bana her şey, herkes vız gelir. Benim dünyada çalışmadığım iş kalmadı.» Biraz sonra da kavulunu açmış, içinden mavi renkte bir işçi elbisesi çıkarıp göstermiş, «Katıy yavruları, bu elbiseyi görüyor musunuz? Bu benim velinimetimdir.» demiş, dili peltekti, meselâ (Katır) kelimesini (katıy) diye telâffuz ederdi. Tatil günlerinde mektebin bahçesinde tabancasıyla endaht talimi yapardı.

Nihayet vâki olan şikâyetler sonucu, onu müdürlükten aldılar. O da, Maarif hayatından ebediyen uzaklaştı, İmalâtı Harbiye Fabrikası'nda işçi olarak çalışmaya başladı.

İkinci kez kaydolduğum okulda geçen yatılılık hayatımın sıkıcı taraflarından birisi de hafta tatillerinde veya sair zamanlarda okuldan Çankaya'ya kadar yürümekti. Bu yürüyüşlerin en ilginç anısı, benim gibi Çankaya'da oturan bir askerî doktorun oğlu olan arkadaşım Şücaettin ile yaya olarak evlerimize giderken, yolun bir yerinde İsmet Paşa'ya rastlamamızdır. Bir akşam üze-

Levent Şahverdi Arşivi

riydi. Etrafta kimsecikler yoktu. Şimdiki Kızılay meydanına yakın bir yerde yola koyulmuş konuşa konuşa gidiyorduk. Arkamızda bir otomobil sesi belirdi. Dönüp baktık. Başvekil İsmet Paşa, siyah renkli makam arabasında köşküne gidiyordu. Yolun kenarına çekilip kendisini selâmladık. Otomobil biraz sonra durdu. İçinden hususi kalem müdürü inip bizim tarafa doğru geldi ve bana, «Siz Salih Bey'in oğlu musunuz?» diye sordu. «Evet,» cevabını verince de, «Geliniz benimle,» dedi. Bir kaç adım sonra otomobilin kapısına vardık. Paşa mütebessim, sordu : «Bu saatta nereye böyle?» «Arkadaşımla evlerimize gidiyoruz efendim. Üünkü, hastalık dolayısıyla mektep bugün kısa bir müddet için tatile girdi.» dedim.

İkimizi de arabasına alan İsmet Paşa'nın beni nasıl tanıdığına şaştım. Çünkü, o günden bir süre önce, Kılıç Ali ve Mahmut Soydan beylerle evimize gelen Paşa, beni ilk kez o gün görmüştü. Tanışıklığımız o kadardı.

DUMLUPİNAR'DA MEÇHUL ASKER ANİTİ TEMEL ATMA TÖRENİNDE...

1924 yılı yazında kız kardeşimle Kütahya milletvekili dayım Nuri Conker'in evinde yaz tatili geçiriyorduk. Ağustos ayının sonlarına doğru, gazeteler o yıl Büyük Zafer'in yıldönümünde Dumlupınar'da Meçhul Asker (Mehmetçik) anıtının temeli atılacağını ve bu besile ile büyük tören yapılacağını ve Gazi Paşa'nın da bu törene şeref vereceklerini yazıyorlardı.

O günlerde Ankara'dan Kütahya'ya gelen dayım merasimden iki gün evveldi, «Haydi çocuklar, hazırlanınız! Yarın sizleri de götüreceğim. Kocatepe'ye gideceğiz.» dedi. Buna hepimiz sevindik. Ve ertesi günü bir yaylı araba ile yola çıktık. Akşama kadar ilerledik. Yol boyunca geçtiğimiz, çetin muharebelerin cereyan ettiği yerler-

Levent Şahverdi Arşivi

de dayım bize izahat verdi. Özellikle, Altıntaş ovasında ki savaşların çok kanlı olduğunu anlattı.

Geceyi o civarda şirin bir göçmen köyünde geçirdikten sonra ertesi sabah gene yola revan olduk. Ve merasim yerine erkenden ulaştık. Son hazırlıklar yapılıyordu. Vakit ilerledikçe heyetler ve insanlar geliyor, etraf kalabalıklaşıyordu. Herkes Gazi Paşa'yı görmek sabırsızlığı içindeydi.

Nihayet Paşa'nın o civarda bir istasyonda trenden indiği haberi duyulunca da sabırsızlık son haddini buldu. Kısa bir süre sonra da bir kaç otomobillik bir kafile halinde maiyeti erkânı ile geldi. Bekleyenlerin coşkun alkışları arasında karşılandı. Bu arada biz de Paşa ile birlikte gelen babamla buluştuk. Dayımın yaptığı bu sürpriz, hoşuna gitmişti. Hep birlikte Paşa'nın yakınlarında yer aldık.

Sade fakat görkemli bir törenle Mehmetçik anıtının temeli atıldı. Arkasından bir çok toplulukların gönderdikleri delegelerin çoğu, birer hitabet örneği olan konuşmaları dinlendi. Sonra kürsüye Mareşal Fevzi Çakmak çıktı. İrticalen Başkumandanlık muharebesinin cereyanını veciz bir şekilde anlattı

En sonunda, Gazi Paşa söz aldı. Gri elbisesiyle kürsüde heybetli görünüyordu. Akşam güneşinin son kızıllıkları etraftaki tepelere vuruyor, ona sanki fon vazifesi görüyordu.

Gazi Paşa irticalen konuşuyor, arada bir elinde tuttuğu küçük bir kâğıt üzerindeki notlara bakıyordu. Bir kaç bin kişinin oluşturduğu topluluk çıt çıkarmıyor onu sessiz dinliyor, zaman zaman, coşkun bir şekilde alkışlıyordu. Gazi'nin bu önemli söylevi, geleceğin belgesidir. Törenden sonra babam ve dayımla birlikte Paşa'nın trenine binmek üzere otomobillere taksim olduk. Babam beni Fethi Okyar Beyin olduğu otomobile verdi. Otomo-

Levent Şahverdi Arşivi

bilde ondan başka, Dumlupınar muharebesinin tanınmış kumandanlarından Kemalettin Sami Paşa da vardı. Tarla yollarından ilerlediğimiz için yavaş gidiyorduk. Bir ara Paşa, Fethi Bey'e gülerek, «Beyefendi, sizin Paris'te, Londra'da haftalarca hatta aylarca yaptığınız müzakerelerle halledemediğiniz işi biz burada, bu yerlerde Mehmetçiklerle bir kaç gün içinde bitirdik ve zafere ulaştık. Şimdi de Mehmetçik âbidesinin temelini attık.» dedi. Fethi Okyar Bey de mütebessim halde Paşa'ya cevap verdi : «Evet haklısınız, her şey bir kaç gün içinde halledildi. Yalnız unutmamak lâzımdır ki, Devlet hayatında harpten önce diplomasi yollarının denenmesi de bir zaruret-tir. İşte, biz de onu yaptık ve iş ondan sonra size düştü, Paşam.»

Askerlik hayatının birçok yılları cephelerde geçmiş ve bir kaç yerinden yara almış Kemalettin Sami Paşa bir süre sonra Berlin Sefiri olmuş, yıllarca diplomatlık hayatını sürdürmüştür.

Ootomobillerden indikten sonra, biz dayımın çocuklarıyla Paşa'nın trenine bindik ve Alayunt istasyonuna kadar gittik. Yolda babama, beraberimde getirdiğim hatıra defterimi gösterdim. O güne kadar olan yaşantımın bir çok safhalarını çocukluk duygularımla belirten bu defter babamın pek hoşuna gitti. Bana, «Aferin oğlum.» dedikten sonra devam etmemi önerdi. Ne yazık ki, bir süre sonra onu kaybettim.

Alayunt İstasyonunda Kütahya trenine aktarma olmak üzere babalarımıza veda ettik. Çünkü babamla dayım Gazi Paşa ile birlikte Ankara'ya gidiyorlardı.

★

1928 senesiydi, babam Çankaya'daki evimizi sefaret olmak üzere İngiltere hükümetine sattı. Muamelesi uzun

Levent Şahverdi Arşivi

sürmüştü. Satıştan alınan otuz bin lira o zaman çok iyi bir paraydı. Adeta bir servetti, bizim için. Babam bunun üçte biri parayla İstanbul'da Maçka'da orta boy şirin bir ev aldı. Deniz de görüyordu. Ailece oraya göç ettik. İyi bir tesadüf, ben de o yıl İş Bankası'nın Yenicami Şubesine altmış lira maaşla memur oldum. Bir yandan da öğrenimime devam ediyordum. Kız kardeşim Sabiha'nın nişanlanması da o yılın yaz ortalarına rastladı.

Nişan yüzükleri Dolmabahçe Sarayında mükellef bir törenle bizzat Gazi Paşa tarafından takıldı. Ailemiz için çok mutlu, şerefli ve tarihî bir gündü. Güzel bir orkestranınçaldığı havalarla da dans ediliyordu. İlk dansı Gazi Paşa açmak lütfunda bulundular. O gün çok neşeliydim. Bir aile dostumuzun güzel kızıyla durmadan dans ediyordum. Zaman zaman Gazi Paşa ile de göz göze geliyorduk. Bana gülümseyerek bakıyordu. Toplantı bitip de ayrılacağımız zaman, elini öpmek üzere yanlarına gittiğimde, «Cemil, ne kadar güzel dans ediyorsun! Aferin sana.» demek suretiyle iltifat etmek lutfunda bulundular.

İNÖNÜ'YLE BABAMİN İLİŞKİLERİ VE SONUCU

Babam Başyaverlikten ayrılmış olmasına karşın Paşa'nın sofrasının dâimi müdavimlerindendi. Hemen hemen her seyahatlarında o büyük adamın refakatlarında bulunuyordu. Sanki sivil bir Başyaverdi.

Zaman zaman bir iki günlüğüne Ankara'dan İstanbul.a gelen babam sabahları erken kalkar kahvesini içtikten sonra gazetesini okurdu. Biz de birer ikişer kalkınca onun etrafında toplanırdık. Bu bizim için bir aile meclisi olurdu. Keyifli olduğu günler Paşa'nın sofarsında veya dışında geçen olay ve konuşmaları bize tatlı tatlı anlatırdı. Biz de zevkle dinlerdik. Bunlar babamın anılarında yer aldığı için yazmıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Yalnız, babamın anılarına geçmeden önce, kısaca İnönü'yle ilgili şunları belirtmek isterim : Atatürk, İsmet İnönü'yü Başbakanlıktan düşürdükten bir kaç gün sonra İsmet Paşa, babamın Atatürk Bulvarındaki dairesine gelir ve kendisiyle görüşür. Bir kaç saat süren bu mülâkat esnasında Paşa, hep Atatürk'ün kendisine olan büyük dostluğundan ve arkadaşlığından ve ona yaptığı iyiliklerden sözederek dert yanar. Onu çok üzgün gören babam elinden geldiği kadar teselliye çalışır ve sonunda, «Paşam, bu anlattıklarınızın hangilerini Atatürk'e anlatayım?» diye sorar. Paşa da, «Senin ferasetine bırakırım.» demekle yetinir.

Bu konuşmadan bir kaç gün sonra Atatürk, İsmet Paşa'yı bir gece köşke davet eder ve kendisine iltifatta bulunur. Babam da orada imiş. Çıkarken Paşa, babama çok yakınlık gösterir ve teşekkür eder. Bilindiği üzere, o tarihten bir kaç yıl önce Yalova'da Dizbağı Nişanı dolayısiyle İsmet Paşa ile Atatürk arasında çıkan hadiseden ötürü, İnönü'nün daha o gece Başbakanlıktan düşmesine ramak kalmışken babamın aracılığı ile barışmışlardır. Babamın bu yanı hakkında ölümünü müteakip Sâmizade Süreyya Bey Yenisabah gazetesinde yazdığı «Hatıra» başlıklı yazısında şöyle diyor : «...Tarikten de biliriz ki, Büyük adamların yanında bulunanlar mevkileri icabı isterlerse (Hayır), dilerlerse (Şer) saiki olabilirler. Büyüklerin hiddetini körüklemek ve gazabını tahrik etmek kolay olduğu gibi, icabında müsekkin rol oynamak suretiyle onları taşkınlıktan alıkoymak da yine yanındakilerin ekseriya muvaffak olabilecekleri şeylerdendir. İşte Salih, Atatürk'e refakatı müddetince daima ikinci şıkkı tercih etmiş ve O Büyük Adam, insanlık sâikasıyla bazan hislerine kapıldığı anlar olursa onu münasip surette mülayimleştirmiş, yumuşatmış ve sonradan pişmanlığa müncer olabilecek herhangi bir harekette bu-

Levent Şahverdi Arşivi

lunmaması için elden geleni yapmakta kusur etmemiştir.»

Yalova'da cereyan eden olaydaki aracılığı unutmayan İsmet Paşa, babama herhalde bir dost gözü ile bakmakta idi ki, ona dert yanmak suretiyle deşarj olmuş, aynı zamanda da Atatürk'e üzüntülerini iletmek fırsatını bulmuştu. (Babamın anılarında bu bölüm geniş yer almaktadır.)

O günden sonradır ki, babam İsmet Paşa'yı «menkûp» hayatında yalnız bırakmamış, sık sık ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerinde İsmet Paşa ile hararetli bezik partileri de yapmışlardır.

Babamın samimi olarak gösterdiği bu yakınlıktan memnun görünen İsmet Paşa, babama gümüş çerçeve içinde bir de resmini hediye etmiş ve kendisinden de bir resmini istemek suretiyle iltifatta bulunmuştur. Paşa iltifatını daha ileri götürerek, «Salih, senin fotoğrafını bana resim gönderen şahsiyetlerin arasında muhafaza edeceğim.» demiş. Bu hiç şüphesiz babam için bir iftihar vesilesiydi.

Atatürk'ün hastalığı sırasında İstanbul'da Saraydan ayrılmayan babam İsmet Paşa ile mektuplaşıyor ve kendisinden samimi ifadeli cevaplar alıyordu.

O günlerde idi, kısa bir süre için İstanbul'a gelmiştim. Ankara'ya dönerken, babam bana İsmet Paşa'ya verilmek üzere bir mektup tevdi etti ve, «Ankara'ya vardığın zaman, Paşa'nın köşküne telefon edersin. Mektubu senden aldırmaları ricasında bulunursun.» dedi.

Ben de Ankara'ya gelir gelmez Bankadan Köşke telefon ettim. Bir süre sonra Paşa'nın şoförü beni Bankada buldu. Kendisine mektubu uzattığım zaman almadı, «Paşa sizi de bekliyor.» dedi. Bunun üzerine beraberce Çankaya'ya çıktık.

Levent Şahverdi Arşivi

Köşkte beni kapının yanındaki intizar salonuna aldılar. Bir kaç dakika sonra İnönü kapıdan girdi. Hemen ayağa kalktım ve elini öptüm. Sabahın erken saatleriydi. Henüz giyinmemiş, sırtında kırmızı bir röpdoşambr vardı. Kendisine mektubu verdim. Oturmadan zarfı açtı ve okumaya başladı. Okudukça, yüzü düşünceli bir hal alıyordu. Ben de ayakta bekliyordum. Bitirdikten sonra, bana döndü ve sordu : «Baban ne diyor?» «Efendim, babam çok müteessir. Eve her gün Saraydan biraz daha bitkin dönüyor. Âilece çok üzüntülü ve endişeli günler geçiriyoruz.» cevabında bulundum. İnönü elini çenesine götürüp kısa bir an düşünceye daldıktan sonra kolumdan tuttu. «Haydi gel. Kahvaltı edelim» dedi. «Ben kahvaltı yaptım.» diyemedim. Paşa'nın bu davetini emir telakki ettim. Arkasından yürümeye başladım, camekânlı bir odaya girdik. Yuvarlak beyaz örtülü bir masanın üstünde yiyecekler hazır bir vaziyetteydi. Henüz oturmuştuk ki, hanımefendi de geldi. Kalkıp elini öptüm. Bütün âilemiz efradını sorduktan sonra, yemeğe koyulduk.

İnönü bir yandan bana Bankadaki işimden sorular soruyor, öte yandan da Pembe Köşk'ün bahçesinden toplanmış kayısılardan iştiha ile yiyordu. Bana da ikramda bulunuyordu. Fakat hanımefendi, «Paşam, dokunacak» demekten kendisini alamadı. Paşa güldü, «Dokunmaz, dokunmaz» mukabelesinde bulundu.

Kahvaltıdan sonra müsaadelerini alıp ellerini öptüm ve geldiğim gibi gene Paşa'nın arabasıyla Bankaya döndüm.

★

Siyasi hayattaki dostlukların derecesi ve süresi hakkında kesin bir hüküm vermek hiç bir zaman mümkün değildir. Bunu ancak zaman ve aradaki karşılıklı ilişki-

Levent Şahverdi Arşivi

ler tayin eder. Bu yalnız siyasette değil, insanlar arasındaki dostluklarda da aşağı yukarı böyledir.

Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü, Şişli Sıhhat Yurdu'nda yaralı vaziyette yatan babama şu telgrafı çekerek hatırını sordu : «Teselli kabul etmez felâket içinde sizin haliniz âilece teessürümüzü bir kat daha ağırlaştırdı. Muhabbetle gözlerinden öperim, yürekten şifa dilerim. — İsmet İnönü.»

Paşa yalnız bununla kalmamış, kardeşi Hasan Rıza Beyi Sıhhat Yurduna göndermek lutfunda bulunmuştu. Fakat Atatürk'ün ebediyete intikalinden kısa bir süre sonra yeni bir seçime giden İnönü, Atatürk'ün yakınları olan Fuat Bulca, Müfit Özdeş, Cevat Abbas, Recep Zühtü, Kılıç Ali Beyleri Halk Partisi mebus listesine koymadığı gibi, babamı da o günlerin yeni bir icadı olan ve bir kısım illerde uygulanacak «istişare listesi»nde denemeye tabi tutmayı uygun gördü. Bu, manidardı. Şayet babam, eskidenberi mebusluğunu yaptığı Bilecik'te mebus adaylığı oy'unu alamamış olursa, her halde kendisine «Ne yapalım? Bileciklilere kendini sevdirememişsin» diyecekti ve babamı da böylece ekarte edecekti. Bunlar, her yerde her dönemde görülen politika oyunları ve cilveleridir.

İstişare denemelerinin yapıldığı gün, babam evde idi. Çok sakindi. Ben de o gün evden hiç ayrılmadım. Akşam üzerine doğru idi, Bilecik mahreçli bir telgraf geldi : «Ellerinizden öperim. — İdare-i Hususiye memuru X.»

Babam bana sordu : «Bunun manası nedir?» «Baba, istişare seçimini kazandın. Tebrik ederim.» dedim. Babam güldü ve annemle oynamakta olduğu bezik partisine devam etti. Ertesi günü gazetelerde babamın, Bilecik'te öbür bütün adaylardan daha çok oy aldığını okuduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Demek bir gün önce telgraf çeken memur da babamı çok seviyormuş ki, duyurmaktan kendisini alamamış. Babama daha önce, hemşehrilik tevcih eden Bilecikliler bu soylu ve anlamlı jestleriyle de büyüklük gösteriyorlardı.

Babam tekrar mebus olup Ankara'ya gittiğinde İnönü'yü köşkünde ziyaret eder. Çünkü, Atatürk'ün ölümünden sonra Ankara'ya ilk kez gidiyordu. Paşa kendisini eskisi gibi, dostane karşılar. Bir süre Atatürk'ten konuşurlar. Bir ara gülerek «Mebus olamayacaksın diye korktun mu?» diye sorar. Babam da gülerek, «Paşam, ben anamın karnından mebus çıkmadım. Aksi de olsaydı hiç farketmezdi. Hele Atatürk öldükten sonra?» cevabını verir. İnönü, «Haklısın» der ve ekler : «Ben o gün, radyo başında istişareli olan Vilayetlerin neticelerini takip ettim. Senin de kazandığını duyunca sevindim.» Babam kendisine teşekkür eder. Gerek o gün gerekse ondan sonraki babamla konuşmalarında, İnönü Atatürk'ten söz açıldı mı o büyük adam için, «Velinimet böyle derdi.» «Şöyle yapardı» diye söz edermiş. Bunu her halde, Başbakanlıktan düştükten sonra Halk Partisi'nin yaptığı ilk toplantıda, babamın kendisinden düşüş sebebini anlatmasını istemesi üzerine, yaptığı uzun konuşmanın bir yerinde, «Atatürk benim velinimetimdir, çünkü eline bir lokma ekmek geçse yarısını bana verir» demesi dolayısıyla tekrarlıyordu.

Eski arkadaşlarına karşı vefa hisleri besleyen babam, onların mebus olmayışlarına çok üzülüyordu. Özellikle Kılıç Ali Bey kendisine her buluşmasında dert yandığı için üzüntüsü bir kat daha artıyordu. Paşayı, menkûp zamanında olduğu gibi şimdi ikbal döneminde de ara sıra ziyaret ediyor ve her defasında arkadaşlarının mebus olmaları ricasında bulunuyordu. Bu ricaları ilk zamanlar gülerek dinleyen İnönü, sonra suratını buruş-

Levent Şahverdi Arşivi

turmak suretiyle karşılamış ve nihayet bir gün, «Salih, artık onlar için bir daha ricada bulunma. Dinlemem» demiş.

Paşa demek ki, bıkmış. Yalnız onlardan değil, babamdan da. Çünkü, babam öldüğünde, cenazesine bir yaverini göndermediği gibi, bir çelenk de yollamadı. Ancak bir ay sonra, hanımefendi Ankara'da hemşireme taziyet ziyaretinde bulundu.

LONDRA'DAN GELEN FETHİ BEY'LE İNÖNÜ'NÜN GÖRÜŞMESİ

Atatürk'ün hastalığı sırasında Londra B. Elçisi bulunan Fethi Okyar Bey de Türkiye'ye gelmiş, eski arkadaşının hastalığı ile yakından alâkadar oluyordu. İkametinin uzamasının hükümet ve siyasi mahafilinde bir takım söylentilere yol açtığını babamdan dinliyorduk. Fakat o, Fethi Beye hak veriyordu. Çünkü kendisi büyük arkadaş sevgisinin hastalık nedeniyle, yüreğinde yarattığı derin acıları düşünüyor, Fethi Beyin de üzüntü ve endişe duyduğuna inanıyordu. İşte, o günlerde Fethi Bey hem Başvekil Celâl Bayar'la hem de Hariciye Vekili ile görüşmek üzere Ankara'ya gitmeye karar verir. Babam Fethi Beye Ankara'da kendi dairesinde kalmayı teklif eder. O da maalmemnuniye kabul eder. Bana bu hususta telefon eden babam, Fethi Beyi istasyonda karşılayıp dairesine götürmemi ve kendisine izaz ve ikramda bulunmamı tenbih etti. Ben de babamın dediklerini aynen yaptım. Daire kapısının önüne kapıcıyı da diktim ve her an emrine âmade kıldım. Sabahları da Bankaya gitmeden evvel uğruyor, bir emri olup olmadığını soruyordum. Çok sakin ve nazik bir zat olan bu eski başvekil her seferinde, «Hiç bir ricam yok. Teşekkür ederim, beni mahcup ediyorsunuz» demek suretiyle gönlümü alıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir Cumartesi günüydü. Mutat üzere uğradım. Biraz evvel banyo yapmış, sırtında ropdöşambrı bizim salondaki divanda bağdaş kurmuş istirahat ediyordu. «Buyrun Cemil Bey oğlum, oturunuz, ne var ne yok?» dedi ve babamla telefonla konuşup, konuşmadığımı, Atatürk'ten yeni bir haber alıp almadığımı da sordu. Ben kendisine cevaplar verirken telefon çalmaya başladı. Ahizeyi elime aldım. İsmet Paşa'nın Köşkünden arıyorlardı ve Paşa'nın Fethi Beyi ziyaret etmek istediğini bildiriyorlardı. Fethi Beyin müsaadesi ile telefondaki kimseye «Paşa hazretlerini bekliyorlar» cevabını verdim ve telefonu kapattıktan sonra oturmadım, «Beyefendi, müsaadenizle ben zatı alinizi daha fazla rahatsız etmeyeyim, zaten Paşa da gelecek» dedim. Fethi Bey gülerek, «Otur, otur, sen de kal; bir mahzur yok» dedi. Ben de bunun üzerine ister istemez kımıldamadım ve içimden, «Her halde bir düşündüğü var? Gitmemi istemiyor» dedim. Tecrübe sahibi siyasi adamların kafalarında dolaşan tilkiler ne kadar çok olursa olsun, kuyrukları birbirine değmez derler. Ogün acaba Fethi Beyin kafasında kaç tilki dolaşıyordu ki, bana gitme kal demişti. Çok geçmedi, İnönü yalnız olarak geldi. Kapıda kendisini ben karşıladım. Hatırımı sordu. Elini öptüm ve Fethi Beyin bulunduğu salona götürdüm. Fethi Bey ayaklarına çoraplarını bile giymemişti. Ayağa kalktı, bu kıyafette karşıladığı için özür dileyerek Paşa ile tokalaştı.

O devirde Türkiye'nin siyasi hayatında büyük roller oynamış ve birbirlerine rakip olmuş iki lider şimdi karşı karşıya oturmuş bulunuyorlardı. İlginç bir sahneydi doğrusu. Ben de onları dikkatle izliyor, neler konuşacaklar diye sabırsızlanıyordum. Henüz kahveler içilmişti ki, kapının zili çaldı. Bu defa gelen, Fethi Beyin Londra sefaretinde müsteşarlığında bulunan Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın oğlu Peyamcı Ali Kemal'in kayınbiraderi Se-

Levent Şahverdi Arşivi

dat Zeki Beydi. Tesadüfen Fethi Beyi ziyarete geliyordu. «Buyurunuz» dedim ve içeri aldım. İsmet Paşa'yı görünce şaşırdı. Hemen elini öptü. Siyasete dokunulmadı. Umumi Mevzular üzerinde tatlı tatlı konuşuldu. Sohbet bir ara Cumhuriyet Bayramlarında yapılan geçit törenlerine intikal etti. Daha mükemmel olabilmeleri için fikirler söylendi, hariçten misaller verildi. Galatasaray'da okuduğu bazı fizik kanunlarını unutmuş olan Sedat Zeki Bey, «Paşam,» dedi, «resmi geçitte askerler geçip gidiyorlar, mızıkanın sesi türibünlere neden sonra geliyor, bu da hoş olmuyor.» İsmet Paşa gülerek ona baktı ve bir Fizik hocası gibi ses ulaşma kaidesini etraflıca anlattı. Zeki Bey Paşaya, «Ben mektepte okuduğumuz bu kaideyi unutmuş gitmişim. Hatırlattığınız için arzı şükran ederim, efendim.» cevabında bulundu. Sonra hep beraber gülüşüldü. Daha bir müddet oturuldu. Paşa bir ara saatine baktı ve ayağa kalktı. Fethi Beye hitaben, «Çok oturmuşum bana müsaade.» dedi. Fethi Bey ile Sedat Zeki Bey kendisini kapıya kadar geçirdiler. Ben aşağıya kadar inerek otomobilinin kapısında uğurladım.

ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI VE KULİSLER

Atatürk'ün bir kaç zamandır ayakta geçirmekte olduğu menhus hastalığı onu 1938 senesi yaz aylarında Dolmabahçe Sarayında yatağa düşürmüştü.

Kendisini ziyaret etmekte adeta birbirleriyle yarış eden kralları, veliahtları ve tanınmış devlet ve ilim adamlarını kabul ettiği bu sarayda, şimdi yerli ve ecnebi doktorlar birbiri ardından onu muayene ediyor ve ona şifa vermeğe çalışıyorlardı. Bu, çok hazin bir tabloydu.

Bir çok tarihî hadiselerin cereyan ettiği bu eski fakat muhteşem sarayda artık matem havası esiyordu. Ve bu hava her geçen gün daha ağırlaşıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Çocukluğundanberi bu büyük adamı adeta taparcasına sevmiş olan babamın bütün neşesi kaçmış, bütün ruhunu ve benliğini ıztırap bürümüştü. Günün bir çok saatlerini sarayda geçiriyor, Atatürk'ün başında nöbet tutuyordu. Zaman zaman, arızi iyilikler olduğunda, ıztırabını unutur gibi oluyor ve ümide kapılarak bizlere müjdeler bile veriyordu. Ne çare ki, bunlar çabuk geçiyor endişeler yeniden baş gösteriyordu.

Atatürk'ün hastalığı boyunca âilesi efradı ve yakın arkadaşları ve Başvekilden başka kimseler yanına kabul edilmiyordu. Fakat sarayın misafir salonlarını devlet adamları, bir kısım mebuslar dolduruyorlar ve hastalık hakkında izahat alıyorlardı. Aynı zamanda siyasi kulisler de yapıyorlardı. Bir kaç defa babamla saraya ben de gittim ve bunları gördüm. Babamın anlattığına göre, zaman zaman da Atatürk'ün ölümü halinde bir takım alternatifler düşünen insanlar bir araya gelip kumpaslar kuruyorlarmış.

Çok büyük üzüntünün verdiği ıztırap içinde kıvranan babam, bütün bu olup bitenleri yüreği yanarak seyrediyormuş.

Atatürk'ün ölümünü müteakip kargaşalık çıkacağına inanıp korkanlar ve buna çare arayanlar da varmış. Babam bunlara da gülermiş.

Her devirde bu, böyledir. Mevki hırsı, menfaat hırsı insanları işte böyle durumlara düşürür. Koca Sultan Süleyman bile meşhur mısraında, «Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi» demekten kendisini alamamıştır. Piri fanî olduğu halde iktidar hırsıyla öz evlâdı, levent yapılı Şehzade Mustafa'yı gözleri önünde boğdurmak bedbahtlığına uğramıştır.

Tarih bir tekerrürden ibaret olduğuna göre, Atatürk'ün hastalığı günlerinde de bir takım insanlar çeşitli hayallere kapılmış, kafalarını kızıştıran hırsların ze-

Levent Şahverdi Arşivi

bunu olmuşlardır. Şayanı şükrandır ki, Atatürk'ün kurduğu esaslar sayesinde her şey normal koşullar altında neticelenmiş ve karanlık emeller peşinden koşanlar hüsrana uğramışlardır.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ VE BABAMIN KENDİNİ ÖLDÜRME GİRİŞİMİ

Atatürk'ün ölümüne takaddüm eden günlerde Ankara'da radyodan dinlediğimiz raporlardan kahroluyorduk. Son gecenin sabahında ümitsiz bir şekilde hazırlanıp bankaya gittiğimde, kara haberle karşılaştım ve beynimden vurulmuşa döndüm. Arkadaşlarla hep Atatürk'ten konuşuyor ağlaşıyorduk. Bir müddet sonra arkadaşlarım bana «Ne duruyorsun? Evine git. Bugün kimsede iş görecek hal yok» diyorlardı. Ben de cevaben «Eve gitsem ne olacak? Burada sizlerle avunuyorum.» diyordum. Onlar da mütemadiyen ısrar ediyorlardı.

Nihayet kalktım eve gittim. Kız kardeşim Sabiha çok perişan bir durumdaydı. Babamın da Atatürk'ün ölümünü müteakip sarayda kalbine kurşun sıkmış olduğunu söyledi. Ailemizin kederi bu haberle katmerleşmişti.

Bir yanda koca Atatürk ölmüş, öte yanda babam kanlar içinde yatıyordu. Bu ne demekti? Çok zor tahammül edilir bir kederdi.

Babamın yaşadığını, henüz Atatürk'ün çenesini bağlamış olan Operatör M. Kemal Bey tarafından hastahaneye kaldırıldığını telefonda söylüyorlardı. Fakat buna nasıl inanabilirdik?

O tarihlerde, trenden başka vasıta yoktu. İstanbul'a gitmek için, kız kardeşimle Tayyare Cemiyeti Başkanı Fuat Bulca amcamıza koştuk. Ondan medet umduk. Babamın çok eski bir arkadaşı olan bu zat, bu teessürlü gününde bize yardım elini uzakmaktan geri kalmadı. «Size bizim Cemiyetin bir uçağını vereyim. Fakat onun-

Levent Şahverdi Arşivi

la yalnız biriniz gidersiniz.» dedi. Ne yazık ki, bu uçak ikinci bir insan daha alamıyordu. Bu vaziyet karşısında hangimiz tercih hakkı kullanacaktı? Aramızda böyle bir günde kur'a da çekemezdik. Zaten matlup olan, biz iki kardeşin birlikte koşmamız, eğer yaşıyorsa, onu görebilmemizdi. Çarnaçar vazgeçtik. Fuat Bulca amcamıza elini öperek teşekkür ettik. Akşam trenini bekledik.

Ertesi sabah, İstanbul'a vardığımızda doğru hastahaneye koştuk. Babamız yaşıyordu. M. Kemal onu hemen ameliyat etmiş, kurtarmıştı. Fakat çok muztaripti. Manen de perişan bir durumda idi. Nasıl teselli edeceğimizi bilemiyorduk.

Daha o gün Saraya gittik. Hanım Hala diye hitap ettiğimiz Atatürk'ün hemşiresi Makbule Hanıma taziyette bulunduk ve Atatürk'ün ruhunu teslim ettiği oda yanındaki küçük salonda bayrağa sarılı olarak bir masa üzerine konulmuş ve iki subay nöbetinde katafalka götürülmek üzere bekletilen tabutu önünde ihtiram duruşu yaptık ve Allah'tan rahmet diledik.

BABAMIN ÖLÜMÜ

Hastahanede kaldığı günlerde dostlarından çok sayıda taziyet telgrafları, mektuplar ve hiç tanımadığı kimselerden de sempati yazıları alan babam üç hafta sonra bir ikinci ameliyat daha geçirdi ve bu sayede tamamen kurtuldu. Büyük keder, intihar, ameliyatlar zaten bir kaç senedir çekmekte olduğu kalp hastalığı onu canlı cenazeye döndürmüştü. Maddeten yaşıyor fakat manen ölmüş sayılırdı. Adeta bir boşlukta gibiydi. Dünyanın hiç bir nimeti onu tatmin etmiyordu. İkide bir, «Ben ölmeliydim. Böyle yaşamanın ne manası var?» diyordu. Atatürk'ün hasreti ve gittikçe artan kalp hasta-

Levent Şahverdi Arşivi

lığı, onu günden güne eritiyordu. Nihayet 1941 yılı 24 Nisan gecesi sabaha karşı Suadiye'deki evimizde hasta ve perişan kalbi durdu.

Biz üç kardeş Ankara'da oturuyorduk. İntihar vakasında olduğu gibi yine akşam treniyle yola revan olduk. İntihar günü az da olsa, içimizde bir ümit vardı. Çünkü «Belki daha ölmemiştir» diyorduk. Bugün, böyle değildi. Onun nâşını alıp Ankara'ya getirmeye gidiyorduk. Nitekim, ertesi günü cenaze merasimine Kadıköy'de çarşı içindeki Osmanağa camisinde başlandı. Babamı sevenlerin hepsi oradaydı. Sipahi Ocağı'ndaki Musevi ve Ermeni dostlarına kadar.

Askerî mızıkanın cenaze marşıyla alay harekete geçti. Deniz kenarı yolundan Haydarpaşa'ya doğru yürümeye başladık. Yolun bir yerinde o zaman Adliye Vekilliği yapan Fethi Okyar da iştirak etti.

İstasyon yakınında da Vâli, Polis Müdürü ve İstanbul kumandanı katıldılar. Camiden beri bizimle beraber yürümekte olan Merkez kumandanı Paşanın yanına yaklaşarak, aile namına teşekkür ettim. «Oğlum, dedi, teşekküre ne hacet. Biz hepimiz aynı ailedeniz.»

Haydarpaşa iskelesi önünde alay durdu. Burada yalnız askerler cenaze arabasına doğru ilerlediler ve babamın tabutunu elleri üstüne alarak merdivenleri dolduran insan kalabalığı arasından geçirdiler ve vagona yerleştirdiler.

Biraz sonra, Sıkıyönetim Kumandanı Ali Rıza Artukal Paşa geldi, vagonda üzeri çelenklerle örtülmüş bulunan babamın tabutunu selâmladı. Askerî bir ihtiram takımı ile hâzurun, trenin kalkışına kadar beklediler.

Hısım, akraba ve dostlarımızla hazin bir şekilde vedalaştıktan sonra, Ankara'ya hareket ettik.

Gecenin geç saatlerinde Bilecik İstasyonuna geldiğimizde Belediye Reisi, Halk Partisi reisi ile ileri ge-

Levent Şahverdi Arşivi

lenlerden daha iki zattan müteşekkil bir heyet bizi karşıladı. İçlerinden birisi Bilecik namına getirdiği bir çelengi bıraktı. Aile namına kendilerine teşekkür ettim. «Bilecik, babamın ikinci vatanıdır. Muhterem Bilecikililerin babamı ne kadar sevdiklerini biliyoruz. Son seçimdeki jestlerini de dâima şükranla yad edeceğiz. Babam öldü. Sizler sağ olunuz.»

Halk Partisi Reisi gözyaşlarını zaptedemiyor, ağlıyordu. Veda ederken, «O bizim de babamızdı. Ne yazık ki kaybettik...» dedi.

Babamın yıllarca milletvekilliğini yaptığı bu Vilayetin mütevazi istasyonunu arkada bırakarak karanlıklar içinde yolumuza devam ettik.

Asıl tören, ertesi günü Hacı Bayram Camisinde başladı. Öğle namazı bitmeden önce iştirak edeceklerin hepsi gelmişlerdi. Bu kalabalık arasında, Meclis Reisi Abdülhalik Renda'yı, Halk Partisi Genel Sekreteri Fikri Tüzer'i, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'i, Millî Müdafaa Vekili Saffet Arıkan'ı, mebuslardan Kâzım Özalp, Zeki Seyfi ve Pertev Paşalarla Recep Peker, Hasan Saka, İrfan Ferit, Şükrü Koçak, Edip Servet, Hamdi, Abdülhak Şinasi Rifat ve Falih Rıfkı Beyleri, Büyükelçilerden de Cemal Hüsnü, Yakup Kadri'yi seçebiliyorum.

Cemal Hüsnü, Yakup Kadri'yi görünce, «Aferin Yakup, seni burada görüyorum» dedi. Yakup Kadri de, «Söylediğin şeye bak? Salih'e mi gelmeyecektim?» cevabını verdi.

Cenaze namazı kalabalık bir cemaatle kılındıktan sonra, kıt'a kumandanı askerlere hareket emrini verdi.

En önde bir müfreze asker ve mızıka, onların arkasından da duhtelif makam ve zevattan gönderilmiş çok sayıda çelenkler, bunları takiben de babamın eller üstün-

Levent Şahverdi Arşivi

de taşınan tabutu. Onun arkasından da cenazeye iştirak edenler kafilesi ve gene askerler geliyordu. Alayın etrafını da asker ve polis kordonu sarmış bulunuyordu. geçtiğimiz caddenin her iki tarafında da kesif bir halk kalabalığı vardı. Bu kalabalığın büyük bir kısmı muhakkak ki, Eski Seryaver babamın şahsında, Atatürk'e olan sevginin ve saygının tezahürü ve ifadesiydi.

Cenaze marşına ayak uydurarak aheste bir yürüyüşle Belediye önüne kadar gelindi. Burada merasim bitiyordu. Tabutu cenaze arabasına yerleştirdikten sonra, kardeşimle hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladık. Pertev Paşa yanıma sokuldu elimi sıkarak, «Oğlum,» dedi. «Böyle bir baba ile iftihar ediniz.» Ak saçlı Paşanın bu teselli verici sözünden çok duygulandım. Kendisine gözlerimden yaşlar akarak teşekkür ettim. Bu ara Başvekilin Hususi Kalem Müdürü Hasan Şükrü Adal, kendisini bana tanıttı ve cenazede Başvekili temsil ettiğini söyleyerek taziyede bulundu.

Otuz üç otomobil ve iki otobüs dolduran bir kafile halinde Şehitliğe ulaştık. Babamın vasiyeti üzere, ebedi yuvası olacak mezarı 1937 yılında burada toprağa verdiğimiz dayım Nuri Conker'in hemen arkasında, tıpkı bahçeleri birbirine karışan iki komşu evi gibi.

Yer üstünde son nefeslerine kadar birbirlerini seven, sayan bu iki arkadaş, şimdi toprak altında gene yakın yakına bulunuyorlar. Ve onlardan daha ileride tarihî Ankara'nın egemen bir tepesindeki kabrinde uyuyan büyük arkadaşları Atatürk'ün yakınında yatıyorlar. Babamın Atatürk'le anıları bölümüne geçmeden önce, kendi anılarımı şu sözlerle bitirmek istiyorum :

Eğer ruhlar yaşıyorsa, bu sevişen iki arkadaşın ruhları da o gün birbirlerine sarılmış olarak Atatürk'ün huzuruna koşmuşlardır. Anılarına sonsuz şükranlar, saygılar sunarım. Rahat uyusunlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Dördüncü Bölüm :

BAŞYAVER SALİH BOZOK'UN ATATÜRK'LE İLGİLİ ANILARI

HATIRALARIMA BAŞLARKEN...

Uzun yıllar yanlarında ve yakınlarında bulunduğum büyüklerimizin resmi ve hususi hayatlarına ait bildiklerimi, gördüklerimi ve aralarında geçen bazı hadiseleri kendi tarafımdan hiç bir fikir ve mütealada bulunmadan olduğu gibi kaydederek tarihe karşı bir hizmet ifa etmek isterim. Elimde mevcut olan vesikaları da buradaki yazılarımla birlikte çocuklarıma değerli bir miras olarak terkedeceğim. Bu satırları yazarken 60 yaşına girmiş bulunuyorum. Atatürk'ün sayesinde her türlü saadete nail olmuş bulunduğumdan millet ve memleketimin saadet ve selâmetini dilemekten başka hayatta hiç bir emelim kalmamıştır. Binaenaleyh vesikalara istinad ettirerek yazmak istediğim hatıratımı okuyacak olanların yazılarımın samimiyetinden emin olmalarını her şeyden önce rica ederim. 1.1.941.

Salih Bozok (Bilecik Mebusu)

Not : 1.1.941 tarihinde bu satırları yazan babam 25 Nisan 941 tarihinde gözlerini hayata kapadı. Cemil Bozok.

Türk Inkılâbının (Devriminin) tarihini yazmak gelecek nesle düşen bir vazifedir. Ancak bugünkü neslin de mühim bir vazifesi, esaslı bir mükellefiyeti vardır. Her vatandaş inkılâp tarihini alakadar eden bütün malumatını tarafsızca bir hisle tesbit etmeli, tarihi vesikaları, gelecek neslin çocuklarına terketmelidir. Atatürk'le birlik-

Levent Şahverdi Arşivi

te geçirdiğim müstesna ve şerefli günlerin hatıralarını yeniden yaşamak ve tatmak için bu vazifeyi, elimden geldiğince yapmaya çalışacağım. Inkılâbımızın siyasi askeri ve içtimai hareketleri yıldırım süratiyle birbirini kovaladı. Bu hareket ve hadiselerin basit bir görüşle tesbit etmeğe imkân yoktur. Çünkü bunlardan herbirinin esaslı bir tetkike lüzum gösteren tarihi hususiyeti ve menşei vardır. Şüphe yok ki Türk Inkılâbının bayrağını taşıyan Atatürk, o inkılâbın ruhunu, prensiplerini de nefsinde, işlerinde, mazisinde (geçmişinde) ve alelumum hayatında taşıyor. Bu itibarla Atatürk'ün hayatına, onun daha genç bir zabit iken yaptığı mücadelelere ait en küçük tafsilatın, inkılâp tarihi noktasından büyük bir ehemmiyeti vardır. Atatürk'ün el yazısı ile yazılmış bana veya başkalarına gönderilmiş öyle mektuplar, muhtıra ve raporları vesikalar var ki onları bizzat kendileri bile ancak yeniden okuduktan sonra hayırlatabildiler. İnkılâbımız bir tesadüften veya vaziyetin icabından değil, yıllardan beri düşünülerek varılan karardan doğmuştur.

Bundan yıllarca önce bana veya benim alâkam bulunan bazı arkadaşlara gönderilmiş olan bu mektupları bu güne kadar mukaddes bir emanet gibi sakladım. Ben Atatürk'ü daha genç bir zabitken (subayken) bugün herkesin onu Atatürk olarak takdir ettiği derecede sevmiş ve onun kudretine iman etmiştim. Bu kanaat ve imanımı kendisine daha o tarihlerde yazdığım mektuplarda ifade etmiş bulunuyorum.

Sözünü ettiğim mektup ve vesikaların bende pek acı bir hatırası vardır. Mütarekenin ilk yıllarındaydı. Atatürk henüz Anadoluya geçmişti. Mill' hareket başlamıştı. Anadolunun sinesinde çalışan Atatürk'e söz dinletemeyen Sultan'ın hükümeti ve onun yardakçıları İstanbul'da ona yakından ve uzaktan nisbeti (yakınlığı)

Levent Şahverdi Arşivi

olan herkese eziyet ederek hırslarını, kinlerini yatıştırmak istiyorlardı. Bir aralık benim de evimi basmışlar, evrakımı almışlar ve beni Bekirağa bölüğünde hapsetmişlerdi. O hükümetin icraatında sebep ve adalet aramak faidesizdi. Kendi nefsimi hiç de düşünmüyordum. Evde korku ve heyecan içinde bıraktığım aileme, çocuklarıma acıyordum. Fakat onlardan daha çok acıdığım şey, evimin aranması neticesinde bütün evrak ve vesikaların hainlerin eline geçmesi olmuştu. Çok sürmedi, talih bana güler yüz gösterdi: Ferit Paşa kabinesi düştü. Ben de Bekirağa Bölüğünden çıktım. İlk işim, çalınan evrakımı aramak oldu. O tarihte Harbiye Nezareti başyaveri sonra da Cumhuriyet ordusunun en mümtaz (seçkin) bir ordu kumandanı olan Salih Omurtak Paşa'nın delâletiyle, birkaç mektup müstesna, bütün evrakımı geri almaya muvaffak oldum.

SELÂNİK'TEKİ HAYAT VE KOLAĞASI MUSTAFA KEMAL

Hatıralarıma (1910 yıllarından başlıyorum.

1909-1910 tarihinde Selânik'te müstesna bir hayat ve faaliyet hüküm sürüyordu. Bu hayatın müspet cephesi de, Meşrutiyet'i takip eden aylar ve hatta yıllar içinde Rumeli'yi kaybetmek, hele Selânik'i yadellere bırakmak hiç bir Türk vatanperverinin hayaline sığacak bir şey değildi. Bu aldanış, bir gaflet eseri miydi, yoksa hayatın ve politikanın icaplarını bilmemekten mi neşet ediyordu. Her halde o neticeden, bizim neslin günahtan, mesuliyetten kurtulmasına imkan yoktu. Nihayet gaflet ve cehalet bir mazeret sayılamaz. O zamanlar bizim aldandığımız nokta şu idi. Biz zannediyorduk ki Meşrutiyet bir gayedir. Bu gayeyi istihsal ettikten sonra yapılacak bir şey kalmamıştı. Vakıa, Meşrutiyet inkılâbı

Levent Şahverdi Arşivi

(İkinci Mevrutiyet devrimi : 1908), umunün heyecanı içinde muvaffak olmuştu, fakat onu takip eden hırs, kin ve taassup ateşi de memleketi anarşiye, inkıraza (çöküntüye) götürüyordu. Hiç kimse tehlikeyi görmüyordu. Bu tehlikenin farkında olanlarsa mücrümane bir kayıtsızlık (suçluca bir ilgisizlik) içinde sadece hadiseleri bekliyorlardı. İttihat ve Terakki'nin, inkılâbın (1908 devrimi) ve bilhassa mesuliyetin merkezi olan Selânik, her gün İstanbul'dan gelen yeis verici haberler karşısında kuvvetinden bir kısmını kaybediyordu. Vatandaşlar arasında, karşılıklı bir emniyet kalmamıştı. Halkın hükümete itimadı hükümetin de halka hürmeti yok olmuştu. Ortalığı umumi bir yeis kaplamıştı. Hiç kimse politikacılardan artık bir şey beklemiyordu. Umumun ümidi, kendisi «Nigehban-ı Meşrutiyet» (Meşrutiyetin koruyucusu) ünvanı verilen orduda idi. Acaba vatanın bu elim vaziyeti önünde ordu nasıl bir vaziyet alacak nasıl bir istikamet takip edecekti? Yazık ki, büyük kumandanlarda heyecan, faaliyet ve ateş namına hiç bir şey yoktu. Hipsi bedbin ve mütevekkil, hadiseleri bekliyorlardı. Onların bu bekleyiş vaziyetleri biraz da maziye Meşrutiyet'ten önceki saltanat devrinin sahte yaldızlarına karşı bir nevi hasret ifade eden manalar da seziliyordu. Askerliğin teknik ve tatbikat cihetleri noksandı, istibdat devrinin ihmal ettiği bu noksanları gidermek, (ikinci) Meşrutiyet inkılâbının belli başlı vazifelerinden birini teşkil etmeliydi. Halbuki bu cihete ehemmiyet veren yoktu. Bazı garnizonlardaki mevzii faaliyetler, bazı mümtaz kumandan ve zabitlerin himmeti ile oluyordu. Bu faal garnizonlardan en önemlisi Selânik'teydi. Oradaki kıtalara sık sık manevralar yaptırılıyor, atlı zabitan gezileri tertip olunuyor, harp oyunları yapılıyordu. Bütün bu faaliyetin dimağı ve mihveri Erkân-ı Harbiye Kolağası Mustafa Kemâl

Levent Şahverdi Arşivi

Bey idi. Mustafa Kemâl, muhitte, ordu zabitleri arasında pek müstesna bir muhabbet ve itimat kazanmıştı. Onun yalnız askerlik sanatında değil memleketin umumi işlerinde de derin bir vukufa malik olduğu görüşlerinde ve düşünüşlerinde tam bir isabet bulunduğu umum tarafından tasdik olunuyordu. Mustafa Kemal'in bu tefevvukunu, şefleri de inkar etmiyorlardı. Bunun içindi ki talim ve terbiye işlerinde, manevralarda harp oyunlarının idaresinde, Erkan-ı Harbiye seyahatlerinde rütbesinin küçüklüğüne rağmen onu daima harekât müdürü yáparlardı. Mustafa Kemâl her vaziyetten ve vazifeden muvaffak ve binaenaleyh biraz daha kuvvetli olarak çıkıyordu. Deniz kıyısında Yonyo veya Kristal gazinolarında oturduğu masanın etrafı hemen daima onun tatlı sohbetlerinden istifade etmek isteyen büyük küçük rütbeli zabitlerle dolar, bu konuşmalar memleketin ve ordunun istikbaline ait tasavvurlara zemin teşkil ederdi. Onun daha o günlerde anlattığı ve dilediği şeyler bugün kavuştuğumuz idarenin esaslarından başka bir şey değildi. Kolağası Mustafa Kemâl Bey'in her zaman ve her yerde hiç bir endişe ve mülâhazaya tabi olmaksızın ortaya attığı cesurane fikirleri dinleyecek kadar nefsinde kuvvet bulamayanlar, onun konuşmalarından onun muhitinden kaçmayı tercih ederlerdi. Bu gibi adamlar söylenen sözlerin Merkez-i Umumiye (İttihat ve Terakkinin Genel Merkezine) veya Harbiye Nezaretine aksedebileceğini düşünerek korkarlardı. 1908 İnkılâbı'nın muvaffak olmasında birinci derecede ordunun tesiri olmuştu. İnkılâbın ilk günlerinde ordu zabitlerinin İttehat ve Terakki Cemiyetine dahil olması tabii görünmüştü. Çünkü o zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasi bir fırka (parti) olmaktan çok, memleketi istibdat idaresinden kurtarmaya memur vatani ve millî bir heyetten ibaretti. Memlekette siyasi fırkalar, siyasi

Levent Şahverdi Arşivi

cereyanlar, siyasi ihtiraslar doğduktan sonra elbette ordunun bu vaziyeti idame edilemezdi (sürdürülemezdi). Ordunun siyasi bir fırka ile alakasını idame etmeye çalışanlar, bile bile hem orduya hem memlekete fenalık ediyorlardı. Herhalde ordunun, memleket müdafaasına matuf (savunmasına yönelik) olan saf ve nezih faaliyet sahasına çekilmesi lazımdı. 1327 (1911) yılında ordunun Cemiyet'ten (İttihat ve Terakki'den) ayrılıp ayrılmaması etrafında iki cereyan vardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisi ordunun ayrılmasını kendi mevcudiyeti için bir felaket sanıyordu. O orduya istinad ederek (dayanarak) kuvvetini idameye (sürdürmeye) taraftar bulunuyordu. Halbuki ordunun içinde ve dışında mühim bir zümre ordunun behemahal (kesinlikle) ayrılmasını ve bunun için asla vakit geçirilmemesini istiyordu. Ayrılmaya taraftar olan zümrenin başında Mustafa Kemâl Bey bulunuyordu.

Mustafa Kemâl Bey, Meşrutiyet İnkılâbı'nın başlangıcında ve inkılâp mücadelesinde İttihat ve Terakki dışında kalmış bir unsur değildi. Kendisi de bu Cemiyet'in sonradan iltihak etmiş bir azası (üyesi) değil en sıkı devirlerinde çalışmış hakiki müessislerinden (kuruculardan) biri idi. O ordunun Cemiyet'ten ayrılması lüzumuna kani olduğu güne kadar Merkez-i Umumi ile irtibatını muhafaza etmiş, milletin çıkarlarına uygun olan icraata müzaheret eylemişti (yardımcı olmuştu). Nihayet onun vaziyetini çevrede kazandığı hürmet ve itimadı istirkaba (kıskanmaya) başladılar. Bundan başka Mustafa Kemâl ordunun, Cemiyet'ten alakasını kesmesi icap edeceğine dair olan kanaatini her toplulukta ve her muhitte tekrardan geri kalmıyordu. Orduyu siyasetten ayırmak ve onu devrin icap ettirdiği fenni tekâmülat (gelişmeler) ile kuvvetlendirmek ona bir ideal olmuştu. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi, kendisi

Levent Şahverdi Arşivi

için hayati bir mesele telakki ettiği (saydığı) bu işi basit bir karar ile halletmek istemedi. Müsbet veya menfi kararın mutlaka bir kongre tarafından verilmesini iltizam etti. Şüphesiz kongreye gelecek azanın kendi fikirlerine taraftar olanlardan intihap edilmesine (seçilmesine) de ihtimam eyledi. Mustafa Kemâl Beyin kongreye murahhas (yetkili üye) olarak iştirakine engel olmaya çalıştı. Fakat bütün bu tertibat, Mustafa Kemâl'in kongre kürsüsünden kuvvetli kanaatini saf ve nezih müdafasını yapmaya engel olamadı. En nihayet kongre Mustafa Kemal'in talakatı ve mantıkı karşısında kararını verdi :

«Ordu ittihat ve terakki cemiyeti ile olan alakasını kesecek.» Yazık ki, Mustafa Kemâl Bey'in bu mücadeledeki samimiyetini Merkez-i Umumi anlamamıştı. Artık Mustafa Kemâl'in vücudu, Cemiyet'in varlığı için muzur görülüyordu. Onu zale etmenin çaresini aradılar. Aleyhinde suikast tertip ettiler. Ve ona kurşun attılar. Bereket versin ki bütün bu caniyane tertipler muvaffakiyetsizliğe uğradı. Çünkü talih Türk milletinin halas (kurtuluş) inkılâp (devrim) tarihinde ona büyük roller saklamıştı. Onun yaşaması mukadderdi. Çünkü fıtrat (yaradılış), birkaç yıl sonra uçuruma giden memleketi kurtarmaya O'nu memur etmişti. Onun için o alçak kurşunlar boşa gitti. Kolağası Mustafa Kemâl, bugünkü Cumhuriyet ve Atatürk devrini açmak imkanını bulmak için o badireden sağ ve salim çıkmıştı.

327 tarihinde Erkan-ı Harb Kolağası Mustafa Kemâl Bey hem Selânik'teki kolordu Erkan-ı harbiyesinde (kurmayında) hem de 38. alay kumandanlığında vazife görüyordu. 38. piyade alayı kumandanının faaliyeti sayesinde talim ve terbiye itibariyle bir nümune (örnek) kıtası bir nümune mektebi olmuştu. Çok vazifeleri olmayan, faal kıtalarda bulunmayan genç zabitler, bu ala-

Levent Şahverdi Arşivi

yın manevralarına, talimlerine, derslerine iştirak ediyorlar, mümtaz (seçkin) kumandanının orduda şimdiye kadar görülmemiş bir tarzdaki ilmî ve ameli (bilimsel ve uygulamalı) derslerinden istifadeye can atıyorlardı. Mustafa Kemâl Bey, bu zabitlerle de ayrı ayrı alâkadar olur, müşküllerini halletmeye çalışırdı. O tarihte Hadi Paşa (Sevr Andlaşmasını imzalayanlardandı), Ordu Müfettişi Hasan Tahsin Paşa (Seâniği Yunanlılara teslim eden) kolordu kumandanı, 1313 (1907) Yunan muharebesinde adını işittiğim Enver Paşa da fırka kumandanıydı. Mersinli Cemâl Bey (Cemâl Paşa) da müfettişlik (komutanlık) erkan-ı harbiye reisiydi (kurmay başkanıydı).

BECERİKSİZLİKLERDEN KURTARMA ÇALIŞMALARI VE BİR İHBAR

Türk zabitlerinin, Türk askerlerinin kahramanlığı dillere destandır. Şüphesiz Türk Ordusunu dünyanın en cesur ordusu saymakta mübalağa yoktur. Bunu yalnız biz Türkler iddia etmiyoruz, bütün dünya bu hakikatı itiraf ediyor. Ancak bu mümtaz orduya kumanda edebilecek adam ister. Onun meziyetlerinden, kahramanlıklarından istifade etmesini bilecek kumandan ister. Türk Tarihindeki bunca maglubiyetlerimizin mesuliyetini askerlerimize, zabitlerimize affetmekte isabet yoktur. Bütün günah onlara kumanda etmesini bilmeyen cahil kumandanlarındır. Türk ordusu iyi bir kumanda altında bulundukça daima muzaffer olmuştur. Tarihin şehadeti (tanıklığı) böyledir. Mustafa Kemâl Bey, Türk ordusunun kumanda vaziyetini pek zayıf buluyordu. Ordunun başında bulunan büyük kumandanlarda ne askerlik sanatının istediği vasıflar (nitelikler) ne de nazari ve ameli malumat (bilgi) mevcut değildi. Türk ordusunun ku

Levent Şahverdi Arşivi

manda heyeti ile büyük devletlerin değil, hatta Balkan devletleri ordularının kumanda heyetleri arasında yapılacak bir mukayese insanı ümitsizliğe götürüyordu. Halbuki Türkiye'nin vaziyet ve istikbali bir tehlike arzediyordu. Meşrutiyet'in ilanından sonra devletin idaresine ve ordumuzun teşkilatına yeni bir nizam verece-ğimize hükmeden balkanlılar, son zamanlarda faaliyetlerini, hazırlıklarını artırmış bulunuyorlardı. Belli ki ilk fırsattan istifade edeceklerdi. Ne yazık ki askeri ve mülki yüksek mahafilde (çevrelerde), ne bizdeki noksanı ne de hududumuzun ötesinde cereyan eden faaliyetin manasını anlayan kimse vardı. Keskin ve zehirli bir politika havası halkın asabını germiş bütün faaliyet küçük politika manevralarına münhasır kalmıştı. Memleketin ve hatta inkılâbın yegane müdafaa kuvveti olan ordu, ehliyetsiz kumandanlar elinde fena bir akibete mahkum bulunuyordu. Mustafa Kemâl Bey bu hakikatları açıktan açığa söylüyor ve ekseriya bu tenkitlerini bizzat büyük kumandanlara karşıda aynı açıklık ve acılıkla tekrardan geri kalmıyordu. Mustafa Kemal Bey, bir aralık orduyu gençleştirmek, kumandanlıkları aciz ellerden kurtarmak orduya ilim ve sanat aşkını aşılamak gayesiyle gizli bir cemiyet teşkil etti. Maksadı bu cemiyetin teşkilatı vasıtasıyla fikirlerini yaymak ve bir defa bu kanaatlarını kabul ettirdikten sonra vaziyetin icabatına göre hareket geçmekti. Cemiyetin ilk idare heyetinde (yönetim kurulunda) Nuri Bey (Nuri Conker), Fuat Bey (Fuat Bulca), Rasim Bey (Bilecik mebusu), Mahmut Bey (Mahmut Soydan), Topçu Hamdi Bey bulunuyorlardı. Cemiyetin teşkilatına başlandı. Fakat bu teşkilat bitmeden Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'dan gelen bir telgrafnamede «Mustafa Kemâl Bey'in acilen İstanbul'a izamı» (yollanması) emrediliyordu. Bu akibet birçoklarını hayrete düşürmedi. Çünkü Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Kemâl Bey'in Selânik'teki faaliyeti, Selânik'teki kıtaat (askeri birlikler) üzerindeki nüfuzu bazılarını korkutuyordu. Bir hadiseye meydan vermeden onu Harbiye Nezaretine şikayet etmişler, buradan aldırılmasını istemişlerdi. Kendisi bu tertibatın manasını tamamen anlamış ve hatta nereden geldiğini de bulmutu. İstanbul'a gideceği gün ben de istasyonda bulunuyordum. Teşyi edenler (uğurlayanlar) arasında o zaman müfettişlik erkân-ı harbiyesinde bulunan Miralay Garip Mustafa Bey de vardı. Mustafa Kemâl Bey bir aralık bu zata sordu :

«Mustafa Bey, beni niçin İstanbul'a çağırıyorlar?»

Garip Mustafa Bey sadece «bilmiyorum» dedi. Bunun üzerine Mustafa Kemâl Bey asabi bir tavırla şu sözleri söyledi : «Mustafa Bey, Mustafa Bey, sizin bilmediğiniz şeyi ben çok iyi biliyorum. Beni jurnal eden Cemal Beyden başka kimse değil. Fakat ona Mersinli Cemal derlerse bana da Selânikli Mustafa Kemal derler. Elbette bir gün görüşür hesaplaşırız!»

Trene bineceği sırada kulağıma eğilerek şu sözleri söyledi : «Arkadaşlara söyle, sakın meyus olmasınlar, çalışmakta devam etsinler. İnsan çalışmaya karar verdikten sonra yerin ve zamanın ehemmiyeti yoktur. Ben İstanbul'da da aynı ısrarla çalışacağım.

İSTANBUL'A GİDEN M. KEMÂL'DEN İLK HABERLER

Mustafa Kemâl Bey İstanbul'a gideli birkaç gün olmuş henüz kendisinden haber alamamıştık. Halbuki oraya gider gitmez bize kendi vaziyetini ve muhitin halini yazacaktı. Kendisine İstanbul'da fena muamele yapıldığına dair ağızdan ağıza bazı rivayetler de dolaşıyordu. Fakat ben bunlara ihtimal vermiyordum. Çünkü onun kendisini şuna ve buna ezdirecek bir yaradılışta olmadığını biliyordum. Herhalde o rütbesinin küçüklü-

Levent Şahverdi Arşivi

güne rağmen bulunduğu dairede büyük vaziyetini alacak ve kendisini ister istemez saydıracaktı. Merakımız çok sürmedi. Kendisinden şu mektubu aldım, 11 Eylül 1327 (1911) de :

Salihçiğim,

Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye 1. Şube'ye memur edildim. Başka hiç kimse bir kelime sormadı. Kimseden vaziyeti anlamak mümkün değil. Herkes birbirinden korkuyor. Abdülhamit devrinde olduğu gibi! Orduyu, memleketi kurtarmak için çok fedakârane çalışmak lâzım. Başka çare yok. İstanbul muhiti pek mülevves (pis), herkes menfaat-ı zatiyesinden (kişisel çıkarından) başka bir şey düşünmüyor. Bayramdan sonra mufassal (ayrıntılı mektup yazacağım. Nuri (Conker) oradaysa alâ, yok ise bu mektubu Üsküp'e gönder. Fuat (Bulca) geldi mi? Mehmet Ali, Rauf, İsmail ve arkadaşlara selam.»

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
(Genelkurmay)
1. şubeye memur
M. Kemâl

Mektupta adları geçen Mehmet Ali, Rauf, ve İsmail Hakkı Bey'ler Selânik'te küçük zabit mekteb-i heyet-i talimiyesinde (küçük subay okulu öğretim kurulunda) bulunan arkadaşlardır. Fuat Bulca da bizim bölük kumandanımızdı. Fakat o günlerde Vudina'da bulunan bazı zabit arkadaşları Mustafa Kemâl Bey'in teşkil etmiş (kurmuş) bulunduğu Cemiyet'e kaydetmek ve cemiyetin maksadını onlara anlatmak üzere Budina'ya gitmiş bulunuyordu. Nuri Conker de Üsküp'teydi. Mustafa Kemâl Bey'in gönderdiği bu mektuptan 10 gün sonra şu mektubu aldım :

Levent Şahverdi Arşivi

Dâire, 22 Eylül 1327 (1911)

Kardeşim Salih,

Mektubunu aldım. Şam vapuruyla Trablus'a gitmekte iken, ilân-ı harp üzerine avdet ettirildik (geri getirildik). Şimdi İstanbul'dayım. Ve birinci şubeye devam ediyorum. Ahvâl sükûn peyda ederse Selânik'e görüşmek üzere geleceğim. Arkadaşlara, Fuat'a çok selâm. Mümkünse valideyi görüp müteselli et. Benim geçen ayın tayinatı kalmıştı. Bari onun valideye verilmesine Necati Bey vasıtasıyla delâlet et. Sana olan borcumu, kariben tesviye edeceğimi memul ederim (yakında öderim). Bana oranın ahvalinden bâhis mektup gönder. Gözlerinden öperim.»

M. Kemâl

Bu mektuba haşiye olarak da şu satırları ilâve etmişti :

«Fuat, sen de çalışmaya devamla beraber, arasıra valideyi de gör. Benim adresimi arkadaşlara söyle. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Şube 1. Gözlerinden öperim.»

Mustafa Kemâl Beyin mektubunda bahsettiği bana olan borcu 15 lira kadar bir para idi ki bunu Selânik'ten İstanbul'a giderken benden almıştı. *Çünkü kendisi hiç bir zaman paraya kıymet vermediği için aldığı maaşı bir iki hafta içinde arkadaşları ile birlikte sarfeder ve ayın nihayetine kadar parasız kalırdı.*

Ben mektepten çıktıktan iki yıl sonra evlenmiş bulunduğumdan idareli hareket ettiğim gibi babamdan miras olarak kalmış olan bir dükkânı da satmış bulunduğum için bankada biraz da param vardı. Mustafa Kemâl Beyin gönderdiği bu iki mektubun mütaleasından da anlaşılacağı veçhile o günlerde İtalyanlar harp ilân etmiş bulunuyordu. Trablus meselesi ortaya çıkınca Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Kemâl Bey oraya gitmeye karar vermiş, fakat İtalyanların harp ilânı üzerine bir müddet daha İstanbul'da beklemek mecburiyetinde kaldığını 4 Teşrinievvel 1327 (4 Ekim 1911) tarihinde Fuat'a (Bulca) gönderdikleri bir mektupta bildirmişlerdi. Mektup da şudur :

Urla Tahayyuzhanesinde, Rus Vapurunda
4 Teşrinievvel 1327

Kardeşim,

Bilirsin ki, Trablus meselesinin bidayet-i zuhurundan başlangıcından) beri oraya gitmek teşebbüsünden geri durulmadı. Bir defa Şam vapurunda 3 gece kaldıktan sonra döndürüldük, bundan sonra Tunus veya Mısır yoluyla gitmeye teşebbüs ettik. Harbiye Nazırı kat-ı ümid etmiş (umudu kesmiş olduğu için sarfınazar ettirdi. Bu defa Naci (Şair Ömer Naci'dir ki, Umumî Harpte tifüsten vefat etmiştir) ve daha bir iki kişiyle Mısır üzerinden hedefe yürümek üzere 2 Teşrinievvel 327) İstanbul'dan hareket olundu. Harbiye Nazırı da ister istemez muvafakat etti. Maksadımız ebedi bir saha-yı mücadele açmaktır. Muvaffakiyet Allah'tan Lüzum ve faide görürsem seni ve daha bazı arkadaşları da isteyeceğim. Şimdilik temin edilecek noktalar var. Benim ne olduğumu işâe etmeyin (duyurmayın). Daha bir müddet için valdeyi dahi haberdar etmeyin. Arasıra benim tarafımdan İstanbul'dan gelmiş gibi kendisine mektup gösterin. Eyüp Sabri seni veya Salih'i görecek ona ilmuhaberlerim ve borçlarım hakkında malûmat verdim. Ruşen ve Necati Beylere mahremane söyle (Ruşen Bey o zaman Selânik'te kolordu erkân-ı harbiyesinde bulunuyordu. Daha sonra Tütün inhisar idaresi idare meclisi âzası ve son zamanlarda da Elektrik Şirketi idare meclisi reisi olmuştur. Necati Bey de Redif taburu kumandanı iken kolorduda, levazımda bir vazifede idi). İlmu-

Levent Şahverdi Arşivi

haberlerimin 5. kolordu idaresinde kalması ve maaş ve muhassesatımdan (ödeneklerimden) borçlarım tasfiye olunmakla beraber kalanının valideme itası lâzımdır. Bunu Harbiye Nazırı da yazacak. Unutmazsa. Salih'e olan 5-10 lirayı da bu paradan tesviye etsin.

Mısır'a muvasalattan (varıştan) sonra sana malûmat ve adres vereceğim. Sen de bana yazarsın. Şayet sen bir tarafa gidersen senin namına mektupları alacak ve açacak bir arkadaş tayin edersin. Rasim, Hamdi ve ilâh... arkadaşlar ne âlemdedir? Vatanı kurtarmak için şimdiye kadar olduğundan ziyare gayret ve fedakârlık elzemdir. Endülüs tarihinin son sayfalarını okuyunuz. Faideli müsahabetlerinizde (söyleşilerinizde) bulunamadığıma teessür ederim. Beni unutmayın. Alaydaki arkadaşlara çok selâm, beraber yaptığımız talim ve terbiye programını takipte çok güzel netayiç vardır. Yorulmasınlar eski tembellikle hiç bir şey olmaz. Başka kâğıdım yok. Nuri'ye ayrıca mektup yazamayacağım. İstersen bu mektubumu aynen gönder. Veyahut bahisle bir mektup yaz. Ve o kıymetli kardeşimize de ki, benim için hatırası kalp ve vicdanından biran çıkamayan bir öz kardeş varsa Nuri'dir (Nuri Conker). Bu muzlim (karanlık) seferi onunla beraber yapmak isterdim. Allah nasip ederse saha-yı mücadelâtta (savaşımlar alanında) birleşiriz. Cenab-ı Hak takdir etmişse ahrette kavuşuruz. Salih'in gözlerinden öperim. Kalbinin vefasına vicdanının safft ve nezahatına medyun-u şükranım. Senin ve Salih'in Selânik'te bulunması valideye muavenet (yardım) etmesi benim kuvvet-i kalb ve tab'ımı tazif ediyor (güçlendiriyor). İstanbul'da bulunan Kerim Bey'e (Abdülkerim Paşa) mektup yazın. O zavallı oradaki mücadelede yalnız kaldı. Mektuplarınız ona kuvvet-i kalb verir. Allahaısmarladık Fuat'ım.»

M. Kemâl

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemâl Bey bu mektubu Fuat Bulca'ya göndermiş ve haşiye olarak da şunları yazmıştı :

«Haşiye : Salih ve sen yoksan, Lütfü Bey'e mahsus selâm ederim.»

(Lütfü Bey o sırada küçük zabit mektebi müdürüydü. Cumhuriyet döneminde de milletvekili olan Bekir Lütfü Beydir)

Bizim bir tarafa gitmiş olmamızı düşünerek ona da birkaç satır mektubuna ilâve etmiş :

«Fuat ve Salih efendilere tahmil ettiğim yorgunlukların deruhte edilmesini rica ederim. M. Kemâl»

Mustafa Kemâl Beyden bu mektuplar geldikten bir müddet sonra Nuri Bey bir gün ansızın Üsküp'ten Selânik'e geldi. Ve Trablusgarp'a gideceğini söyledi. Nuri Beye (Conker) beni de beraber götürmesini rica ettim. Fakat Nuri Bey buna muktedir olmadığını ve İstanbul'a gittikten sonra vaziyeti anlayarak kabil olursa beni aldıracağını vaadetti. Onun İstanbul'a muvasalatından birkaç gün sonra da Fuat Beyin hareketi hakkında bir emir geldi. Bana ait hiç bir şey bildirilmediğinden çok müteessir oldum. Fuat Bey de gittikten sonra Selânik'te yalnız kalmıştım. Artık her gün bu arkadaşlardan malûmat bekliyordum. Nihayet bir gün Nuri Beyden şu mektubu aldım :

İstanbul, 25 Teşrinievvel 1327

«Salihçiğim,

Pazar günü buraya geldim. Derhal daireye gittim. İşi anladım. Beni Mustafa Kemâl yazmış. Daha beş zabitin intihabının da (seçiminin de) tarafımdan icrasını ilâve etmiş. Halbuki bunlardan dördünü ben İstanbul'a gel-

Levent Şahverdi Arşivi

meden önce müracaat edenler meyanından (arasından) bil intihap (seçerek) göndermişler. Ben yalnız beşinciyi intihap eyledim ki o da Fuat'tır. Bu zabitlerin yüzbaşı olması şart kılındığından böyle olmak mecburi idi. Buna emin olmanı söylemeyi zait fazla) görürüm. Mamaa fih senin de adını verdim. İcabında çağırırlar. Ben bugün Hidivye postasıyla hareket ediyorum. Fuat da perşembe günü çıkacak. Mısır'da buluşacağız. Şimdilik vazifemiz erzak kollarının teminidir. Cümle ihvana (dostlara) selâm eder, senin gözlerinden öperim. Mısır'dan da mektup göndereceğim. Adres : Mühendis Nuri.»

Nuri Bey bu mektubundaki imzasında görüldüğü gibi hüviyetini gizlemek için mühendis namı altında seyahat ettiği anlaşılıyordu. Mustafa Kemâl Bey de gazeteci Şerif imzası ile mektup göndermeye başlamıştı. Nuri Conker'ın yukarıdaki mektubundan sonra İskenderiye'den hepsi mektup göndermişlerdi. Gönderdikleri mektuplardaki yazılardan evvelâ Mustafa Kemâl Bey, onu müteakip Nuri Conker'in ondan sonra da Fuat Beyin ayrı ayrı zamanlarda İstanbul'dan hareket etmiş olduklarını anlamıştım. Nuri Bey'in İskenderiye'den gönderdiği ikinci mektubu da şudur :

İskenderiye, 22 Teşrinisani 1327

«Kardeşim Salih,

25 Teşrinievvel 1327 (25 Ekim 1911) salı günü akşamı Galata rıhtımından hareket eden vapurumuz Midilli, İzmir, Pire limanlarına uğrayarak 30 Teşrinievvel 1327 pazar sabahı İskenderiye limanına vasıl oldu. Kolera korkusu ile 24 saat vapurda karantina beklettirildik. Ertesi günü zevalde (gün batımında) İskenderiye'ye çıktık. Birkaç gün burada kalacağım. Badehu (bundan sonra) seyahat projemin tatbikine şitaban olacağım. Buranın mevakiyi meşhuresini (ünlü yerlerini)

Levent Şahverdi Arşivi

ziyaretle asar-ı nafia ve medeniyesinin tetkikatından istifadeyi de unutmayacağım. Fuat Bey de dün geldi. Kendisinin geleceğinden haberdar değildim. Böyle gurbet elde en sevdiği bir arkadaşa kavuşmak insanı çok mahzuz ediyor. Burada bir hemşehri daha bulduk : Bizim Şerif Bey (Mustafa Kemâl Bey). Kendisinin evvelce buralara geldiğini biliyordum. Fakat burada bulacağımı tahmin etmiyordum. Zavallı burada hastalanmış, temdid-i seyahata muvaffak olamayarak hastahaneye yatmış. Şimdi tedavi olunmaktadır. Kendisini gördüm. Hastalığı ehemmiyetsizdir. Üç, dört güne kadar çıkacaktır. Beraber seyahata devam edeceğiz. Valdesine hastalığını yazmamış. Tabii duymaları iyi olmaz. Bu mektubumdan yalnız Ruşen Beyi haberdar edersiniz. Sadece o bilsin. Fuat Bey senin pek müteessir olduğunu söyledi. Her hali uzun boylu konuştuk. Bu seyahatta senin de bulunamadığına cidden müteessirim. Gerek izin almak ve gerek nakit hususlarında sana yardımım dokunamaması beni dilhun etmiş (içimi kanatmıştır.) Her zaman her yerde seni arıyoruz. Bunları bütün ciddiyet ve samimiyet-i kalbiyemle yazdığıma emin ol. Fuat'a dediğin ev bekçisi sözleri muhabbetimiz namına rica ederim. Bir daha ağzına alma. Böyle bir fikir hatırımdan geçmediğini yine o dünyalar kadar kavi ve vasi (engin) olan muhabbet ve kardeşlik namına seni temin ederim. Benim bu noktadaki fikrim sana oradayken söylediğim sözdür. Yani memleket ve millet muhabbet, fedakârlığı bahsinde ne aile, ne nevlât, ne hayat ve ne de istikbal (gelecek) bahis mevzuu olamaz. Ah Salih, bana Fuat için verilen selâhiyet iki misli olsaydı o zaman görürdün. Ben bunları yazmayı fazla görürüm. Fakat çok sıkılmış olduğunu anladım da onun için yazıyorum. Teskin-i gazap ve infial et. Bu çok sürmez, bize vücut ve afiyet lâzımdır. Ben sana bunları adeta arkadaşlık namına emrediyo-

Levent Şahverdi Arşivi

rum. Düşün ki dünyada her şey fanidir. Bundan sonra nereden ne vakit mektup yazacağımı kestiremem. Gözlerinden öperim.

Mühendis Nuri.»

Nuri Bey benim kayınbiraderim olduğu için Fuat Bey, Trablus'a gitmek üzere Selânik'ten ayrılırken kendisine şu haberi göndermiştim : «*Beni Selânik'te ev bekçisi olarak bırakacak olursanız çok müteessir olacağım; behemahal sizinle birlikte Trablus'a gitmemi temin etmelisiniz*» demiştim. Benim bu haberim üzerine Nuri Bey yukarıdaki mektubu yazıp göndermişti. Mustafa Kemâl Bey de şu mektubu yazmıştı :

İskenderiye, 2 Teşrinisani 1327 (2 Kasım 1911)

«*Hazret-i Salih,*

Seni de deraguş etmek çaresini bulamadığımız için meyusum. Lâkin zarar yok, kalplerimiz, fikirlerimiz bir olsun. Ben seyahatın bir noktasında hayvandan vurularak berayi tedavi (tedavi için) İskenderiye'ye geldim. İade-i afiyet etmek (iyileşmek) üzereyim. Gözlerinden öperim. Valideyi hastalığımdan haberdar etme. Birkaç gün sonra tekrar yola çıkacağım. Senin ve benim valdelerimizin ellerinden, hemşiremin de gözlerinden öperim. Bilcümle arkadaşlara selâm.»

Şerif (Mustafa Kemâl)

On beş gün sonra Mustafa Kemâl Bey'den şu mektubu da aldım :

İskenderiye, 15 Teşrinisani 1327 (15 Kasım 1911)

«*Ey Hazret-i Salih,*

Seferin ilk devresindeki mecruhiyeti (yara açılmasını) savdık. Şimdi 2. sefere çıkıyoruz. Bakalım Allah ne

Levent Şahverdi Arşivi

gösterecektir. İnşallah avdet nasip olursa size günlerce anlatacak hikâyelerimiz var. Surat-i mahsusada gözlerinden, validenizin de ellerinden öperim. Bizim valide acaba ne haldedir? Maaş alabildiler mi? Kuzum Salihçiğim Necati'ye söyle maaşlarımdan borçlarımı ket etsin (kessin). Avdette (dönüşümde) borç falan dinlemem. Kimbilir ne kadar züğürt döneceğim? Ruşen Beye ve diğer arkadaşlara ihtiramlar. Kendilerine mektup yazamayışımın sebebi adreslerinin nazarı dikkati calip olmasındandır.

Şerif.»

Vekayii (olayları) sırası ile takip edebilmek için birbiri ardına aldığım mektupları ben de sıra ile yazıyorum. Nuri Beyin 26 Teşrinisani 1327 tarihinde gönderdiği mektup da şudur :

«Kardeşim Salih,

İskenderiye'deki işlerimizi bitirmek ve levazım-ı seferiyemizi ihzar etmek için (gerekli malzemeyi hazırlamak) için iki hafta kaldık. 16 Teşrinisani 1327'de İskenderiye'den şimendiferle 5-6 saat zarfında Ebülhaccac istasyonuna geldik. Bu istasyon şimendiferin nihayet noktasıdır. 18 teşrinisani 1327 cuma, yani Bayramın 1. günü buradan atlara binerek garba (batıya) doğru yola çıktık. 8 gün mütemadiyen yürüdük. Eşyalarımız develerde yüklüydü. Yürüdüğümüz arazi Mısır dahilinde çöldür. Bugün hududu geçtik. Mısır'dan Bingazi toprağına geçmiş oluyoruz. Artık tehlike kalmadı. Buradan sonra iki günlük mesafede Resuldefne mevkiine gideceğiz. Sıhhatımız yerindedir. Gündüzleri, bazen de geceleri yürüyoruz. Geçtiğimiz yollarda meskûn mahal namına hiç bir şey yok. Tek tük bedevi arap çadırlarından başka bir şey görmüyoruz. Kaçak tarzında Mısır gibi ecnebi memlekette hareket ettiğimizden mevaki-i meskûneden (otur-

Levent Şahverdi Arşivi

ma yerlerinden) daima uzak bulunmaya mecbur idik. Geceleri çadırda yatıyoruz. Yemeğimizi kendimiz pişişiyoruz. Mustafa Kemâl'in fasulye ayıklamasını görmelisin. Ahçı başımız Fuat'dır. Resuldefne'den sonra Derne'ye mi yoksa Bingazi'ye mi gideceğiz, orada belli olacaktır. Bizim için kat'iyyen merak etmeyin. Bu gece hududu geçtiğimizden uzun gece yürüdük. Şimdi bir kuyu başındayız. Çadır kurup uyuyacağız. Bu mektubumu Mısır'a gitmekte olan bir Aarpla gönderdim. İskenderiye'den postaya verecektir. Allahaısmarladık.

Mehmet Nuri.»

Bu mektuba da Mustafa Kemâl Bey'le Fuat Bey şu satırları ilâve etmişler :

«*Merhaba, Fy Hazret-i Salih. . Arkadaşlara selâm.*
M. Kemâl.»

«*Gözüm, çöl hayatı pek de çekilirlerden değil. On gündür deve ile yürümekteyiz. Şimdi Sellom hizasına gelebildik. O guzelim Rumeli suları rüyama giriyor. Buradaki suların hepsi boza gibi. Hamdolsun sıhhattayız. Şimdi Defne'ye gideceğiz. Bilahare nereye gireceğimiz de orada taayyün edecektir. Arkadaşlara selâm. Gözlerinden öperim.*

Ahmet Fuat.»

Hududu geçmiş olduklarından doğrudan doğruya kendi imzalarını atmışlardı. 1 Kânunuevvel 1327 (1 Aralık 1911) tarihinde de Nuri Bey Defne mevkiinden şunları yazıyor :

«Salihçiğim,

İşte şimdi vaziyetimizden oldukça sizi haberdar edecek bir mektup yazıyorum. Ebülhaccac istasyonunda inerek atlara bindikten sonra 12 gün zarfında Defne'ye gel-

Levent Şahverdi Arşivi

dik. 2 gündür buradayız. Ebülhaccac'tan Defne'ye 370 kilometredir. Hududun 80 kilometre garbındadır. Sahile 2.5 saat mesafededir. Deniz görüoüyor. Düşman sefain-i harbiyesi (savaş gemileri) de sık sık dolaşmaktadır. Arasıra tevekkufla projoktör tenviratı yapmaktadır. Lakin karaya çıkamıyor. Veyahut çıkmak istemiyor. 12 gün zarfında hiç bir meskûn mahal görmedik. Ahali bedevi, meskenleri çadırdır. Yağmurdan dolma kuyularından başka su yoktur. Ağaç namına hiç bir şey yok. Dümdüz denize müşabih (benzer) cabeca (yer yer) fundalıkları havi çorak bir arazi. Ancak Defne'de bir ev bulabildik. Defne dahi bundan ibarettir. Burası büyük bir depodur. Külliyetli erzak gelmektedir. Mücahidinin ilk tevakkuf ve istirahat noktası da burasıdır. Yarın garba hareket edeceğiz. Buradan Tobruk'a gidiyoruz. 16 saat mesafededir. Orada Ethem Paşa vardır. Oradan da Derne'ye gitmek azmindeyiz. Tobruk'tan Derne'ye 6 gün kadar, Derne'de kalmazsak Bingazi'ye kadar temdid-i seyahat edilecektir. Şimdiden nerede kalıp çalışmaya başlayacağımızı kestirmek kabil değildir. Defne - Bingazi arası 500 kilometredir. Buraya gelince havadisler şekl-i hakikisini aldığı için oldukça noksana ve tadilâta uğramaktadır. Tobruk'ta şimdiye kadar hiç bir şey olmamıştır. Derne'de suların mecrasını tebdil etmek isteyen Araplara bir İtalyan taburuyla bir batarya hücum etmiş ise de pek kalil olan mücahidin-i İslâmiyye bunu kemâl-i şiddetle def ve tard etmiş. Düşmana 130 kadar telefat verdirmiş. Bingazi'de de 3 hücum yapılmış, ikincisinde 150 telefat verdirilmiş. Trablus'a dair bildiklerimiz sizin bildikleriniz kadardır. İhtimal ki şimdi siz daha fazla da öğrenmişsinizdir. Bugün Enver Beyden (Enver Paşa) 2 bağ fişek geldı. Dumdumlu olduklarından Harbiye Nezaretine gönderiliyor. Protesto edilecektir. Sellum'da 10, Defne'de 5-6, Tobruk'ta 8-9, Derne'de de 400

Levent Şahverdi Arşivi

kadar askerimiz vardır. Bingazi'de biraz fazla olsa gerek. Orada top da varmış. Mücahidin-i urban'ın (Arap mücahitlerinin) adedini toplandıkları zaman bile tayin etmek müşküldür. Silâhları, cephanesi pek kalil «bindiga» denilen «gıra» ve emsali şeylerdir. Mustafa Kemâl, Fuat beraber olarak çadırdayız. Mektup hepimizdendir. Bize göndereceğiniz mektupları İskenderiye'de Numro Selâse Sarayı nazırı Abdüllâtif efendi vasıtasiyle Derne havalisinde ..... diye gönderirsiniz. Gözlerinden öperiz.

Mehmet Nuri.»

Nuri Beyin Defne'den gönderdiği bu mektuptan sonra Mustafa Kemâl Bey Derne'den şu mektubu göndermiştir :

Ayn-ı Mansur Karargâhından
25/26 Nisan 1328 (1912) Gece saat 6.

«Kardeşim Salih'e,

Mektuplarınızda, gazetelerde bize ait hissiyatınızı musavver (betimleyen) satırları okuduğum zamanlar kalbimin pek amik (derin) hislerle çarptığını duyuyorum. Birkaç kardeşinizin, Bahr-i Sefid'i (Akdeniz'i) aşarak çöllerde uzun mesafeler katederek donanmasına dayanan alçak düşmanın karşısına çıkması ve buradaki vatandaşları deraguş eyleyerek (bağırlarına basarak) hayasiyetsiz düşmanı nokat-ı sahiliyeye (kıyı noktalarına) hapsetmesi şüphesiz sizi memnun eder. Fakat biz vatana medyun olduğumuz derecat-ı fedâkâriyi (fedakârlık derecelerini) düşündükçe bugüne kadar ifa edilebilen hizmeti pek naçiz (değersiz) buluyoruz. Vicdanımızdan gelen bir sada bize vatanın bu har (sıcak ve samimi afakını tamamen tathir etmedikçe gemilerimizin Tobruk, Derne, Bingazi ve Trablusgarp limanlarında tekrar lengerendaz (demir atmış) olduğunu görmedikçe ikmâl-i vazife etmiş sayılamayacağımız ihtar ediyor. Ve öyle his-

Levent Şahverdi Arşivi

sediyoruz ki, biz bu ihtar-ı vicdanî hükmünü kemâliyle infaz etmedikçe (yerine getirmedikçe) sizin bize istinad eden milletin arzusunu tamamen yerine getirememiş olacağız. Bilirsin ben askerliğin her şeyinden ziyade sanatkârlığını severim. Burada sanatın bütün icabatını tatbik edecek kadar zamana ve bu zamanın doğuracağı vesait ve vesaile (araç ve vesilelere) malik olunursa işte o zaman arzu-yu millete mutabık bir manzarayı askeriye bütün cihanın gözlerini kamaştıracaktır. Ah Salih, Allah bilir. Hayatımın bu güne kadar orduya nafi (yararlı) bir uzuv olabilmekten başka bir emel-i vicdani edinmedim. Çünkü vatanın muhafazası, milletin saadeti için, her şeyden evvel ordumuzun o Viyana surlarına süngüsünü saplayan ordu olduğunu dünyaya bir daha ispat lüzumuna çoktan kani idim. Bu kanaata ait emellerimin şiddeti, ihtimal beni pek ziyade ifrat perver göstermişti. Fakat zaman saf ve nezih dimağlardan sanih (doğmuş) olan hakayik-i fikriyeyi — kabulünden ihtiraz edilse dahi — tatbik ettirir. Bu gece Derne kuvvetlerimizin bütün kumandanları, zabitleri ile bir müsamere yapmıştır. Bu satırları çadırıma avdetimde yazıyorum. Bu güzel kalpli, kahraman bakışlı arkadaşlarımın, bu küçük rütbeli fakat düşmanı titreten büyük kumandanların samimi nazarlarında vatan için ölmek iştiyakını okuyordum. Bu tetebbu, dimağımda sizin, bütün Makedonya muhitinde tanıdığım arkadaşların, bütün ordumuzun kahraman evlâtlarının hatırasını canlandırdı. Kalbimde büyük bir hiss-i sürur ve gurur hasıl oldu. Ve arkadaşlarıma dedim : Vatan mutlaka selâmet bulacak. Millet mutlaka mesut olacaktır. Çünkü kendi selâmeti ni, kendi saadetini memleketin ve milletin selâmet ve saadeti için feda edebilen vatan evlâtları çoktur. Cümlenize selâm ederim, kardeşim.

Derne Kuvvetleri Kumandanı
M. Kemâl.»

Levent Şahverdi Arşivi

Nuri Bey'den de o günlerde Cabup'tan gönderdiği bir mektubun münderecatını enteresan gördüğüm için aynen buraya naklediyorum :

«16 Nisan 1328 (1912) de Cabub'a müteveccihen Derne'den hareket ettim. Sefer 14 gün sürdü. Maksad-ı seyahatı bildirmiştim. Refakatimde bir doktor ve Derne Kaymakamı bulunuyor. Şimdi Cabub'tayız. Ahmet Şerif'i bekliyoruz. Buraya 20 günlük yoldan gelecektir. Rivayete nazaran yola çıkmış, bu gidişle Ramazan'da da galiba buradayız. Çünkü iki ay kaldı. Burası yegâne ibadet mahallidir. Tarikat-ı Sünusiyye'nin mucit ve müessisi Sait Mehmet El Sünusi'nin türbesi buradadır. Türbe, metin ve sanatkârane yapılmıştır. Bir cami, bir medrese, müteaddid zaviye odaları ve 5-10 kadar da ev vardır. Cabub da işte bundan ibarettir. Ziraat ve ticareti yok. Etraf umumen kum. Suyu pek tuzlu ve kükürtlü olduğundan yemeği acı yapıyor. İçmesi insanı kandırmaz. Tuzlu olduğu için içtikçe hararet veriyor. Daima dudaklarımız birbirine yapışık. Çok da içildiği için yanoz tesirini haiz olan bu su bizi hergün ishaller içinde bırakıyor. Derne'de düşmanla mücadele ediyorduk, burada da su ve sıcaklarla... Bizim oraların buzlu suları, limonataları, gölgeli serin su başları, çağlayanları... İşte daima gözümüzden ayrılmayan, gözlerinizde tüten şeyler... Ramazanda da burada kalırsak çok iyi olacak... Teravih namazları her gece bir hatimle kılınırmış, öyle koyu bir ibadet devri geçireceğiz ki hem buranın namazı secdelerinde Sübhane Rabbi 33 kerre okunuyor. Orucu da tabiî bunun gibidir. Asıl mücahede ve riyazete iki ay sonra başlıyoruz demektir. Elbet bunda da muvaffak oluruz. Cabup mahall-i mübarekinde 3 yaşında kız çocukları bile sokağa çıkmazlar, âdet böyle. Dişi olarak doğanlar doğduğu yerde büyüyor ve orda ölüyor. Bu buraya mahsus. Ordugâhlarda kadın erkek biraradadır. 3 aydır di-

Levent Şahverdi Arşivi

şiyi çarşaf üzerinden dahi gördüğümüz yok. Öyle bir riyazet ki kendimi Aynaroz'da sanıyorum. Buradan başka bir yere gitmek lâzım gelse gideceğimiz yer mutlaka Cennet olacaktır.

Mehmet Nuri.»

Mustafa Kemâl Bey ve arkadaşları Derne'de müdafaa ile meşgul bulundukları sırada Rumeli'de de zabitan arasında bir halâskârlık (kurtarıcılık) meselesi çıkmıştı. Tayyar namındaki bir yüzbaşı arkadaşları ile dağa çıkmış ve hükümete bazı teklifatta bulunuyordu. Bunu Derne'de haber alan Mustafa Kemâl Bey mektupla benden tafsilat istedi. Kendilerine o zaman ordu köşkünde Abdülhamit'in dahilî muhafızlığında beraber bulunduğumuz Mahmut Bey (Soydan) ve Vasıf Bey (Malatya Mebusu) ile birlikte şu mektubu yazıp gönderdik :

«Muhterem ve Büyük kardeşimiz,

Son mektubunuzu alıncaya kadar Trablus için pek büyük ümitler ve sizler için pek derin tahassürler (özlemler) duyuyorduk. Hatta bu şiddet-i tahassür altında oraya gitmek için gönüllü yazılmıştık. Fakat bugün sizler için duyduğumuz bu tahassür yine göğüslerimizi hem daha şedid bir surette kabarttığı halde maateessüf (yazık ki) Trablus'un atisi (geleceği) hakkında beslediğimiz ümitler bu tahassüre refakat edemiyor. Sizin de yazdığınız gibi kesb-i zaaf eyliyor. Sebebi de memleketin bugünkü buhranıdır. Size bu mektupta da gene bu buhranın mahiyetinden bahsedeceğiz. Memleketi bugün sarsan buhran hakkında yazılan mektupları, gazeteleri alarak meselelerin mahiyeti hakkında oldukça esaslı bir fikir hasıl etmişsinizdir. Fenalık gittikçe artmakta, memleketin içindeki nifak ve fesat her gün daha ziyade alevlenmektedir. Bunların en fenası ise ordunun muhafaza-

Levent Şahverdi Arşivi

yı vahdet ve bitarafi edememesi, daha doğrusu ordu namına hareket eden bir zümre-yi kalilenin (az sayıda kişinin) el'an icrai faaliyetten geri durmamasıdır. «Halâskâr gurubu» namı altında toplanarak memleketin bugünkü buhranlarına (bunalımlarına) sebebiyet veren ve haddizatında zabitanın (subayların) yekûn-u hakikisine (gerçek toplamına) nazaran ancak bir damla kadar olan, yani heman 150 kişi mevcudunda bulunan «çete bugün tamamiyle hükümete hâkimdir. Bunlar Sait Paşa kabinesini düşürttükten, Meclis'i tehdit edip dağıttıktan sonra vatanın hâkim-i mukadderatı oldular. Biraz İttihatçı olan veya Halâskârların harekâtını takbih eden zabitleri birer birer değiştirmeye başladılar. Eğer bunlar Arnavutluk'taysa mevkii değil fakat dünyası tehdit ediliyordu. Görüce'deki Pogan Recep'i tanırsınız. Orada «başkım» amalinin yegâne muarızıydı. Zavallıyı Görüce'de pek feci bir surette şehit ettiler. Bunun gibi yüzbaşı Hayri'yi salben (asarak) idam, yüzbaşı Ziya Efendi adında diğer bir zat da meçhul şahıslar tarafından katledildi. İşte Halâskârların muarızları Arnavutluk'ta böyle bir akibet-i feciaya maruz. Fakat Arnavutluk gibi büsbütün hükümetsiz ve asi kıtada bulunmayanlar için bereket versin bu ölüm mükâfatı yok. Oralarda yalnız tebdil ile iktifa ediyorlar. İşte ordunun bugünkü feci vaziyeti budur. Atinin ne olacağı bilinemez. (Mamafih Arnavutluğun böyle kurşun ve bıçakla, kabinenin de bir suret-i idariyyede yani azil ve tebdil ile orduyu tasfiye hareketine başladıkları görülüp dururken atinin nasıl bir hal alacağını tasavvur etmemek imkânı da yoktur. Her nazar bu yolun nihayetinde dumanlı bir manzara arzeden istikbali görüyor ve anlıyor. Güya orduyu siyasetten menedeceklerdi. Hatta bunun için de bazı mülkiye hizmetinde bulunan askerleri çekeceklerdi. Hepimize de yemin ettirdiler. Antlarla, kasemlerle, siyasetten ay-

Levent Şahverdi Arşivi

rıldığımızı ilân ettik. Şuradaki garabete bakınız ki kabine bir taraftan bize yemin ettirdiği halde, diğer taraftan eski kabinenin askerin siyasetle iştigal etmemesi hakkında tanzim ettiği lâyiha-yı kanuniyeyi geri alıyordu. Men olunmak istenilen şeyler yemin ile değil kanun ile memnu olur. İdare-yi hükümette münhasıran yemine istinad etmek çocukların bile güleceği bir şeydir. İşte aziz ve muhterem kardeşimiz, ordu, senin tasavvuratına, o kadar büyük ümitler veren ordu, bugün pek talihsiz bir girye-yi iftiraka girmiştir. Size bugüne kadar ordunun ümidi, istikbali başında sırıtan çehre-yi meş'um ve menfurun nasıl bir mahiyette olduğunu yazmaya çalıştık. Siz bunlarla vaziyeti, vatanda zuhura gelen hadisatın mahiyatını pek güzel takdir edecek ve bizi nereye doğru götürdüklerini çabuk anlayacaksınız. Orduyu bugün bir batağa doğru sevkeden mülevves ellerden kim ayıracak? Onun ülvî ruh ve maksadını bazı hasis ve şahsi emeller için öldürmekten çekinmeyenbir kaç sefili ordunun daire-yi mahremiyetinden harice kim fırlatacak! Gerçi buna biz hepimiz çalışmaya vicdanen mecburuz. Fakat bizim içimizde ruh ve dimağ olacak bazı vücutlar var ki onların bugün aramızda bulunmamalarını pek şiddetle hissetmekte olduğumuz içindir ki bunları yazıyoruz. Onlar da sizlersiniz. Daha doğrusu sizsiniz. Biran evvel kavuşmamızı temenni ile sıhhat ve afiyetinize dualar ederiz.

Salih.»

Ben bu mektubu Selânik'ten Derne'de Mustafa Kemâl Bey'e gönderdiğim sırada Nuri Bey'den de Cabup'tan aşağıdaki mektubu almıştım.

Cabub, 29 Ağustos 1328 (1912)

«Salihçiğim,

Buradan ne zaman hareket edeceğimiz belli değildir. Binaenaleyh siz benden telgraf alıncaya kadar bizi

Levent Şahverdi Arşivi

daima burada bilerek irsalatta bulunmalısın. Manastır vakasını gazetelerde okuyoruz. (Bu vaka Tayyar ile arkadaşlarının dağa çıkıp hükümete teklifatta bulundukları vakadır ki, halâskâr zabitan meselesidir.) Köpeksiz köy buldular. Değneksiz geziyorlar. Kendilerinin ilmen ve ahlâken ne mertebede olduklarını bihakkın irae ile tashih-i hallerine (durumlarının düzeltilmesine) muvaffak olabilecek başlarında kumandan olmadığından her biri askerlikçe Molteke, siyasetçe Bismark kesildiler. Allah belâlarını versin. Ve bu çıkmaz yolda, her halde belâlarını bulurlar. Ve bulacaklardır. Sen buraya gelmekten sarfınazar et, çünkü harp şimdi oralara intikal etti. Avrupa ve Asya sevahiline de (kıyılarına) da sirayeti muhtemeldir. Bulunduğun vaziyeti bırakma, gözlerinden öperim.

Mehmet Nuri.»

Filhakika halâskârlık meselesi ortaya çıkınca Rumeli karıştı. İtalyanlar Çanakkale'yi bombardıman etti. Kabine değişerek büyük kabine mevki-i iktidara geldi. Çok sürmedi, balkan muharebesi de başladı. Muharebenin nasıl cereyan ettiği ve neticesi malûm. Bunu tarih sahifelerinde herkes yana yakıla okuyacaktır. Müsebbiplerine lânet olsun. Balkan harbi üzerine Abdülhamit'le birlikte ve Lorley vapuruyla Selânik'ten İstanbul'a geldikten pek az zaman sonra Mustafa Kemâl ile Nuri Bey de Derne'den İstanbul'a gelmişlerdi. Mustafa Kemâl Bey'le avdetinde ilk defa olarak Babıali'de Meserret kıraathanesinde görüştüğüm zaman gözleri yaşla dolu olduğu halde bana : «*Selânik,i o güzel memleketimizi nasıl bıraktın? Düşmana niçin tesli mettiniz de buraya geldiniz?*» demişti.

★

Levent Şahverdi Arşivi

Kendisi fevkalâde müteessirdi. Bir müddet sonra Gelibolu Şibih cezîresinde (yarımadasında) kuva-yi mürettebe erkân-ı harbiyesine ve Balkan harbinden sonra da Sofya'ya ataşemiliter olarak tayin olunmuşlardı. Sofya'dan bana gönderdiği mektupları sıra ile aşağıda okuyacaksınız.

Sofya, 18 teşrinievvel 1330 (18 Ekim 1914)

«Güzel gözlü, burma bıyıklı Salih'im,

Yeni evlenen bir zatın gönlü hayat, aşk ve saadet hisleriyle meşbudur. Bu en kıymetli bir zamandır. İnsanlar hayatında bu nurlu ve sürurlu dakikaları ölünceye kadar hep aynı suretle mütehassis olarak pek mühim ve hayatı için tarihî bir hadise olarak yâd ve tahattür eder. Sen bunu kendinden bilirsin. Ben bunu tecrübe etmedim. Fakat azçok hayatı ve insanları tahlil ettiğim için bu neticeyi buldum. Hayatın vücuhundan (çeşitli yönlerinden) birkaçını görenler evlendikten sonra gayrı mekşuf olan vücuhunu da (keşfedilmemiş yönlerini de) bizzarur müşahede ederler. Bu müşahede pek tatlı olabildiği gibi pek acı da olabilir. Biz Fuat için lâtif ve saadetli manzaralarla hayat-ı izdivaciyesinin (evlilik hayatının) tetevvücünü (taçlanmasını) dua edelim. Bir Fransız şâiri hayatı şöyle tavsif ediyor :

La vie est bréve
Un peku de réve
Un peu d'amour
Et puis bonjour

La vie est vaine
Un peu de haine
Un peu d'espoir
Et puis bonsoir.

Levent Şahverdi Arşivi

Salih, bunları ezberle. Ve sen hayatı nasıl anladınsa ona göre bunlardan birini benimse.

M. Kemâl.»

Derne'den avdetten ve Balkan Harbi hitam bulduktan sonra Fuat Bey de Beylerbeyi Sarayında bulunan Abdülhamit'in muhafız bölüğü kumandanlığına tayin edilmiş ve burada iken evlenmişti. Onun teehhülü (evliliği) üzerine Mustafa Kemâl Bey bana gönderdiği yukarıdaki mektubun arkasına da Fuat Beye şunları yazmıştı :

«Kardeşim Fuat,

Mektubunu aldım. Cenab-ı Hak'tan izdivacının mesut ve müteyemmen olmasını kemâl-i hulûs ile niyaz ederim.

Hayat kısadır. Bunu tesid ve tetevvüç (kutlama ve taçlandırma) için insanların umumiyet itibariyle makul gördükleri vasıta izdivaçtır. Bu kaide-i umumiyenin riayetkârı olmayanlar pek mahdut ve müstesnadırlar. Bu istisnaları teşkil edenler de kaide-yi asliyenin fenalığından değil ve fakat bilâkis bu güzel kaideye tevessülden kendilerini men eden esbabın mahkûmu olduklarından belki evlenmiş olmaktan korktuklarından ziyade bedbaht olanlardır. Gayr-i kabil-i inkâr bir hakikattır ki insanlar, hayat... kadınsız olamaz. Müteehhil (evli) olanlar hayatın lâzım-ı gayr-i müfarikini (vazgeçilmezini) temin etmiş ve bütün efkâr ve amalini bir maksat, bir meslek, bir hedefe hasr ve tahsis edebilecek istidatta bulunmuş olur. Ancak talih zevc ve zevcenin ruh ve kalplerini hüsn-ü imtizaç ettirsin (iyi geçindirsin). Verdiğin tafsilattan, gönderdiğin mektup muhteviyatından o elzem olan imtizacın şimdiden tahassül etmiş olduğuna itikad edilebilir. Cenab-ı Hak bahtiyar etsin kardeşim.

M. Kemâl.»

Levent Şahverdi Arşivi

Bu mektuplardan sonra 25 teşrinievvel 1330 (25 Ekim 1914) tarihli yine Sofya'dan bana şu mektubu göndermiştir :

«*Güzel Salih'im,*

Letayif ile memlû (lâtifelerle dolu) mektuplarını açık olarak alıyorum. Her defasında sizi bütün har ve samimi muhabbetlerimle gözümün önüne getirir, mahzuzül vicdan olurum. (İç hazzı duyarım). Artık Fuat'ın evlenmiş olması ve senin zaten evli bulunmuş olman itibariyle biraz ciddileşeceğiz değil mi? Bir müddet de kalemini ciddi zeminlerde icale etmeyi itiyad et bakalım, nasıl olacak! Nuri'den benim hiç haber aldığım yoktur. Fakat zarar yok. Çünkü ne halde olduğunu tahmin ediyorum. Bakalım ben ne olacağım. Burada oturmakla olmayacak tabiî. Kısa, leb demekle leblebi anlaşılan muciz mektuplarınızı eksik etmeyin. Gözlerinizden öperim.

M. Kemâl.»

Mustafa Kemâl Beyin öteden beri arkadaşlarına karşı ne kadar vefakâr ve nezaketli davrandığı buradaki mektupların mütalâasından da anlaşılmaktadır. Ben kimbilir ne gibi bir mektup yazmış olacağım ki nezaketle beni ciddiyete davet ediyor. Ve aldığı mektupların *açık* olduğundan sözediyor. İltifatını da esirgemiyor.

MUSTAFA KEMAL'İN GÖRÜŞÜ : ALMANLAR YENİLECEK

Harb-ı umumi (Birinci Dünya Savaşı) ilânı üzerine Mustafa Kemâl Bey'e Sofya'ya bir mektup yazarak ahval-i umumiye (genel durum) hakkındaki mütalâalarını sormuş ve şayet kendileri bir kumandanlığa tayin olunurlarsa benide yanlarına almalarını rica etmiştim. Gerek Trablusgarb, gerek Balkan muharebelerine iştirak

Levent Şahverdi Arşivi

edemediğim için bu defa behemahal (kesinlikle) kendileri ile birlikte harpte bulunmak istiyordum. Bana cevaben gönderdikleri mektupta aynen şunları yazmışlardı :

Sofya, 1330 yılı

Ahvali umumiye hakkındaki mütaleamı soruyorsun. Bu hususteki mütalâam yalnız sende kalmak şartiyle bervechi ati (aşağıda) yazıyorum.

Biz hedefinizi tayin etmeden umumi seferberlik ilân ettik. Bu çok tehlikelidir. Çünkü başımızı bir tarafa mı, yoksa bir çok taraflara mı vuracağız? Malûm değildir. Koskoca bir orduyu tûl (uzun) müddet hareketsiz, elde atıl bir vaziyette buludurmak da çok müşkildür. Binaenaleyh sen de düşünecek olursan, vaziyetin ne kadar vahim olduğunu anlayabilirsin. Almanların vaziyeti hakkındaki mütalâa-i askeriyeye gelince : ben Almanların bu harçte muzaffer olacaklarına katiyyen emin değilim. Gerçi bir sür'at-i berkiyye ile (şimşek hızıyla) ahen (demir) kalelerini devirip çiğneyerek Paris üzerine doğru yürümektedirler. Fakat Ruslar da Karpat'lara dayanmışlar ve Almanların müttefikleri bulunan Avusturyalıları tazyik etmektedirler. Buna binaen Almanlar bir kısım kuvvet ifraz ederek Avusturyalılara yardım etmek mecburiyetinde kalacaklardır. Bu defa Fransızlar kendi karşılarında bulunan Almanların kuvvet ifraz ettiklerini (kuvvet ayırdıklarını) görerek mukabil (kar—ı) taarruzda bulunacaklar ve Almanları tazyik edeceklerdir. Kendilerinin duçar-ı tazyik olduğunu (sıkıştırıldığını) gören Almanlar, bu defa da Avusturyalılara gönderdikleri kuvvetleri celbetmek (geri getirmek) mecburiyeti karşısında bulunacaklardır ki bu suretle zikzakvari hareket edecek olan bir ordunun akibeti pek feci ve vahim olacağından, ben bu harbin neticesinden emin olamıyorum. Senin bu harbe iştirak hakkındaki arzuna

Levent Şahverdi Arşivi

gelince : burada harbin neticesine dair mütalâamı yazdıktan sonra senin nasıl düşüneceğini bilmiyorum. Fakat bulunduğun yerde de bir vazife ifa etmektesin. Seni yeni bir vazifeye tayin ettiler de mi gitmek istemiyorsun? Sen şimdiki vazifeden ayrılırsan oradaki yerin boş mu kalacaktır? Sen gidersen yerine mutlaka bir başkası tayin edilecektir. O halde sana yeni bir vazife teklif edilinceye kadar orada kalmalısın. Çünkü sen vakitsiz olarak teehhül ettin (evlendin). İki çocuğun da var. Ailenin yanında bulunmak herhalde senin için muvafık olur. Ben seni daima yanımda bulunduracak gibi bir vazifeye tayin oluncaya kadar yanıma alamam. Çünkü benim yüzümden sefil olmanı arzu etmem. Bir vazifeye tayinim için Harbiye Nazırına yazdım. Burada iki buçuk malûmat edineceğim diye ataşemiliterlikte kalmak istemediğimi ve millet ve memleketimin büyük bir cidale hazırlandığı bir sırada benim de herhangi bir kıt'anın başında bulunmak istediğimi bildirdim. Ve eğer herhangi bir sebeple memlekete girmekliğime müsaade edilmeyecekse açıkça bana yazmalarını ve ben de ona göre başımın çaresine bakacağımı da ilâve ettim. Henüz cevap alamadım. Bakalım ne cevap verecekler. Gözlerinden öperim.

M. Kemâl.»

Bu mektubu gönderdikten pek az zaman sonra Sofya'dan gelerek 19. fırkaya (Gelibolu'da) tayin edilmişti ki bu fırkayı (tümeni) kendileri yeniden teşkil etmişlerdi. Çanakkale'ye gittikten sonra da 28 eylül 1331 (1915) tarihinde şu mektubu göndermişlerdi :

«Kardeşim Salih,

Mektuplarınızı aldım. Samimiyet ve fart-ı uhuvvetinize (üstün kardeşliğinize) teşekkür ederim. Yüzbaşı Ahmet Efendi şifahen çok selâmlarınızı da getirdi. Nuri Beyle arasıra görüşüyoruz. Karşımızda düşman artık

Levent Şahverdi Arşivi

bimecal (güçsüz) bir hale gelmiştir. İnşallah yakında kâmilen def edilir. Herhalde vatanımız bu cihetten emindir. Arkadaşların size söyledikleri şeyin henüz husul bulmamış olması cay-ı istigrabdır. Elbette ona istihkak kesbedilmiştir. Fakat (Kim olur zor ile maksuduna ruhayab-ı zafer/Gelir elbette zuhura ne ise hükm-ü kader.) Bilirsin ki bizim maksudumuz vatana büyük bir mikyasta arz-ı hizmet eylemektir. Arkadaşların temenniyatı (dilekleri) maksud olan hizmeti ifa edebilecek maddi mertebedir. Tabii zamanı gelince. Kaderde varsa o da olur. Bir aralık canım sıkıldı. Tekaüt olup köşegüşin inziva olmayı (emekli olup bir köşeye çekilmeyi) de düşündüm. Olmadı. Şimdilik Cenab-ı Hakkın azametine sığınarak çalışıyorum. Gözlerinizden öperim.

M. Kemâl.»

Mustafa Kemâl Bey, Anafartalar gurubu kumandanı bulunduğu sıralarda bir ara izin alarak İstanbul'a gelmişti. Bir gece Beylerbeyi Sarayında (*) bize misafir olmuştu. O zaman Saray'da başmuhafız Rasim Bey'le ben, Vasıf (daha sonra Malatya milletvekili olacak), Mahmut (daha sonra Siirt milletvekili Soydan) Beyler vardı. Bu arkadaşların hepsini de Mustafa Kemâl Bey Selânik'ten tanırdı. Mustafa Kemâl Bey, bütün gece Çanakkale'ye ait hikâyeleri bize anlattı. Sabahleyin Harbiye Nezaretinde daire müdürü olan arkadaşım Mehmet Ali Bey telefonla düşmanın Çanakkale'den denize döküldüğünü bildirdi. Bu haberi Mustafa Kemâl Beye bildirdiğim zaman hiç tereddüt etmeden derhal «*olamaz!*» dediler. «*Bizimkilerin bilgisi olmadan düşman çekilmiştir.*» dediler. Sonra haberin kimin tarafından verildiğini sordular. Arkadaşım Mehmet Ali Beye telefon ettim, bi-

(*) Abdülhamit Selânik'ten buraya nakledildiğinden muhafızları da saraydaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

ze tafsilât vermesini söyledim. Mehmet Ali Bey o zaman Harbiye Nezareti Müsteşarı olan Fahrettin Bey'den (ordu müfettişi Fahrettin Altay) bilgi aldığını söyleyince Mustafa Kemâl Bey Fahrettin Beyin telefon başına gelmesini rica etti. Bizzat kendileri ile telefonda görüştükten sonra bize:

«Tahminim gibi düşman kendiliğinden çekilmiştir.» dediler.

Etraflı bilgi almak için Harbiye Nezaretine gitmek üzere saraydan ayrılırken beni de yanlarına aldılar. Beylerbeyi'nden Ortaköy'e sandalla geçerken bana şöyle demişti : *«Ben düşmanın çekileceğini anladığım için bir tarruz yapılmasını teklif etmiştim. Fakat benim bu teklifimi kabul etmediler. Bundan dolayı canım sıkıldı. Çok da yorgun olduğum için izin alarak İstanbul'a geldim. Eğer ben orada iken düşman şimdiki gibi çekilmiş olsaydı herhalde daha çok sıkılacaktım. Burada bulunmaklığım benim için bir talih eseridir.»*

M. KEMAL ORDU KUMANDANI OLARAK DOĞUDA

Mustafa Kemâl Bey, Çanakkale'deki vazifesini pek şanlı ve şerefli bir şekilde yerine getirdikten sonra, önce kolordu ve bir müddet sonra da ordu kumandanı olarak şarka gönderilmişti. Ordu kumandanı olarak Diyarbakır'da bulundukları sırada bana şu telgrafı çekmişlerdi :

«Beylerbeyi Sarayı muhafız zabitanından Yüzbaşı Salih Bey,e sen; seryaverim olarak yanıma almak istiyorum. Kabul ettiğin takdirde bana telgrafla malûmat vermelisin.

Mirliva
Mustafa Kemâl.»

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemâl Paşa'nın bu telgrafını alır almaz bir saniye beklemeden minnet ve şükranla görevi kabul ettiğimi bildirdim. Aradan çok zaman geçmeden ikinci ordu başyaverliğine tayinim (atanmam) hakkında da Harbiye Nazırından emir alınca Diyarbekir'a hareketle sevgili Paşama mülâki oldum. Diyarbekir'e varışımdan birkaç hafta sonra Ordu Mıntıkasını teftiş maksadıyla seyahate çıktık. Ve bu seyahatımızı Elaziz'e (Elazığ) kadar temdit ederek (uzatarak) orada grup kumandanı olan İzzet Paşa'ya mülâki ve onun misafiri olduk. Biz Elaziz'de bulunduğumuz sırada Başkumandan vekili olan Enver Paşa, grup kumandanı İzzet Paşa'ya bir telgraf çekerek Mustafa Kemâl Paşa ile birlikte Halep'e hareket etmelerini ve orada kendilerine mülâki olmalarını emretmiş bulundukları için İzzet Paşa ile birlikte Elaziz'den otomobillerle evvelâ Diyarbekir'e, oradan da Halep'e hareket ettik. Ben İzzet Paşa ile Mustafa Kemâl Paşa'nın bindikleri otomobilde bulunduğum için neler konuştuklarını işitiyordum. İzzet Paşa ile Mustafa Kemâl Paşa arasında şu muhavere cereyan etmiştir :

İzzet Paşa — Niçin Halep'e davet edildiğimizi sarih olarak bilmiyorsam da tahminime göre yeni teşekkül edecek olan yıldırım ordular gurubu dahilinde bir ordu kumandanlığı teklif edilecektir. Eğer böyle bir teklif vaki olursa onu kabul etmeniz muvafık olur, demişti.

Mustafa Kemâl Paşa, İzzet Paşa'nın bu mütalâasına müsbet veya menfi hiç bir cevap vermediler. Fakat, İzzet Paşa'nın söyledikleri benim kafamda mühim bir yer işgal etmişti. Enver Paşa tarafından böyle bir teklif yapılmasını ve Paşa'nın onu kabul etmesini arzu ediyordum. O zamanki düşünceme göre teşekkül edecek olan yıldırım Ordular Gurubu'na grup kumandanı olarak Falkenhayn tayin edileceğinden bizim Paşa'nın da onun kumandası altında bulunacak ordulardan birinin kuman-

Levent Şahverdi Arşivi

danı olması daha şerefli bir vazife olacak zannediyordum. Çünkü Falkenhayn'in çok muktedir bir kumandan olduğunu ve büyük muvaffakiyetler temin ettiğini işitmiştim. Halep'e geldiğimiz zaman oraya Enver Paşa'dan başka Halil, Cemâl Paşalarla Mahmut Kâmil ve daha adlarını bilmediğim bazı paşaların gelmiş olduklarını gördük. Bütün bir gün bu paşalar, Enver Paşa'nın riyaseti (başkanlığı) altında toplanarak görüştüler. Birkaç saat devam eden bu toplantıdan sonra ikâmetgâhımıza geldiğimız zaman, Mustafa Kemâl Paşa, Elaziz'den Halep'e kadar yapılan bu uzun seyahatın beyhude (boş) olduğunu söylediler. Çünkü şayan-ı ehemmiyet (önemli) bir şey görüşülmediğini ve kendilerine de İzzet Paşa'nın söyledikleri gibi yeni teşekkül edecek olan Yıldırım Ordular Grubu dahilinde bir ordu kumandanlığı teklif edilmediğini anlattıktan sonra Enver Paşa'nın İzzet Paşa'ya hakaret etmiş olduğunu da söyleyerek canlarının sıkıldığını ilâve ettiler. Hakaretin sebebi hakkında tafsilat vermediler. İki üç gün kadar Halep'te kaldıktan sonra biz Diyarbekir'e döndük. İzzet Paşa da Cemâl Paşa'nın misafiri olmak üzere Halep'te kaldılar. Diyarbekir'e geldikten 15 gün kadar geçmişti ki, bir gece Enver Paşa'dan Mustafa Kemâl Paşa'ya şu manada bir telgraf geldi : «Yıldırım ordular grubu dahilinde sizi 7. ordu kumandanlığına tayin etmek istiyorum. Muvafakatınızı sür'atle bildirmenize muntazırım.» Şifre olarak gelen bu telgrafı karargâhtan gece yarısı Paşa'ya takdim edilmek üzere bana gönderdikleri zaman İzzet Paşa'nın otomobilde söylediklerini hatırlayarak çok sevindim. Telgrafı derhal Mustafa Kemâl Paşa'ya götürdüm. Ve yanlarına girdigim zaman kendilerine büyük bir müjdeci gibi sevinerek telgraftan bahsettim. Bana neden dolayı bu kadar çok sevindiğimi sordular. İzzet Paşa'dan işittiklerimi kemâl-i samimiyetle anlatarak 7. ordu ku-

Levent Şahverdi Arşivi

mandanlığına tayin edilmelerinden çok memnun olduğumu söyledim. Benim bu cevabım üzerine Paşa, avucunu yüzüme karşı tevcih ederek «Nah sana!» dedi. Ve şu sözleri ilâve etti : «*7. ordu kumandanlığını kabul edeceğim. Fakat senin düşündüğün gibi Falkenhayn'ın kumandası altındaki ordulardan birinde çalışmak için değil, bilakis onun yapmak istediklerine mâni olmak için 7. orduya naklime muvafakat edeceğim. Çünkü onun ne maksatla Yıldırım Ordular Gurubu Kumandanlığı'nı deruhte ettiğini pekâlâ anlıyorum.*» dediler.

Ben Paşa'nın bu sözlerinden ne demek istediklerini o zaman anlayamamıştım. Fakat daha sonra Başkumandanlık vekâletine ve sadrazam Talât Paşa ile Bahriye Nazırı ve 4. ordu kumandanı Cemâl Paşa'ya yazıp gönderdikleri raporu okuduktan sonra hakikate yakından vakıf olmuştum. Adı geçen raporu ve öbür önemli raporları buraya alarak anıları uzatmak istemiyorum. Bu önemli raporları kolayca bulup okumak mümkün.) (*)

Paşa, 7. ordu kumandanlığını kabul ettiklerini Enver Paşa'ya telgrafla bildirdikten sonra ertesi günü emrin vüruduna intizaren (ulaşmasını beklerken) eşyalarımızı toplamaya başladık. Fakat iki hafta kadar bir zaman geçtiği halde hiç bir ses ve seda çıkmadığı için Mustafa Kemâl Paşa'nın fena halde canı sıkılmağa başlamıştı. «*Birkaç gün daha bekleyeceğim. Eğer Enver Paşa'dan bir emir gelmeyecek olursa 2. Ordu Kumandanlığından da istifa edeceğim*» diyordu. Mamafih buna hacet kalmadı. 7. Ordu Kumandanlığı'na tayinle karargâhını teşkil etmek üzere İstanbul'a hareket etmeleri için beklediğimiz emir geldi. Eşyalarımızı önceden top-

(*) Atatürk'ün söylev ve demeçleri sonraki yıllarda ayrıca Türk Tarih Kurumunca da yayınlandı.

ladığımız için emir gelir gelmez biz de İstanbul'a hareket ettik.

İstanbul'a gelince Cağaloğlu'nda İran Sefarethanesi karşısında 1. Kolordu'nun Karargâh ittihaz etmiş olduğu binayı 7. Ordu Karargâhı olarak işgal ettik. Bu binanın işgali bir mesele olmuştu. Mustafa Kemâl Paşa kendisine bir karargâh binası için Enver Paşa'ya müracaatta bulunmuştu. O da kolordu kumandanı olan Mehmet Ali Paşa'ya (ki, bilahare intihar etmişti) buna dair emir verdiğini Paşa'ya söylemiş. Mehmet Ali Paşa'nın gösterdiği binalardan hiç birini Mustafa emâl Paşa beğenmemişti. Mehmet Ali Paşa da Mustafa Kemâl Paşa'ya kendilerinin seçecekleri binayı tahliye ettirecekle-rini (boşalttıracaklarını) söylediği için Paşa, Ayazpaşa'-da o zaman jandarma karakolu olan binanın verilmesini istemişti. Halbuki Mehmet Ali Paşa o binayı 7. ordu karargâhı olarak vermek istemediğinden Mustafa Kemâl Paşanın fena halde canları sıkıldı. Ve Mehmet Ali Paşanın karargâh ittihaz ettiği Cağaloğlu'ndaki binaya giderek orasını cebren (zorla) işgal etti. Mehmet Ali Paşa, bu muamele üzerine Enver Paşa'ya şikâyette bulunmuş ise de o zaman Enver Paşa bu şikâyet üzerine hiç bir şey yapmamış, fakat 2-3 hafta sonra karargâhın ikmali için Halep'e hareketimiz için bir emir vermişti. İstanbul'da bulunduğumuz müddet farzında Mustafa Kemâl Paşa, Falkenhayn'la Taksim'de Sıraselviler'de bir binada bizzat görüşmüş ve Halep'e gittikten sonra da maiyetinde bulunan kolordu kumandanlarından İsmet Paşa ile de görüşerek yukarıda sözü geçen raporu yazıp yaver Cevat Abbas Bey vasıtasiyle İstanbul'a göndermiştir.

Raporun takdiminden önce cereyan eden bazı hadiseler vardır ki, onları kaydetmek isterim: 15 ağustos 1333 (1917) tarihinde Dersaadet'ten (İstanbul'dan) Halep'e

Levent Şahverdi Arşivi

hareket etmiştik. O sırada Cemâl Paşa da izinli olarak İstanbul'a gidiyordu. 18 ağustos 1333'te Ulukışla'da gece yarısından 2 saat sonra Cemâl Paşa'nın treni ile karşılaştık. Mustafa Kemâl Paşa ile Cemâl Paşa, Ulukışla'-d görüştüler. Biz Halep'e gelince, Menzil Başmüfettişi Kres Paşa'nın Gazze meşayihinden (şeyhlerinden) Hâcim namındaki şeyhle iki hükümet arasında yapılan muahede (anlaşma) gibi bir sözleşme yaptığı ve tarafların, buna dair mukavelenameyi imza ettiği öğrenildi. Bunun üzerine Mustafa Kemâl Paşa aşağıdaki şifreyi hem İstanbul'da bulunan gurup kumandanı Falkenhayn'a, hem de Başkumandanlık vekâletine (Enver Paşa'ya) yazdı. Şifre şudur .

Halep, 24.8.1333 (1917)

«Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığına,

General Kresman'ın, Gazze'nin Fetan aşireti şeyhi Hâcim ile bir kunturato yapmış olduğunu gördüm. Bu kunturato maksat ve siyaset-i dahiliye (iç politika) itibariyle doğru olmaktan pek uzaktır. Bu sahada icra-yı harekâtı yürütecek ordunun kumandanı olmak itibariyle siyaset-i hazır'a ve müstakbeleyi (şimdiki ve gelecekteki siyaseti) derpiş ederek rüesa-yı aşairle (aşiret başkanlarıyla) münasebette bulunmak lüzumu tabiîdir. Ancak mumaileyhten yalnız birisi ile uzlaşarak diğerlerini ehemmiyetsiz telâkki eder görünmek mucib-i infialleri olabilir ki, bu ordunun harekât-ı müstakbelesi (gelecekteki hareketleri) noktai nazarından fevkalâde mucib-i tehlikedir. Bunlarla tahdit edilecek münasebat herhalde harbin devamı müddetince fiilî ve müfit neticeler bahşetmeli ve harpten sonra da hükümetin siyaset-i mutasavvırasına faideli bir zemin hazırlamak istidadında ve bütün kitle-i cesime-i Arap'ın amak-ı ruhuna da (ruh derinliğine de) hiss-i itimat ve itaat ilkâ edebilecek isa-

Levent Şahverdi Arşivi

bet ve kabiliyette bulunmalıdır. Muhtelif makamatın meşayih ile ayrı ayrı tesisi münasebat-ı maksadın ziyanından ve birbirine zıt netayiç (sonuçlar) tevlidinden başka bir semere veremez itikadındayım. Binaenaleyh hangi makamın tesis-i münasebeti, zat-ı samilerince tensip buyurulacaksa tesri-i emir ve işarını rica eder ve bu babdaki emr-i samilerinin tebliğine kadar hiç bir şeye teşebbüs etmeyerek tamamen bitaraf kalacağımı ve görüşmeye gelmiş olan kunturato sahibi şeyhe ancak sathi ve umumi bir cevapvermiş olduğumu arz eylerim.

M. Kemâl.»

Haşiye: Bu telgrafın bir sureti de Başkumandanlık Vekâletine verilmiştir. Buna karşı müşir (mareşal) Falkenhayn ile bu konuda yani Arap şeyhleri ile mukavelede yanlışlık yüzünden sürtüşmeli yazışmalar olmuştur. Ve o zaman işittiğime göre Falkenhayn Bağdat'a taarruzdan vazgeçerek Sina cephesinde bir taarruz hazırlığı yapmak üzere Suriye'ye gidiyormuş. M. Kemâl Paşa ise bu taarruza da taraftar değildi. Falkenhayn'a bizzat söylemiş olduğu ve uzun bir rapor ile Talât ve Enver Paşalara bildirdiği vechile «*lüzumsuz taarruzlardan vazgeçilerek siyaset-i Askeriyemizin bir müdafaa siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi sonuna kadar saklamak siyaseti olmalıdır*» demiş ve memleketimiz haricinde bir tek neferimizin kalması caiz olmayacağını anlatmak istemişti. Faak tmaalesef anlamak istemediler ve anlamadılar. Mustafa Kemâl'in o zaman 20.9.1917 tarihi ile arzettiğim makamata gönderdiği raporu şudur:

M. KEMÂL PAŞA'NIN İSTİFASI VE 2. ORDUYA NAKLİ

M. Kemâl Paşa'nın raporlarına karşı Enver Paşa'nın 2 ekim 1917 tarihinde verdikleri cevapta Sina hakkında şu mütalâada bulunmuşlardı :

Levent Şahverdi Arşivi

«Sina Cephesinde bulunacak kıtaatın harekâtını sevk ve idare etmeye memur edilmiş olan müşir Falkenhayn Paşa'nın mezkûr harekâtın muvaffakiyetle neticelenmesi için en doğru karar ve tedabir ittihaz edeceğine eminim. Bu hususdaki itimadıma zatıâlinizin de iştirak buyurmanızı rica ederim.»

Enver Paşa'nın bu telgrafı üzerine M. Kemâl Paşa derhal telgrafla istifasını bildirdiler. Enver Paşa da M. Kemâl Paşa'nın istifalarına karşı şu cevabı verdi :

«Telgrafname-yi âlîlerini okudum. Filhakika bu vaziyette bu ifa-yı vazife müşkül olacağını takdir ediyorum. Fakat mücerrep ve mesbuk olan iktidar ve hidamat-ı hasenelerine binaen zâtı samilerinin bir ordu kumandanlığında bulunmalarını ezher-i cihet arzu ettiğiğimden 2. ordu kumandanı Fevzi Paşa ile icra-yi becayişiniz bittensip keyfiyet arz-ı atabe-yi ülya ve musaraatan hareketi Fevzi Paşa'ya bildirilerek Grup Kumandanlığına da malûmat verilmiştir. Heman mahall-i memuriyet-i cedidelerine azimet buyurmalarını rica ederim.

9.10.1333 (1917)

İmza : Enver.»

M. Kemâl Paşa, istifa ettiğini Falkenhayn'a da bildirmiştir. Yazdıkları istifanameyi Halep'te bizzat ben Falkenhayn'a götürüp vermiştim. M. Kemâl Paşa istifa ettikten sonra Falkenhayn kendileri ile görüşmek istemişti. Fakat M. Kemâl Paşa, Falkenhayn ile hiç bir münasebeti kalmadığını bildirerek Falkenhayn'ın arzularını reddetmişti. Hatta bir gün Halep istasyonunda İzzet Paşa'yı istikbal için bulunuyorduk. Falkenhayn da istasyona gelmişti. M. Kemâl Paşa, vali Bedri Bey ile trenin gelmesini beklerken geziyorlardı. O sırada yanlarına yaklaşan Falkenhayn elini uzakmak istemişti. Fakat M. Kemâl Paşa derhal arkasını çevirerek Falken-

Levent Şahverdi Arşivi

hayn'ın uzatmış olduğu eli dahi reddetmişti. Enver Paşa'dan M. Kemâl Paşa'nın tekrar 2. orduya nakledildiğine dair telgraf geldikten sonra M. Kemâl Paşa muhtac-ı istirahat bir halde olduğunu bildirmiş ve İstanbul'a hareketleri için izin istemişti. Muvafık cevap verilince benimle beraber daha bazı arkadaşlarımızla maiyetlerinde olarak İstanbul'a gitmiştik. Biz İstanbul'a geldiğimiz zaman Enver Paşa da cepheleri teftişe çıkmış bulunuyordu.

İstanbul'da bulunduğumuz sırada o zaman Levazımat-ı Umumiye Reisi bulunan topal İsmail Hakkı Paşa, sık sık M. Kemâl Paşa'yı ziyaret etmeğe başladı. Beşiktaş'ta Akaretlerde 76 numaralı evde oturan M. Kemâl Paşa'yı hemen her gün ziyaret eden İsmail Hakkı Paşa arasıra da M. Kemâl Paşa ile bir otomobile binerek Boğaziçi'ne doğru gezintiye çıkarlardı. Biz de öbür yaver arkadaşlarla kendilerini arkadan takip ediyorduk. Ne konuştuklarını arasıra Paşa bize de söylerdi. Mühim olarak hatırımda kalan bir mesele şudur : Topal İsmail Hakkı Paşa'nın arası Talât Paşa, Kara Kemâl ve Doktor Nazım'la açılmış olacak ki M. Kemâl Paşa'ya, «Bunlar memleketi batırıyorlar» demiş. Milleti ve memleketi kurtarmak için bir kabine militer teşkilinden sözetmiş. Atatürk, İsmail Hakkı Paşa'nın maksadını iyice anlamak için günlerce onunla olan temaslarında daima mümâşâtkâr (uysal davranıp göz yumar) bir vaziyet almış ve birçok görüşmelerden ve konuşmalardan sonra mesele kabineye intikal etmiş. Talât Paşa kabinesini devirerek sivilleri bertaraf etmek lâzım geldiğini söyleyince M. Kemâl Paşa bu meselede Enver Paşa'nın da dahli olup olmadığını anlamak için İsmail Hakkı Paşa'ya şunu sormuş :

«*Düşündüğün kabineyi kimler teşkil edecektir?*»

İsmail Hakkı Paşa Cemâl Paşa'dan, Halil Paşa'dan

Levent Şahverdi Arşivi

ve M. Kemâl Paşa'dan bahsetmiş. Kabine reisi kim olacak? sualine karşı da onun hakkında kesin bir şey söylememiş. M. Kemâl Paşa Enver Paşa'nın olması muvafık olur, demiş. İsmail Hakkı Paşa da : «Evet, en münasibi odur» dedikten sonra M. Kemâl Paşa, «*Benim, teşekkül edecek kabinede bulunmaktansa onu hariçten müdafaa ve mühafaza etmek için yakın ordulardan birinin kumandanı bulunmam daha muvafık olur. Meselâ İkinci Ordu kumandanı olursam, Talât Paşa ve arkadaşlarının teşekkül edecek olan kabineye karşı yapmak isteyecekleri bütün fenalıklara mâni olurum*» suretindeki müdâlâasına karşı İsmail Hakkı Paşa, «*Düşünceniz doğrudur. Fakat onları bir gece içerisinde yok etmek mümkündür. Ben ona göre bir tedbir düşünürüm.*» demiş. Bunun, tehlikeli bir mesele olduğunu gören Atatürk, Fethi Bey'i bundan haberdar etmiş ve İsmail Hakkı Paşa ile o güne kadar görüştüklerini Fethi Bey'e anlatmış. Zannedersem Fethi Bey o zaman mebus bulunuyordu. Fethi Bey de bu işin vehametini dikkate alarak Talât Paşa'yı haberdar etmek muvafık olacağını söylemiş. Fakat M. Kemâl Paşa, Fethi Bey'e henüz kati bir karar mevcut olmadığından, Talât Paşa'ya hiç bir şey söylenmemesi ve bu mesele kesbi katiyyet ettikten (kesinleştikten) sonra faillerini cürm-ü meşhut halinde yakalatmak münasib olacağı fikrinde bulunmuş. Fethi Bey, Atatürk'ün fikrine iştirak etmemiş ve Talât Paşa'yı haberdar edeceğini söyleyince Atatürk, «*O halde bunu benden işitmiş olduğunu söyleme!*» demiş. Fethi Bey Talât Paşa ile görüştükten sonra Talât Paşa bunun M. Kemâl Paşa tarafından Fethi Bey'e söylendiğini anlamış, çünkü Topal İsmail Hakkı Paşa'nın M. Kemâl Paşa ile sık sık görüşmekte olduklarını biliyormuş. Fethi Beye, «*Bunu sana söyleyen Mustafa Kemâl'dir.*» demiş. O da inkâr etmemiş. Bunun üzerine, «*Bu akşam bizim evde toplanalım. Mustafa Kemâl*

Levent Şahverdi Arşivi

de gelsin, hep beraber konuşalım» demiş ve o akşam Talât Paşa'nın evine gitmişler. Atatürk'le Talât Paşa ve Fethi Bey'den başka Kara Kemâl ile Doktor Nazım Bey de bulunmuşlar. Talât Paşa, bu meselenin M. Kemâl Paşa tarafından anlatılmasını istemiş. Atatürk söze başlamadan şu teklifte bulunmuş : *«Benim burada söyleyeceklerim burada kalmalıdır. Buna dair de herkes namusu üzerine söz vermelidir.»* demiş, Hepsi Atatürk'ün bu teklifini kabul ettikten sonra Topal İsmail Hakkı Paşa ile aralarında konuştuklarını anlatmış. Kara Kemal, Atatürk'ün anlattıklarına tamamen inanmış fakat Talât Paşa bu işte Enver Paşa'nın alâkası ve malûmatı olmadığına kani bulunduğunu söylemiş ve şunu ilâve etmiş : *«Enver'in bu işte dahli olup olmadığını anlamak için kendisine İsmail Hakkı Paşa'yı her işten çekmesini ve tekaüde sevketmesini teklif edeceğini ve eğer Enver teklifini kabul ederse onun hakkında şüphe etmeğe hakkı olmadığını»* bildirmiş. O sırada Enver Paşa Berlin'de imiş. Talât Paşa da oraya gitmiş. Bir kaç gün sonra Enver Paşa'nın Almanya'dan geldiğini Atatürk haber alınca bir iş hakkında kendisini görmek üzere Harbiye Nezaretine gitmişti. O gün ben de M. Kemâl Paşa'nın yanlarında idim. Enver Paşa'nın yanında yarım saattan fazla kalmıştı. Dışarı çıktığı zaman yüzünün rengi değişmiş olduğunu gördüm. Kendisinde asabi bir hal vardı. Harbiye Nezaretinden eve dönerken otomobilde bana Talât Paşa'nın vermiş olduğu sözü tutmadığını ve aralarında görüştüleri meseleyi Enver Paşa'ya anlatmış olduğunu söyleyerek Talât Paşa'ya dehşetli surette kızıyorlardı. Eve geldikten sonra da şunları anlattı : *«Şimdi Enver Paşa İsmail Hakkı Paşa ile beni Divan-ı Harbe verebilir. Ve bu meselenin tavzih edilmesini ister. İsmail Hakkı Paşa inkâr edince ortada bir ben kalırım. Zaten bana karşı husumeti olduğundan tağlib-i hükümet (hükü-*

Levent Şahverdi Arşivi

met darbesi) yapmak istediğim hükmü ile idam dahi ettirebilir» dedi. Mustafa Kemâl Paşa'nın çok müteessir ve hiddetli olduğunu gördüğüm için hiç bir şey söylemeye ve sormaya cesaret edemiyordum. Enver Paşa ile ne konuştuklarını yine kendisi anlattı. Yanına girdiği zaman Enver Paşa, «*Ben de seni aratacaktım. Geldiğine isabet ettin*» dedikten sonra, «*Yahu, biz birbirimizin karşısına çıktığımız zaman ellerimizi sıkıyoruz. Halbuki arkadan benim kuyumu kazıyorsun. Eğer gözün bu makamda ise sen geç de otur!*» deyince Mustafa Kemâl Atatürk, Talât Paşa tarafından Enver Paşa'ya her şeyin anlatılmış olduğuna hüküm vermiş ve Enver Paşa'nın sözlerine şu mukabelede bulunmuş :

«*Makamınızda gözüm yoktur. Ve o makamı kendime çok küçük görürüm. Benim düşüncem ve emelim çok büyüktür. Eğer makamınızda gözüm olsaydı şimdiye kadar çoktan orasını işgal ederdim!*»

Enver Paşa, Mustafa Kemâl Paşa'nın bu mukabelesini görünce gayet sükûnetle Talât Paşa'nın kendisine söylediklerini anlatmış ve, «*Benim bunlardan malûmatım yoktur. İsmail Hakkı Paşa ile böyle şeyler görüştüğümü sen nereden biliyor ve hükmediyorsun?*» demiş. M. Kemâl Paşa da, «*Takke düştü kel göründü*» diyerek her şeyi açıkça anlattıktan sonra : «*Gerçi İsmail Hakkı Paşa, bu meseleleri seninle görüştüğünü bana söylemedi. Fakat bu işte senin de alâkan olduğuna şüphem yoktur. Çünkü İsmail Hakkı Paşa, senin malûmatın olmadan böyle bir işe girişemez*» demiş. Enver Paşa M. Kemâl Paşa'nın bu kadar cesaretle konuşmuş olmasından büsbütün sakin bir tavırla, «*Benim bu meseleden malûmatım olduğunu Fethi Bey işitmesin,*» demiş. Ve bu suretle birbirlerinden ayrılmışlar.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemâl Paşa ile Enver Paşa arasında cereyan eden bu mükâlemelerden birkaç gün sonra Enver Paşa, M. Kemâl'in ikametgâhına bir otomobil göndermiş ve kendisini Kuruçeşme'deki Yalı'sına davet etmiş. M. Kemâl Paşa'dan işittiğime göre, orada mühim bir hadise olmuş. Mustafa Kemâl Paşa yalıya gidince bir salona girmiş. Biraz sonra hiç tanımadığı bir zat içeriye girerek belindeki tabancasını çıkarıp teslim etmesini istemiş. M. Kemâl Paşa, bu zatın vaziyetinden ve ifadelerinden şüphelenmiş ve şiddetli bir mukabelede bulunmuş, «*Sana bu emri veren kimdir?*» diye sormuş ve «*Bana başyaver Kâzım Bey'i (Kâzım Orbay) çağırın,*» demiş. M. Kemâl Paşa'nın şiddetli mukabelesi üzerine içeri giren zat dışarı çıkmış, M. Kemâl de salonun kapısına giderek orada müteyakkız bir halde başyaver Kâzım Bey'i beklerken, başka bir kapıdan Enver Paşa mütebessim bir çehre ile içeriye girmiş. 5-10 dakika kadar M. Kemâl Paşa ile görüşmüşler. Ve orada geçen hadiseden birbirlerine hiç bahsetmemişler. M. Kemâl Paşa'nın kanaatına göre kendisine bir suikast hazırlanmış, fakat gafil avlayamadıklarından buna muvaffak olamamışlar. Bu hikâyeyi Atatürk birçok defalar münasebet düştükçe sofrada birçok arkadaşlara anlatmışlardır. Benim gibi bunu öbür arkadaşlar da bilirler.

İSTANBUL'A DÖNÜŞ VE MİLLİ MÜCADELE'YE HAZIRLANIŞ

Atatürk 7. ordudan tekrar ikinci ordu kumandanlığına nakledilerek mezunen İstanbul'da bulunduğu sırada Veliaht olan Vahdettin Efendi ile birlikte Almanya'ya gitmişti. Bu münasebetle Veliaht (M. Kemâl Pa-

Levent Şahverdi Arşivi

şa'yı) yakından tanımış olduğu için Sultan Reşat'ın ölümünden sonra Padişah olur olmaz M. Kemâl Paşa'yı kendisinin yaveri yapmış ve tekrar 7. ordu kumandanlığına tayin ettirmişti. Paşa Filistin'e gittikten birkaç hafta sonra Yıldırım Ordular Grubu'na taarruz eden İngilizler, taarruzlarında muvaffak olmuşlardı. Yıldırım Ordular Grubu'nu teşkil eden ordulardan yalnız 7. ordu perişan olmadan, başarıya çekilmiş ve Halep civarında İngilizlere karşı mukavemet göstererek onların ilerlemelerine engel olmuştur. M. Kemâl Paşa, tekrar 7. ordu kumandanlığına tayin olunduğu zaman Falkenhayn grup kumandanlığından çekilmiş ve onun yerine Liman Fon Sanders geçmiş bulunuyordu. Filistin cephesinde İngilizlerin taarruzlarında muvaffak olması üzerine Liman Fon Sanders de grup kumandanlığını M. Kemal Paşa'ya terk ederek İstanbul'a dönmüş ve oradan da Almanya'ya gitmiştir. Çünkü o sıralarda Bulgarlar terk-i silâh ettikleri gibi, Almanlar'la ve bizimle de mütareke yapılmıştı. Mütarekenin imzalanması üzerine Mustafa Kemâl Paşa da İstanbul'a gelerek Şişli'de (Şimdi Müze olarak muhafaza edilen) bir evde ikâmet ediyordu. İttihatçıların bütün rüesası (liderleri) ve hükümet ricalinden bir çokları memleketi terkederek yabancı memleketlere kaçmışlardı. Bazıları da Bekirağa Bölüğüne hapsedilmişlerdi. Kaçamayanların bir kısmı İstanbul'da tevkif edildikten sonra Malta'ya sürülmüşler ve orada Millî Mücadelenin muvaffakiyetine kadar kalmışlardı. M. Kemâl Paşa, serbest bırakılmış olduğundan gizliden gizliye emniyet ettiği arkadaşları ile memleketi kurtarmak için çalışabilmek fırsatına malikti. Padişah da kendisini tanıdığından damat Ferit Paşa hükümeti ona bir şey yapamıyordu. Hatta M. Kemâl Paşa'yı müfettiş olarak Anadolu'ya göndermişti. M. Kemâl Paşa Anadolu'ya nasıl geçtiğini ve ne suretle çalıştığını bizzat kendileri Nu-

Levent Şahverdi Arşivi

tuk'larında (Söylev'de) uzun uzadıya izah buyurmuşlardır. Tarih bunları etrafı ile kaydedecektir. Ben buraya tarih nazarında meçhul kalan bazı hadiseleri yazacağım için, M. Kemâl Paşa'nın mütarekede kimlerle çalıştığını, Anadolu'da ne şekilde işe başladığını, Nutuk'larında okursunuz. Yalnız o tarihlerde M. Kemâl Paşa, bir adamı vasıtasıyla annesine elden, gizli olarak gönderdiği mektupta şunları yazmaktadır ki enteresandır.

Ağusos 1335 (1919

«Muhterem Valdeciğim,

İstanbul'dan mufarakatımdan beri sizlere ancak birkaç telgraftan başka birşey yazmadım. Bu sebeple büyük merak içinde kaldığınızı tahmin ediyorum. Bilhassa hakkımda gerek ötekinden, berikinden ve gerek gazetelerden işittiğiniz natamam haberler şüphesiz meraklınızı tezyid etmiştir. Halbuki şimdi vereceğim izahatla mutmain olavağınız vechile şayan-ı endişe hiçbir şey yoktur. Malûmunuzdur ki, daha İstanbul'da iken ecnebi kuvvetlerin devleti, milleti fevkalâde sıkıştırmakta ve millete hizmet edebilecek ne kadar adamımız varsa cümlesini hapis ve tevkif ve bir kısmını Malta'ya nefi ve tazip etmekte pek ileri gidiyorlardı. Bana nasılsa ilişememişlerdi. Fakat 3. ordu müfettişi olarak Samsun'a ayak basar basmaz İngilizler benden şüphelendiler. Hükümete benim sebebi izamımı sordular. Nihayet İstanbul'a celbimi talep ve bunda ısrar ettiler. Hükümet beni iğfal ederek İstanbul'a celp ve İngilizlere teslim etmek istedi. Bunun derhal farkına vardım. Ve bittabi kendi ayağımla gidip esir olmak doğru değildi. Padişahımıza hakikat hali yazdım. Ve gelemiyeceğimi arzettim. Zat-ı şahane de evvelâ buna muvafakat etti. Fakat daha sonra İngilizlerin tazyiki ziyadeleşti. Nihayet o da İstanbul'a avdetimi irade etti. Bu suretle artık resmi makamımda

Levent Şahverdi Arşivi

kalmağa imkân göremediğim gibi askerliğimi muhafaza ettikçe İngilizlerin ve hükümetin hakkımdaki ısrarına mukabele edilemeyecekti. Bir tarafında bütün Anadolu halkı tekmil millet hakkımda büyük bir muhabbet ve itimat gösterdi. (Seni bırakmayız dediler.) Filhakika vatan ve milletimizi kurtarabilmek için yegâne çare askerliği bırakıp serbest olarak milletin başına geçmek ve milleti yek vücud bir hale getirmekle hasıl olacak kudret, ve hareketi milliyeyi hüsnü istimâl eylemekten başka çare mutasavver değildi. Binaenaleyh ben de böyle yaptım, Elhamdülillah muvaffak da oluyorum. Pek yakında netice-i maddiyeyi bütün cihan görecektir. Ben bu surlte hareket edince İngilizler derhal yalvarmaya başladı. Ve beni kazanmaya çalıştı. Herşeyi inkâr ettiler. Ve bütün kabahatı bizim hükümete attılar. Hakikaten hükümet de benimle uğraşmak istedi. Fakat kuvveti buna müsait gelmedi. Ve gelemez. Daha bir zaman bu suretle Anadolu içinde çalışmakla herşey hallolacaktır. Kariben meclis-i mebusan toplanacak ve meşru bir hükümet mevki-i iktidara geçecektir. Ben de ihtimal o zaman İstanbul'a geleceğim. Sıhhat ve afiyetimi, katiyyen hiç merak ve endişe etmeyiniz.

2 — Salih Bey (Salih Fansa) Fuat Beyden alacağını alabildi mi? Bunu bilgi almak bakımından soruyorum. Yoksa her ne olursa olsun Elhamdülillah hiç önemi yoktur. Siz müsterih olunuz. Ve bir sıkıntınız olursa derhal bana bildiriniz.

3 — Bu mektubumu getirecek olan ..... size benim hakkımda istediğiniz kadar bilgi verecektir. Kendisi ile bana bazı elbiselerimi gönderiniz...

4 — Hemşiremin sıhhatı nasıldır? Eve herhangi bir taraftan saldırıda bulunuldu mu? Hâlâ orada mısınız? Çocuklar ne yapıyor, büyüdüler mi?

5 — Salih Beyle (Salih Fansa) madam Salih (Salih

Levent Şahverdi Arşivi

Fansa'nın Hanımı) inşallah sıhhat ve afiyettedirler. Ben daima kendilerini yadediyorum. Madamın benim hakkımda bir rüyası vardı. Galiba o çıkacaktır. İnşallah yakında kemal-i meserretle (büyük sevinç içinde) görüşeceğiz.

6 — Ben birkaç güne kadar bir kongre için Sivas'a gideceğim. Tekrar Erzurum'a döneceğim. Tekrar ediyorum. Her işittiğinize önem vermeyiniz. Pekâlâ bilirsiniz ki ben yaptığımı bilirim. Netice görmeseydim başlamazdım. Saygıyla ellerinizden, hemşiremin gözlerinden öperim.

Salih'in (Salih Bozok) gözlerinden öperim. Bana İstanbul havadisi vermeni beklerim.»

ANKARA'DA ATATÜRK'LE YENİDEN BİRLİKTE

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan Ankara'ya gelip Ziraat Mektebi'ni karargâh yaptıktan sonra ben de kendilerinin emir ve arzuları ile İstanbul'dan Ankara'ya gitmiştim. Beni ikamet ettikleri Ziraat Mektebi'ne almışlardı. Kendileri kumandanlıktan çekilmiş bulundukları gibi ben de emekli bir zabit olduğum için resmi bir sıfatımız yoktu. Oturduğumuz binada öbür arkadaşlar gibi bana da verilen vazifeyi yapmaya çalışıyordum. Ankara'da Büyük Millet Meclisi teşekkül edip M. Kemâl Paşa onun reisi olunca benim de rütbemi tekrar iade ve kendilerinin başyaverliğine tayin ettirdiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi başyaveri olunca da her an Paşa'nın yakınında bulunuyordum. İşte bundan dolayıdır ki, geçen bazı vakalara yakından şahit olmuş bulunuyorum.

Millî Mücadele esnasında bir gün M. Kemâl Paşa'yla birlikte, ikamet ettikleri köşkün arka tarafındaki bağlarda geziniyorduk. Bağ evlerinin birinin önünde ihtiyar bir kadınla bir de erkeğe tesadüf ettik. Yanlarına sokul-

Levent Şahverdi Arşivi

duk. Selâm verdik. Şuradan buradan konuşurken ifadelerinden ve hallerinden Paşa'yı tanımadıklarını anladım. Kendilerine, «Siz Mustafa Kemâl Paşa'nın köşküne çok yakın bulunuyorsunuz, acaba sık sık Paşa'yı görebiliyor musunuz?» diye sordum. İhtiyar erkek cevap verdi : «Kabil mi efendim? Maiyetinde bulunan kara elbiseli muhafızları (Giresunlu lâzları kastediyordu) hiç kimseyi köşkün civarına sokmuyorlar. Bazen Cuma Namazında Hacı Bayram Camisinde tesadüf edecek olursam uzaktan görmeye muvaffak olabiliyorum» deyince Paşa'yla birbirimize bakıştık ve Atatürk'ün işaretleri üzerine ihtiyara fazla birşey sormayarak biraz sonra oradan ayrıldık. İkimiz de ihtiyarın söylediklerine hayretler içinde kalmıştık. Çünkü Paşa, Cuma Namazına gitmiyordu. Demek ki ihtiyar kendi hayalinde yaratmış olduğu bir adamı Mustafa Kemâl olarak tanıyordu. Paşa'nın ak sakallı olduğunu da söylemişti...

Yine bir gün Alpullu'dan otomobille Eskişehir'e gidiyorduk. Akşam da olmak üzereydi. Bir köyden yolu göstermek üzere bir kılavuz almıştık. Şoförün tarafındaki basamakta ve ayakta duran bu köylü ile konuşmamı Paşa bana işaret etti. Köylüye sordum : «Mustafa Kemâl Paşa'yı tanır mısın?»

«Hayır, hiç görmedim!» cevabını verdi.

«Görecek olsan ne yaparsın?» dedim.

«Ayağının altına köprü olurum.» deyince, çok mütehassis olmuştuk. Paşa'nın müsaadeleri ile köylüye Paşa'yı gösterdim. «İşte Mustafa Kemâl Paşa!» dedim. Gayet lâkayt bir surette Paşa'nın yüzüne bakarak ve hafifçe gülümseyerek «Olur a!» dedi ve başını çevirdi. Köylünün bu halinden Paşa'nın, Mustafa Kemâl Paşa olduğuna inanmadığı ve benim lâtife ettiğimi sandığını anladım. Eskişehir'e yakın bir tepenin üzerine geldiğimiz zaman yer yer, öbek öbek ateşler yakılmış olduğunu gör-

Levent Şahverdi Arşivi

dük. Bu ateşler Paşa'nın geçeceği yolun iki tarafına küle petrol karıştırılarak meşale gibi yakılmıştı. Uzaktan bunları görünce köylüye yakılan ateşlerin ne olduğunu sordum. «Kiracılar ve arabacılar yakmışlardır» dedi. Fakat biraz sonra yakılan meşalelerin yanından geçip de Paşa'yı istikbal edenlerin yanına geldiğimiz zaman mızıka ile bir askerî kıtayı ve bir çok halkın başında da Eskişehir valisi Fatin Bey'i gören köylü, otomobildeki zatın hakikaten Mustafa Kemâl Paşa olduğunu anlayınca şaşırdı ve adeta saygı ve ürpertiyle otomobil durunca yanımızdan uzaklaşmak istedi. Fakat ben kendisini bırakmadım. Ve onunla birlikte Paşa'nın arkasından yürürken konuşmak istedim. Bana mütemadiyen, «aman kusur ettimse beni affediniz» diyordu. Hiç bir kusuru olmadığını söyleyince, «O halde müsaade et de aydınlıkta bir daha yüzünü yakından göreyim» dedi. Ve yanımdan ayrılarak Paşa'yı doya doya görmek üzere ileriye geçti. Paşa'ya köylünün halini anlattığım zaman çok mütehassis oldu. Ona 25 lira kadar armağan vermemi emir buyurdular. Köylü bu parayı da alınca sevincine payan yoktu.

BÜYÜK TAARRUZ

Afyon taarruzundan 15 gün önce Gazi M. Kemal Paşa taarruza hazırlık emrini vermek ve kumandanlarla bizzat görüşmek üzere Akşehir'de bulunan Garp Cephesi'ne gitmiştik. Trenden Biçer istasyonunda inerek otomobille Sivrihisar üzerinden Akşehir'e gidiyoruz. Trenden inip otomobile bindiğimiz zaman M. Kemal Paşa derin bir nefes aldılar. Kendilerine, «Rahatsız mısınız Paşam?» dedim. «Değilim» dediler. «O halde bir şey düşünüyorsunuz galba?» deyince şunu söylediler :

«Düşündüğümü tatbik edecek zamana malik olursam cihanın gözlerini kamaştıracak bir manzara-yı as-

Levent Şahverdi Arşivi

keriyye (askerî görünüm) husule gelecektir.» Paşa'nın bu cevabı üzerine mühim kararlar ve mühim hadiseler arifesinde olduğumuzu anladım. Nitekim Akşehir'e varışımızın ertesi günü İsmet Paşa'nın karargâhında bütün kunmandanlar toplanarak 15 gün sonra Afyon cephesine taarruz etmeye karar verildiğini öğrendim.

Akşehir'de çok kalmadık. Birkaç gün sonra Ankara'ya döndük. Ve 15 gün sonra da taarruzda bulunmak üzere bir gece yarısı Çankaya'dan otomobillerle Konya'ya ve oradan da Akşehir'e hareket ettik. Fakat bu hareketimiz iki gün kadar gizli tutuldu. Ve o günlerde bunun gizli kalabilmesi için M. Kemal Paşa tarafından güya Çankaya'da bir çay ziyafeti verileceği duyurulup yayılmıştı ki sonradan bunun bir manevra olduğu gazetelerde yazılmıştı. Yapılan taarruzun neticesiyle de hakikaten Paşa'nın 15 gün önce otomobilde bana söyledikleri gibi cihanın gözlerini kamaştıracak bir «manzara-yı askeriyye» husule gelmiştir. Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi bütün teferruatıyla bilindiği için, o günleri uzun uzun anlatmayacağım. Ben daha özel hatıraları belirtmeye çalışıyorum.

İZMİR'E DOĞRU

Ordumuz muzaffer olarak İzmir'e doğru yürüyüşüne devam ederken biz de orduyu çok yakından takip ediyorduk. Nif kasabası yakınlarında bir köyün önünden geçerken (Nif'in adı şimdi Mustafa Kemâl Paşa olmuştur.) köylüler de yolun kenarına çıkmışlar, gelen askerleri seyrediyorlardı. İsteyenlere su vermek için de yanlarında ve ellerinde testiler ve bakraçlar vardı. Otomobilimiz tam onların yanına geldiği zaman tevakkuf etmeye (biraz durmaya mecbur olduk. Çünkü önümüzü ve yolumuzu bir nakliye kolu kapamıştı. Yolun açılmasını

Levent Şahverdi Arşivi

beklerken Paşa tabakasından çıkardığı sigarasını yakmak için gözündeki toz gözlüklerini alnının üzerine kaldırdığı zaman, köylülerin arasında bulunan orta yaşlı bir adam, dikkati çekecek kadar bir hal ve vaziyetle otomobile doğru gelmeye ve Paşa'nın yüzüne dikkatle bakmaya başladı. Ben kendisinden şüphelendim. Fakat ona bir şey hissettirmeyerek harekâtını takip ediyordum. Otomobilin yanına yaklaştı ve elini cebine soktu. Bir kartpostal çıkardı. Evvelâ karta, sonra da Paşa'nın yüzüne baktı. Birkaç defa aynı şeyi yaptıktan sonra titrek bir sesle yolun kenarındaki köylülere hitaben, «Arkadaşlar, Mustafa Kemâl Paşa'dır!» dedi ve parmağı ile de evvelâ kartı, sonra da Paşa'yı göstererek, «Bu, sensin!» dedi. O zaman gösterdiği karta baktım. Paşa'nın fotoğrafı olduğunu görünce şaşırdım. Çünkü kartı nereden bulunp sakladığını bilmiyordum. Köylüler Mustafa Kemâl Paşa olduğunu anlayınca otomobile adeta hücum eder gibi koştular. Ve kimisi nerdeyse ayağının tozunu yüzüne gözüne sürüyor, kimisi pelerininin yakasını öpüyor, kimisi de ayaklarına kapanarak hıçkırıklarla ağlıyordu. Bu manzara ve köylülerin vu hali beni de ağlatmıştı. Bin müşkülâtla oradan kurtularak yolumuza devam edebildik.

NİF'TE...

Nif'e geldiğimiz zaman akşam da olmak üzereydi. Nif'te bize gösterilen bir eve girdik. Biraz istirahatten sonra Paşa, Nif'ten İzmir'e kaç kilometre mesafe olduğunu sordular. 30-35 kilometre kadar olduğunu söylediler. Bunun üzerine Paşa «Bir yerden İzmir'i görmek kabil midir?» dediler. 10-15 kilometre kadar ileride Belkahve denilen yerden göründüğünü söyledikleri zaman Paşa derhal oraya gitmek istediler ve otomobile binerek Belkahve denilen yere geldik. Orada Birinci Ordu Kuman-

Levent Şahverdi Arşivi

danı Nurettin Paşa'yı bulduk. Bir büyük ağacın altında oturmuş İzmir limanını seyir ve temaşa ediyordu. Bizim geldiğimizi görünce derhal M. Kemâl Paşa'nın yanlarına gelerek limandaki İngiliz,Fransız ve Yunan gemilerini gösterdi. Ve İzmir'in görünen bazı yerleri hakkında bilgi vermeğe başladı. Meselâ şurası Kadifekale'dir, bu taraf Karşıyaka'dır gibi... Nurettin Paşa, önceleri İzmir'de bulunduğu için her tarafını biliyormuş. Geceyi Nif'te geçirdik. Ertesi akşam Gazi Paşa İzmir'de Kral Kostantin'in ikamet ettiği binayı kendilerine hazırlatmak üzere sabaha karşı İzmir'e hareketimi emrettikleri için şafakla beraber Ruşen Eşref ve Mahmut (Soydan) Beylerle birlikte, Nif'ten hareket ettik. Belkahve'ye geldiğimiz zaman Nurettin Paşa bizi kendi yanında alıkoyarak birlikte gideceğimizi söyledi. Biraz sonra İzzettin Paşa da gelerek üç otomobille İzmir'e gidiyorduk. Sekizinci fırka İzmir'e girmişti. Yolda Hatuniye isminde bir Cami önünde Nurettin Paşa'nın otomobili durunca biz de durmaya mecbur olduk. Nurettin Paşa'nın İzmir'e girerken ilk tesadüf edeceği camide iki rekât namaz kılmak istediğini anlayınca biz kendisini beklemeyerek İzmir'e geldik. Geçtiğimiz yollarından iki yanından silâh sesleri geliyordu. Yollarda da yaralı ve ölmüş insanlara tesadüf ediyorduk. Hükümet konağına geldikten sonra Kıral Konstantin'in Karşıyaka'da bir evde oturmuş olduğunu öğrendik. Orasını bilenlerden birini alarak Karşıyaka'ya geldiğimiz zaman bizi gözyaşları ile karşıladılar. Ve evlerden üzerimize kolonyalar, çiçekler atıyorlardı. İstikbalcilere (karşılayanlara) maksadımızı anlattık. «Siz merak etmeyin. Biz her şeyi hazırladık». dediler. Ve evi bize gösterdiler. Kapısının önünde Kral Konstantin'in resmi bulunan bir hali yaymışlar. Gazi. M. Kemal Paşa'nın otomobilden inerken o halıya basmasını istiyorlardı. Her şeyin tamam olduğu-

Levent Şahverdi Arşivi

nu gördük. Atatürk'e bilgi vermek üzere Nif'e avdet ediyorduk ki yolda mızraklı süvarilerin tertibat aldıklarını gördük. Sebebini sorduğumuz zaman Paşa'nın İzmir'e geçtiklerini söylediler. Meğer bizim hareketimizden pek az bir zaman sonra Paşa da Nif'ten İzmir'e gitmek üzere yola çıkmışlar. Artık biz de Nif'e gitmeyerek Paşa'ya mülâki olmak üzere İzmir'e gittik. Hükümet konağında bulunan Atatürk'e emirlerini yerine getirdiğimizi söylerken, bir yerlerden gelen top seslerini işitiyorduk. Düşmanın Söke'de bulunan iki alayı İzmir'e doğru geri çekilirken İzmir'in bizim tarafımızdan işgal edildiğini görünce şaşırmışlar ve kendilerini takip eden kuvvetlerimizle Seydiköy civarında muharebeye tutuşmuşlar. Fakat bu muharebe çok devam etmedi. Biraz sonra hepsi esir edilerek İzmir'e getirildiler.

İZMİR'E GİRMEDEN ÖNCE...

İzmir'e girmeden önce Dumlupınar, Alaşehir ve Uşak'ta gördüklerimi de yazmak isterim.

Afyonkarahisar işgal edildiğinin ertesi günü biz de Afyon'a gelmiştik. Geceyi Belediye dairesinde geçirdik. Çok yorgun olduğumuz için erken yatmıştık. Gecenin ileri vaktinde, yanımdaki odada bir gürültü işittim. Derhal yatağımdan fırlayarak gürültünün geldiği odanın kapısına koştuğum zaman Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın bir masa başında kahkahalarla gülmekte olduklarını gördüm. Masanın üzerinde bir harita vardı. Kapıdan başımı uzattığım zaman, Mu. Kemâl Paşa, «Ne haber?» dediler. «Bir şey yok» dedim. «Nasıl bir şey yok. İçeriye gir de neler olduğunu anlatayım» buyurdular. Düşmanın bizim kuvvetlerimiz tarafından çevrilmiş olduunu harita üzerinde göstererek fevkalâde memnun ve mesrur (mutlu) idiler. «Çevrilmiş olan düşman dört

Levent Şahverdi Arşivi

tarafa da cephe almak mecburiyetinde kalmıştır» dedikten sonra, «Buna ne nizamı derler, sen bilir misin?» diye sordular. Ben de, «Kale nizamıdır» dedim. Tekrar gülmeye başladılar. Çünkü bunu bize «Tırıl» lâkabı ile meşhur İbrahim Bey adında Manastırlı bir hocamızın Askerî İdadi mektebinde iken öğretmiş olduğunu söyledim. Tırıl'ın kim olduğunu Paşa da bildiği için gülüyordu.

Ertesi gün erkenden Cephe'ye gideceklerini söyleyerek ona göre hazırlıkta bulunmamı emir buyurdular. Aldığım bu sevinçli haberden ötürü bütün yorgunluğuma rağmen sabaha kadar uyuyamamış ve emirleri vechile sabah olur olmaz otomobili emirlerine amade bulundurmuştum. İsmet Paşa, Afyon'da kaldı. Biz Atatürk'le birlikte Birinci Ordu Karargâhı'na gittik. Nurettin Paşa ile bir müddet görüştüktenve telefonla da Kemâlettin Sami Bey'le (Daha sonra paşa olmuştur.) konuştuktan sonra o gün Başkumandanlık muharebesinin cereyan ettiği mahalle geldik. Bir sırtın üzerine çıktığımız zaman 300 metre kadar ileride düşmanla muharebeye tutuşmuş olan avcılarımıza tesadüf ettik. Sırtın üzerinden muharebenin cereyanını seyrederken bir nefer Paşa'ya bir at getirerek 11. Fırka kumandanı Derviş Bey'in (Paşa oldu) bu atı gönderdiğini ve kendisinin gerimizdeki bir tepede bulunduğunu söyledi. Gazi M. Kemal Paşa nefere, «Bu atı ona götür. Ve kendisinin buraya gelmesini söyle» dedi. Biraz sonra Derviş Bey (Paşa) geldi. Paşa'ya sabahtan başlamış olan muharebe hakkında malûmat ve tafsilât verirken, arkamızdaki tepeden şiddetli bir topçu ateşi başladı. Paşa, fırka kumandanına, «Biz burada iken senin topçuların ileri gitmededir» dedi. Derviş Bey derhal emir vererek topçulara ateşi kestirdi. Ve onları ileriye sürdü. Topçular açıktan avcı hattına kadar ilerlediler. M. Kemâl, fırka kumandanına, avcı hat-

Levent Şahverdi Arşivi

tına telefon olup olmadığını sordu. Henüz yaplamadığı cevabını alınca, «Topçu ile avcılar birarada bulunamazlar. Avcıları ilerletmek lâzımdır» dediler. Bunun üzerine Derviş Bey hemen atına atlayarak ateş altında avcı hattına gitti. Ben fırka kumandanının bu hareketini çok tehlikeli görmüş ve sağ olarak döneceğinden endişe etmiştim. Derviş Bey, avcı hattına gittikten ve avcıları ileriye sevkettikten bir müddet sonra telefon hattı da yapılmış olduğundan, telefonla şu malûmatı vermişti : «Karşımızdaki düşman çil yavrusu gibi dağıldı. Ve Murat dağlarına doğru firara başladı.» Bu malûmat üzerine M. Kemâl, «Artık bu iş bitmiştir. Biz de Dumlupınar'a gideriz.» dediler. Akşam olmak üzereydi. Dumlupınar da düşmandan biraz önce alınmış bulunduğu için Paşa'nın oraya gitmesini istemiyordum. Kendilerine, «Paşam, Dumlupınar yolunu bilmiyorum. Eşyalarımız da Afyon'dadır. Bilmem ki bu gece yataklarımızı getirtmek kabil midir? Binaenaleyh emir buyurursanız Afyon'a gidelim.» dedim. Benim bu cevabıma kızdılar. Ve, «Yolu bilen birisini bul da Dumlupınar'a gidelim!» emrini verdiler. Emirleri vechile hareket ettik. Dumlupınar'a karanlıkta geldik. Yolda Fevzi Paşa'ya da tesadüf etmiştik. Fevzi Paşa da o gece Dumlupınar'a geldiler, bir köy evinin boş bir odasında yaver arkadaşım Muzaffer Bey'le birlikte Paşa'ya pelerinlerimizle ceketlerimizden yatak, yastık ve örtü yaptık. Sabaha kadar da ocakta ateş yakarak Paşa'yı rahat ettirmeye çalıştık. Ertesi sabah eşyamızı Afyon'dan getirttik. Ve Paşa'nın çadırını bir evin toprak olan damının üzerine kurduk. Çünkü köyün içinde çadır kuracak temiz bir yer yoktu. O gün düşmandan esir olarak alınmış olan dört fırka (tümen) kumandanını General Kâzım Orbay M. Kemâl Paşa'nın huzuruna getirdi. Atatürk bu kumandanlarla 5-10 dakika kadar görüşmüştü. Esir fırka kumandanlarından biri-

Levent Şahverdi Arşivi

si Paşa'nın yanlarından çıktıktan sonra bize Türkçe olarak kiminle görüştüklerini sordu. Mustafa Kemâl Paşa olduğunu söylediğimiz zaman hayretler içinde kaldı. Ve ne zaman oraya geldiğini anlamak istedi. Dün bizzat muharebeyi kendisinin idare ettiğini anlattık. Buna karşı şu cevabı verdi : «Zafer kazanmak sizin hakkınızdır. Çünkü bizim Başkumandan Hacıanesti İzmir'den idare etmek istedi ve oradan ayrılmadı.» dedi. Başkumandanlık muharebesi oluncaya kadar hiç bir yerle muhabere edilmiyordu. Her tarafla muhabere men olunmuştu. Hatta Ankara'ya da bilgi verilmemişti. Ancak 26 Ağustos'ta başlayıp 30 Ağustos'ta son bulan muharebeden sonra Ankara'ya bilgi verildi. Başkumandanlık muharebesinde Yunanlıların Başkumandanı tayin edilmiş olan Trikopis de esir edilerek Uşak'ta Başkumandan M. Kemâl Paşa'nın huzuruna getirilmişti. Yanında Diyonis adında bir de kolordu kumandanı vardı. Bu iki kumandan Atatürk'ün huzuna getirildikleri zaman ben de orada bulunuyordum. Paşa tercüman aracılığıyla bu Yunanlı kumandanlarla görüştü. Gayet iyi rumca bilen Faruk adında bir erkânıharp zabiti (kurmay subay) tercümanlık yapıyordu. Atatürk Trikopis'e Afyon muharebesinde niçin ihtiyat kuvvetlerini kullanamadıklarını sordu. Trikopis, Diyonis'i gödtererek kendi emrini dinlemediğini söyledi. Diyonis de o zaman başkumandan olan Hacıanesti'den emir beklediğini anlattı. Vaktiyle neden ricat edemedikleri (geri çekilemedikleri) sorusuna karşı da muntazam yolların bulunmamasını sebep olarak gösterdi. İki telsizleri varmış. «Birisi muharebeden önce bozularak İzmir'e onarım için gönderilmişti. Öbürlerini de etkili topçunuz tahrip etti.» dedi. Trikopis'in bu cevabı üzerine Paşa kendisine şunu söyledi : «Vicdanınıza karşı vazifenizi yaptığınıza kani iseniz müsterih (içiniz rahat) olabilirsiniz. En büyük kumandanların bile

Levent Şahverdi Arşivi

esir oldukları tarihlerde yazılıdır. Meselâ size Napolyon'u gösterebilirim.» dediler. Trikopis, «Beni yaverlerim dahi yalnız bırakarak yanımdan kaçtılar. Ben intihar etmeliydim.» deyince, M. Kemâl Paşa, İsmet Paşa'ya hitaben, «Kumandanlar (Yunanlı) yorgundur. Kendilerinin istirahatlarını temin buyurursunuz.» deyip ayağa kalktılar. İsmet Paşa ile Yunan kumandanları da ayağa kalkarak Atatürk'ü başlarıyla selâmladılar. Atatürk birer birer ellerini sıkarken Trikpois'e, «Bizim misafirlerimizsiniz, her suretle emin ve müsterih olabilirsiniz. Bir arzunuz olursa bize bildiriniz.» Trikopis İstanbul'da bulunan refikasını (karısını) hayat ve sıhhatından haberdar etmek istediğini rica etti. Paşa da adreslerinin öğrenilmesini ve bir gün sonra Hilâl-i Ahmer (Kızılay) vasıtasıyla ricalarının yerine getirileceğini emir buyurdular.

MUSTAFA KEMAL PAŞA İZMİR'DE

İzmir'in işgalinde bir gece Karşıyaka'da kaldık. Deniz çok fena koktuğu için orada daha fazla kalamadık. M. Kemâl Paşa Hazretlerinin ikametleri için bazı köşkler, konaklar gösterilmişti. Bu arada Uşakîzade Muammer Beyin evi de vardı. Hepsini birer birer gezerek gördükten sonra rıhtımda bir doktorun binasında ikamet etmeyi tercih ettiler. Muammer Beyin evine gittiğimiz zaman bizi Lâtife Hanım karşılamıştı. Pederi ile validesi ve kardeşleri Avrupa'da bulunduklarından Lâtife Hanım büyük validesi ile yalnız olarak evde oturuyormuş. Lâtife Hanım, aydın bir kız olduğu için ifadeleri ile ve her türlü bilgi, görgü, tutum vedavranışlarıyla Paşa'yı memnun etmişlerdi. Fakat M. Kemal Paşa her nedense orada kalmak istememişlerdi. Rıhtımda karargâh ittihaz ettiğimiz binaya naklettikten bir iki gün sonra İzmir'de büyük bir yangın çıktı. Ve bizim ikamet ettiğimiz binaya kadar yaklaşınca, oradan Muammer

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'in evine nakletmek mecburiyetinde kaldık. Yangından önce, bir gün, hükümet konağına gitmiştik. Valinin yanında İngiliz Konsolosu bulunuyordu. Paşa da valinin odasına girmişlerdi. Bir iş için Paşa Hazretlerine bilgi vermeye içeri girdiğim zaman, Paşa'nın İngiliz konsolosuna şunları söylediğini işittim. Konsolos Türkçe bildiğinden M. Kemâl Paşa da Türkçe konuşuyordu : «Vali Beyden ne istiyorsunuz?» dedi. Konsolos : «Tebaamız (uyruğumuz) hakkında teminat almak istiyorum.» cevabını verince M. Kemal Paşa, «Yunanlılar burada iken daha mı emindiniz?» diye sordular. O da, «Evet.» cevabını verdi. Bunun üzerine Paşa kendisine, «Öyle ise Yunanistan'a gidiniz!» dediler. Konsolos da buna karşı, «İngiltere'ye de mi savaş ilân ediyorsunuz?» diye sordu. Paşa, «İngiltere ile aramızda müsaleha (barış) yapılmış mıdır ki harp ilân edip etmediğimizi soruyorsunuz? Hem siz böyle şeyleri konuşmaya selâhiyetdar mısınız ki (yetkili misiniz ki) bunu bana soruyorsunuz. Ben Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Türk Orduları Başkumandanıyım. Her şeyi görüşmeye selâhiyetim vardır. Sizin de böyle bir selâhiyetiniz varsa görüşebiliriz. Yoksa, buyurunuz!» diyerek kapıyı gösterdiler. İngiliz ve Fransız donanması limanda olduğu gibi düşmandan istirdat edilen yerlerden kaçan Yunanlılarla da rıhtım mahşer halinde idi. İngiliz Konsolos'u Hükümet konağını terkettikten bir müddet sonra biz de ikametgâhımıza gelmiş bulunuyorduk ki, limanda bulunan donanmada bir hazırlık başladı. İzmir'in içinde de bir kıyamet koptu. Gemilerden kayıklar rıhtıma yanaşarak ne kadar ecnebi tebası varsa onları alıyor, gemilere götürüyordu. Konsolos, donanma kumandanına Türklerin İngilizlere karşı da harp ilân ettiklerini söylemiş olduğu için vaziyet vahim bir şekil almıştı. Bir taraftan ecnebiler harp gemilerine nakledilirken öbür taraftan da donanma kuman-

Levent Şahverdi Arşivi

danı tarafından bahriyeli zabitler Paşa'nın yanına gönderilerek bu mesele hakkında izahat talebinde bulunuyordu. Ne konuşulduğunu bilmiyorum. Fakat verilmiş olan izahattan meselenin mahiyeti ve hakikatı anlaşılmış olacak ki sükûnet avdet ederek her şey normal hale girdi. Paşa Hazretleriyle görüşmek üzere donanmadan gönderilen bahriye zabitlerinden birisi Paşa'ya karşı o kadar büyük bir sevgi ve hürmet duymuş ki, elini öpmek için müsaadelerini rica ettiğini işitmiştim.

LÂTİFE HANIM'IN EVİNDE...

İzmir yangınından sonra naklettiğimiz Muammer Beyin evinde üç hafta kadar kaldık. Bu müddet zarfında başta Atatürk olmak üzere hizmet neferlerimize kadar Lâtife Hanım'dan hepimiz son derece memnunduk. Ankara'ya giderken Lâtife Hanım M. Kemâl Paşa'dan şu ricada bulundu: «Paşam, evimize şeref ve saadet bahşettiniz. Yakında Avrupa'dan avdet edecek (dönecek) olan annemle babamın ve kardeşlerimin de bu şerefe mazhar olmaları için evimizin Başkumandanlık Karargâhı namı altında 3-5 neferden ibaret (er'den oluşan) bir müfrezeniz tarafından muhafaza edilmesini rica ederim.» M. Kemâl Paşa, Lâtife Hanım'ın bu ricasını kabul ettiler. Ve Ankara'ya giderken muhafız müfrezesinden 3-4 neferi Muammer Beyin evinde bıraktılar. Ve bu suretle Muammer Beyin eviyle alâka ve irtibatımız baki kalmış (sürmüş) oldu. İzmir'den Ankara'ya geldikten sonra hemen her akşam sofrada M. Kemâl Paşa Lâtife Hanım'dan bahisle kendisini uzun uzadıya medih ve sena ederlerdi (överlerdi).

Paşa Hazretlerinin o sırada çok hasta bulunan anneleri, Lâtife Hanım'ın övgüsünü işittikçe, kendisini görmek ve onu oğluna almak arzusuna kapıldı. Doktorlar

Levent Şahverdi Arşivi

da hastalığının Ankara'da tedavi edilemeyeceğini ve mutlaka sahilde ikamet etmeleri lâzım geldiğini söylemiş oldukları için İzmir'e gitmeğe karar vermişler. Bir gece, Paşa Hazretleri bana şu emri vermişti : «Doktorların gösterdikleri lüzum üzerine annemi İzmir'de tedavi ettirmek üzere oraya götürmek zarureti hasıl olmuştur. Binaenaleyh sen yarın buradan otomobille Konya'ya oradan da trenle İzmir'e hareket edersin. İzmir'de vali beyle görüşerek (O zaman Abdülhalik Renda Bey valiydi.) Validemin ikamet edebileceği münasip bir ev bulup ve onu döşettikten sonra bana bilgi verirsin. Ben de validemi oraya gönderirim. Yalnız, bulacağınız ev emval-i metruke'den (terkedilmiş rum mallarından) olmasın.» dediler. Emirlerine uygun olarak Ankara'dan Konya'ya, oradan da İzmir'e gittim. İzmir istasyonuna geldiğim zaman karşımda Lâtife Hanım'ın adamlarından Ahmet Ağa'yı buldum. Bana Lâtife Hanım'ın selâmlarını ve evde intizarda (beklemekte) bulunduklarını söyleyerek beni eve götürmek istiyordu. İzmir'e geleceğimi ve bilhassa hangi gün İzmir'de bulunacağımı nereden haber aldıklarını bilmediğim için şaşırdım kaldım. Ahmet Ağa'nın ısrarı üzerine Muammer Bey'in evine misafir olmaya mecbur kaldım. Lâtife Hanım, beni sokak kapısında karşılamak suretiyle hakkımda pek büyük bir nezaket lûtufkârlık eseri göstermişlerdir. Hal ve hatır sorduktan sonra niçin İzmir'e geldiğimi anlattım. Gülerek haberleri olduğunu söyledi. Ve Ankara'dan hareketimi öğrendikten sonra da her akşam Ahmet Ağa'yı istasyona gönderdiğini anlattı. «Paşa Hazretleri evimizi karargâh olarak muhafaza etmektedir. Burası karargâhımız olduktan sonra başka bir yere gitmeniz muvafık mıdır (uygun mudur)? Bu ev artık sizin de evinizdir.» diyerek sıkılmamamı temine çalışıyordu. Ertesi günü Vali Abdülhâlik Bey'le görüşmek üzere Lâtife Hanım'la birlikte

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümet Konağına gittik. Paşa'nın validelerinin ikametleri için Karşıyaka'da sanatoryum gibi bir köşkleri olduğunu ve köşkte hiç kimsenin ikamet etmediğini söyleyerek Vali Beyle bizi oraya götürdü. Hakikaten sanatoryum gibi mükemmel bir köşk. Vali Bey de ben de köşkü çok beğendik. Ve bundan daha güzel, daha münasip bir yer bulunamayacağına dair Paşa'ya telgrafla bilgi verdik. Muvafakat cevabı gelince Lâtife Hanım'la her gün Göztepe'deki evlerinden Karşıyaka'ya giderek evin döşenmesi ve düzenlenmesiyle meşgul oluyorduk. O günlerde, Lâtife Hanım'ın Avrupa'da bulunan ailesi de İzmir'e gelmişlerdi. Lâtife Hanım, beni annesiyle babasına, «ikinci babamdır.» diyerek takdim ettiği için onlar da bana karşı çok yakınlık gösterdiler. Kendi aileleri efradından (bireylerinden) imişim gibi, küçüğünden büyüğüne kadar hepsinden çok samimiyet gördüğüm için hiç bir yabancılık hissetmiyordum. 2-3 hafta zarfında köşkün döşenmesi ve düzenlenmesini tamamladık. Fakat ben soğuk almış olduğum için hastalandım. Köşkün hazırlandığını Ankara'ya bildirdiğimden hastanın gönderilmesini bekliyordum. Benim rahatsızlığım esnasında, Lâtife Hanım başta olmak üzere, bütün ailesi tedavim hususunda fevkalâde ihtimam göstermiştir. Bilhassa Lâtife Hanım, bir hasta bakıcı gibi başımın ucundan ayrılmayarak sağlığıma kavuşmama çalıştı. Bundan dolayı kendisine karşı daima minnet hissetmekteyim. İzmir'de bulunduğum müddet zarfında (Paşa'dan almış olduğum talimat mucibince) haftada birkaç defa şifreli telgrafla ve arasıra da mektupla Lâtife Hanım hakkında Atatürk'e malûmat veriyordum. Verdiğim bilgi, Lâtife Hanım'ın lehinde idi. Paşa Hazretlerinin onunla evlenmesini arzu ediyordum. Lâtife Hanım benim M. Kemâl Paşa'ya yazdığım mektuplardan birini okumuş olduğu için beni babası gibi hayırhah (hayırsever, iyilik-

Levent Şahverdi Arşivi

sever) tanımıştı. Paşa Hazretlerinin Lâtife Hanım'la evlenmesini İsmet Paşa da istiyordu. Esasen Paşa'nın Lâtife Hanım'la evlenmeye mütemayil (eğilimli) olduğunu hissettiğimiz için bir an önce bu meselenin olup bitmesini arzu ediyorduk. Paşa evlenirse eskisi gibi her akşam içmeyecek ve daha muntazam bir hayat geçirerek sağlığı korunacak zannediyorduk. Paşa'nın Lâtife Hanım'la evlenmesini yalnız Fethi Bey muvafık görmüyordu. Ve sebep olarak da Lâtife Hanım'ın Paşa'yı idare edecek kabiliyette bir kadın olmadığını ve olamayacağını söylüyordu ki, maalesef netice itibariyle Fethi Beyin (Okyar) düşüncesi ve ifadesi doğru çıkmıştır.

Paşa'nın valdesinin yola çıkarıldığına dair Ankara'dan haber beklerken bir gün şu telgrafı aldım : «*Validemin rahatsızlığı arttığından harekete gayri muktedir (gücü yetmez) haldedir. Binaenaleyh orada bırakmış olduğunuz müfreze ile birlikte Ankara'ya avdet ediniz.*» Paşa Hazretlerinin bu telgrafı üzerine hepimiz çok müteessir olmuştuk. Bilhassa Lâtife Hanım, gelen telgrafa başka mânalar da vererek Avrupa'ya gitmeye ve orada oturmaya karar vermişti. Ben Lâtife Hanım'ın yanlış düşündüğünü anlatarak kendisini teselli etmeye çalıştım. Fakat o kararında ısrar ediyor ve Ankara'ya gittiğim zaman Avrupa'ya hareketine müsaade etmeleri için Paşa'nın muvafakatlarını almamı benden rica ediyordu. Lâtife Hanım'la aramızda şu konuşma geçti :

Ben — Hanımefendi, Gazi Paşa Hazretleri, validelerinin harekete muktedir olmadıkları bir halde bulunduklarından bahsediyorlar. Bu durumda olan bir hasta İzmir'e nasıl gelebilir?

Lâtife Hanım — Evet ama, burada bırakılmış olan müfrezenin de Ankara'ya celbedilmesi Paşa Hazretlerinin ailemizle kat'ı münasebetine (ilişki kesmesine) bir delildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben — Sizin düşüncenize iştirak etmiyorum. Fakat Ankara'ya gittiği mzaman bütün arzularınızı yerine getirmeye çalışacağımdan emin olabilirsiniz. Paşa'yla görüştükten sonra da her şeyi olduğu gibi size yazacağım. O zaman düşüncenizde ne kadar yanıldığınızı anlayacaksınız. O halde şimdiden fazla teessüre kapılmamanız uygun olur.

Lâtife Hanım da bana teşekkürle mukabelede bulundu. Ama bir türlü sinirlerine hâkim olamadıklarından ağlıyorlardı. M. Kemâl Paşa'nın telgraflarına şu cevabı verdim :

«Emirleriniz mucibince hareket edeceğim. Ancak birkaç günden beri çok rahatsız bulunduğumdan doktorlar hareketimi muvafık bulmuyor. Müsaade buyurursanız kendim birkaç gün sonra hareket etmek üzere müfrezeyi yarın Ankara'ya göndereyim.»

Birkaç saat sonra Paşa'dan şu emri aldım : «*Tamamiyle iade-i âfiyet edinceye kadar* (sağlığınıza kavuşuncaya kadar) *müfreze ile birlikte orada kalınız.*»

Bu telgraf üzerine Lâtife Hanım biraz sükûnet buldu. Ve Ankara'ya gittikten sonra gerçek durumu kendisine olduğu gibi yazacağıma dair benden söz aldı. Bir hafta sonra sağlığıma kavuştuğum için doktorlar hareketime müsaade ettiklerinden Ankara'ya dönerek Paşa'ya her şeyi arzettim. Lâtife Hanım'ı merak ve endişede bırakmamak için Mustafa Kemâl Paşa, kendisine, muharebede bindikleri Sakarya adındaki atı ile birkaç teneke de bal hediye olarak kendi maiyetlerindeki muhafızlarından 2-3 neferle İzmir'e gönderdikleri gibi bana da Lâtife Hanım'ı memnun edecek tarzda bir mektup yazıp göndermemi emir buyurdular.

Hediyelerle neferler yola çıktıktan birkaç gün sonra bir gece yarısı evimde yatıp uyuduğum bir zamanda telefonun çalmasıyla uyandım. Telefonun başına gidince

Levent Şahverdi Arşivi

bizzat Paşa'nın sesini işittim : «*Salih, uyuyor muydun?*» dedikten sonra, «*şimdi giyinerek hemen gel!*» diye buyurdular. Derhal köşke gittim. «*Validem ,behemahal İzmir'e gitmek istiyor. Ne doktorları ne de beni dinliyor. Ölürsem İzmir'de öleyim, diyerek yatağından kalkıp çarşafını dahi giymiştir. Hemen şimdi İzmir'e gideceğiz, diyor. Son arzusunu yerine getirmek için emir verdim. Bir tren-i mahsus (özel tren) hazırlanıyor. Sen de ona göre hazırlanarak annemle birlikte İzmir'e gideceksin. Yalnız şunu da söyleyeyim ki, şayet anneme yolda emr-i Hak (ölüm) vâki olursa Ankara'ya yakın iseniz buraya getirirsin. İzmir'e yakın iseniz orada benim her zaman kendisini ziyaret edebileceğim bir yere defnedersiniz.*»

Paşa'nın bu emirleri üzerine eve geldim. Hazırlığımı tamamladım. Ve yine Paşa'nın müsaadeleri ile eşimi de beraber alarak İzmir'e geldik. Ankara'dan hareketimizden önce Lâtife Hanım'a da telgrafla bilgi verilmiş olduğu için tren Karşıyaka istasyonuna geldiği zaman Lâtife Hanım'ı istasyonda bizi bekler bulduk. Kendisini Paşa Hazretlerinin validelerine takdim ettiğim gibi eşimi de Lâtife Hanımefendi'ye takdim ederek hastamızı kompartımandan alıp, evvelce hazırlanmış olan ve istasyona yakın bulunan köşke naklettik. Ankara'dan beraber getirdiğimiz doktorla eşim ve benden başka Lâtife Hanım da köşkte hastanın yanında kaldılar. Vefatlarına kadar da yanlarından ayrılmayarak, hastaya, bir hasta bakıcıdan fazla bir itina ve ihtimamla baktılar. Gazi Paşa'ya her akşam şifre ile validelerinin hastalıkları hakkında biilgi verirken Lâtife Hanım'ın hastaya karşı ifa ettiği hizmetleri de bildirmekteydim. Bir ay sonra hastamız hayata gözlerini yumdu.

Paşa, validelerinin ölümü haberini Eskişehir'de almışlardı. Çünkü anneleri öldükleri akşam Paşa da se-

Levent Şahverdi Arşivi

yahata çıkmışlar ve Eskişehir'e geldikleri zaman kendileri haberdar edilmişler.

Eskişehir'den İzmir'e gelirlerken Karşıyaka'da kendilerini karşıladık. Beni kompartımanlarına yalnız olarak kabul buyurdular, ve şu emri verdiler : «*Ben Lâtife Hanım'la evlenmeye karar verdim. Şimdi babası burada ise* (Paşa, o güne kadar Muammer Beyi görmediğinden tanımıyordu) *kendisini bu kararımdan haberdar edersin ve hiç kimseye bir şey söylememesini de ilâve edersin.*» Paşa'nın emirleri gereğince hareket ettim. Muammer Beye, Gazi M. Kemâl Paşa'nın kayınpederi olacaklarını söylediğim zaman boynuma sarıldılar ve içini çekerek beni kokladılar. Biraz sonra Paşa Hazretleri de vagonlarından inerek Muammer Beyle tanıştılar... Ve Fevzi, Kâzım Karabekir Paşalar da beraber oldukları halde hep birlikte validelerinin kabirlerini ziyarete gidildi. Paşa'nın orada irad ettikleri nutuk (söyledikleri söylev) şöyledir :

«*Zavallı validem, bütün millet için mefkûre (ülkü) olan İzmir'in mukaddes topraklarına tevdi-i vücut etmiş (verilmiş) bulunuyor. Arkadaşlar, ölüm hilkatin en tabiî bir kanunudur. Fakat böyle olmakla beraber bazen ne hazin tecelliler arzeder. Burada yatan validem zulmün, cebrin bütün milleti felâket uçurumuna götüren bir keyfî idarenin kurbanı olmuştur. Bunu izah ettim. Müsaade buyurursanız hayat ıstırabının biraz, birkaç noktasını arzedeyim. Abdülhamit devrindeydi, (1320 (1904) tarihinde mektepten henüz erkân-ı harp (kurmay) yüzbaşısı olarak çıkmıştım. Hayata ilk hatveyi (adımı) atıyordum. Fakat bu hatve, hayata değil, zindana tesadüf etti! Hakikaten beni bir gün aldılar ve idare-i müstebidenin (baskı yönetiminin) zindanlarına koydular. Validem bundan, ancak mahpesten hapishaneden) çıktıktan sonra haberdar olabildi. Ve derhal beni görmeye şitab*

Levent Şahverdi Arşivi

etti (koştu). İstanbul'a geldi. Fakat orada kendisi ile ancak 3-5 gün görüşmek nasip oldu. Çünkü tekrar idare-yi müstebidenin hafiyeleri, casusları, cellâtları ikametgâhımızı sarmış ve beni alıp götürmüşlerdi. Validem ağlayarak arkamdan takip ediyordu. Beni menfama (sürgün yerime) götürecek olan vapura bindirirlerken benimle görüşmekten men edilmiş olan validem, gözyaşları ile Sirkeci rıhtımında elem ve kederler içinde terkedilmiş bulunuyordu. Menfada (sürgünde) geçirdiğim seneleri anam, hayatını ıstırap ve gözyaşları içinde geçirmiştir. Başka bir nokta daha; mütareke zamanında Anadolu'ya geçtiğim zaman, validemi müsuarip bir halde (acı çeker durumda) İstanbul'da terke mecbur olmuştum. Yanında kendisinin terfik ettiği (refakat ettiği) bir adamım vardı. Bunu Erzurum'dan İstanbul'a gönderdiğim zaman validem bu adamın yalnız olarak geldiğinden haberdar olduğu dakikada benim hakkımda Halife ve Padişah tarafından verilmiş olan idam kararının infaz edildiğini zannetmiş ve bu zan kendisini felce düçar etmişti. Ondan sonra bütün mücadele seneleri onun hayatını elem ve ıstırap içinde geçirmişti. Padişah ve hükümetinin, ve bütün düşmanların daima tazyik ve işkencesi altında kalmıştı. İkametgâhı binbir türlü sebep ve vesilelerle basılır, taharri edilir (aranır), kendisi iz'aç olunurdu (rahatsız edilirdi). Validem, 3, 5 senenin gece ve gündüzlerini gözyaşları içinde geçirdi. Bu gözyaşları ona gözlerini kaybettirdi. Nihayet pek yakın bir zamanda onu İstanbul'dan kurtarabildim. Ona kavuşabildim ki artık maddeten ölmüştü. Yalnız manen yaşıyordu. Validemin ziyaından (kaybından) şüphesiz çok müteessirim. Fakat bu teessürümü izale eden bir husus vardır ki o da anamız vatanı mahv ve harabiye götüren idarenin artık bir daha geri gelmemek üzere mezar-ı ademe (yokluk mezarlığına, hayattan silinmeye) götürülmüş olduğunu

Levent Şahverdi Arşivi

görmektir. Validem bu toprağın altında; fakat hakimiyet-i milliye (ulusal egemenlik) ilelebet payidar olsun. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet Hakimiyet-i Milliye ilelebet (sonsuzluğa değin) devam edecektir. Validemin ruhuna müteahhid olduğum (yüklendiğim) vicdan yeminimi tekrar edeyim : Validemin metfeni (mezarı) önünde ve Allah'ın huzurunda ahd'ı peyman ediyorum (and içiyorum), bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tesbit ettiği hakimiyetin (egemenliğin) muhafaza ve müdafaası için, icabederse validemin yanına gitmekte (ölmekte) asla tereddüt etmeyeceğim. Hamikiyet-i milliye (ulusal egemenlik) uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun.»

Karşıyaka'dan Göztepe'de bulunan Muammer Beyin evine geldik. Paşa Hazretlerini istikbal edenler (karşılayanlar) arasında bulunanlardan bazılarını bir gün sonra Muammer Beyin evinde verecekleri çay ziyafetine bizzat kendileri davet ettiler. Muammer Beye de İzmir Kadısı'nı davet etmesini söylediler. Zahiren (görünüşte) bir çay ziyafeti olan bu toplantı, bir nikâh merasiminden başka bir şey değildi. Fakat Gazi Paşa o güne kadar bunu yakınlarından başka kimseye söylememişti. O zaman gazetelerin de yazdıkları şekilde Lâtife Hanım'la evlendikten birkaç gün sonra Lâtife Hanım da yanlarında olduğu halde ufak bir geziden sonra Ankara'ya avdet edildi.

Paşa Hazretleri'nin Lâtife Hanım'la evli bulundukları müddet zarfında aralarında geçen bazı hâdiseleri ve niçin birbirlerinden ayrıldıklarını, benim bildiğim kadar, bütün teferruatıyla ayrıca yazacağım için burada tekrar etmek istemedim. Esasen buna dair Cumhuriyet Gazetesinde bazı beyanatta bulunmuştum. Gazetedeki beyanatım da öbür vesikalar arasındadır. Binaenaleyh Atatürk'ün evliliğine ait hikâyeleri burada bırakarak

Levent Şahverdi Arşivi

başka vakalardan bahsedeceğim. Yalnız Anadolu Ajansı'nın o tarihte akit merasimi (nikâh) hakkında verdiği tafsilâtı kaydetmek isterim. O da şudur : Başkumandan Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri ile Uşşakîzade Lâtife Hanımefendi'nin emri mesnun akitleri bugün saat 5'te Göztepe'de icra edilmiştir. Akit merasimi fevkalâde sade olmuştur. Müşir Fevzi ve Kâzım Karabekir Paşalar Hazeratı Başkumandan Paşa Hazretlerinin, Vali Mustafa Abdülhalik Bey ile Seryaver Salih Bey de Lâtife Hanımefendi'nin şahitleri bulunuyorlardı. Paşa Hazretleri ile Lâtife Hanımefendi şahit ve davetlilerden mürekkep bir masada oturmuşlardı. Paşa Hazretleri Kadı Efendi'ye hitaben : «*Efendi Hazretleri, biz Lâtife Hanım'la evlenmeye karar verdik. Lütfen muamele-yi* **lâzimesini** *(gereken işlemi) yapar mısınız?*» demiştir. Bunun üzerine Kadı Efendi, önce Lâtife Hanım'a teveccüh ederek,. «On dirhem gümüş mihrimüeccel ve aranızda takarrür eden mihrimuaccel hazır-ı bilmeclis Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri ile tezevvücü (zevce = eş olmayı) kabul ediyor musunuz?» demiş ve Lâtife Hanım, «kabul ettim» cevabını vermişlerdir. Kadı Efendi müteakiben Paşa Hazretlerine de aynı suali iradetmiş ve müşarünileyh, «evet, kabul ettim» buyurmuşlardır. Bundan sonra tarafeyn (iki taraf) hazirün (hazır bulunanlar) tarafından gayet samimi bir surette tebrik edilmişlerdir.

LATİFE HANIMIN BANA MUHTELİF TARİHLERDE GÖNDERDİĞİ METUPLAR

Muhterem Salih Beyefendi,

İzmir - Göztepe
19 teşrinievvel 1338 (ekim 1922)

Sadakatınızın minnetarıyım. Ankara'ya selâmeten muvasalat haberini müş'ir (ulaşma haberinizi duyuran)

Levent Şahverdi Arşivi

telgrafınızla beni ne derece mesut ettiğinizi tasavvur etseydiniz, herhalde bir iki kelimecik daha lütfederdiniz. Bugüne kadar bütün arkadaşların sükûtunu, fazla meşguliyete atfederek müteselli oluyordum. Esasen mufarakatınızdan beri bu bahtiyar yuvayı tezyin ile pek muhterem ve pek mukaddes misafirimin güzelliği seven... gözlerini okşayacak ufak tefek tefrişat ve tertibatla meşgul oldum. Mütemadiyen gözlerim yolda sizleri bekliyordum. Görüyorsunuz ki hayalen ayrılmamıştık. Geçen gün akrabanızdan bir zatın İzmir'de olduklarını haber aldım. Derhal burada öğle yemeğine davet ettim. Maateessüf yatakta olmak münasebetiyle kendilerini göremedim. Kaptan vasıtasiyle biraz malûmat alabildim. Burada eski debdebe yoktur. Fakat Başkumandanlık boş olmakla beraber şerefi muhafaza edilmektedir. Yalnız içinde siyahlar giymiş müteessir ve mükedder bir vücut vardır. Bu kadar samimiyet ve ünsiyetten sonra yapyalnız kalmak, hayatının kara sahifelerini tekrar açmaya ve birçok çirkinlikler tasavvur ederek derin bir teessürün altında ezilmeye mahkûm bir ben varım .Paşa Hazretlerine müteaddit mektuplar yazdığım halde takdime cesaret edemedim. (Mektup istemem, telgraf kâfidir) buyurmuşlardı. Halbuki son telgrafıma da cevap alamayınca bir daha tasdiden (rahatsız etmekten) sarfınazar ettim. Büyük yerden gelen sükûta hürmet lâzımdır. Ben de yalnız size cevap vermekle iktifa ediyorum. Sizin burada bırakmış olduğunuz hatıra pek kıymettardır. Eminim ki Paşa Hazretlerine karşı taşıdığım temiz ve ebedi sadakatı hiç kimse Seryaver Bey kadar takdir etmemiştir. Siz de beni mahzun etmeyin. Hiç olmazsa birkaç kelimecikle sıhhatları hakkında malûmat verin olmaz mı Salih Bey? Gazeteleri muntazaman takip ediyorsam da aldığım malûmatla iktifa edemiyorum. Deli gibiyim. Ve işte bazen pek mesut günler yaşatanlar ak-

Levent Şahverdi Arşivi

sini hissettirmekten mütelezziz olurlar. Paşa Hazretleri de rica ve istirhamıma rağmen Ankara'da en ufak bir vazife ile bile istihdam ederek beni beraberlerinde bulundurmak istememişlerdi. Yalnız bir gece bipayan (sonsuz) denizlere benzeyen mühlik gözlerini bana dikerek, «*Bir yere gitmeyin, beni bekleyin. Bunu emrediyorum.*» demişlerdi. Bu cümleyi hatırladıkça belki bir daha kavuşmak mümkün olacaktır diyor, kemâl-i memnuniyetle yeni bir saadete intizar ediyorum. Bu satırlara gülerseniz doğru değildir; zira güneşin daimi ziyası altında yaşayanlar medid (uzun süren) bir karanlığın ne müthiş bir uçurum olduğunu bilemezler.

Bu akşam bizim muhafızları bahçeye davet ettim. Güzel güzel oyunlar yaptılar. Ben de kendilerine ikram ettim. Tabiî memnun oldular. Hepsi de hatırımı sayıyor. Paşa Hazretlerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Buraya Başkumandanlık bürosu namını vermekle benim âlâm ve ekdarımı (elemlerimi ve kederlerimi) bir dereceye kadar tahfif ettiklerine (hafiflettiklerine) emin olsunlar. Zavallı babam son mektubumda «Fakirhaneme bir levha asacağım ve bütün müslümanların ziyaretgâhı olacaktır» diyor. Daha birçok sözleri vardır. Fakat başınızı fazla ağrıtmak istemem. Paşa Hazretlerine kemâl-i hürmet ve samimiyetle iki ellerini öptüğümü ve daima emirlerini ifaya amade olduğumu söyler misiniz? Beni unutmadığınızdan dolayı arz-ı teşekkür, teyid-i hürmet eylerim, efendim.»

Uşşakizade Lâtife

★

Göztepe

«Muhterem Salih Beyefendi,

Geçen hafta vali beyefendi Bursa'ya geçtiğinizi haber alınca melfuf (ekli) mektubu göndermekten sarf-ı

Levent Şahverdi Arşivi

nazar etmişlerdi. Gerçi 19 teşrinievvelden (ekim ayı) 26'ya kadar birçok tebeddülât vardır. Fakat bu satırları yine takdime karar verdim. Zira sizleri hiç bir zaman unutmadığımı ve sadakatınızın minnettarı olduğumu bu suretle daha iyi takdir edeceksiniz. Size biraz buradan bahsedeceğim : Birkaç günden beri yatakta idim. Hiç olmazsa bir telgrafla mahzun maneviyatımı okşamak istedim. O akşam zatıalinizin beni hatırladığınızı gördüm. Ertesi gün de Paşa Hazretlerinin ilk defa olarak bana hitab etmek lütfunda bulundukları telgrafnameyi alınca sevinucimden ağladım. Fakat o iki satırcığa melfuf bir mektup vardı. Paşa Hazretleri rahatsız imiş. Buradan mütehassıs doktor gitmiş. Deli gibi yataktan fırladım. Ve zâtıalinizden sıhhatleri hakkında malûmat istedim. Cevaben Bursa'ya hareket emrini aldım. Onu müteakip bir şifre daha. Bu defa gelmeyiniz, emir buyurulmuş. 24 saatlik bir saadet sonra yine karanlık. Fakat şerefli bir karanlık. Müheyya-ı hareket idim. Hatta vesikam bile yapılmıştı. Bütün arkadaşlar ve bilhassa Şükrü Ali Beyefendi ibraz-ı nezaket ettiler. Bu meyanda en büyük saadeti teşkil eden Paşa Hazretlerinin hiç olmazsa bir an beni tahattur etmiş (hatırlamış) olmaları idi. Şimdi Ankara yollarındasınız. Acaba avdet buyurulacak mıdır? Yoksa ümidi keselim mi, bilemiyorum. Burada bütün efrad (erler) mahzundur. Gece gündüz gözümüz yolda... bekliyoruz. Sizleri o kadar göreceğimiz geldi ki, görünce boynunuza atılırsak deli olduğumuza hükmetmeyin. Seryaver Beyefendi, zatıalinizden çok rica ederim : Melfuf (ekli) mektubu Paşa Hazretlerine takdim edin. Eğer okumaya vakitleri müsait olduğunu görürseniz. Yoksa yakınız. (Evet : Yansın ve Yıkılsın) bu cümleyi hiç unutmam. Acaba kendilerinden bugünlerde İzmir'i ziyaret edip etmeyeceklerini sorabilir misiniz? Sadık. Lâtife'ye bu kadarcık malûmatı medyunsunuz (borç-

Levent Şahverdi Arşivi

lusunuz). Anlamak istemekliğime birçok sebepler vardır. Cevap aldığım takdirde sizin samimiyetinize istinaden izahat veririm. Avdet buyurulacağı takdirde buradan gidecek hususi trenle Alaşehir'e kadar birkaç neferle gelip Paşa Hazretlerini herkesten evvel istikbal etmek (karşılamak) istiyorum. Acaba müsaade ederler mi? İzmir'de hazırlık çok imiş. Mektep çocuklarını giydirdiklerini, tak-ı zaferler yaptıklarını haber aldım. Anlaşılan ahali, harp ve yangın dolayısı ile ihmal edilmiş olan şeyleri bugün yapmak niyetindedir. Ben, bu meyanda (bunlar arasında) bulunamam. Zira istasyona gitmekliğime müsaade buyurulmadığını unutmadım. Esasen bayraklarla, birtakım zahirî şeylerde karşılamaktansa, ayaklarına kadar en samimi hissiyatla (duygularla) koşmak beni pek mesut edecektir. Herkesten önce «Paşam, hoş geldiniz!» demek, acaba o günü görmek nasip olacak mıdır?

Paşa Hazretleri burayı mutlak teşrif etsinler (onurlandırsınlar). Hiç olmazsa bir gün kalsınlar, fakat bir defa daha gelsinler. İzmir kendilerine uğurlu gelmiştir. Lâtif'in güzel ve temiz kalbi en samimi temenniyatı (dilekleri) faideden hâli değildir (yararsız, boş değildir). Bursa'dan muztarip oldular. «İzmir'e» diye muharebeye başlandı. Ve daima muvaffakiyetle yürüdü. Bu noktayı unutmayınız. Ben bu gibi şeylere çok dikkat ederim.

Zatıaliniz ne âlemdesiniz? Muhterem ailenizi de beraber getireceğinizi haber aldım. Pek memnun oldum. Size güzel bir ev hazırladık. Ailemin de bugünlerde avdet etmesi muhtemeldir. Eğer Paşa Hazretlerini burada görmeyecek olursa, eminim ki babam kendisini ayaklarına atmaya gelecektir. Paşa'ya meftun. Mektuplarını sakladım. Göreceksiniz. Artık yeter. Burasını arası-

Levent Şahverdi Arşivi

ra hatırlamanızı rica ve arz-ı hürmet ederım. (saygılar sunarım) efendim. 26.10.1338 (1922)»

Uşşakîzade Lâtife

Bu mektupları, Mustafa Kaptan'ın, müfrezenin işi için gönderdiği nefer götürecektir.

★

Göztepe, 11 evvelde
29 Temmuz

«Salih Bey;

Tanıştığımız, içinde günlerce bütün bir samimiyetle yaşadığımız beyaz evden yazıyorum. Gerçi en elemli dakalarımı yaşarken beni aramadınız. Sizi, Mahmut (Soydan) Bey'den birkaç kereler sordum. Hatta veda vazifesini de kendisine tevdi ettim. Belki bu lâkaydinizden (ilgisizliğinizden) dolayı sizi Ankara'da aramak cesaretini kendimde bulamadım.

Fakat nasiyesinde (alnında) bir tek leke olmayan ecdad (cetler, atalar) evinde siz en uğurlu, en hayırlı bir misafir olarak mukayyetsiniz (yazılısınız). Burada sizi hatırlamamak güzel bir maziyi (geçmişi) gömmek demektir. Halbuki ben nankör değilim. Salih Bey, sen kızarsın söylenirsin fakat büyük meziyetlerin vardır. Samimisin. Ve daima hakikatı söylersin. İnsanların yüzüne söyleyemeyeceğin şeyi de arkadan söylemezsin. Babasın. Evlâtların için ağlarsın. Zavallı annem mütemamadiyen seni sayıklıyor. Çünkü o kara ruhlu herifin yerine sen olsaydın, beni bir cambaz gibi ipte oynatmazdın. Bana hakikatı söylerdin. Fakat zarar yok. Bu dünya elbette ona da kalmaz. Salih Bey, bundan üç yıl önce bana karşı babalık vazifesini ifa edeceğini, babama vaat etmiştin. O şimdi Avrupa'da, işlerine mâni olmamak için,

Levent Şahverdi Arşivi

burada olduğumu haber bile vermedim. Artık bir teessür yığını gibi her tesadüf ettiği koltuğa çöken bir annem ve ihtiyar halinde benim yüzümden fena bir muameleye düçar olmuş olan bir büyükannem var. Öksüzüm. Kimsem yok. Onun için ikinci babalık vazifesini deruhte eden ve sözünün eri olan Salih Beye yazıyorum. Git Paşa ile görüş. Ben kocamdan eminim. Çünkü kadirşinastır (değerbilirdir). Yüksek ruhludur. İnsandır. Aramızdaki gerginliğe nihayet vermesini, güzel bir mazinin vereceğini kuvvetle rica et. Ben kendisine yazdığım mektupta seni refikanla göndermesini rica ettim. Bir haftadır uykusuz, gıdasız, idama mahkûmum.

Esbabı çocukluk. Halbuki çocuklar bu ağır cezadan muaftır. Salihsin. Salâh ve sulh getireceğine eminim.»

Lâtife Gazi Mustafa Kemâl.

Atatürk'ün Lâtife Hanım ile ayrılıkları.

Atatürk bir Bursa seyahatini müteakip (gezisinden hemen sonra) Mudanya'dan bindiği Hamidiye kruvazörü ile Marmara'da dolaşttktan sonra seyahati Karadeniz'e kadar uzatmaya karar verdi. Hamidiye, İstanbul'a uğramadan Karadeniz'e açıldı. Karadeniz'de hemen bütün sahil şehirleri birer birer ziyaret edilerek Trabzon'a gelindi. Atatürk Trabzon'da bulunduğu sırada Erzurum'da büyük bir zelzele olmuştu. Birçok köylerin yıkıldığını, birkaç yüz vatandaşın feci surette öldüğünü haber alan Atatürk, Deniz seyahatini yarıda bıraktı ve «Memleketin herhangi tarafında vukua gelen felâkete biz uzaktan seyirci kalamayız» diyerek Samsun yolu ile doğruca Erzurum'a hareket etti ve Erzurum'da yıkılan köyleri dolaşıp açıkta kalan halkla yakından temaslar yaparak yardım için icap edenlere emirler verdikten sonra Sarıkamış'a, Kars'a kadar uzandı. Atatürk Erzurum'da iken Lâtife Hanımla aralarında evvelâ ufaktan başlayarak

Levent Şahverdi Arşivi

gitgide sahasını genişleten bir takım anlaşmazlıklar başgöstermişti. Bu anlaşmazlıkların çok geçmeden muvakkat (geçici) bir ayrılığı intaç ettiğini (doğurduğunu) görmek bizi çok müteessir etti. Atatürk anlaşılan bazı müdahalelere sinirleniyordu. Hülasa (kısacası) pek güzel başlayan bu müterek hayatın aynı samimiyetle idamesine imkân kalmadı.

Atatürk bir gün o zamanki başyaveri Rüsuhi'yi yanına çağırarak «Lâtife Hanımı Ankara'ya göndermek hakkındaki kararını kendisine tebliğ etmişti. Kararın tatbikine Rüsuhi memurdu. Atatürk, İsmet İnönü'ye teslim edilmek üzere bir de mektup yazmıştı. Lâtife Hanım'a, Rüsuhi Beyle birlikte Ankara'ya hareket etmesi lâzımgeldiği tebliğ edildi. Fakat Lâtife Hanım, «Ben ancak Salih Beyle birlikte gidebilirim» diyordu. Bunun üzerine Atatürk beni çağırdı ve «Lâtife'yi Ankara'ya sen götüreceksin» emrini verdi.

Atatürk, henüz nikâhı altında bulunan Lâtife Hanımın geçtiği yerlerde merasimle karşılanmasını uygun görmüşlerdi. Hatta kendisi de hareket edeceğimiz gün Lâtife Hanımı evin kapısına kadar teşyi etti (uğurladı). Arkadaşlardan Kılıç Ali merhum, Rauf, muhafız kıtası kumandanı İsmail Hakkı ve Ser Yaver Rüsuhi 1.5 saat mesafeye kadar bizi otomobille takip ettiler. Lâtife Hanımla yanımızda tek bir hizmetçi bulunduğu halde Kayseriye kadar bir otomobilde seyahat ettik. Lâtife Hanım yolda mütemadiyen nedamet izhar ediyordu (gösteriyordu). Kılıç Ali ile aramızda bir parola kararlaştırdık. O bana, ben ona karşılıklı vaziyeti bildirecektik. Atatürk'ün Lâtife Hanım'a karşı hiddeti geçmişse, Kılıç Ali bana «Sıhhattedir» haberini uçuracak, bunun aksi vaki ise «Henüz hastalığı geçmedi» diyecekti. Erzincan'a vardığımız zaman Lâtife Hanım oraya 2 gün sonra gelecek olan Atatürk'e verilmek üzere bir mektup yazıp kuman-

Levent Şahverdi Arşivi

dana bırakmıştı. Bu mektup Atatürk'ün üzerinde çok büyük tesir yapmış olacak ki, Kayseri'ye gelmeden evvel yolun bir noktasında Atatürk'ten şöyle bir telgraf aldım: «Kayseri'den ileri geçmeyiniz, orada bana intizar ediniz (beni bekleyiniz). Gazi Mustafa Kemâl».

Vaziyeti aramızdaki parolaya müracaat ederek Kılıç Ali'den telgrafla sordum. Aldığım cevap Atatürk'ün hiddeti geçtiğine şüphe bırakmayacak mahiyette idi. Lâtife Hanım tarif edilmez derecede sevindi. Mustafa Kemâl'in Kayseri'ye kadar gelmesini bile beklemiyordu. Onu, ta seksen kilometre mesafeden istikbale koştu. Atatürk'ün de o gün keyfi yerinde idi. Kendisine mülâki olduğumuz yerde otomobilinden indi. Ve Lâtife Hanım ile beni otomobiline alarak ayrı ayrı iltifatlarda bulundu.

O gece Kayseri'de çok sevinçli bir gece geçirildi. Atatürk, ertesi günü huzuruna girdiğim zaman İsmet İnönü'ne verilmek üzere yazdığı mektubu ne yaptığımı sordular. «Yanımdadır» dedim. Onu yırt at buyurdular. Gözleri önünde mektubu yırttım. Fakat ne düşündüklerini bilmiyorum. Yırtılmış mektubu tekrar alıp muhafaza etmekliğimi emir buyurdular. Aradan uzun zaman geçmişti ki, tekrar anlaşmazlıklar, dargınlıklar başlayınca Atatürk bu sefer kati olarak ayrılık kararı verdi. Kısaca işte böyle evlendiler ve böyle ayrıldılar.

Atatürk'ün İsmet Paşa'ya verilmek üzere bana tevdi ettiği ve sonradan yırttırıp tekrar muhafaza edilmesini emrettiği mektup da şöyledir :

Erzurum
9 Teşrinievvel 340 (1924)

Azizim İsmet,

Lâtife Hanım tekaddüm ederek Ankara'ya geliyor. Beraber seyahate devamı münasip görmedik Çünkü iki senelik tecrübe beraber yaşamak imkânı olamayacağına kanaat hasıl ettirdi. Kararımdan kendisini haberdar et-

Levent Şahverdi Arşivi

tim. Çok meyus ve mahzundur. Zatıalinizin ve Belki Fevzi Paşa Hazretlerinin ihtilâf (anlaşmazlık) için delâletinizi rica edecektir. Kararım katidir. Yalnız gerek kendisinin ve gerek ailesinin şeref ve haysiyetini rencide etmek istemiyordum. Kendine ve ailesine hörmetimi ve hakiki dostluğumu muhafaza edeceğim. Suret-i infikâki (ayrılış biçimini) Ankara'da kararlaştırınız. Sükûnetle İzmir'e gitmeye muvafakatını temin lâzımdır. Gözlerinizden öperim.

Gazi M. Kemal.

İSMET PAŞA - FETHİ BEY TARTIŞMASI

İsmet Paşa Lozan muahedesinin (antlaşmasının) aktinden sonra Ankara'ya dönmüştü. Bir gece Atatürk kendilerini ve Fethi Bey ile Rıza Nur Beyi akşam yemeğine davet etmişlerdi. Hatırımda kaldığına göre davetliler arasında Lâtife Hanım ile öbürlerinin refikaları hanımlar da vardı. O akşam sofrada Kılıç Ali Beyle ben de bulunuyordum. 3 - 4 kişilik bir saz takımı da mevcuttu. Bir aralık İsmet Paşa, Lozan'da cereyan eden müzakerattan ve çektiği sıkıntılardan bahsederek Rauf Bey'den acı acı şikâyette bulundu. Yaptığım işler hakkında kendisine malumat veriyor ve ona mukabil hükümetin noktai nazarını anlamak istiyordum. Fakat o alçak Rauf yazdıklarıma cevap vermeyerek beni çok büyük azap ve ıstırap içinde bırakmıştı deyince, Fethi Bey Rauf Beyin kabinesinde dahiliye vekili bulunduğu için heyet-i vekilenin (bakanlar kurulunun) kararlarına iştirak etmiş bulunduğunu söyleyerek Rauf Beyi müdafaa etmek istedi. Buna karşı İsmet Paşa, «o halde sen de alçaksın. Eğer o sırada imdadım büyük şefim yetişmemiş olsaydı buraya tabutum gelecekti. Siz bundan memnun mu olacaktınız?» dediler. İsmet Paşa'nın çok müteessir bulunduğu-

Levent Şahverdi Arşivi

nu ve bu teessürle münakaşanın çok fena bir şekil alacağını düşünen Fethi Beye saz çalanların yabancı olduğunu söyledim. İsmet Paşa'ya mukabele etmemesini ve münakaşanın kapatılmasını rica ettim. Atatürk sofrada konuşulanları işitmiyormuş gibi bir vaziyet alarak hiç bir şeye karışmıyordu. Fethi Bey benim ricama karşı, «Bana ne söylüyorsun, İsmet Paşa'ya söyle» dedi. Bunun üzerine bir sigara paketinin arkasına Fethi Beye söylediklerimi yazdım. Ve İsmet Paşa'ya gösterdim. Atatürk de o sırada söze karışarak şayan-ı teessür olan münakaşanın daha fena bir şekil almasına meydan verilmedi ve İsmet Paşa ile Fethi Beyi barıştırdı.

ALİ ÇETİNKAYA'NIN SARHOŞ OLUŞU

Mühim addettiğim hadiselerden birisi de şudur: Bir gün Ali Çetinkaya bana, «Yahu ben de her akşam Atatürk'ün sofrasında bulunmak isterim. Fakat orada hoşlanmadığım bazı kimseler bulunduğu için bu arzumu yerine getiremiyorum. (Ali Bey, hoşlanmadığı şahıslardan birisinin Falih Rıfkı olduğunu söylemişti). Sen müsait bir fırsat bulduğun zaman benim arzumu Atatürk'e anlat. Ve ellerinden öptüğümü de söyle dedi. Birkaç gün sonra bir münasebetle Ali Beyin söylediklerini Paşa'ya arzettim. Paşa yüzünü buruşturarak «Bu kadar saçma bir düşünce olamaz. Benim soframda ve meclisimde bulunanların hepsine ben vazife veririm. Sizin yapamayacağınız işleri, Ali Beyin hoşlanmadığı adamlar yapar» dedikten sonra «Öyle ise bu gece Ali Beyin hoşlandığı arkadaşları davet edelim de Etimesgud'a gidelim. Bana Başyaver Rüsuhi Beyi çağır Etimesgud'a kimleri davet edeceğini söyleyeyim» dediler. Rüsuhi Bey gelinceye kadar Paşa Ali Bey ile Avni Paşa'yı Nuri Conker'i, Hasan Cavit Bey ile Recep Zühtü'yü davete karar verdiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Mevsim kış idi. Davet edilecek olanlar Rüsuhi Beye söylendi. O da kendilerini telefonla haberdar etti. Biz Atatürk'le daha erken Etimesgut'a gittik. Akşam olunca davetliler de birer ikişer geldiler. Fakat gelenler arasında Falih Rıfkı Bey de vardı. Onun davetsiz olarak gelmesi şöyle olmuş : Rüsuhi Bey, Nuri Conker'i telefonla davet ettiği zaman Falih Rıfkı Bey, Nuri'nin yanında imiş. Etimesgud'a gideceğini haber alınca Nuri Bey ile birlikte o da gelmiş. Nuri Bey, Falih Rıfkı'nın da ekseriya Paşa'nın sofrasında bulunduğunu bildiğinden ve o geceki davetin de ne maksatla yapıldığını bilmediğinden Falih Rıfkı Beyin Etumesgud'a beraber gelmesinde bir mahzur görmemiş. Misafirler gelip sofraya oturduktan sonra, ben lumbargodan müstarip olduğum için, bir odaya çekildim. Ve sobanın yanında belimi ısıtıp ıstırabımı yatıştırmaya çalışıyordum. Bir aralık sofrada hararetli bir münakaşa cereyan ettiğini ve Ali Beyin yüksek sesle konuştuğunu işittim. Münakaşanın mahiyetini anlamak üzere sofranın bulunduğu salona gittiğim zaman Ali Bey, Nuri Bey'e, «Sen bana bugün mecliste cins ol dedin. Bunu ne maksatla söyledin. Ben Suriç yoldaş değilim. Sakalım olmadığı gibi başımda da tutacak bir tel saç yoktur. Suriç yoldaş'ın sakalından tutar çekersin ama ben, ne sakalımı ne de kellemi kimseye kaptırmam gibi...» manasını anlayamadığım bazı ifadelerde bulunuyordu. Ali Beyin yanına yaklaştığım sırada Atatürk, Ali Beye şaka tarzında bazı şeyler söyledi. Nuri Bey de Ali Beyin ifadelerinden hiç bir şey anlayamamış olduğu için hayretle yüzüne bakıyordu. Ali Bey, o gün Ziya Gevher'in evine davetli imiş. Orada zannedersem biraz likör veya şarap içmiş. Akşam yemeğinde de Etimesgud'da birkaç kadeh rakı içinde sarhoş olmuş bulunduğu için ne söylediğinin farkında değildi. Atatürk'ün ihtarlarına da adeta ehemmiyet vermediği gibi ikide birde elini cebine sokarak

Levent Şahverdi Arşivi

şüpheli vaziyetlerde bulunuyordu. Bir aralık Falih Rıfkı Bey'e de münasebetsiz bir ifadede bulunduğu için hem Falih Rıfkı Beyi müteessir etmişti, hem de Atatürk'ü kızdırmıştı. Ben bir kadeh dahi içmediğim için her türlü vaziyeti ve her söylenen sözleri daha iyi görüyor, anlıyordum. Ali Bey'e «galiba sen biraz fazlaca içtin, seni hiç böyle görmemiştim» demek ve kendisini sofradan kaldırıp biraz dışarı çıkartarak hava aldırmak istedim. Çünkü Atatürk'ün fena halde kızdığını hissediyordum. Fakat Ali Bey benim sözlerime de ehemmiyet vermedi. O sırada Falih Rıfkı Bey dışarıya çıkmıştı. Biraz sonra Rüsuhi Bey eli cebinde olarak salona girdi ve kapının önünde durdu. Rüsuhi Beyin içeriye girdiğini ve almış olduğu vaziyeti gören Ali Bey, Atatürk'e (Rüsuhi'yi göstererek) «Bunu buraya siz mi çağırdınız?» diye sordu. O ana kadar Atatürk Rüsuhi Beyin salona geldiğini görmemişti. Çünkü Rüsuhi Bey Atatürk'ün arkasında kalmıştı. Ali Beyin suali üzerine Rüsuhi Beyi gördü ve Ali Bey'e, «Ben çağırmadım, fakat yaverim olduğu için çağırmadan da yanıma gelebilir. Sen ne demek istiyorsun?» deyince Ali Bey, «Paşam bu adam sizin yaveriniz olamaz, ben bunu Irak'tan tanırım. Enver Paşa'ya, Nuri Paşa'ya da yaverlik yapmıştır» diyerek Rüsuhi Beye karşı hakaretamiz daha birtakım söyler sarfetti. Atatürk'ün artık tahammülü büsbütün tükenmiş olduğu için Rüsuhi Beye hitaben «Bak senin için neler diyor, ne cevap vereceksin» dedi. Şayan-ı teessür bir hadisenin vukuuna meydan vermemek maksadı ile Ali Beyi sofradan kaldırmaya uğraşıyordum. Rüsuhi Bey, Ali Bey'e, «Beyefendi ne söylüyorsunuz, ben ne yaptım, söyleyiniz...» gibi sözlerle güya kendisini müdafaa ediyordu. Atatürk, Rüsuhi Beyin beceriksiz bir tarzda kendisini güya müdafaa eder görünmesinden hiç hoşlanmadı ve kızdı. Ali Beye hitaben bana bak Ali Bey benim yaverim senin anlattığın

Levent Şahverdi Arşivi

adam değildir. Senin maksadını anlıyorum. Fakat ben senden daha komiteciyim» diyerek Ali Beyi kolundan tuttu ve sofradan kaldırarak boş odalardan birine götürmek istedi. Ben araya girdim. «Paşam, Ali Beyin biraz rahatsız olduğunu görüyorum. Müsaade buyurursanız dışarıya, musluk başına çıkmak istiyor. Kendisini çıkarayım» dedim. Paşa bana kızmakla beraber Ali Beyin de aynı tarzda rica etmesi üzerine dışarı çıkmasına müsaade buyurdular. Ali Bey yerinden kalktığı zaman şunları da söylemişti : «Paşam ben sizi yegane şef olarak tanır ve her emrinize itaat ederim. Sizden başka da hiç kimseye boyun eymem. Beni bu gece buraya bunun için mi çağırdınız...» gibi istirhamkâr ifadelerde bulundu. Salondan çıkıp tuvalet mahalline gidince ben de kendisi ile beraber tuvalet mahalline girdim. Ali Bey bana, «sen niye geldin» diye sordu. «Belki yardımıma ihtiyacın olur» dedim. Halbuki maksadım tabancasının cebinde mi yoksa belinde mi olduunu anlamaktı. Ona yardım eder gibi koluna girdim ve tabancasının belinde olduğunu anlayarak müsterih oldum. Çünkü elini ikide bir cebine sokmasından Atatürk'ün şüphelendiğini anlıyordum. Atatürk, Ali Beyin o gece bir maksadı mahsusla geldiğine zahip olmuştu. Ben ise Ali Beyin hususi hiç bir maksadı olmadığına ve sarhoşluk saikası ile saçma sapan hareketlerde ve ifadelerde bulunduğuna kani idim. Ali Bey tekrar içeri girdikten sonra Paşa'nın müsaadelerini istirham ederek evine gitmek istedi. Paşa da kendisine müsaade etti. Ve Avni Paşa ile birlikte gitti. Sabah olmak üzereydi. Ali Bey gittikten sonra Paşa bana o gece her şeye karıştığım için kızdı ve tekdir etti. Fakat ertesi akşam Çankaya'ya çağırarak Meclis Reisi Kâzım Paşa ile Başvekil İsmet Paşa ve Maarif Vekili Necati Beyle başka bazı vekillerin huzurunda şunları söyledi : «Bu çocuk, yakından beni tanıdığı ve her halimi bildiği için, dün ge-

Levent Şahverdi Arşivi

ce kendisini tekdir etmeme rağmen şayanı teessür ve teessüf bir hadisenin vukuuna meydan vermemeğe çalıştı. Ve muvaffak da oldu. Bundan dolayı kendisine teşekkür ederim» dedi. Kâzım Paşa ile Necati Bey de beni tebrik ettiler. Atatürk Etimesgut'tan ayrıldıktan sonra doğruca İsmet Paşa'nın evine gitmişler ve kendisini uykudan uyandırarak cereyan eden hadiseyi anlatmışlar. Ertesi Akşam Atatürk'ün ikametgahında toplanarak tekrar konuştukları zaman benim hareketimin muvafık olduğuna kanaat hasıl etmişler ve bu kanaatlarını takviye için de beni Çankaya'ya çağırarak bir gece evvelki vaziyet hakkında fikrimi ve mütalaamı sordular. Hadiseyi gördüğüm gibi anlattım. Ve Ali Beyin bir hususi maksatla oraya gelmediğine kanaatım bulunduğu için müdahale etmeye mecbur olduğumu söyledim.

Ali Bey bir müddet münzevi olarak yaşadı ve evine kapanarak bir tarafa çıkmadı. Benim o geceki hareketimden çok memnun ve minnettar kaldığını Kılıç Ali Beye söylemiş.

DİZBAĞI NİŞANI OLAYI

Dizbağı nişanı, Atatürk'le İsmet Paşa arasında çok ciddi bir çatışmaya sebep olmuştu. Hadise şöyledir :

İngiliz gazetelerinden birisi İngiltere hükümeti tarafından Atatürk'e Dizbağı nişanı verileceğini yazmış. Bu havadis üzerine bizim gazeteler de birçok şatafatlı yazılar yazmıştı. Atatürk o sırada Yalova'da bulunuyordu. İsmet Paşa da Heybeliada'da idi. Bir gün İstanbul'dan Yalova'ya gidiyordum. Vapur adaları geçtiği sırada bir sivil polis memuru yanıma geldi. İsmet Paşa'nın vapurda ve üst katta bulunduğunu haber verdi. Yukarı kata çıkarak İsmet Paşa'nın yanına gittim. Kendisini düşünceli bir vaziyette görünce, «rahatsız mısınız Paşam» de-

Levent Şahverdi Arşivi

dim. Bana bacağını göstererek siyatikten mustarip bulunduğunu söyledi ve şunu da ilâve etti : Şimdi Yalova'ya gidince derhal bir banyo almak isterim. Fakat Gazi Paşa Hazretlerinin yanlarına gidecek olursam bilmem ki banyo almak kabil olabilir mi?» Ben de, kendilerine, «Bu akşam Paşa'ya görünmeden banyonuzu alır, istirahat buyurursunuz, çünkü sofraya gelirseniz sizi bırakmazlar» dedim. İsmet Paşa, «Yalova'ya gidelim de oradaki vaziyete göre hareket edelim» dediler. Ve Atatürk'e görünmeden banyo alıp istirahat etmeyi uygun görmediler. Yalova'ya geldiğimiz zaman iskeleden Kaplıcalara kadar İsmet Paşa beni de otomobiline alarak beraber gittik. Kendilerine Dizbaş nişanından bahsetmek istedim. «Maskaralık, maskaralık...» diye mukabelede bulundu. Paşa'nın bu ifadelerinden hiç bir şey anlamadığım için fazla bir şey sormadım. Atatürk'ün köşküne yine İsmet Paşa ile birlikte gittik. Gazi Paşa o akşamki misafirleri ile sofraya oturmuşlardı. İsmet Paşa'yı görünce sevindiler. Ve sofrada kendilerine bir yer gösterdiler. O akşam sofrada her zaman bulunan arkadaşlardan başka Ruşen Eşref, Yakup Kadri Beylerle refikaları da vardı. Şükrü Kaya Bey de orada imiş. Fakat dişinden rahatsız bulunduğu için sofraya gelmemişti. Bir aralık Ismet Paşa Dizbağı nişanından bahsederek Atatürk'e, «Müsaade buyurursanız ben Hakimiyet-i Milliye gazetesi ile bu nişan meselesini tekzip ettirmek (yalanlatmak) ve bu münasebetle de bizim gazetelere bir ders vermek istiyorum. Çünkü İngiltere hükümeti tarafından buna dair hiç bir teklif yapılmadığı halde bizim gazeteler bu meseleyi izam ederek (büyüterek) birçok şeyler yazmaktadırlar. Atatürk İsmet Paşa'nın söylediklerini muvafık buldukları için, İsmet Paşa sofrada yazmak istediklerini yazdılar. Ve Atatürk'e de okudular. Paşa, yazılan şeyi beğendiler. Ve kendileri de bir madde ilâve

Levent Şahverdi Arşivi

etmek istediler. O madde de şu idi : «Bahusus, İspanya Kralından arta kalan böyle bir nişan Türk Reisicumhuruna verilemez. Verilecek olsa bile Türkiye Reisicumhuru o nişanı kabul edemez.» Atatürk'ün ilâve ettirmek istediği bu maddeye karşı İsmet Paşa şu mukabelede bulundu : «Paşam evvelce de arzettim ki resmen böyle bir nişan ne verilmiş ne de İngiltere hükümeti tarafından buna dair bir teklif vaki olmuştur. Binaenaleyh bu maddeye lüzum yoktur.» Atatürk İsmet Paşa'ya, «Efendim sen benim dediğimi ilâve et, İngilizler beni sevdikleri için yazılan şeyi hüsn-ü telakki ederler (iyi karşılarlar). İngilizler benim için Loit Corc'u bile attılar.» Deyince İsmet Paşa (o geceye kadar Atatürk'e karşı kendisinde görmediğim adeta isyankâr bir vaziyetle): «Efendim Loit Corc atılmış değildir, siyasetinde muvaffak olamadığı için kabineden çekilmiştir. Yoksa kendisi Elyevm bir siyasi fırkanın (partinin) başındadır ve mebustur. Sizin ilâve etmek istediğiniz maddeyi de buraya yazmak muvafık değildir» dediler. Atatürk İsmet Paşa'nın vaziyetlerini ve ifadelerini manidar bularak fena halde kızdılar. Ve İsmet Paşa'nın işitemeyeceği kadar hafif bir sesle sofrada bulunanlara, «İsmet Paşa'nın bana itiraz etmesinin sebebini anlıyorum. Geçen gün buraya gelen iktisat vekili Mustafa Şeref Beye yaptığım muameleden kızmıştır» dediler. Ve yine aynı sesle Nuri Beye hitaben, «Sen bir vesile ile Mustafa Şeref meselesini aç» diye ihtarda bulundular. Nuri Conker, Atatürk'e şu cevabı verdi : «Paşam bizi böyle işlere karıştırmamanızı rica ederim.» Atatürk Nuri Beyin bu cevabı üzerine bizzat kendileri bir vesile bularak İsmet Paşa'ya çok şiddetli bir lisan ile hükümet işlerinden bahsettiler. Ve çok acı bir surette İsmet Paşa'yı tenkit ettiler, hatta o kadar itham larda bulundular ki bir aralık, «Seni ben mahvederim İsmet! İsmet!» dediler. Ve ondan sonra da sofra vazi-

Levent Şahverdi Arşivi

yetine hitam vererek hepimiz salondan dışarı çıkmaya mecbur olduk. İsmet Paşa sofrayı terkederken Atatürk'le her zamanki gibi birbirlerinin ellerini sıkmadılar.

Herkes salondan çıktıktan sonra Atatürk Afet hanımla beni ve Nuri Conker'i yanlarında alıkoydular. Ve bize şunları söylediler: «Gördünüz mü İsmet Paşa'nın bu akşamki vaziyetini? Fakat ben buna asla tahammül edemem, yarın Ankara'ya giderek kabineyi bizzat kendim teşkil edeceğim.» Bunları o kadar ciddi ve şiddetli söylüyordu ki vaziyetin vahametini düşünerek vücudumdaki tüylerin ürperdiğini hissediyordum. Atatürk'ün sözlerine karşı hiç birimiz hiç bir şey söyleyemiyorduk. Başımızı önümüze eğerek bir an önce yanlarından ayrılmak çaresini araştırıyorduk. Dışarıya çıktığımız zaman da arkadaşların bizden malumat almak üzere bizi beklediklerini gördük. Atatürk'ün söylediklerini onlara da anlattık. İsmet Paşa kendi köşklerine gitmiş oldukları için arkadaşlara, «Ben İsmet Paşa'ya gidip ricada bulunmak isterim. Fakat ne söyleyeceğimi bilmediğimden sizin fikirlerinizi almak istiyorum» dedim. Benim sorduklarıma bazı arkadaşlar İsmet Paşa'yı o akşam görmek uygun olmayacağı, bazıları da görüşmek faydalı olacağı cevabını verdiler. Kesin bir karar veremediğimizden ertesi günü İsmet Paşa ile görüşmek üzere odalarımıza çekildik. Sabaha kadar üzüntüden uyuyamamıştım. Sabah olur olmaz da yatağımdan kalkarak İsmet Paşa ile görüşmek üzere hazırlanmağa başladığım sırada odamın önündeki terasta bir ayak sesi işittim. Bize tahsis edilmiş odalar Atatürk'ün köşkü civarındaki iki taraflı odalardı. Her iki taraf odalarının önünde de boydan boya terasları vardı. Benim yattığım oda ormana nazır olan odalardan biri idi. Yanımdaki odada Şükrü Kaya Bey yatıyordu. Ayak sesini işitince oda kapısından başımı uzattığım zaman İsmet Paşa'nın geldi-

Levent Şahverdi Arşivi

ğini gördüm. Yanımdaki odada tatmakta olan Şükrü Kaya Bey ile görüşmeye geldiğini sonradan anladım. İsmet Paşa beni görünce, «Erken kalkmışsın, bir ıstırabın mı vardı» dedi. Ben de Paşa'nın bu sualine karşılık, «Evet Paşam, büyük bir ıstırap içindeyim, bütün gece uyuyamadım» dedim. Sebebini sordular. Akşam sofrada geçen hadiseden bahsetmek istedim. Fakat fazla bir şey konuşmama meydan vermeden, «haksız mıyım!» dediler. İsmet Paşa'nın bu ifadesi üzerine, «Paşam madem ki sordunuz, müsaade ederseniz cevap vereyim» dedim. Ve müsaadeleri ile kendilerine şunları söyledim : «Paşam bana haklı veya haksız olup olmadığımızı sormayınız. Ben cevap veremem. Yalnız bildiğim bazı hakikatler vardır ki onları arzedeceğim. Birçok sebep ve vesilelerle Atatürk'ten ben İsmet Paşa'nın beni çok iyi tanımış bulunduğuna ve onun zekâsına, mesaisine ve faaliyetine emin bulunduğumdan her akşam sofrada müsterihane birkaç kadeh içiyorum. Eğer kendisine yüksek itimadım olmasa bunu yapamaz ve yapmazdım.» Dediklerini işittiğim gibi sizin de her işteki muvaffakiyetinizin sebebini Atatürk'e atfederek kendilerinden ilham aldığınızı yine sizden işitmişimdir. Etle tırnak gibi birbirinize merbut (bağlı) bulunduğunuza asla şüphemiz olmadığı halde dün akşamki hiç de mühim olmayan bir meseleden dolayı ortaya çıkan hadiseden bütün arkadaşlar çok muzdarip olmuşlardır» dedim. Benim bu sözlerim üzerine İsmet Paşa, «Evet hakikat budur. Söylediklerinden çok müsterih oldum. Sen hazırlan da gel bezik oynayalım» dediler ve Atatürk'ün köşklerine nazır olan öbür odaların önündeki terasa gittiler. Ben alelacele hazırlanarak İsmet Paşa'ya görünmeden Atatürk'ün Köşküne gittim ve Atatürk'ün hizmetçilerinden birine kendilerini uyandırmalarını söyledim. Atatürk'ü uyandırmışlar ve benim kendilerini görmek istediğimi söylemişler. Mü-

Levent Şahverdi Arşivi

saadeleri ile yanlarına girdim ve şunları söyledim : «Paşam, İsmet Paşa bu sabah çok erken odama geldiler ve dün akşam sofrada geçen hadiseden teessürle bahsederek acaba Atatürk'ü çok rahatsız ettim mi diye sordular. Ben de kendilerine Atatürk'ün size karşı çok büyük emniyetleri ve muhabbetleri vardır ve size itimad ettikleri için her akşam sofrada içtiklerini söylüyorlar dedim. Ve bu suretle teessürlerini izaleye çalıştım. İsmet Paşa benim ifadelerimden müsterih olarak bezik oynamak üzere şimdi beni bekliyorlar» dedim. Atatürk yatağının içerisinde beni dinledikten sonra, «çocuk sen bu meseleyi hüsnühal etmiş (iyi bir şekilde çözmüş) oldun. Yoksa İsmet Paşa dün akşamki vaziyetinde kalmış olsaydı bugün Ankara'ya giderek kabineyi ben teşkil edecektim» dediler. Ve beni İsmet Paşa'nın yanlarına gönderdiler. O gün 30 Ağustos olduğundan İstanbul'dan arz-ı tebrikat için vali ve kumandanla daha bir çok zevat Yalova'ya gelmişlerdi. O akşam sofrada Atatürk'le İsmet Paşa birbirleri ile eskisi gibi çok samimi görüştüler ve bu suretle de bir gece önceki hadise unutulmuş oldu. Bundan dolayı da arkadaşlar beni tebrik ediyorlardı.

ATATÜRK - İNÖNÜ ARASINDA...

İsmet Paşa Başvekâletten Çekildikten Sonra ve Çekilmeden Önce Serbest Fırka Zamanında Geçen Olaylar

İsmet Paşa'nın, Başvekâletten ayrılmasının hakiki sebebini sonradan öğrendim. Bunu da benimle Kılıç Ali Beye, Kâzım Özalp anlatmıştı. Esasen mesele bira fabrikası (Ankara'da Çiftlik'teki) gösteriliyorsa da benim kanaatimce İsmet Paşa Serbest Fırka'nın teşkilinden iti-

Levent Şahverdi Arşivi

baren Atatürk'e karşı bir iğbirar ve infial hasıl etmişti. Çünkü Serbest Fırka teşekkül ettiği zaman kendisine karşı İzmir'de yapılmış olan şayan-ı teessür tezahürat (üzücü gösteriler) haklı olarak onu müteessir etmişti. O zamanlar bir müddet için Atatürk'ün lâkayt ve sakin gibi görünmesi İsmet Paşa'nın canlarını sıktığına hiç şüphe etmiyorum. Fakat Atatürk'e göstermek istemedikleri teessür ve infiallerini zaman zaman etrafında bulunanlara izhardan (göstermekten(kendilerini men edemiyorlardı. Ezcümle bir gün bana karşı haksız olarak şu muamelede bulunmuştur. Serbest fırkanın başında bulunanlardan Fethi Beyle Ağaoğlu Ahmet Bey ve Tahsin Bey İzmir'e gitmişlerdi. Fırkanın lideri Fethi Bey, orada bir nutuk irad ederek (söylev vererek) Serbest Fırka'nın teşkilinden ve programından bahsedecekti. Fırkanın umumi kâtibi olan Nuri Conker ise onlarla İzmir'e gitmemiş, İstanbul'da kalmıştı. Arkadaşları İzmir'e gidince kendilerine karşı yapılan tezahüratı gazetelerde okumuş ve bundan müteessir olarak arkadaşlarının taşkınlıklarına mani olmak maksadı ile birkaç gün sonra o da İzmir'e gitmiş. Hareketinden bir gün evvel kızımla damadım Nuri Beyi ziyarete gitmişler. (Nuri Bey benim eski kayınbiraderimdi. Bu münasebetle de kızımın dayısı oluyordu.) Kendilerine ne maksatla İzmir'e gideceğini söylemiş olduğu için ben de onlardan malumat almıştım. Nuri Beyin İzmir'e hareketinden bir gün sonra Dolmabahçe Sarayı'na gittiğim zaman Atatürk'le İsmet Paşa'nın başkâtibin odasında olduklarını öğrendim. Her zaman olduğu gibi ben de yanlarına gittim. İsmet Paşa telefon başında Ankara ile görüşüyordu. Atatürk beni görünce, «yahu birkaç gündür Nuri Beyi göremiyorum acaba hasta mıdır?» diye bana sordular. Ben de kızımla damadımın bana söylediklerini ve Nuri Beyin İzmir'e gitmiş olduğunu Atatürk'e arzettim.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk ne gibi bir maksatla İzmir'e gittiğini İsmet Paşa'ya da arzetmemi emir buyurdular. Ve İsmet Paşa'ya hitaben, «İsmet, İsmet bak Salih ne söylüyor» dedikten sonra, «Bana da anlat bakalım» dediler. İşittiklerimi aynen İsmet Paşa'ya da söyledim. Fakat kendisi hiç bir cevap vermedikleri gibi benim maruzatımdan da canları sıkıldığını anladım. Atatürk de bunu hissettikleri için bana, «haydi biz biraz motorla gezelim, İsmet Paşa'yı çalışmak için yalnız bırakalım» dediler. Biz motora binerek Boğaziçine doğru giderken ben Atatürk'e, İsmet Paşa'nın benim söylediklerimden canları sıkıldığını ve maruzatımı nahoş karşılamış olduğunu anlatmak istedim. Atatürk de bana şöyle dedi : «İsmet Paşa sana değil, asıl bana gücenmektedir. İzmir'deki hadiselere karşı lâkayt bulunduğumu zannediyor, halbuki ben de Fethi Beyin İzmir'e giderken vereceği nutku bana göstermediğine ve orada yaptığı bazı beyanata kızıyorum. Ben kendisine itidalle hareket etmesini ve mebus olduktan sonra daha bazı arkadaşları fırkasına vereceğimi söylediğim halde, Fethi Bey lüzumsuz bazı beyanatta bulunmuştur ki, haklı olarak İsmet Paşa'nın da canları sıkılmaktadır. Nitekim, Fethi Beyin söylediklerinden birisi şudur : «Eşhas-ı meçhule (bilinmeyen kişiler) ceplerini doldurmakla meşguldür,» demiş ve bu ifadesi ile hükümeti şiddetle tenkid etmek istemiş. Şimdi İsmet Paşa arzu etmiş olsa onu mahkemeye vererek ceplerini dolduran bu meçhul şahıslar kimdir, onu isbat etmesini isteyebilir. Çünkü Fethi Bey henüz mebus değildir. Bu şekilde beyanat yapması kendisi için mesuliyeti mucibtir (sorumluluğu gerektirir)» buyurdular. Ve bundan sonra da Etatizim (Devletçilik) ile Liberalizm arasında mukayeseler yaptılar. Saraya avdet ettiğimiz zaman İsmet Paşa'yı bıraktığımız odada bulmuştuk. Akşam da olmuştu. Odaya girdiğimiz zaman Atatürk İsmet Paşa'-

Levent Şahverdi Arşivi

ya, «Yeni bir haber var mı?» diye sordular. İsmet Paşa da kendilerine cevap vermeden nerede o Salih diye yüksek sesle adımı söylediler.

«Hani ya Nuri Bey arkadaşlarının taşkınlıklarına mani olmak için İzmir'e gittiğini söylüyordun. Bak bugün İzmir'de elli bin kişinin karşısında Fethi Bey nutkunu okumuş fakat sesini işittirmediği için Nuri Bey, Fethi Beyin söylediklerini tekrar ederek herkese işittirmeye çalışmış» dediler. Beni adeta tekdir eder (azarlar) bir tarzda gayet sert bir dille İsmet Paşa'nın söylediklerinden (verdiği haberlerden) fena halde müteessir oldum, dedim ki, «Paşam benim bu işte ne suçum var?» «Kızımla damadımdan işittiklerimi burada söyledim. Nuri Beyin İzmir'e başka maksatla gittiğinden malumatım yoktu.» İsmet Paşa adeta beni Serbest Fırka'nın liderine taraftarlık ediyormuşum şeklinde itham ediyordu. Paşa Hazretleri bu vaziyet karşısında gayet sakin bir halde olarak ve İsmet Paşa'nın koluna girip, «Sofrada konuşuruz» diyerek birlikte odadan çıktılar. Ve yukarı katta her akşam hazırlanan sofraya gittiler. O sırada odada bulunan Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) da benim koluma girerek, «Haydi biz de gidelim, fazla teessür gösterme. Gerçi senin bir kusurun yok ama İzmirdeki hadiselerden İsmet Paşa'nın müteessir olmamasına imkân yoktur» dedi. Beni teselli etmeye çalışıyordu. Ben de İzmir'den verilen malumat ve gelen haberlerden dolayı İsmet Paşa'nın üzülmüş olmalarını çok haklı buluyordum. Fakat beni suçlu bir vaziyette bulundurmalarını haksız görüyordum. Mahmut Beyle birlikte yukarı kata çıktımsa da sofraya gitmeyerek terasa çıktım. Mahmut Bey sofraya gittikten bir müddet sonra Kılıç Ali Bey yanıma gelerek «Paşa seni sofraya çağırıyorlar, eğer gelmezsen çok müteessir olacaklardır» dedi. Birlikte sofraya gidip oturduk. O akşam sofrada her geceden

Levent Şahverdi Arşivi

fazla misafir vardı. Belli başlı hatırımda kalanlar şunlardı : Hasan Saka, Saraçoğlu Şükrü, Vasıf Çınar, Şükrü Kaya ve öbür bazı arkadaşlar. Bir aralık Paşa bana hitaben, «Sen İsmet Paşa'ya gücendiğin için içmiyorsun, bunu İsmet Paşa'ya söyleyeceğim» dediler. Ben de kendilerine, söylememelerini istirham ettim. Fakat Gazi Paşa, İsmet Paşa'ya, «Salih sana galiba darılmış olduğundan içmiyor» dedi. Paşa'nın bu ifadesi üzerine İsmet Paşa bana, «Hakikaten gücendin mi?» gibi iltifatkâr ve mülayim bir lisanla hitapta bulunarak benim cevap vermeme meydan bırakmadan yanlarına çağırdılar. Ve, Gazi Paşayla kendileri arasına bir sandalye getirterek oturttular. Omuzuma hafif hafif vurarak, «Niçin darıldın söyle bakalım» dediler. «Size karşı darılmak haddim değildir Paşam. Gazi Paşa Hazretleri lâtife olsun diye söylediler» demek istedim. Fakat İsmet Paşa behemahal bir şey söylemem için ısrar ettiler. Ben de emirlerini yerine getirmiş olmak için, «Serbest konuşmama müsaade buyurur musunuz?» dedikten sonra Gazi Paşa'dan da aynı suretle müsaadede buyurmalarını rica ettim. Her ikisi de serbest konuşmama müsaade edince şu beyti yüksek sesle okudum.

«Sezai tîğ olur haddin tecavüz eyleyen mular
Anın için tîğden azadedir müjgan ebrular.»

Benim okuduğum bu beyit üzerine sofradakiler hep güldüler ve İsmet Paşa, «Bu ne demektir, bak sen neler biliyormuşsun!» dediler.

Ben de, «Paşam ne demek olduğunu elbette benden daha iyi bilirsiniz, fakat madem ki serbest konuşmama müsaade buyurdunuz ben de her şeyi açıkça arzedeceğim: Bu sofraya senelerdenberi ve birçok kimselerden daha evvel dahil olmuş bulunuyorum. Fakat hiç bir zaman

Levent Şahverdi Arşivi

hiç kimseye karşı haddimi tecavüz edecek vaziyette bulunmadım. Hele zat-ı alileri gibi yüksek şahsiyetlerin, memleketimizi kurtaranların karşısında kendimi bir emirber neferinden (emir erinden) hiç de farklı görmediğim halde bilmem ki neden dolayı bir türlü emniyet ve itimadınıza mazhar olamıyorum» dedim.

Çok müteessirdim. Fazla müteessir ve mütehassis olduğum zaman da gözyaşlarıma mani olamıyorum ve ağlamaya başlıyorum. Nitekim o akşam da sofrada ağlayarak konuşuyordum. İsmet Paşa benim teessürümü görünce daha fazla konuşturmak istemiyordu. Fakat ben madem ki serbest konuşmama bir defa müsaade edilmiştir her şeyi anlatmaya kararlıydım. Sözlerime şu suretle devam ettim : «Paşam aleyhimde her söylenen söze inanarak bana karşı asar-ı infial ve hiddet gösteriyorsunuz. Hatta bir gün hiç bir taksiratım olmadığı halde Liman Şirketindeki işlerin karışık gitmesinden canınız sıkılarak başımı koparıp üstüme basacağınızı söylemişsiniz. Bu memlekette başı koparılacak kadar bir hıyanet mi işledim. (Bu mesele hakkında biraz izahat vereyim):

Bir zamanlar Liman Şirketi'nde ben de idare meclisi azası bulunuyordum. İdare Meclisi reisi o zaman Seyr-i Sefain (Şimdiki Deniz Yolları) idaresi başında bulunan Sadullah Beydi. Liman Reisi de Hamdi Beydi. Benden başka idare meclisi azaları arasında Saraçoğlu Şükrü, Cemal Hüsnü Cester (Amerikalı iş adamı Chester'in temsilcisi), Emin ve İstanbul'un Halk Fırkası mutemetliğini yapan Refik İsmail Beylerle İsmail Hakkı Bey isminde vapurculardan bir zat bulunuyordu. Bir gün benim bulunmadığım bir İdare Meclisi toplantısında, zannedersem Sadullah Bey reyimi istimal etmiş (oyumu kullanmış). Bu da o günkü toplantıda münakaşayı mucib olmuş. Ertesi günü gazetelerin birisinde benim

Levent Şahverdi Arşivi

resmim basılarak altına da, «Dünkü içtimada rey'i münakaşaya sebep olan Yozgat mebusu Salih Bey» diye yazılmış. Bunu gören İsmet Paşa, fena halde kızarak yukarıda arzettiğim gibi başımı koparıp üstüme basarak geçeceğini söylemiş. Bunu da bana Fuat (Bulca) Bey haber vermişti. Çünkü İsmet Paşa, ona bunu söyleyin demiş. Esasen Liman Şirketi azalığında bulunmak hoşuma gitmiyordu. Hatta bir aralık çekilmek istemiştim. Fakat o zaman İş Bankası Umum Müdürü Celâl Bayar, benim bankayı temsilen orada bulunduğumu söyleyerek çekilmememi tavsiye etmişti. Sadullah Bey ile Hamdi Bey birbirlerinin aleyhinde idiler. İdare Meclisi azalarının bir kısmı Sadullah Beye, öbür kısmı da Hamdi Beye taraftar idi. Ben ise hepsi ile aynı şekilde görüştüğüm için bitaraftım. Ve bir şeye karışmıyordum. İsmet Paşa'nın hiç bir kabahatim olmadığı halde hakkımda izhar ettiği hiddet ve iğbirardan (kırgınlıktan) çok müteessir olmuş bulunduğum için o akşam bunu sofrada söyledikten sonra şunları da ilave etmiştim : «Paşam içimizde vekil olan bazı arkadaşlar vardır ki evine davet ettiği misafiri sokak kapısında karşıladığı halde birkaç kadeh rakı içtikten sonra misafirin üzerine balta ile hücum ederek onu pencereden kaçırtıyor. Ve arkasından da tabanca ile kovalayarak büyük bir skandala sebebiyet veriyor. Siz onu efendi, bizi de külhanbey tanıyorsunuz. Vekâletten (Bakanlıktan) çekidikten sonra aleyhinizde alenen nutuk veriyor, gazetelerde yazılar yazıyor, kendisini tekrar vekil olarak aranıza alıyorsunuz. Başka bir vekil de şunun bunun refikasına taarruz etmek istediği için sokaklarda boğaz boğaza kavra ediyor.»

Ben bunları söylediğim zaman Gazi Paşa, İsmet Paşa'ya hitaben şunu söylemişti : «*İsmet, İsmet, bu sözlerin mânası vardır.*» Bunun üzerine İsmet Paşa, «Evet, anlıyorum» dediler. Ve biraz sonra sofrayı terkettiler. Pa-

Levent Şahverdi Arşivi

şa, benim de tekrar eski yerime gitmemi emir buyurdukları için sofrada ilk oturduğum yere gidip oturdum. Sofra vaziyeti, nihayet bulup ayrılırken Paşa bana : «*Fazla teessüre kapılma, şimdi git istirahat et. İsmet Paşa İzmir'de Serbest Fırka'ya karşı yapılan tezahürattan canı sıkılmıştır*» dedi. Ben de : «Paşam, İsmet Paşa'nın ıstırabını anlıyorum ve üzüntüsüne de hak veriyorum, fakat benim kusurum nedir ki bana karşı hiddet ve şiddet gösteriyor» deyince, Gazi Paşa, «*Evvelce de söylemiştim ya, sana değil, benim sakin kalışıma kızıyor.*» cevabını verdi.

O akşamki sofrada bir şey daha söylemiştim. Bir gün Yalova'da Elaziz Mebusu Tahsin Bey bana demişti ki : «Saraçoğlu ile aranız nasıldır?» Ben de gayet iyi olduğunu söylediğim zaman, «Sen aldanıyorsun, Saraçoğlu ne seni, ne de Nuri Conker'i gözle görmek istemiyor!» dedi. Sebebini sorduğum zaman şu cevabı verdi : «Bir akşam ben Ankara'da kulüpte idim. Saraçoğlu, Tevfik Rüştü Bey ile geç vakit Çankaya'dan kulübe geldiler. Biraz da içmişlerdi. Bana dedi ki, «Eğer sempl (sıradan) mebus olsaydım bir gün kürsüye çıkarak Nuri Bey'den başlayıp Salih Beyde bitirmek üzere birçok şeyler söylerdim. Fakat vekil olduğum için bunu söyleyemiyorum,» demişti. Ben de : «Yahu, bu arkadaşları çocukluklarından beri tanırım. Hiç bir fenalıklarını bilmiyorum,» deyince bana şu cevabı verdi : «Ben seni akıllı tanırdım meğer aptalmışsın.» Saraçoğlu Şükrü'nün bu cevabını hayretle karşılayarak, «Sen beni gene aptal olarak bil de bu arkadaşlar aleyhinde bir şey söyleme, şeklinde mukabelede bulundum. Fakat rica ederim, sen Saraçoğlu'na ve hiç kimseye buna dair bir şey söyleme» dedi. Tahsin Bey bunu bana söylediği zaman hatırıma gelen şey şu olmuştu : Saraçoğlu o zaman Maliye Vekiliydi. Tahsin Bey de maliyeci olduğundan Saraçoğlu'nu çekeme-

Levent Şahverdi Arşivi

yip aleyhinde bulunuyor ve bizi de onun aleyhine çevirmek istiyor, binaenaleyh Tahsin Beyin söylediklerine fazla bir kıymet ve ehemmiyet vermemiştim. Bir, iki sene geçtikten sonra, yukarıda arz ettiğim sofra hikâyesinde Saraçoğlu da sofrada bulunuyordu. İsmet Paşa'ya dedim ki, bâzı arkadaşlar da bizimle gayet samimi görüştükleri halde hakkımızda kötü düşüncelerde bulunuyordar. Hatta Meclis'te kürsüye çıkarak birçok şeyler söylemek istiyorlarmış.» İsmet Paşa bunun kim olduğunu sorunca sofrada bulunan Saraçoğlu'nu gösterdim. Saraçoğlu benim bu ifadem üzerine hiçbir cevap vermedi. Ertesi günü evimdeyken saraydan İsmet Paşa'nın beni çağırdıklarını telefonla haber verdiler. Derhal Saraya gittim. İsmet Paşa'yı gördüm. Bir emirleri olup olmadığını sorduğum zaman şu cevabı verdiler : «Seni dün akşam çok müteessir gördüm. Saraçoğlu hakkında söylediğin şeyi tahkik ettim böyle bir şeyin aslı yokmuş, binaenaleyh sen de bunu bir mesele şeklinde artık mevzubahs etme» buyurdular. Ve yüzümü okşayarak iltifat ettiler. Ben de ellerinden öperek uzunca bir zamandan beri göstermekte oldukları iğbirar ve infiallerinin zail olmuş bulunduğunu anlayarak müsterih oldum. İsmet Paşa başvekillikten çekilinceye kadar da bana karşı iltifatlarını esirgemedikleri gibi, çekildikten sonra da daima teveccüh ve muhabbet göstermişlerdir.

İSMET PAŞA BAŞBAKANLIKTAN ÇEKİLDİKTEN SONRA GEÇEN OLAYLAR

Ben kendi hesabıma İsmet Paşa'nın başvekâletten çekilmiş olmasından çok üzülmüştüm. Çünkü birçok dedikodular olacak, Atatürk'ün rahatı kaçacak ve çok üzülecek diye düşünüyordum. Nitekim İsmet Paşa başvekâleten çekilip, yahut el çektirilip de yerine Celâl Bayar'ın

Levent Şahverdi Arşivi

tayini üzerine yalan, yanlış bazı şayialar ortaya çıktı. Atatürk, her ne zadar zahiren sakin gibi görünüyor ve hiç bir şey söylemiyorsa da üzülmekte olduğunu anlıyordum. İsmet Paşa'nın niçin başvekâletten çektirildiğini bir gün millî müdafaa vekili olan Kâzım Paşa benimle Kılıç Ali Beye anlatmıştı : «Atatürk'e çiftlik ve Bira Fabrikası hakkında çiftlik müdürü Tahsin ve Başkâtip Hasan Rıza (Soyak) Beyler tarafından malûmat verilirken dahiliye vekili olan Şükrü Kaya Bey de Atatürk'ün yanlarında bulunuyormuş. Orada konuşulanları işitmiş, o günkü vekiller toplantısında biraz geç gelen Şükrü Kaya Beye, İsmet Paşa neden geç geldiğini sorduğu zaman Atatürk'ün yanlarında bulunduğunu ve orada konuşulanları söyledi. İsmet Paşa'nın bundan çok canı sıkılmıştı. O günün akşamı bütün heyet-i vekile arkadaşları ile birlikte Atatürk'ün köşklerine çıktık. Sofrada çiftlik ve Bira Fabrikası mevzubahs olunca İsmet Paşa gayet şiddetli bir lisanla Atatürk'e mukabelede bulundu. Atatürk ise gayet sakin bir halde ve İsmet Paşa'nın işitemeyeceği kadar yavaş bir sesle bizlere hitaben : «*Yahu, İsmet Paşa'ya ne olmuş, kendisini çok asabi görüyorum*» dedikten sonra, Şükrü Kaya'ya, «*Sen mi kendisine bir şey söyledin?*» diye sordular. Şükrü Kaya da çiftlikte konuşulanları anlattığını söyleyince Atatürk Şükrü Kaya'ya kızdılar ve İsmet Paşa ile fazla münakaşada bulunmamak için sofra vaziyetine erkenden nihayet verdiler. Kâzım Paşa'nın ifadesine göre, İsmet Paşa asabiyetle şunları söylemiş : «*Çiftlik müdürü ile başkâtip devlet işlerine müdahale ettiriliyor. Ve bu sofrada konuşulanlar karar halinde bize bildiriliyor.*»

Ertesi günü, Dil Kurultayında bulunmak üzere İstanbul'a hareket edecek olan Atatürk, İsmet Paşa'yı İstanbul'a davet etmediğinden, İsmet Paşa kurultay'da bulunmak üzere Atatürk'le birlikte gitmek için tereddüt

Levent Şahverdi Arşivi

etmiş. Fakat Kâzım Paşa, kendisine gitmelerinin uygun olacağını ve sofrada geçen hadisenin orada kapanıp kalmış olduğunu söyleyerek İsmet Paşa'nın İstanbul'a gitmelerine taraftar bulunduğunu anlatmış. İsmet Paşa hadiseden müteessir ve nadim olmuş, İstanbul'a gitmeye karar vermiş. Gerçekten Kurultay'da bulundular. Ve Atatürk Saray'da toplanan Kurultay günü kendi yanlarında İsmet Paşa'yı da bulundurdular.

Yine Kâzım Paşa'nın ifadesine göre İsmet Paşa bir kâğıda Atatürk'e hitaben şunları yazmış : «Paşam bana el'an dargın mısınız?» Atatürk de kendisine : «*Bizim aramızda dargınlık ne demektir, daima arkadaşız*» cevabını vermişler. Fakat o gün Celâl Bayar'ın kendisine vekâlet etmek üzere bir müddet istirahat etmelerini de emir buyurmuşlar. İşte İsmet Paşa'nın başvekâletten çekilmesi bu şekilde olmuş. Celâl Bayar bir müddet vekâletle Başvekâleti idare ettikten sonra asil Başvekil olmuşlardır.

Yine işittiğime göre İsmet Paşa, Başvekâletten çekilmiş olmakla beraber, Atatürk kendisine otomobilini terketmişler ve evvelce maaşından başka kendisine hesaplarından bin lira verirlerken 3 bin lira verilmesini emir buyurmuşlar. Bu sıralarda Sıhhiye Vekili olan Dr. Refik Saydam da hastalığına binaen vekâletten affını talep etmiş, ona da otomobili terkedilerek ayda 500 lira vermişler.

İsmet Paşa Başvekâletten çekilince Ankara'da öbür mebuslar gibi yaşıyordu. Ben kendisini arasıra ziyaret eder, istifsarı hatırda (hatır sorma) bulunurdum. Hatta bir defa Refik (Saydam) Bey ile birlikte kendilerini Karpiç'e davet ederek birlikte yemek yemiş ve bir iki saat kadar şuradan buradan görüşmüştük. Bir gün de boğazlarından rahatsız bulunduklarını işiterek ziyaretlerine gitmiştim. Çok rahatsız bulunmalarına rağmen be-

Levent Şahverdi Arşivi

ni yatak odalarında yanlarına kabul ederek yüksek iltifatta bulunmuşlar, ve benden fotoğrafımı istemişlerdi. İsmet Paşa'nın gösterdikleri teveccühten çok mütehassis oluyordum, arzuları vechile fotoğrafımı takdim ettim. Onu, kralların fotoğrafları arasına koyacağını söyleyerek gösterdikleri sevgiden minnetlerimi arzetmiştim.

İSMET PAŞA'NIN STADYUM KONUSUNDA AÇIKLAMASINI SAĞLAYIŞIM

Bir günde kendileri Ankara'da ikametgâhıma gelerek başbaşa iki saat kadar benimle gayet hususi ve samimi bir şekilde görüşmüşler ve Atatürk'le aralarında geçen hadiseyi anlatarak çok müteessir bulunduklarını söylemişlerdi. İsmet Paşa'nın o günkü ifadelerinden müteessir bulunduklarını, Atatürk'e münasip bir surette bahsetmemi arzu ettiklerini hissetmiştim. Hatta kendilerine de : «Paşam, bugünkü konuştuklarımızdan Atatürk'e bahsetmeme müsaade buyurur musunuz?» diye dorduğum zaman bunu benim reyime ve takdirime bıraktıklarını söylemişlerdi. Fakat ben müsait bir fırsat bulup Atatürk'e buna dair bir şey söylemeden bir gün seviştiğim arkadaşlarımdan maarif vekâletinde orta tedrisat şube müdürü Faik Doğan Bey evime gelerek Atatürk'le İsmet Paşa arasında yalan yanlış ortada deveran eden dedikodulardan ve şayialardan büyük teessürle bahsettikten sonra mebuslar arasında da ikilik olduğunun ve İsmet Paşa'ya stadyum'da yapılan tezahürat esnassında Atatürk'in aleyhinde de birçok sözler söylenmiş olduğunu anlattı. Ve bunlar hakkında benden malûmat istedi. Kendisini müsterih ve teselli edecek ifadelerde bulundum. Ve böyle dedikoduların kasten çıkarıldığını anlattıktan sonra o gün Fırka'nın grup içtimaına

Levent Şahverdi Arşivi

(toplantısına) gittim. Ben salona girdiğim zaman Refik İnce kürsüde idi. Kendisinden önce, yeni kabinenin programını okuyan Celâl Bayar'dan sonra söz almış ve yeni teşekkül edecek olan Celâl Bayar Kabinesinin okuduğu program hakkında tasvipkâr mütalâada bulunuyordu. Yanına oturduğum arkadaşa, «Başka söz alan var mıdır ve İsmet Paşa burada mıdır?» diye sordum. Başka söz alan olmadığını ve İsmet Paşa'nın da arkada Saraçoğlu Şükrü Bey ile yanyana oturduklarını söyledi. Refik İnce, kürsüden iner inmez ben reisten söz aldım. Riyaset makamında bulunan Hasan Saka, benim söz istediğimi görünce adeta hayretle «Ne o, söz mü istiyorsun?» diye sordu. Çünkü o güne kadar hiç bir defa kürsüye çıkmadığım için, reis, söz almış olmama hayret etmişti. Daha önce söz almak niyetinde olmadığım gibi hazırlanmış bir halde de değildim. O gün evime gelen arkadaşımın bana anlattıklarından mütessir olduğum için hakikatın anlaşılması maksadı ile birdenbire aklıma gelen şu olmuştu : İsmet Paşa'nın ne için Başvekâletten çekildiğini kendisine sorayım da hakkatı kendileri söylesinler. Ve bu suretle hariçteki dedikodular kapansın. Kürsüye çıkarken çok heyecanlıydım. Kürsüye çıktığım zaman şöyle bir mukaddeme yaptım : «Arkadaşlar, uzun senelerden beri mebusluk yapıyorum. Bugün huzurunuzda ilk defa bu kürsüye çıkıyorum. Binaenaleyh pekâlâ takdir edersiniz ki büyük bir heyecan içindeyim. Bu heyecanla söyleyeceğim sözler arasında kusurum vaki olursa affınızı şimdiden rica ederim. (Estagfurullah sesleri). Maksadım şudur : Bu yeni tebeddül (değişiklik) dolayısiyle ortaya çıkan bazı hadiseler olmuştur. Bu hadiseler bazılarımızı az çok endişeye düşürmüştür. Bu endişeler aramızdan kalksın. Elbette birçoğunuz işitmişsinizdir : Şurada burada bazı yanlış tefsirler ve dedikodular olmuştur. Hakikatı bilmeyenler veyahut bulanık

Levent Şahverdi Arşivi

suda balık avlamak isteyenler vardır. Bu nokta-i nazardan tebeddülün neden vukua geldiğini İsmet İnönü burada lütfen izah etsinler. Onun tarafı, bunun tarafı... gibi sözler ve endişeler ortadan kalksın. Hepimizin Kıblemiz, Mihrabımız birdir. O da Atatürk'tür. Kitle halinde emelimiz, hedefimiz birdir (alkışlar). Maruzatımın kabulünü kendilerinden çok rica ederim.»

İsmet İnönü alkışlar arasında kürsüye çıktı, ve : «Arkadaşlar, politika hayatımda bu kadar çetin bir azizlik ilk defa başıma geliyor. Salih Bozok arkadaşımız çekilen bir Başvekilin niçin çekildiğini bilmediğini ve ortalıkta dönen dedikodulara cevap vermemi istiyor. Bu çetin bir vazifedir. Şimdi arkadaşımın ne işittiğini ve şöyledir böyledir diye hangi ihtimalleri bertaraf etmek için benden söz istediğini bilmiyorum. Fakat onun arzusuna uymuş olmak için ki (grup toplantısındakilerden den de hiç ses çıkarmayarak bekler gibi bir vaziyet gösterdiler) ona hörmet etmeye mecburum. Ortada merak edilecek hiç bir şey yoktur. Uzun zamandan beri hakikaten yorucu ve bunaltıcı işler içinde bulunduğumu bilirsiniz. Ve ben Atatürk'ten her vesile ile artık bana müsaade etmesini ve kendimi toplamak için fırsat vermesini isterdim. Hatta o kadar çok isterdim ki bunun naz telâkki edilmesinden ve lütufkârlıklarından beni mahrum etmemesini, mütemadiyen onların yeniden ifadesini tekrar istiyormuşum gibi telâkki edilmemesinden sakınıyordum. Geçenlerde «Nyon Konferansı» ile neticelenen Akdeniz'deki korsanlık işi için münakaşa etmiştik. Bir defa bu hareket, o zaman partide izah ettiğimden anlaşıldığı gibi ben bu vaziyeti çok endişe ile telâkki ettim. İzmir'e gidiyordum. İzmir seyahatına gitmeden önce Atatürk'e, İstanbul'da maruzatta bulundum. Ve bütün bu Avrupa ahvalinin fena olduğundan memleketimizin bu bulanık hava içinden selâmet ve em

Levent Şahverdi Arşivi

niyetle çıkarılmasında şedid (şiddetli) bir endişe gördüm. Vaziyeti Atatürk'le beraber mütalâa ettik. Bu endişeli mütalâalarımdan kendileri daha ileri giderek ihtiyatlı tedbirler tavsiye ettiler. Bu vaziyette İzmir'den ayrıldık. Biz İzmir'de iken «Nyon Konferansı»na davet olunduk. Hariciye vekilimiz dışarıda idi, (Yani Avrupa'da idi). Oradan muhabere ettik ve tâlimat verdik. Suret-i umumiyede (genel olarak) fikrimiz şu idi : Akdeniz konferansına iştirak etmemek mümkün değildir. Vazifemizdir. Ama kendimizin arzu etmediğimiz ve memleketimizin takatı haricinde bir bağlantıya girmekten sakınalım. Suret-i umumiyede Atatürk'ün de fikri böyle idi. Biz de onu takip ettik. Hükümet erkânına ayrı ayrı İzmir'den malûmat vermekle beraber Hariciye Vekilimize de tebligat yaptık. Burada hükümet toplandı. 3-4 gün bu konferansa ait mesai çok yorucu şartlar altında devam etti. Gündüz akşama kadar çalışırlar, zaten murahhas (yetkililer) toplanıyorlar. Fransa ve İngiltere Konferansa hazır olarak gelmişler. Binaenaleyh bir an önce düşündüklerini tahrif ettirmeden (saptırmadan) olduğu gibi kabul ettirmek istiyorlar, kararlar veriyorlar ve istiyorlar. Biz bunu geç haber alıyoruz. Aldıktan sonra cevap vermek lâzım. Gece sabaha kadar çalışıyoruz. Külâsa çok yorucu bir şey. Nihayet müspet bir neticeye vardık. Bunları muhakeme ediyoruz. Tabiî bunları dışarıdan, Avrupa'dan alıyoruz. Kendimiz burada mütalâa ediyoruz. Onun mütalâasını alıyoruz. Hülâsa her çetin meselenin müzakeresi zamanında olduğu gibi dikkatli ve devamlı, sıkı çalışmalar... Böyle bir çalışmadan çıktıktan sonra insan büyük bir güreşten çıkmış kadar yorgun ve yıpranmış bir vaziyette oluyor. Sonra buraya geldik. Meseleyi Meclis'te müzakere edeceğiz. Atatürk İstanbul'dan geldiği gün ben kendilerini dışarıda karşıladım. Görüşülmüş olan, cereyan etmiş olan mese-

Levent Şahverdi Arşivi

leleri yeniden müzakere ettik. O gün vekiller heyeti toplandı. Akşam üzeri hükümeti davet buyurdular. Vekillerle beraber orada bulunduk. Orada günün geçmiş meselelerinden konuşuyorduk. Çetin münakaşalar esnasında, Avrupa ile olan münakaşalarımız esnasında, bazı mütalâaları biz burada tetkik ederken kâfi derecede kavrayamamıştık. O cihetleri tekrar yazdık, münakaşa ettik. Vaziyeti Atatürk'e arzettim. Bu maruzatımı, kendilerini istikbal (karşılama) esnasında yaptım.

«Sonra söz devlet işlerine intikal etti. Bu arada kendisine tekrar tekrar çok yorgun olduğumdan ve vazifeme devam edebilmek için kendimde kudret göremediğimden ve işlerin icabındaki mündemiç zorlukları ve güçlükleri karşılayacak kadar kudretimin kalmadığını arzettim. Bendenizin terbiyeli bir adam olduğumu bilirsiniz. Benim resmi işlerimde olduğu gibi hususi hayatımda da Atatürk benim velinimetimdir. En mühim resmi hayatımda ve karşılaştığım hadiselerin hepsinde muvaffak olmak için Atatürk çok emek çekmiştir. Fakat kendisi silinmiş, daima bütün muvaffakiyet şerefini bana vermiştir. Tabiî bütün bunlar meydana çıkmıştır. Muharebede de böyle yapmıştır. Sonra hususi hayatımda servetim olmamakla beraber (ve böyle zıt zihniyet hiç bir zaman benim başımdan da geçmedi) ama hususi hayatımda bu memlekette en müreffeh adamın hayatını ben geçirdim. Bunu bana Atatürk temin etti. Kendisi bir dilim ekmek yerse bana yarısını yedirmekten zevk alır. Onun için, gerek resmi gerek hususi hayatta kendisine ne kadar minnettar olduğumu takdir etmek kolaydır. Şimdi kendisiyle konuşurken bu şikâyetlerimi — vicdanî olarak şimdi takdir ettiğim gibi — bir sefe, büyük bir adama söylenmeyecek surette, bilhassa Vekiller Heyetinde kalabalık bir yerde, söylenmeyecek şekilden daha ileri giderek söyledim. Şimdi düşünürken

Levent Şahverdi Arşivi

takdir ediyorum. Şikâyetimde söylediğim şu idi : «Canımdan bezdim ve artık devam edemeyeceğim.» Bunların lüzumu yoktur. Çünkü ortada muayyen hiçbir mesele yoktur. Bu kadar tecrübeden sonra ikimiz arasında cereyan eden konuşmada «artık bu işten usandım» dediğim zaman, dışarıdan bunları işitse, sebepler tahayyül edebilirdi. Ama olmuyor. Bir gün evvelki ifadelerimde ölçülerimin normal olmadığını ertesi günü takdir ettim. Hükümet işlerinde çalışamayacak kadar yorgun düştüğümü ve yıprandığımı tekrarlayarak kendisinden istirham ettim ki, bana izin versin. Atatürk o gün pek lûtufkâr davrandı. «Peki,» dedi. Tasvip etti. Meclis yeni dağılmış, tekrar toplamaya da lüzum görülmedi. Onun üzerine «izin» şeklinde bir fasıla (ara) verdikten sonra hükümet tebeddülünü tasvip ettiler. Meselenin heyet-i umumiyesi bundan ibarettir. Eğer arkadaşım Salih Bozok'un işitiği muayyen sözler varsa ve o sözlere benim cevap vermem faydalı olacaksa lûtfetsinler. Daha açık izah edebilirim. Fakat suret-i umumiyede nihayet hususi bir mecliste benim itizarım (özür dilemem, çekilmeyi isteyişim) dikkate alınmıştır. Çünkü siyasi hayatımda uğradığım çetin müşkülâtı iktiham için lâzım olan kuvveti haiz olmadığım yolundaki ısrarım, hükümetten çekilmemi intaç etmiştir. Celâl Bayar'a ilk anda karar verdiğini biliyordum. Bu fikirlerini aldıktan sonra minnet ve takdirle mütehassis olarak iyi bir intihap olduğunu derhal söyledim. Hakikaten Celâl Bayar'ın bu vazifeye gelmiş olmasında, Salih Bozok arkadaşımın söylediği gibi, birçok dedikodulara istidat verecek (yol açacak) bir vaziyeti, normalize etmek ve fena şayialara mahal vermemek için derhal arzedeyim ki, Celâl Bayar bütün hayatımızda birlik ve asalet göstermişlerdir. Celâl Bayar'ın kendisinde bu altın yürek ve vazife aşkı oldukça daima muvaffak olacaktır. Arka-

Levent Şahverdi Arşivi

daşlar, fırka (Parti) ile temas ederken bu kadar müşkülâtı ne kadar sade ve asil ruh ve sizin müzaheretinizi ve beraber çalışmanızı ne kadar asaletle tahrik eden bir kolaylıkla hareket ettiğini takdirle görüyoruz. Onun için bu yeni vazifede büyük muvaffakiyetler kazanacağında kati surette imanım vardır. Şimdi Salih Bozok arkadaşımın bana yaptığı bu çetin vazifeyi kendisi ikmal etsin, ne dedikodular işitti ise, ne ihtimaller işitti ise onları bildirsin.»

Salih Bozok : «Evvelâ, size zahmet verdiğimden dolayı affınızı rica ederim.»

İsmet İnönü : «Yazık ki işitmiyorum.»

Başkan Hasan Saka : «Bozok, lütfen kürsüden söyleyiniz.»

Ben, kürsüye giderek devamla : «Esasen, maksadım söylediğiniz şeyleri anlatmaktı. Fakat evvelce de arzettiğim gibi heyecanım hepsini uzun uzadıya izaha mani oldu. Geçen hafta futbol maçına gitmiştiniz. Orada bir tezahürat yapılmış, ben bunu çok tabiî görürüm. Türk milleti alicenaptır. Şimdiye kadar yaptığınız büyük vazifeleri, işleri takdir eder. Ben de bunu bilen bir adamım ve daima alkışlarım. Fakat o tezahürattan istifade itmek isteyen bazı bedhahlar olmuştur ve bu aramıza kadar gelmiştir. Ben hakikatı bildiğim için, bunun herkes tarafından bilinmesini ve şüphenin aramızdan kalkmasını istiyorum. Bunu lütfederseniz teşekkür ederim.»

İsmet İnönü : «Futbol maçına gittim. Orada sessiz bir yer vardı. Biraz sonra alkışladılar. Maçı veya dışarısını alkışlıyorlar. Ne ise... işi uzattılar. Baktım bana tezahürat yapıyorlar. Çocuklarım beraberdi. Otomobille çıkmayacaktım. Ben esasen yürümek niyeti ile çıkmıştım. Dışarıda birçok mektep talebesi, izciler ve halk kalabalığı vardı. Kalabalıktan bir kısmı kapının etrafın

İL HALK KÜTÜPHANESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Levent Şahverdi Arşivi

da bulunuyordu. Yaşa diye bağırmaya başladılar. Selâmladım. Bırakmadılar. Onun üzerine orada bulunan açık bir otomobile atladım ve yürüttüm .Hatta yanıma çocukları dahi alamadım. Biraz yürüyebildik. Polis, Jandarma yol açmak için uğraşıyorlardı. Bağıranlar içinde yaşa'dan fazla veya başka bir söz işitmedim. Böyle değişme zamanlarında ne hadise olabilir? Böyle, herhangi bir memlekette herhangi bir sebeple sempati tezahürleri olabilir, böyle anlarda da kalabalık içinde bir kaç tahrikçi suret-i mahsusada teşvikler de yapabilir, fakat evvelce de arzettiğim gibi halk'tan, yaşa sözünden başka bir şey işitmedim. Çok kalabalıktı. Zaten fazla işitir bir adam olmamakla beraber herhangi bir mülâhazaya sebebiyet verecek bir şey hissetmedim. Böyle zamanlarda türlü türlü sebeplerle belki aramıza ve partiye nifak sokmak isteyenler bulunacaktır. Cumhuriyet, ilk günden beri büyük imtihanlar geçirdi. Yeni bir devlet, yeni bir rejim ve cemiyet kurmak kolay bir iş değildir. Çok daha zengin ve daha varlıklı memleketlerde bu tecrübelerden müspet neticeler alınmamıştır. Yenilerden de ne netice alınacağı bilinmez. Onun için Türkiye'nin varlığı dahilde, hariçte itimad telkin eden büyük bir varlıktır. Memleketler için, milletler için en mühim ve zararlı şey de, içte olan nifaktır. Şimdi böyle zamanlarda bizim aramıza nifak sokmak için gösterilecek gayretlerin hepsinin beyhude olduğunu ispat etmeye mecburuz. Şimdiye kadar geçirdiğimiz zamanlarda bu esasen sabit olmuştur. Hepimiz, fakat daha zaman geçmeye lüzum olursa hepimiz namuskârane, vatanperverane bir varlık göstermeye mecburuz. Kendi aklımıza, kendi vicdanımıza, kendi vatanperverliğimize, kendi varlığımıza inanıyoruz. Salih Bozok bana azizlik yapmaktan başlayarak, iyi bir sistemin başlangıcını da göstermiş oluyor. Eğer böyle bir dedikodu ile ve yahut yanlış tefsirler-

Levent Şahverdi Arşivi

le arkadaşlar arasında, parti içinde bir takım şüpheler hasıl olduğunu işitirsek, herhangi bir arkadaşın kürsüden açık konuşmaya davet etmesi faydalı olacaktır. Ben zannederim ki, bu ümitleri kesilinceye kadar nifak yapmak isteyenler benim üzerimde oynamaya çalışacaklardır. Arkadaşlarımın bana itimad etmelerini rica ederim. Böyle dedikodulara veya nifakları tahrik edecek temayüllere müsait olmak için en az istidadı (yeteneği) olan veya hiç istidadı olmayan bir yaradılıştayım (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar.) Bunun sebepleri vardır. Fakat sebeplerin başında, size sözlerimin başında söylediğim gibi Atatürk'ün bana olan yakın arkadaşlığıdır.

«Arkadaşlar, bu sefer de ayrıldığım zaman bana yine eskisi gibi arkadaşım ve kardeşimsin dedi. Atatürk'ü ben yalnız bu teveccüh ve hitapları ile değil resmi ve hususi maişet hayatımda kendisini bir velinimet olarak tanıdım. Ve ölünceye kadar da böyle tanıyacağım (Bravo sesleri, alkışlar.) Bu sözlerim aramızda fena bir rol oynamak isteyenleri her türlü cesaretten mahrum edecek kuvvettedir. Arkadaşlarım parti içinde, bana teveccüh edecek her türlü vazifeyi en şerefli ve en yüksek vazife aşkı ile çalışarak yapacak bir emniyet ve liyâkatta beni görmenizi bilhassa rica ederim (Bravo sesleri, alkışlar.)

Bozok'a (bana) : «Başka bir şey ister misin?» dedi.

Ben : «Atatürk'le birlikte çok yaşamanızı dilerim (Alkışlar).» Başkan : «Ruznamede (gündemde) başka bir şey yoktur. Celseyi (oturumu) kapatıyorum.»

Müzâkerenin hitamı ile Meclis dağılınca birçok arkadaşlar beni tebrik ettiler. Ve hakikaten günlerden beri büyük bir teessür içinde bulunduklarını ve bugünkü müzakereden artık müsterih olduklarını söyleyerek yüzümden, gözümden öptüler. İsmet Paşa da Meclis'te beni kolumdan tutarak bir odaya soktular ve şunları söy-

Levent Şahverdi Arşivi

lediler : «Salih, bana bugün büyük bir hizmette bulundun. Sana teşekkür ederim. Yalnız canım şuna yanıyor ki, bugünkü müzakere aleni açık) bir celsede olmalıydı. Sözlerimi bütün dünyaya işittirmeliydim» dediler.

Ben de kendilerine, hiç kimseden bir direktif almadığımı ve bir arkadaşımın bana söylediklerinden müteessir olarak alelfevr (bir anda kapıldığım teessürle) kürsüye çıktığımı ve şayet bundan dolayı bir kusurum olmuşsa aflarını rica ettim. İsmet Paşa, yukarıdaki ifadelerini tekrar ettiler ve beni öperek iltifatta bulundular.

ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI SIRASINDA BOZOK - İNÖNÜ MEKTUPLAŞMASI

Atatürk'ün hastalığı esnasında İsmet İnönü ile Salih Bozok arasında aşağıdaki mektuplar teati olunmuştur :

2.8.1938

«Aziz ve Muhterem Büyüğüm İnönü,

Ben bu mektubu sonuna kadar yazmaya, siz de okumaya bilmem muvaffak olabilecek miyiz? Parmaklarım kırık, gözlerim kör olsaydı da ben size böyle acı bir mektup yazmaya muktedir olmasaydım. Fakat, vatan aşkı, millet ve memleket sevgisi ile işittiklerimi, gördüklerimi acı ve feci de olsa size bildirmeyi bir vazife, bir borç bildim. Ve bu mektubu yazmak mecburiyetini hissettim. Sevgili Paşam, Büyük Kurtarıcımız Atatürk'ümüz dün ecnebi profesörlerin de bulunduğu bir sıhhî heyet tarafından muayene edildi. Konsultasyon neticesinde icabedenler yapıldı. Fakat bu konsültasyonda bulunan bazı doktor arkadaşlar tarafından bana mahrem olarak söylenenlere ve benim de görüp anladığıma göre bugünkü vaziyet Atatürk'ümüzün sıhhi vaziyeti, korkulacak kadar vahimdir. Kalbim parçalanarak size bu elim ha-

Levent Şahverdi Arşivi

beri vermek mecburiyetinde kaldığım için ayrıca acı duymaktayım. Artık buna göre ne yapmak ve nasıl bir tedbir almak lâzımdır, bilemem. Ankara'da bulunduğunuz için buradaki vaziyetten sizi memleket ve milletimin büyüğü, kıymetli İnönü'müzü haberdar etmekle vicdani vazifemi yapmak istedim. Gözyaşlarımla ve derin saygılarımla ellerinizden öperim.

Salih Bozok.»

(Not : Bu mektubu oğlum Cemil ile Ankara'da İsmet Paşa'ya gönderdim.)

İsmet İnönü'den aldığım mektup :

3.8.1938

«Kardeşim Salih, mektubunuzu büyük teessürle okudum. Dayanılmaz bir surette yüreğim bir daha sızladı. Acılı duygularımı nasıl ifade edeceğimi bilemiyorum. Vefalı vatanperver kalbinizin elemlerini anlıyorum. Elimden geldiği kadar vaziyeti takibettim. Hastalığın ciddi olduğu görülüyor. Ben kuvvetli ümidimi muhafaza ediyorum. Hastalığın tevakkuf (duraklama) haline geçmesi ve vücudun kuvvetlenmesi ihtimali daima vardır. Son alınan sıhhî tedbirlerin de canımızdan sevgili hastamızın afiyeti için yeni bir ümit şulesi olduğuna inanıyorum.

Kardeşim Bozok, sevgili Atatürk'ü gördükçe onun ümidinin sarsılmamasına ve mümkün olduğu kadar neşeli kalmasına çalışmalıyız. Yine en büyük sıhhi iyilik, onun maddi ve manevi kuvvetinden gelecektir. Beni haberdar etmek lûtfunuza çok minnettarım Bozok. Teessürlü, ümitli olarak ve candan dua ederek takip ediyorum. Berkman (Alman Dr.) tecrübeli, şöhretli bir doktor imiş. Bu hastalığın seyrinde birdenbire iyilik, tavakkuf devresi husule geldiği vaki imiş. Bu ihtimaller çok ümit bağladığımız ışıklardır. Atatürk'ü gördüğün zaman yormayarak benim tarafımdan ellerini, yüzünü hasretle öper

Levent Şahverdi Arşivi

misin? Mektuplarını daima beklerim. Gözlerim yaşlı olarak muhabbetle gözlerinden tekrar tekrar öperim sevgili kardeşim.

İsmet İnönü»

Atatürk'ün hastalığında bir ara görülen geçici bir iyiliği müteakip Salih Bozok'un Vedit (Uzgören) Beye (İsmet Paşa'nın özel kalem müdürü, sonra da milletvekili) gönderdiği mektuba İsmet İnönü'nün cevabî mektubu :

14.8.1938

«Sevgili kardeşim Salih Bozok,

12 tarihli mektubunuzu Vedit verdi. Evimizde şenlik oldu. Güzel, sevgili Atatürk, tekrar neşesi ile canlı ve can verici hali ile cemiyetimize sürur dağıtacak. Müjde pek büyük, pek kıymetlidir. Zaten bir defa vücut yenmeye, kazanmaya başladı mı çabuk ilerler ve kati olarak ilerler. Beni bu üzüntülü günlerde unutmadığınız için size çok müteşekkir ve minnettarım Bozok.

Atatürk, geçen gün doktor Aras ile lûtfetmiş selâm yollamıştı. Bay Soyak vasıtası ile tazim arzettim. Atatürk'ü neşe ve sıhhat içinde tekrar görmek iştiyak ve heyecanı hayalimin başlıca saadet müjdesidir. Gözlerinden öperim. Çok teşekkür ederim kardeşim Bozok.

İsmet İnönü.»

★

Atatürk'ün ölümünden sonra da İsmet İnönü Şişli sıhhat yurdunda yaralı bir vaziyette yatan (Atatürk öldüğü anda, Bozok da kalbine tabanca sıkarak intihar etmek istemişti.) Salih Bozok'a şu telgrafı göndermiştir :

«Teselli kabul etmez felâket içinde sizin haliniz, ailece teessrümüzü bir kat daha ağırlaştırdı. Muhabbetle gözlerinden öperim. Yürekten şifa dilerim.

İsmet İnönü.»

Levent Şahverdi Arşivi

beri vermek mecburiyetinde kaldığım için ayrıca acı duymaktayım. Artık buna göre ne yapmak ve nasıl bir tedbir almak lâzımdır, bilemem. Ankara'da bulunduğunuz için buradaki vaziyetten sizi memleket ve milletimin büyüğü, kıymetli İnönü'müzü haberdar etmekle vicdani vazifemi yapmak istedim. Gözyaşlarımla ve derin saygılarımla ellerinizden öperim.

Salih Bozok.»

(Not : Bu mektubu oğlum Cemil ile Ankara'da İsmet Paşa'ya gönderdim.)

İsmet İnönü'den aldığım mektup :

3.8.1938

«Kardeşim Salih, mektubunuzu büyük teessürle okudum. Dayanılmaz bir surette yüreğim bir daha sızladı. Acılı duygularımı nasıl ifade edeceğimi bilemiyorum. Vefalı vatanperver kalbinizin elemlerini anlıyorum. Elimden geldiği kadar vaziyeti takibettim. Hastalığın ciddi olduğu görülüyor. Ben kuvvetli ümidimi muhafaza ediyorum. Hastalığın tevakkuf (duraklama) haline geçmesi ve vücudun kuvvetlenmesi ihtimali daima vardır. Son alınan sıhhî tedbirlerin de canımızdan sevgili hastamızın afiyeti için yeni bir ümit şulesi olduğuna inanıyorum.

Kardeşim Bozok, sevgili Atatürk'ü gördükçe onun ümidinin sarsılmamasına ve mümkün olduğu kadar neşeli kalmasına çalışmalıyız. Yine en büyük sıhhi iyilik, onun maddi ve manevi kuvvetinden gelecektir. Beni haberdar etmek lûtfunuza çok minnettarım Bozok. Teessürlü, ümitli olarak ve candan dua ederek takip ediyorum. Berkman (Alman Dr.) tecrübeli, şöhretli bir doktor imiş. Bu hastalığın seyrinde birdenbire iyilik, tavakkuf devresi husule geldiği vaki imiş. Bu ihtimaller çok ümit bağladığımız ışıklardır. Atatürk'ü gördüğün zaman yormayarak benim tarafımdan ellerini, yüzünü hasretle öper

Levent Şahverdi Arşivi

misin? Mektuplarını daima beklerim. Gözlerim yaşlı olarak muhabbetle gözlerinden tekrar tekrar öperim sevgili kardeşim.

İsmet İnönü»

Atatürk'ün hastalığında bir ara görülen geçici bir iyiliği müteakip Salih Bozok'un Vedit (Uzgören) Beye (İsmet Paşa'nın özel kalem müdürü, sonra da milletvekili) gönderdiği mektuba İsmet İnönü'nün cevabî mektubu :

14.8.1938

«Sevgili kardeşim Salih Bozok,

12 tarihli mektubunuzu Vedit verdi. Evimizde şenlik oldu. Güzel, sevgili Atatürk, tekrar neşesi ile canlı ve can verici hali ile cemiyetimize sürur dağıtacak. Müjde pek büyük, pek kıymetlidir. Zaten bir defa vücut yenmeye, kazanmaya başladı mı çabuk ilerler ve kati olarak ilerler. Beni bu üzüntülü günlerde unutmadığınız için size çok müteşekkir ve minnettarım Bozok.

Atatürk, geçen gün doktor Aras ile lûtfetmiş selâm yollamıştı. Bay Soyak vasıtası ile tazim arzettim. Atatürk'ü neşe ve sıhhat içinde tekrar görmek iştiyak ve heyecanı hayalimin başlıca saadet müjdesidir. Gözlerinden öperim. Çok teşekkür ederim kardeşim Bozok.

İsmet İnönü.»

★

Atatürk'ün ölümünden sonra da İsmet İnönü Şişli sıhhat yurdunda yaralı bir vaziyette yatan (Atatürk öldüğü anda, Bozok da kalbine tabanca sıkarak intihar etmek istemişti.) Salih Bozok'a şu telgrafı göndermiştir :

«Teselli kabul etmez felâket içinde sizin haliniz, ailece teessrümüzü bir kat daha ağırlaştırdı. Muhabbetle gözlerinden öperim. Yürekten şifa dilerim.

İsmet İnönü.»

Levent Şahverdi Arşivi

Salih Bozok da, İsmet İnönü'nün Reisicumhurluğunu şu telgrafla tebrik etmişti :

«Gayet tabiî ve pek isabetli olan Reisicumhurluğa intihabınızı tebrik eder, millet ve memleket hakkında hayırlı muvaffakiyetler diler, tazimle ellerinizden öperim.

Salih Bozok.»

Atatürk'ün ebediyete intikalinden kısa bir müddet sonra beyanatta bulunduğum *Cumhuriyet Gazetesi*'nde Atatürk'ün hususiyetlerini ve son günlerine ait hatıralarımı aşağıdaki şekilde noktaladım :

«*Atatürk'ün hususiyetleri :* Atatürk'ün gizli tarafı yoktu. Onun bütün yaptığı işler, Türk milletinin malûmudur. Hususi hayatı gibi açıktı. Ben onda en bariz hususiyet olarak şunu gördüm : Daimi bir neşe. Atatürk gerçekten neşeli bir adamdı. Bazen bu neşesinin arızî ve geçici sebeplerle bulandığı da olurdu. Fakat arası çok geçmeden eski hali avdet ederdi. Nadiren ani asabiyetlere de kendini kaptırırdı. Böyle zamanlarda yanına yaklaşmak büyük cesarete bağlıydı. İstiklâl Harbinin devam ettiği günler zarfında Atatürk çok sinirli idi. Sorduğu şeylere hemen arzusuna muvafık cevap vermemi isterdi. Bunu yapamadığım zaman müthiş surette kızardı. Bir gün oomobille harekâtı takip ediyordu. Uzaktaki tepelerin birinde birkaç süvari görüp ve bana dönerek :

«*Bunlar hangi kıtanın süvarileri?*» diye sordu. Tabiî boynumu büktüm, «Bilmiyorum» dedim.

Sert sert : «*Nasıl bilmezsin canım?*» dedi.

«Tabiî bilemem. Bu satte hangi kıtanın nerede bulunacağını ancan harekâtı tanzim edenlere malûmdur.»

İçinden bana hak vermiş olduğuna eminim. Fakat Atatürk suallerine devam etti. «*Tahmin edemez misin?*» Buna da «Hayır!» cevabını versem hiddetini yeniden tahrik etmiş olacağımı anlamıştım. «Aşağı yukarı tahmin

Levent Şahverdi Arşivi

eder gibi oluyorum, bunlar falanca kıtanın süvarileridir» dedim. Biraz dolaştıktan sonra bu süvarilerin yanına geldik. Atatürk, içlerinden birine sordu : «*Siz hangi kıtadansınız?*»

«Falanca kıtadan.»

Aldığı cevaptan suvarilerin benim tahmin ettiğim kıtaya mensup olmadığını görünce bu sefer bana dönmüş, «*Hani ya... sözlerin doğru çıkmadı.*» mukaddemesiyle bir hayli çıkışmıştı.

Atatürk istişareye büyük kıymet verirdi. Zihninde tasarlayıp tatbikine karar verdiği meseleler üzerinde herkesin ayrı ayrı mütalâasını sorup reyini (fikrini) almak âdeti idi. Onun bazı işler etrafında kanaatları kendisince hiç bir kıymeti olmayan kimselerle görüştüğünü çok görmüşümdür. Hatta bir defasında dayanamayıp neşeli bulunduğu bir zamanını seçerek «Paşam» demiştim. «Şu fikir danıştıkların içinde bazen öyleleri var ki şaşıyorum. Bunların mütalâalarına nasıl olsa sonunda iştirak etmeyeceksin. Kararını önceden vermiş olduğun da malûm. O halde ne diye bunları birer birer çağırıp söyletirsin?»

Atatürk yüzüme alaycı bir edayla bakıp şu cevabı vermişti : «*Bazen hiç umulmadık adamdan ben pek çok şeyler öğrenmişimdir. Hiç bir kanaatı hakir görmemek lâzımdır. Neticede kendi fikrimi tatbik edecek bile olsam, herkesi ayrı ayrı dinlemekten zevk duyarım.*» Mustafa Kemâl bu itiyadını hayatının sonuna kadar değiştirmedi..

ATATÜRK'ÜN SON GÜNLERİ

29 mayıs 1928 : Vakit geceyarısını iki saat geçiyor. Atatürk çok hasta. Kati teşhisin uyandırdığı endişe beni tarif edilmez derecede rahatsız ediyordu. Adeta ken-

Levent Şahverdi Arşivi

dimden geçmiş bir haldeyim. Saatın bu kadar ilerlemiş olduğunu düşünemeyerek telefona sarılıyorum. Ankara'yı bulup veriyorlar. Karşıma çıkan bizzat Başvekil Celâl Bayar'dır. Kendisine aynen şunları söylüyorum :

«Hastamızın vaziyeti iyi değildir. Korktuğumuz ihtilatlardan birisinin vukua gelmiş olmasına ihtimal veriyorum. Çünkü kilosu nazarı dikkatimi celbedecek kadar arttı. Karnında ve ayaklarında şişler var. Ne yapmak lâzım geleceğini artık siz takdir edersiniz. Geceyarısından sonra rahatsız ettiğim için affınızı dilerim.»

Başvekil, vermiş olduğum haberden müteessir olmuştu. Titrek bir sesle :

«Anladım Salih» dedi, «meşgul olacağım.» Ve, hemen ertesi günü trene atlayıp İstanbul'a geldi. Atatürk'ün «Siroz» denilen o mel'un karaciğer hastalığına müptelâ olduğu kati surettl anlaşıldıktan sonra Saray'ın içini derin bir ıstırap havası kaplamıştı. Hastalık her gün gözle görülebilecek bir seyirle ilerlemekteydi. Savarona yatından Saraya, avdet çok hazin oldu. Büyük Şef artık bir yatak esiriydi. 2. Eylül 1938 tarihine rastlayan bir Perşembe günü kendisine 2. bir «Ponksiyon» yapılmıştı. Doktorlar o günden itibaren Atatürk'ün hiç bir ziyaret kabul etmemesini karar altına aldılar. Bize de ayrıca yanına kimseyi sokmamak için kati talimat verilmişti. Atatürk büyük bir kriz geçirmekte idi. 4 gün 4 gece hastanın yanıbaşındaki odada bekledik. Kudretini bütün dünyaya teslim ettiren Atatürk'ün, yatıp kalkmak gibi en basit fizikî hareketler için bile başkalarının yardımına muhtaç olması yüreklerimizi paralıyor, arasıra içerideki odadan iniltileri kulağıma geldikçe tüylerimin ürperdiğini hissediyordum. O gece sabaha karşı idi, saat 6.30'a geliyordu. Yatak odasındaki zili acı acı çaldı. Hemen kunduralarımı çıkararak ayaklarımın ucuna ba-

Levent Şahverdi Arşivi

sa basa oda kapısına geldim. Atatürk yatağı içinde oturmuş sigara içiyordu. Kapıdan baktığımı görünce :

«*Ve Aleyküm selâm*» dedi. «*Nöbetçi sen misin?*» Sonra gülümsemeye çalışarak ilâve etti : «*Salih, gördün mü şu başıma gelenleri?*» Kendimi zor zaptederek :

«Hepsi geçecek Paşam» dedim. «İnşallah tamamen iyileşeceksiniz.» O sırada kendisine «Borç» denilen çorbadan getirmişlerdi.

«*Şimdi bir çorba içip yatacağım. Su alındıktan sonra epeyce rahat ettim. Doktorlar almak istemiyorlardı. Fakat ben dayanamadım, suyu aldırdım*» buyurdular.

Yanlarından çıktığım zaman içimde belli belirsiz bir ferahlık vardı. Onun rahatladığını görmek beni rahatlandırmıştı. Yalnız çok zayıf düşmüş olması canımı sıkıyordu. Vakıa, konuşmasında hiç bir gayritabiilik yok. İştihası da yerinde, fakat ben yine endişeliyim. İşte yine muvakkat sükûn devresi esnasındaydı. Atatürk bir rüya görmüş. Arkadaşım Kılıç Ali telefon etti :

«Salihçiğim, Atatürk rüyasında senin vurulduğunu görmüş, kendileri tarafından geçmiş olsun demeye memurum. İhtimâl ki, sana da açacaktır. Haberin olsun.» Birz sonra da ben sarayda idim. Berberi Mehmet'e telefonla «Nasıl?» diye sordum : «Çok iyidir. Neşesi de yerindedir» cevabını verdi. Bunun üzerine Mehmet'e : «Ben Fethi Okyar ile birlikte seryaver Celâl'in odasındayım. Emirlerini bekliyorum» dedim. Biraz sonra berber Mehmeh'ten Fethi Okyar ile beni yanına çağırdıkları haberi geldi. Biz Atatürk'ün odasına çıkarken Başvekil Celâl Bayar da Saray'a gelmişti. Hep birlikte Atatürk'ün yanına girdik. Kendisi yatağı içinde oturmuştu. Beni görünce gülerek : «*Geçmiş olsun Salih*» dedi, sonra gülümsemelerine devam ederek, «*Bilmem rüyamı söylediler mi?*» diye sordu. «Evet» dedim. «Bu sabah Kılıç Ali haber verdi.»

Levent Şahverdi Arşivi

«*Öyle ise dur sana anlatayım.*» Atatürk'ün gördüğü rüya şu idi : Büyük bir otelin salonunda Atatürk oturuyormuş. Ben de yanında imişim. Salonun köşesinde bir bilardo masası varmış. Masanın başında arkası kendisine dönük olan bir zat oturuyormuş. Tam bu sırada odanın kapısı açılmış ve iri yarı otuz kadar adam içeri girmişler. Bunlardan biri eline bilardo masasından bir istaka alarak masanın önünde oturan Atatürk'ün teşhis edemediği zatın omuzuna bütün kuvvetiyle indirmeye başlamış, omuzu vurulan zat ayağa kalkarak kendini müdafaa etmekte ve, «Bana niye vuruyorsun?» diye hiddetle haykırmakta iken ben bu meçhul mütecavize karşı ne yapmak lâzı mgeleceğini Atatürk'ten göz ucu ile sormuşum. Atatürk ise, sakın kıpırdama, mânasına gelen bir işaretle sükût ve sükûna davet etmiş. Bu sırada eli ıstakalı adam, bize doğru yaklaşarak karşımızda tehditkâr bir vaziyet almış. Bu sefer ben yine müdahale etmek istemişim. Ve aynı sessiz işaretle, ne yapalım, diye sormuşum. Atatürk bana tekrar «Sus» işaretini verdikten sonra o azılı herife dönerek, sen kimsin, ne istiyorsun, diye sormuş. Fakat adam bu suale cevap vereceği yerde, cebinden bir tabanca çıkararak iki kurşun sıkmış; biri Atatürk'e, öteki bana. Sonra bu adam bize, kalkın dansedelim, emrini vermiş. İkimiz de kalkıp onun huzurunda dans etmişiz.

Bu karışık rüya Atatürk'ün yine buhranlı bir gece geçirdiğine delâlet ediyordu. Kendisine :

«Bu bir şey değili dedim. Ben daha korkunç rüyalar görmüşümdür. Hele bir tanesini hiç unutmam. Müsaade ederseniz anlatayım.»

«*Anlat bakalım.*»

«Efendim, beni bir gece rüyamda korkunç bir öküz kovalamıştı. Alabildiğine kaçıyordum. Fakat öküz bana gitgide yaklaştı. Biraz sonra da bir yarın dibine sıkış-

Levent Şahverdi Arşivi

tırarak boynuzları ile tartaklamaya başladı. Bir yandan haykırıyor, bir yandan da yatağımı kirletmişim. Gözümü açtığım zaman her tarafım sırsıklamdı.» Ben daha rüyamı bitirmeden Atatürk gülmeye başladı. Bu onun son gülüşü idi, son gülüşü. O günden sonra, O'nun hatta tebessüm bile ettiğini görmek kısmet olmadı. En büyük tahassürü (özlemi) Ankara'ya bir an evvel gidebilmekti. İki de bir «*Ah Ankara'ya gidemedik, ah, Ankara'ya atılamadık*» diye söylenirdi. Mutlaka Ankara'ya gidip Meclis'te nutkunu söylemek arzusunda idi, fakat vücutça çok düşkündü. Hekimler bu seyahata muvafakat etmediler. Atatürk de daha fazla ısrarda bulunmadı. O günlerde bir gazeteci bana şöyle bir sual sordu : «Büyük Şef Atatürk, İsmet İnönü ile hastalığı sırasında muhabere etmiş miydi?»

«Bunu bilmiyorum. Fakat İnönü Atatürk'ün dâima en güvendiği adamdı. İsmet İnönü ideal hükümet şefi olmak vasfını Atatürk'ün nazarında bir an bile kaybetmemişti. Atatürk İnönü'nün yüksek vazife duygusundan, zekâsından, hassasiyetinden, her türlü ölçünün fevkinde olan faaliyetinden bize sık sık bahsederdi. Bana kaç defa tekrar etmişti. :

«*İnönü iş başındadır. Kendisine güveniyorum. Müsterihim.*»

Onun bu güveni, İnönü'nün yüksek idare kabiliyetine olan derin ve sarsılmaz itimadından ileri gelmekte idi. En müşkül anlarda iş başına geçen İnönü O'nun kuvvetli yardımcısı ve yapıcısı olmuştu. Atatürk'ün hastalığı ilerlediği sıralarda idi. İsmet İnönü'ye vaziyeti (daha önce okuduğunuz) kısa, fakat açık ifadeli bir mektupla arzettim. Bu mektupta müdavi ve müşavir hekimler tarafından bana mahrem olarak söylenen acı hakikatların hepsini yazdım. Milletimizin Atatürk'ten sonra en selâhiyetli başı olan İnönü de, bna bundan evvel-

Levent Şahverdi Arşivi

ki sahifelerde kaydettiğim cevabî mektupları gönderdi. Onları gayet kıymetli bir hatıra olarak saklamaktayım.

★

1938 senesi eylül ayının 21. gecesi Atatürk'ten ikinci defa olarak su alınmıştı. Bundan 3 gün sonra bana düşen bir nöbet sırasında karaladığım notlardan şu satırları okuyorum : «Bu gece Atatürk'ten «su» alındığının üçüncü gecesidir. Muhafız alayı kumandanı İsmail Hakkı Tekçe'den nöbeti teslim aldım. Bu satırları yazdığım sırada gecenin dörtbuçuğudur. Atatürk benim nöbet beklediğim çalışma odasının yanındaki odada süûnetle uyumaktadır. Gece yarısında alınmış olan hararet derecesini önüme getirilmiş cetvelde okuyorum. Harareti 36,8, nabız 84, nöbetim saat sekize kadar devam edecek. Bu satırları karaladığım sırada Atatürk'ün kendisine bakan hastabakıcıyı çağırdığını işittim. Karnındaki su alındıktan sonra doktorların vermiş oldukları mutlak istirahat yarım bitiyor. Dört günden beri yanlarına hiç kimseyi sokmamak için arkadaşlarla münavebe suretiyle beklediğimiz nöbet de yarın nihayete erecek. Sabat saat 8'de nöbeti teslim ediyorum.»

25/26 eylül 1938 : Bu akşam son nöbetimiz olacaktır sanırım. Ben, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak, Başyaver Celâl, Muhafız alayı kumandanı İsmail Hakkı, sıra tertibi ile gündüzleri ikişer, geceleri üçer saat nöbet bekliyoruz. Benim nöbetim gündüz saat 4'ten 6'ya, gece de 5'ten 8'e kadar, bu akşam nöbete geldiğim zaman Atatürk'ün hararet derecesi 36,6, nabzı da 82 idi. Şimdi saat tam 5. Atatürk uyuyor. Dünden beri iştihası ve neşesi yerinde. Karnından ikinci defa su alındıktan sonra yalnız bir gün harareti 37,8'e, nabzı da 96'ya yükseldi. Öbür günler hararet ve nabız normaldi. Bu vaziyet böy-

Levent Şahverdi Arşivi

le gider belki, diye seviniyoruz. Daha 3 hafta normal harârette bir değişiklik olmazsa hastalık eski seyrine avdet etmiş demektir. Dün akşam beni yanlarına çağırdılar. Ve artık kendisini beklemeye hacet kalmadığını söyleyerek nöbet usülünün kaldırılmasını emrettiler. Fakat doktorların tavsiyerini yerine getirmiş olmak için O'nun da muvafakatiyle bir akşam daha nöbet bekledik. Yarın öğleden itibaren nöbet kalkıyor. İnşallah ileride buna hacet kalmayacak. Bir kaç güne kadar Ankara'ya gitmek arzusundalar. Doktorlar henüz buna muvafakat etmiyorlar. Ankara'ya gidilip gidilmeyeceği 3-4 güne kadar anlaşılacaktır.

27 eylül 1938, Dolmabahçe : Bu sabah saat 7'de evimde uykudan uyandım. Banyoda bulunduğum sırada telefon çaldı. İbrahim isminde birisi beni aramış. Bu acaba sofracı İbrahim miydi? Biraz sonra santraldan hususi daireyi istedim. Nihayet beni alay kumandanı İsmail Hakkı Tekçe'nin aradığını anladım. Atatürk geceyi biraz rahatsız geçirmiş. Hemen Saraya koştum. İsmail Hakkı, Atatürk'ün yatak odası yanındaki salonda idi. Bana Atatürk'ün rahatsızlığını şöyle anlattı :

«Dört günlük mutlak istirahatten sonra dün dahilde bulunanların (Bayan Makbule, Afet ve Sabiha Gökçe'nin) ziyaretlerini kabul etmiş, kendileri ile uzun uzun görüşmüş, sonra da radyoda İbrahim Necmi'nin dil hakkında verdiği konferansı dinlediği için fazlaca yorulmuşlar. Ve gece yarısı da birdenbire rahatsızlanmışlar. Doktoru istemişler. Bu esnada sıkıntısı da artmış. Doktor bunun sebebini gündüzkü yorgunluklarda bulmuş ve mutlak istirahat tavsiye etmiş ve nöbet usulüne yeniden başvurmuş, İsmail Hakkı Tekçe nöbeti bana devrederek yatmaya gitti. Bu sırada Atatürk odasında uyuyordu. Salonun denize nazır penceresi önüne oturdum. Sancaklarla donanmış kotraları, motorları seyrediyordum. Bu-

Levent Şahverdi Arşivi

gün Beşiktaş'taki Türbede Barbaros için ihtifal yapılıyordu. Çok acı şeyler düşünüyordum ki Rıdvan yanıma geldi : «Atatürk sizi istiyor!» haberini getirdi. İçeri girdiğim zaman Atatürk yatağının içinde sigara içiyordu. Beni görünce gayet kesik ve güçlükle işitilen bir sesle :

«*Salih, dedi, dün akşam büyük bir sıkıntı geçirdim. Çok fena idim. Kustum. Hafızam tamamen kaybolmuştu.*»

Bunları söylerken dikkatli dikkatli yüzüme bakıyordu. Gözlerini biraz daha açarak ilâve etti : «*Sanırım yediğim nohutlu yemek dokundu.*» Ben kendisini teselli için tekrar ettim : «Evet, dedim, muhakkak nohutlu yemek dokundu. Mademki çıkardınız, inşallah rahat edersiniz.» Karyolasının yanındaki sandalyeyi göstererek : «*Şuraya otur*» dediler. Oturdum. Atatürk tekrar söze başladı : «*Şimdi yinerüya görüyordum. Bana bir çift kundura getirmişler, beğenemedim. Binbir'i çağırdım. Böyle (Binbir) diye çağırırken odaya Rıdvan girdi. Bunun üzerine uyandım. Rüya gördüğümü anladım.*» Sonra başını sallayarak sözüne devam etti : «*Çok dermansızım Salih... Büsbütün başka bir adam oldum. Şu ellerimin yaline bak.*» Bana doğru uzattığı o güzel eller şimdi deri ile kemikten ibaretti. Parmakları o kadar titriyordu ki, sigarayı tutamayarak yorganın üzerine düşürdü. Hemen alıp attım. O hâlâ kesik kesik tekrar ediyordu: «*Ben büsbütün başka bir adam oldum. Hiç hafızam kalmadı, değiştim Salih. Artık o eski adam değilim.*»

«Paşam müsaade edin de sizi yatırayım» dedim.

«*Sen yatıramazsın, Rıdvan'ı çağır*» buyurdular. Rıdvan geldikten sonra dışarı çıkarak salonda eski yerime geldim. Biraz sonra hizmetinde bulunanlar Rıdvan, Mehmet ve Binbir, ayrı ayrı yanıma gelerek Atatürk'ün sa-

Levent Şahverdi Arşivi

yıklamaya başladığını haberverdiler. «Sayıklamalar arasında neler söylüyor?» dedim. «Anlayamadık» cevabını verdiler. Teessürümden ne yapacağımı şaşırmıştım. Derhal Neşet Ömer'in çağırılması için talimat verdim. Atatürk bitap yatıyor, fakat uyumuyor, uyuyamıyor. Doktor gecikti. Endişem artıyor. Neşet Ömer'in gecikmesinden dolayı sabırsızlanıyorum. Mütemadiyen sigara içiyorum. Öyle ki, ağzım zehir gibi oldu. Çok fena şeyler düşünmeye başladım. Doktor gelse de vaziyeti bir an evvel anlasak : Ümitsizlik içinde :

«Aman Allah'ım, ya Atatürk'ü kurtar, yahut benim canımı al!» diye ellerimi boşluğa açıp yalvarıyorum. Sıkıntıdan öyle terliyorum ki banyodan henüz çıkmış gibi sırılsıklamım. Tam bu sırada Neşet Ömer geldi. Yanında Hasan Rıza (Soyak) da vardı. Ayak üzerinde benden kısaca bilgi aldıktan sonra Atatürk'ün odasına girdiler. Saat 11'de Kılıç Ali de geldi. Karşılıklı ağlaştık. Doktor, Atatürk'ü muayeneden sonra fazla teessüre mahal olmadığı sözleri ile bizi teskine çalıştı. Saat 12.. Nöbeti Kılıç Ali'ye teslim ederek evime geldim.

28 Eylül 1938 : Atatürk'ün hastalığı hakkında bizi sarih surette tenvir etmesini doktor Nihat Reşat'tan, Kılıç Ali ile birlikterica ettik. Doktorun verdiği izahat şöyle oldu : «Hastalık süratle ilerliyor. İkinci defa su almazdan evvelki vaziyette, hayatının hiç olmazsa bir iki sene idamesine imkân bulunacağı ümidinde idik. Fakat bugün kurtulması için ancak % 3 ihtimal vardır. Bu hastalıkta, Atatürk'ün öbür işlerinde olduğu gibi talihi yardım etmemiştir. Su alalı 7 gün olduğu halde karnında tekrar 7 kilo su toplandı. Karaciğer artık vazifesini yapmıyor. Tesemmüm (zehirlenme) başlamıştır. Vücudundaki yağlar tamamen eridi. Vaziyet vahim ve ümitsizdir.»

Nihate Reşat'ın selâhiyetli lisanından feci âkibeti

Levent Şahverdi Arşivi

bütün açıklığı ile öğrenmek beni büsbütün sarstı. İçimde en ufak bir ümit şulesi bile kalmamıştı. Atatürk, ölüyordu.

ATA'NIN ÖLÜMÜYLE DÜNYAM YIKILDI

Maddi manevi hiç bir kuvvet, hiç bir mucize artık O'nu kurtaramayacaktı. Saraya uykuda yürüyen adamlar gibi gelip gidiyordum. O günlere ait hiç bir hatıramı tesbit etmeye muvaffak olamadım. Birisi belki adımı sorsa cevap verecek halde değildim. Yalnız Atatürk'ün öldüğü günü hiç unutamıyorum. Hekimler büyük ölünün odasından çıktıkları zaman yüzüm kimbilir nasıl korkunç bir hal almış ki operatörü Mim Kemâl Bey telâşlanarak : «Nereye gidiyorsun?» diye sormaya mecbur oldu. «Hiç, dedim, gidiyorum. İşim bitti artık.» Fakat M. Kemâl Bey bırakmadı. Kolumdan tutarak aşağıya kadar indirdi. Kalbim iki değirmen taşı arasına düşmüş bir buğday tanesi olsa, ancak bu kadar ezilirdi. Ne ağlayabiliyor, ne konuşlbiliyor, ne de konuşulanları anlıyordum. Bir ara büsbütün kendimden geçmişim. Odadan deli gibi fırladım.

«Nereye!» diye arkamdan koştular.

«Şimdi geliyorum!» dedim.

Fakat bundan sonrasını hiç ama hiç hatırlamıyorum. Gözümü açtığım zaman kendimi hastanede buldum.

Tanıkların notu :

Evet, Salih Bozok kendisini hastahanede bulmuştur. Çünkü Atatürk öldüğü an odasına girmiş ve o büyük adamın ellerini öpmek suretiyle ona veda ettikten sonra aşağı kata inerek boş bulduğu muhafız kumandanı İsmail Hakkı Tekçe'nin odasına kendisini atmıştır. Birkaç saniye sonra mezkûr odadan bir silâh sesi işitenler kapıyı açıp da içeri girdikleri zaman onu kanlar içinde yerde bulmuşlardır. Tabancasından kalbine sıktığı bir

Levent Şahverdi Arşivi

kurşun onu yere yıkmıştı. Bir iki milimetrelik bir inhiraf (sapma) ile kalp hedefini bulamayan bu mermi, bütün ciğerini boydan boya delip geçmiş, sırtında kaplanıp kalmıştı. Fazla miktarda kan kaybettiğini gören operatör M. Kemâl Bey onu derhal Şişli Sıhhat Yurdu'na kaldırıp ameliyata almak suretiyle hayatının kurtulması hususunda en büyük yardımcı olmuştur. Bir müddet hastahanede kaldı ve bu arada ikinci bir ameliyat yapılarak ciğerinin arka kısmında kalan kurşun çıkartıldı, bu suretle mahzun ve mükedder daha bir müddet yaşadı. Ve nihayet 1941 yılının 24-15 nisan günü hayata gözlerini yumdu. Ertesi günü Yeni Sabah gazetesinde yazar Akagündüz onun için kaleme aldığı yazısını şöyle bitiriyordu : «Salih Bozok, Atatürk'e kavuştu.»

BOZOK'UN ÖLÜMÜ ÜZERİNE YAZILANLAR

Salih Bozok'ün ölümünden sonra gazetelerde çıkan yazılardan bazıları :

Cumhuriyet Gazetesinde «ELİM BİR ZİYA : BİLECİK MEBUSU SALİH BOZOK VEFAT ETTİ» başlıklı yazı :

Bilecik Mebusu Salih Bozok'un ölümünü büyük teessürle haber aldık. Bir müddetten beri kalbinden rahatsız olan kıymetli mebusumuz yapılan bütün tedavilere rağmen kurtarılamamış ve dün sabaha karşı saat beş buçuğa doğru Suadiye'deki köşkünde ani bir buhran neticesinde hayata vedâ etmiştir.

Salih Bozok 1881 senesinde Selânik'te doğmuştu. Onu bütün memleket, temiz yürekli bir asker, cesur ve mert bir insan olarak tanırdı...

Salih Bozok, Atatürk'ün en eski arkadaşlarından biri idi. Ebedi Şef'le daha mektep sıralarında iken tanışmış-

Levent Şahverdi Arşivi

lardı. Sonraları uzun seneler (O)nun yaverliğinde bulundu ve hemen bütün hayatında ebedi şefi adım adım sadık bir gölge gibi ebediyetin eşiğine kadar takip etti. İnkılâp tarihimiz hiç şüphe yok ki ebedi şefin hususi hayatına onunki kadar karışmış bir başka şahsiyeti bulmakta güçlük çekecektir. Salih Bozok'un Atatürk'e olan bağlılığı ölçüsüz ve hudutsuzdu. Ö kadar ki, daima temiz ve lekesiz kalmış olan erkek ruhu bir eski yaver sıfatıyla onun arkasında kalmaya tahammül edemedi. Atatürk öldüdenildiği gün o da bir yarım cenaze haline gelmişti. Ölümle neticelenen hastalığı da o günlerin yadigârıdır. Bilhassa son günlerde sıhhatı ciddi surette bozulmuştu, pek az şey yiyebiliyordu, devamlı bir rejim onu büsbütün zayıf düşürmüştü. Git gide sıklaşan kalp buhranlarından şikâyet ediyordu. Fakat ölümüne takaddüm eden günlerde sıhhatı bir parça düzelmiş gibi görünüyordu. Evvelki geceye kadar şen ve neşeli idi. Sabaha karşı gelen ani kriz bu mert yürekli, vatansever insanı merhametsizce aramızdan çekip almıştır. Kendisine Allah'tan rahmet diler, ailesi efradına ve meclisteki arkadaşlarına en samimi taziyetlerimizi sunarız. Merhumun Cenazesi evvelce yaptığı vasiyet üzerine bugün saat 2.25'te (14.25'te) hareket edecek trenle Ankara'ya nakledilecek ve cenaze merasimi hükümet merkezinde yapılacaktır.

★

Yeni Sabah'ta «BİR HATIRA : KAYIPLARIMIZDAN SALİH BOZOK» başlıklı, Samizâde Süreyya'nın yazısı :

Tanıdıklardan eş ve dosttan arasıra kayıplarımız oluyor. İnsan tabiatiyle teessür duyuyor, münasebatının derecesine göre günlerce, haftalarca hatta bazen aylarca o hissin zebunu olup kalıyor. Fakat itiraf edeyim ki Salih'in ölümü hiç bir teessürle ölçülmeyecek derecede

Levent Şahverdi Arşivi

beni elemlendirdi. Salih'i kaybetmekle sadece bir dosttan ayrılmış olmuyoruz, Salih'in şahsında ben bütün bir vefa ve insanlığın toplanmış olduğuna kani idim. O vefa ve insanlık ki asrımızın her şeyi maddi bakımdan muhakemeye alışmış zihniyetine ne kadar yabancıdır. Salih her şeyden evvel iyi bir insandı. Diyemeyiz ki hepimiz de iyi insanlarız. İyi insan olmak, şüphesiz hiç de güç bir şey değildir. Fakat numunesine o kadar nadir tesadüf ediliyor ki, bu nedret ona izafi bir kıymet vermektedir. Talihin sevkiyle insanlar bazen birdenbire yükseliverirler. Size hiç yükselmeden evvelki tanıdığınız o insanla yükseldikten sonrakinin aynı insan olduğunu gördünüz mü? Yarım asra yakın tecrübelerime istinaden, ben kendi hesabıma bu suale müsbet bir cevap veremeyeceğim. Salih'i yaver olmadan önce tanımıştım. Yaver olduktan sonra gördüm ve mebusluğuna da tanık oldum. Mütarekede odun ve kömür ticareti yapan Salih ile Muzaffer bir Başkumandanın Seryaveri Salih arasında en ufak bir değişiklik göremezdiniz. Hep aynı babacan, aynı vefakâr, aynı mütevazi Salih... Kariyesinin müntahasına varmış kimselerde ekseriyetle görmeye alıştığımız kayıtsızlığa ve mazi ile bütün alâkaları kesmek bid'atına onda tesadüf olunamazdı. Salih dün ne idi ise bugün de o idi. Tarihten de biliriz ki büyük adamların yanında bulunanlar mevkileri icabı isterlerse hayır âmili, isterlerse şer saiki olabilirler. Büyüklerin hiddetini körüklemek ve gazabını tahrik etmek kolay olduğu gibi icabında müsekkin rol oynamak suretiyle onları taşkınlıktan tahzir de yine yanındakilerin ekseriya muvaffak olabilecekleri şeylerdendir. İşte Salih Atatürk'e refakatı müddetince daima ikinci şıkkı tercih etmiş ve o büyük adam insanlık saikası ile bazen hislerine kapıldığı anlar olursa O'nu münasip suretlerde mülâyimlertirmiş, yumuşatmış ve sonradan pişmanlığa müncer olabilecek her-

Levent Şahverdi Arşivi

hangi bir harekette bulunmaması için elden geleni yapmakta asla kusur etmemiştir. Ya şefine karşı olan o eşsiz, derin muhabbetine ne dersiniz! Atatürk'ün rahatsızlığı esnasında Salih bana yazdığı 3.2. Teşrin.1938 tarihli bir mektupta büyük şefin sıhhatında görülen salâhı şu içten gelen sevinçli cümlelerle ifade ediyordu :

«...Sertacımız, büyük halâskârımız olan Atatürk'ün rahatsızlıkları hakkındaki yüksek duygularınızı ihtiva eden mektubunuzu ve Cumhuriyet Bayramı'na ait tel yazınızı aldım. Hissiyatınıza ve bana karşı gösterdiğiniz candan sevgiye candan arz-ı şükran ederim. Tahmin ettiğiniz gibi çok büyük elem ve sıkıntılar geçirdik, fakat hamdolsun hastalık tabiî seyrine avdet etmiş bulunduğu için bütün milletimiz gibi bizim de azıcık olsun yüzümüz güldü. İnşallah hastalık büsbütün göçerek tamamiyle iadei afiyet ettikleri zaman bizim için en büyük ve en sevinçli bayram olacaktır. Ata'mızın geçirdikleri büyük ve şiddetli buhrandan sonra hergün biraz daha iyileşmekte olduklarını memnuniyetle görmekteyiz. Ahval-i umumiyeleri şayan-ı memnuniyet olduğunu size tebşir eder, saygılarımla afiyet ve saadetinizi temenni ederim kardeşim.»

Ne yazık ki sevgili Ata'mız bu tarihten tam bir hafta sonra hepimizi matemlere garkederek aramızdan göçüp gitti. Salih işte bu esnada da sadakat ve vefanın en büyük delilini göstermiştir. Aradan uzun zamanlar geçtiği halde ne vakit Atatürk'ün ismi geçse Salih'in gözlerinden yaş akmamak kabil değildi. Dünyanın hiç bir nimeti onu teselli edemiyor, yüreğinde açılan derin yarayı hiçbir merhem onaramıyordu. Nihayet Salih'i seven bizler de en vefakâr, en civanmert bir dosttan olduk.

Samizâde Süreyya

Levent Şahverdi Arşivi

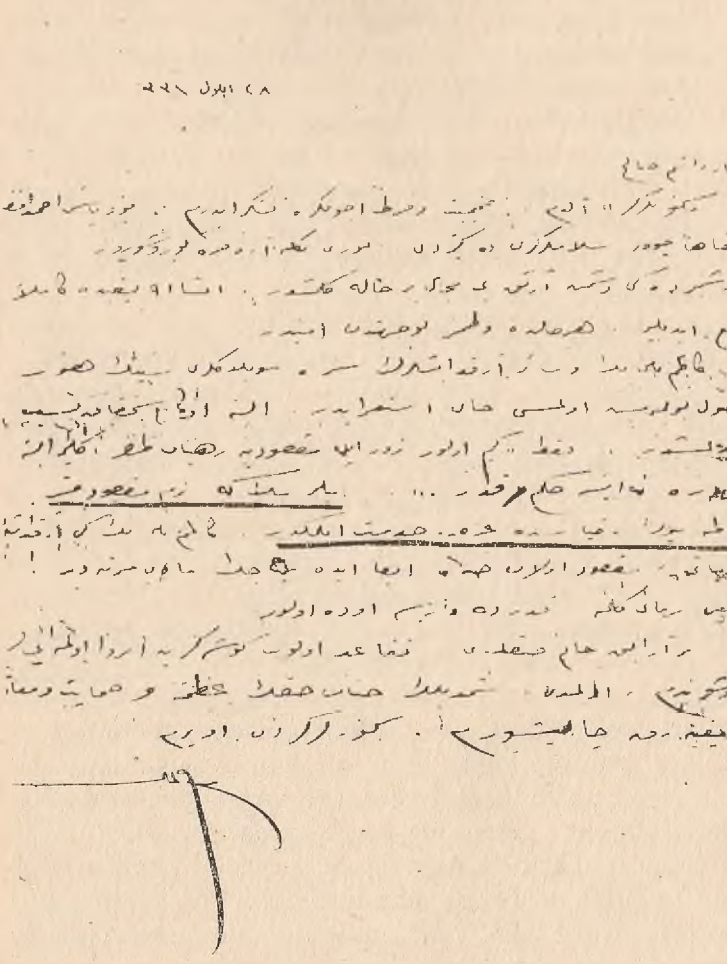
Yeni Sabah'ta Aka Gündüz'ün «SALİH BOZOK ATATÜRK'E KAVUŞTU» başlıklı yazısı :

Aziz arkadaşım ve hemşehrim Salih Bozok için «öldü» demeyeceğim, en yakışırını söyliyeceğim : Salih Bozok Atatürk'e kavuştu.

Dostlarını ve çocuklarını mahzun ettin ama, Salih'im ne mutlu sana. Bu türlü ve bu gradoyu bulduktan sonra O'na kavuşmayı kim istemez? Salih'in ne kadar çok adı vardı : Salih Selânik, Erkek Salih, Sadık Salih, Şen Salih, Tatlı Salih, Muharip Salih, Ahbap Salih ve Bozok Salih.

Salih bütün hayatında 5 şeye tam inanmış ve tam bağlanmış bir askerdi. Atatürk'e, İsmet İnönü'ye, Millete, Vatana ve Neşe'ye. Atatürk'ün ölümü dakikasında kendi kalbine sıktığı kurşunun mânasına hürmet etmeyecek tek bir Türk yoktur. O mâna büyük insanların büyük bağlılıkların ülviliğini işaret eder. O derin duygu ile değil midir ki ölürken, Ankara toprağında Conkbayırı kahramanı Nuri Conker gibi kendinden önce ölen arkadaşlarının arasına gömülmesini vasiyet etti. Onu ellerimizin üstünde değil, seven ve unutmayan kalplerimizin üstünde taşıyıp gömeceğiz. Salih'in bir vasiyeti daha vardı ki, gençliğinden beri tekrar eder dururdu : «Çocuklar, derdi, daima neşeli olunuz, kara günlere nur, ak günlere katmer, felâketlere tahammül, saadetlere ebedilik veren tılsım, neşedir.» Son günlerini bile karşısındakilere matemli gelen bir neşe içinde geçirdi. Bir dizi harp meydanlarında neşe içinde geçirdiği hayatını ölümün eşiğinde de neşeli olarak bitirdi. Ona rahmet dilememize lüzum yok. Tanrı, muhtaç olduğu rahmetlerini ona bol bol ihsan edecektir. Gerçi tanıyanlar, sevenler için derinden derine mahzun olmamak mümkün değildir. Fakat yaralanan kalplerimizi teselli eden şudur : Ne mutlu, Salih Bozok Atatürk'e kavuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

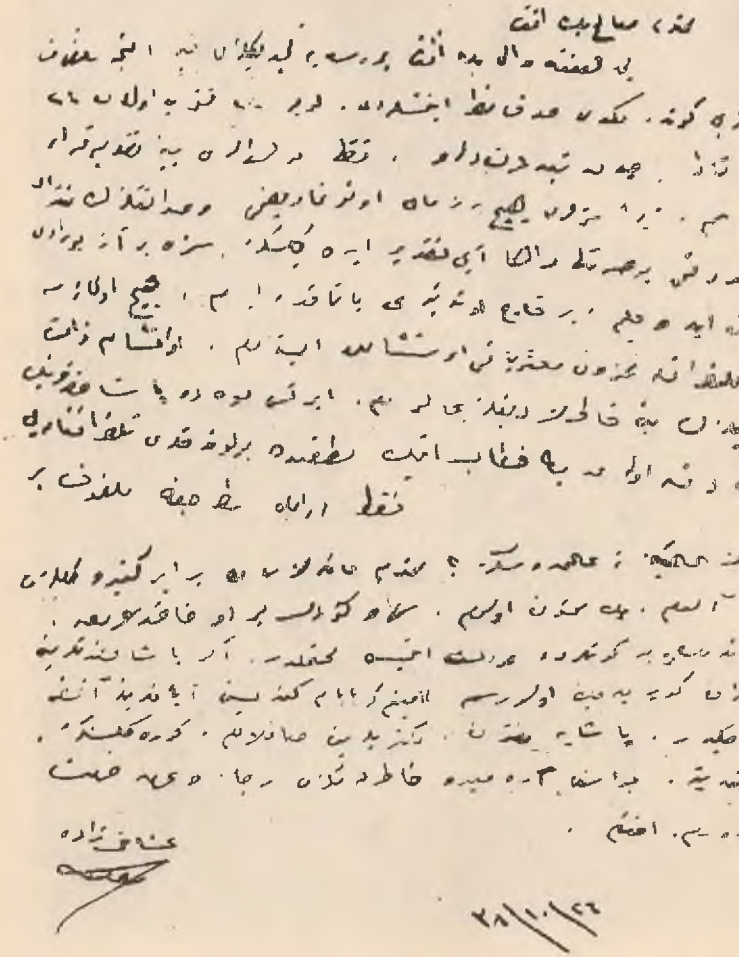
Çanakkale'den 28 Eylül 1915'te (1331) Mustafa Kemal'in Salih Bozok'a yazdığı mektup.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'da 1920'de Atatürk'ün (ve Bozok'un) istasyon'da oturduğu binanın önünde başyaver Salih Bozok, solda oğlu Cemil, sağda yedek subay Fahrettin (anılarda adı geçen)

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün İzmir'den ayrılışından bir süre sonra, Lâtife Hanımın Salih Bozok'a yazdığı mektuplardan biri.

Levent Şahverdi Arşivi

Baba - oğul Salih Bey ve Cemil 1920 yılında Ankara'da.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü 14-8-1938

Sevgili Kardaşım Sabri Bozok

12 Tarihli mektubunuza Vekil vekili olmuşda şenlik oldu. Güzel, sevgili Atatürk tekrar nesri ile, can ve can verici hali ile cemiyetimize sımsıcak dağıtacak. Milyde pek büyük, pek kıymetli Zaten bir defa ümit yemeğe kazanmağa başlamıştık, çabuk ilerler ve kati olarak ilerler

Ben bu ümitlerin günlerde inhitmadığımız için size çok müteşekkirim

Müsaadelerinizle Sabri Bozok

Atatürk geçen gün Dr. Rasih bize selam yollamış idi. Bay Bozok vasıtasile tazim arz etmiş. Atatürk'ü Meşe ve sıhhat içinde tekrar görmek iştiyak ve heyecanı hayatımın başlıca saadet menbaıdır.

Gözlerinden öperim çok teşekkür kardeşim
Bozok İsmet İnönü

Başbakanlıktan ayrılmış olan İsmet İnönü'nün, Atatürk'ün hastalığı sırasında, (14 Ağustos 1938) de S. Bozok'a yazdığı mektup.

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Baba-Oğul Bozok'ların Anıları Üzerine 5

BİRİNCİ BÖLÜM : Babamla Birlikte 7

Babam Salih Bozok ve Ailemiz 7
M. Kemal'in İki Arkadaşı : Salih ve Nuri 8
İlk Görevi, İttihat ve Terakkiye Giriş 11
Selânik'te M. Kemal'le 12
Düşük Abdülhamit'in Muhafızlığı 13
Abdülhamit'in İstanbul'a Nakli 15
Babamın Hatıra Defterinden 16
Selânik, Düşüşü ve Acı Günler 22
Beylerbeyi'nde 25
Çanakkale Savaşları, Bursa'ya Gidişimiz 28
Beylerbeyi Sarayında Sünnet Düğünü 35
Babamın İlk Emeklilik Serüveni 43
İstanbul'da Acı Günler 45
Babam Yeniden Mustafa Kemal'le 52
Babamın Kurtuluşu, Ankara'ya Geçiş 61
Babamla Bekirağa Bölüğünde 56

İKİNCİ BÖLÜM : Babamla Ankara'da 63

Ankara Yolculuğum 63
Nihayet Ankara 71
O Günlerin Ankara'sı 73
Huzursuz Günler, İsyanlar 77
O Günlerin Ankara'sından Çizgiler 81

Levent Şahverdi Arşivi

Çerkez Etem Olayı 88
Çankaya'ya Yerleşiş 96
İnönü Muharebeleri 90
Büyük Taarruz 109
Ali Şükrü Beyin Öldürülüşü, Topal Osman Olayı . . 115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : Büyük Zafer'den Sonra . 120

Babamın İkinci Emekliliği, Milletvekilliği 120
Dumlupınar'da Tören 125
Fethi Bey - İnönü Görüşmesi 134
Atatürk'ün Hastalığı ve Kulisler 136
Atatürk'ün Ölümü, Babamın İntihar Girişimi 138
Babamın Ölümü 139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : Salih Bozok'un Anıları . 143

Selânik, Kolağası M. Kemal 145
Beceriksizlikten Kurtarma ve Bir İhbar 150
M. Kemal İstanbul'da 152
M. Kemal'in Görüşü : Almanlar Yenilecek 173
M. Kemal Paşa'nın İstifası, 2. Orduya Nakli 183
İstanbul'a Dönüş, Kurtuluş'a Hazırlık 189
Ankara'da Atatürk'le 193
Büyük Taarruz 195
İzmir'e Doğru 196
Nif'te 197
İzmir'e Girmeden Önce 199
M. Kemal Paşa İzmir'de 203
Lâtife Hanımın Evinde 205
Lâtife Hanımın Bozok'a Mektupları 214
İsmet Paşa - Fethi Bey Tartışması 223
Ali Çetinkaya'nın Sarhoşluğu 224
Dizbağı Nişanı Olayı 228

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk - İnönü Arasında 233
İsmet Paşa Çekildikten Sonra 241
İsmet Paşa - Stadyum Olayı 244
Ata'nın Hastalığı - Bozok İnönü Mektuplaşması . . . 253
Atatürk'ün Son Günleri 257
Ata'nın Ölümüyle Dünyam Yıkıldı 266
S. Bozok'un Ölümü Üzerine Yazılar 267
Belgeler - Fotoğraflar 272

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi